

Віктор Жадько

Обрані педагогікою

Художньо-документальні нариси
У двох книгах

*До 180-річчя від дня заснування Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова*

Київ
ВПК «Експрес-Поліграф»
2014

Книга 1

Просвітники-педагоги

Книга 2

Подвижники педагогіки

Книга 1

Просвітники- педагоги

УДК 378.4(477-25)НПУ : 82.4
ББК 74.489.3(2Укр) : 83.014.46
Ж17

Редакційна рада:

Шпак Віктор, кандидат історичних наук (голова ради);
Висоцький Анатолій, доктор філологічних наук, професор;
Клименко Олександр, асистент;
Куляс Павло, кандидат педагогічних наук, доцент;
Марків Олександра, кандидат педагогічних наук;
Савенкова Людмила, кандидат педагогічних наук, доцент;
Харитоненко Олена, кандидат педагогічних наук, доцент;
Харчук Олена, кандидат педагогічних наук, доцент;
Чепуренко Яна, кандидат історичних наук, доцент;
Шевцова Світлана, кандидат філософських наук;
Шевчук Світлана, асистент.

Рецензент

Дубина Микола, доктор філологічних наук, професор.

Жадько В.

Ж 17 Обрані педагогікою : худож.-документ. нариси : у 2-х книгах / В. О. Жадько. — К. : ВПК «Експрес-поліграф», 2014. — Книга 1 : Просвітники-педагоги. — Книга 2 : Подвижники педагогіки. — 608 с. : портр. — До 180-річчя Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

ISBN 978-966-2530-76-6

УДК 378.4(477-25)НПУ : 82.4
ББК 74.489.3(2Укр) : 83.014.46

У книзі вперше комплексно художньо-документальними засобами розповідається про тих, хто стояв у витоків створення нашого університету, Великих освітян, які просвітили нам шлях у педагогіку. Це видання — початок копійної творчої роботи, результатом якої стане оповідь про керівників вузу та викладачів — відомих професорів Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького, а нині — Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, які читали та йдуть і тепер у студентській аудиторії з лекціями та проводять практичні і семінарські заняття з майбутніми вчителями.

Розраховано на шайроке коло читачів.

ISBN 978-966-2530-76-6

© Жадько В., 2014
© ВПК «Експрес-Поліграф», 2014
© Жадько В., фото, 2014

*До витоків:
педагогічний
шлях
драгоманівців*

Лише той Учитель, хто живе так, як навчає.
Григорій Сковорода

Серце віддаю дітям.
Василь Сухомлинський

*Учитель, якщо він чесний, завжди повинен
бути уважним учнем.*
Максим Горький

У створенні української народної педагогіки брали участь люди різного соціального й майнового стану. Норми, загальнолюдські аспекти й елементи народної педагогіки ґрунтуються на властивих будь-якому суспільству зв'язках, на обов'язкових для родинного, громадського й державного життя відносинах. Прийняття християнства Київською Руссю в 988 році справило колосальний вплив на масову практику виховання дітей та молоді в Україні. Відтепер для української народної педагогіки стали притаманними не тільки власний досвід виховання, а й заповіді християнського вчення. Історично склалося так, що впродовж багатьох століть наш народ нерідко виражав свої педагогічні ідеали мовою релігії, виховний вплив якої став могутнім і результативним упродовж багатьох років і слугував вірою та правдою.

Новий імпульс у розвиток української народної педагогіки внесла національно-визвольна боротьба українського народу проти татаро-турецьких і польських загарбників за козацької доби (XV–XVII ст.). У цей період з'являється педагогіка козацька, головним виховним ідеалом якої став козак як втілення чеснот справжнього українця, мужнього лицаря-визволителя, безстрашного оборонця рідної землі, безкорисливого захисника всіх скривджених і знедолених.

Отже, українська народна педагогіка у своєму розвитку пройшла такі етапи становлення: дохристиянський

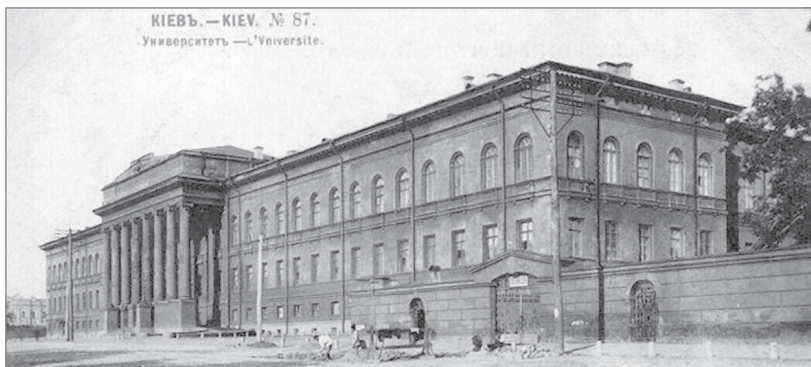
період, часи Київської Русі, часи Козацької держави (козацька педагогіка), період існування Української Народної Республіки, гетьманства П. Скоропадського та утворення Української Незалежної держави.

А тепер щодо дати заснування Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Впродовж останніх десятиліть вважалось, що наш навчальний заклад функціонує від 15 липня 1920 року, коли створено Київський інститут народної освіти (КІНО) імені Михайла Драгоманова. Проте, як написав у статті професор В.П. Андрущенко «Св. Володимира, КІНО, Національний педагогічний» (Дзеркало тижня. – 2004. – 26 берез. (№ 12)), вказана дата встановлена за формальною ознакою й не відображає реальної історії розвитку вищої педагогічної освіти Київщини, створення та трансформації педагогічних навчальних закладів, які згодом увійшли до складу організованого в 1920 році Київського інституту народної освіти – нинішнього Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Насправді ж історичний шлях НПУ імені М.П. Драгоманова розпочався значно раніше. Історико-педагогічні розвідки, опрацьовані архівні документи, проведені дискусії, наукові конференції та «круглі столи» дозволяють стверджувати, що вища педагогічна освіта Києва та Київщини веде свій відлік від 4 грудня 1834 року, коли на базі університету Св. Володимира було засновано Педагогічний інститут – самостійний навчальний підрозділ для підготовки учительських кадрів та державних службовців. Університет Св. Володимира є базовим навчальним закладом, з якого й бере витоки Педагогічний інститут, як і багато інших навчальних закладів, що створювалися та існували в його структурі й згодом стали самостійними.

Отже, відповідно до Статутних вимог діяльності університетів Російської імперії через п'ять місяців після початку роботи Київського університету Св. Володимира при ньому відкрито «особливий виховний заклад» – Педагогічний інститут, яким здійснювалася підготовка вчителів і соціальних педагогів – чиновників.

Університет Св. Володимира. Фото 1903 року

На той час для відкриття інституту, в тому числі й педагогічного, потрібно було мати в штаті не менше чотирьох професорів. Ось як про це записано в 68 параграфі проекту Статуту 1833 року, який зобов'язував професорів з профільних для гімназій дисциплін забезпечувати набуття знань студентами вчительського фаху, розпочинаючи з першого семестру: «Наблюдение за учебною частию приготовляемых к учительскому званию студентов возлагается на профессоров Российской словесности, древней филологии, философии и чистой математики. Из них профессор философии преподает педагогику. Независимо от преподавания в университете, профессора сии обязаны заниматься по два часа в неделю с оными студентами».

Крім обов'язкових предметів, студенти Педагогічного інституту освоювали ґрунтовний курс педагогіки, писали ви-

пускні роботи, проходили педагогічну практику в школах та училищах міста й губернії. Про це зазначалось у 67 параграфі проекту Статуту університету Св. Володимира: «студенты, предназначенные к званию учителей, сверх слушания университетских курсов, получают руководство в практических упражнениях по части Отечественной словесности, древних языков, математики и педагогики, сочиняют рассуждения, произносят пробные лекции и, под надзором профессоров, дают уроки в училищах».

Необхідні за Статутом кадрові вимоги для відкриття Педагогічного інституту склалися на кінець листопада 1834 року. З початку семестру тут вже працювали три професори із чотирьох, необхідних для створення за Статутними умовами самостійного закладу підготовки вчителів – це ректор і декан історико-філологічного відділення, професор російської словесності М.О. Максимович; професор стародавньої філології М.Ю. Якубович; декан фізико-математичного відділення, професор чистої математики С.С. Вижевський. Не було професора філософії, який мав читати педагогіку, згодом на цю посаду запросили молодого викладача Київської духовної академії О.М. Новицького, який 17 жовтня 1834 року розпочав в університеті лекції з філософії.

Педагогічний інститут був закладом закритого типу і вважався самостійним навчальним закладом, за яким встановлювався чиновницький нагляд і контроль, оскільки його студентів готували до виконання важливої державницької місії – вчити та виховувати підрастаюче покоління. Особливими були й умови формування контингенту студентів педагогічного інституту. Вступ до нього збігався як із проходженням абітурієнтом вступних випробувань із загальних предметів гімназичного курсу, так і з відбором та укладанням угоди про казенне утримання,

зобов'язанням після закінчення навчання «казеннокоштиних» студентів «прослужити шість років у тому відомстві, в яке начальством будуть призначені».

Таким чином, історичні факти та рішення учасників конференції, яка встановила дійсну дату заснування НПУ імені М.П. Драгоманова (2014) дозволяють цілком логічно та обґрунтовано твердити, що початком заснування нашого навчального закладу треба вважати 21 листопада (за старим стилем) або 4 грудня (за новим) 1834 року. Саме в цей час – до дня Введення в Храм Пресвятої Богородиці – для майбутніх вчителів розпочав читання курсу педагогіки професор філософії Орест Маркович Новицький на тему «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований».

У різні історичні часи Педагогічний інститут для підготовки вчительських кадрів мав різну назву, структуру, існував у складі університету Св. Володимира та поза ним. Однак він не лише ніколи не припиняв підготовку освітян, а навпаки, нарощував її відповідно до потреб регіону. Очевидними є опосередковані та прямі зв'язки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і Педагогічного інституту при університеті Св. Володимира. Усі педагогічні заклади пізніших епох успадкували й продовжили «генетичну лінію» Педагогічного інституту при університеті Св. Володимира, проводили її, спираючись на створені в ньому навчальні плани, використовували наукові та методичні розробки університетських та інститутських викладачів.

Багато викладацьких кадрів одночасно працювали як в університеті, так і в новостворених вищих педагогічних закладах. Ці факти аж ніяк не є випадковими. Саме завдяки цьому педагогічні освітні заклади фігурують серед інституцій, що в 1920 році утворили Київський інститут народної

освіти (КІНО), який отримав ім'я М.П. Драгоманова. Цього потребував дух епохи українського відродження, становлення національної школи, формування національного вчителя. Михайло Драгоманов був саме тим духовним лідером, на ідеях якого зростала плеяда діячів української культури, науки й освіти. До справи утвердження закладу в новому статусі свого часу доклали багато зусиль видатний політичний діяч України М. Грушевський, відомі літературознавці С. Єфремов і М. Зеров, поважні професори А. Астряб, С. Чавдаров та інші.

Як зазначають науковці (професори В. Майборода, Н. Дем'яненко), історична спадкоємність між Київським університетом і КІНО була штучно розірваною через суто ідеологічні причини. І тоді, і пізніше зовсім не брали до уваги хоч би того незаперечного факту, що КІНО успадкував навіть приміщення університету, не кажучи вже про його професуру, а також високі освітні стандарти університету Св. Володимира, завдячуючи професорам Б. Букреєву, О. Гілярову, Д. Граве, А. Кримському, О. Ковалевському, М. Пирогову, О. Оглобліну, Г. Де-Метцу, О. Гілярову, С. Ананьїну, О. Покровському, М. Крилову, Л. Кордишу, О. Фоміну, М. Воскобойнікову, М. Холодному, Й. Косоногову, які тривалий час виступали з лекціями й у Київському педагогічному інституті.

Відтепер ми можемо зафіксувати хронологію зародження нашого найкращого педагогічного закладу України: 20 березня 1860 року – перетворення Педагогічного інституту на Вищі дворічні педагогічні курси; 1862 року – відновлення роботи Педагогічного інституту під назвою «Педагогічна школа для підготовки народних учителів»; вересень 1863 року – створення на базі дворічних курсів самостійного навчального закладу – Київських Вищих педагогічних курсів; серпень

1909 року – реорганізація Київських Вищих педагогічних курсів в Учительський інститут; 15 липня 1920 року – об'єднання Вищих жіночих курсів (університету Св. Ольги) та Учительського інституту в Київський інститут народної освіти імені М.П. Драгоманова (КІНО; ім'я М.П. Драгоманова було до 1925 року). З 1935 року – це Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького.

Новий етап розвитку системи педагогічної освіти пов'язаний з роками здобуття Україною Незалежності. Знаменною подією стало рішення уряду від 17 вересня 1991 року про повернення Київському державному педагогічному інституту імені Михайла Петровича Драгоманова. У серпні 1993 року Київський педагогічний інститут реорганізовано в Український державний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, а 11 липня 1997 року надано статус «Національного».

Сьогодні Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова – державний навчальний заклад, де спільнота студентів, викладачів і співробітників становить близько 36000 осіб. Університет є європейським інтернаціональним навчальним закладом, в якому, окрім громадян України, навчається багато іноземних студентів, працюють викладачі із Західної Європи, Америки, Азії. Український народ «ногами й серцем має стояти в Україні, а голови держати в Європі!» – справедливо писав М.П. Драгоманов, якого Іван Франко називав «першим українцем у Європі».

Але поряд зі своєю інтернаціональною місією, виш продовжує бути провідним лідером України в підготовці вчительських кадрів, має солідний науковий потенціал: тільки в 2014, ювілейному, році в університеті опубліковано 2530 праць (книги, статті, підручники, навчальні посібники) загальним обсягом 6 тисяч друкованих аркушів;

захищено 117 кандидатських і 30 докторських дисертацій. При цьому значна частина публікацій здійснена за кордоном англійською мовою. Як зазначив ректор, академік В.П. Андрущенко: «Відновлення дійсної історії становлен-

*Учасники конференції, яка встановила дійсну дату заснування
НПУ імені М.П. Драгоманова. 2004 рік*

ня та розвитку вищої педагогічної освіти та її лідера НПУ імені М.П. Драгоманова є нагальною потребою українського національного відродження, утвердження української державності, повноважного входження вітчизняної освіти до європейського освітнього простору як освіти глибоко історичної, фундаментальної, високоякісної, а відповідно й конкурентоздатної».

*Володар
теорем
і аксіом*

Усе впорядковується відповідно до чисел.

Піфагор

Серед усіх наук математика користується особливою повагою; підставою для цього є та єдина обставина, що її положення абсолютно правильні й незаперечні, в той час як положення інших наук до деякої міри спірні, і завжди є небезпека їх спростування новими відкриттями.

Альберт Ейнштейн

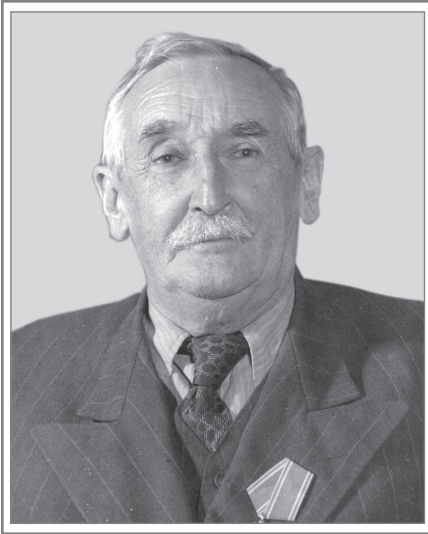
Математику вже навіть задля того треба вивчати, що вона розум до ладу приводить.

Михайло Ломоносов

АСТРЯБ

Олександр Матвійович

(3 вересня 1879, Лубни Полтавської губернії – 18 листопада 1962, Київ) – педагог, методист-математик, професор (1927), заслужений діяч науки УРСР; навчався в Лубенській чоловічій гімназії (1899), закінчив Київський університет Св. Володимира (1904). Викладав математику і фізику: в Глухівській гімназії та Київському комерційному училищі ім. М. Володкевича (1905), Київському ін-ті народної освіти (1925). Активно включився в будівництво

вищої школи та підготовку наукових і учительських кадрів. Очолював відділ методики математики Українського науково-дослідного ін-ту педагогіки (1936). Опублікував понад 100 праць, серед яких роботи: «Наглядная геометрия» (12 видань); «Задачник по наочній геометрії»; «Курс опытной геометрии»; «Геометрія для трудшкіл»; «Як викладати геометрію в середній школі, ч. 1-2»; «Арифметична задача»; «Методика викладання математики в Українській РСР» та ін. З 1947 по 1953 очолював кафедру елементарної математики та методики математики Київського державного педагогічного інституті ім. О.М. Горького.

Нам важко уявити, а це було насправді: геометрія в період з 1922 до 1938 року вивчалася в Україні тільки за підручниками викладача нашого інституту – Олександра Матвійовича Астряба (з 1922 року – за «Наочною геометрією», з 1924 року – за «Геометрією на дослідах», з 1927 року – за «Геометрією для трудшкіл»). Чому саме за цими підручниками? А тому, що написані професійно, доступно, зрозумілою для школярів мовою.

Підручники посідають чільне місце в педагогічній спадщині О.М. Астряба. Його навчальні книги для початкової школи були одними з найпоширеніших, їхні тиражі сягали 300–500 тисяч примірників, видання вирізнялися методичною послідовністю у викладенні матеріалу, доступністю й наближеним до життя змістом задач, використанням численних вправ на спонукання дослідницької самодіяльності учнів, доцільністю застосовуваних автором методів і прийомів навчання математики.

До речі, «Наочна геометрія» О.М. Астряба, що побачила світ 1909 року, перевидавалася 13 разів і була перекладена польською, німецькою, татарською, болгарською і єврейською мовами. Книга призначалась учням підготовчих класів, 1–3 класів середніх навчальних закладів і початкових училищ. На той час це був один з найвдаліших підручників початкового курсу геометрії для молодших класів у середніх навчальних закладах. Його видання вирізнялося глибоким

розкриттям на доступному для молодших учнів рівні функціональної залежності, значною кількістю задач. Як зазначав автор, «навчальний матеріал викладено лабораторно-індуктивним методом», тобто для сприйняття геометричних форм дітям треба було ліпити, міряти, зважувати, малювати, накладати фігури, розрізати і склеювати їх, що активізувало сприймання й самодіяльність вихованців. Задачі, пропоновані школярам, як правило, починалися словами: «накресліть», «розріжте», «виліпіть», «обведіть», «виміряйте». Потім пропонувалося зробити відповідні висновки. Це було насправді видання нового типу, що поєднувало в собі задачник і власне підручник. Вивчення починалося не з площинних фігур, а з просторових, у світі яких дитина перебуває і які саме тому доступні її сприйняттю. Виклад властивостей геометричних елементів здійснювався на основі спостереження, вимірювання, що виконувались учнями й результати яких давали їм змогу самостійно доходити простих висновків. Олександр Матвійович конструював курс на основі доцільно підібраних задач, запитань і практичних робіт, що сприяли б розвитку в школярів уміння спостерігати, порівнювати, зіставляти та робити самостійні висновки.

З кінця 1919 року математик викладав алгебру і геометрію на Київських вищих трирічних українських педагогічних курсах ім. Б. Грінченка. У спогадах колишнього його студента, а згодом професора, М. Грищенка, Олександр Матвійович постає «душевним і делікатним педагогом, який ніколи не підвищував на учнів голос і ніколи не ставив незадовільної оцінки, вмів пробудити любов до свого предмета». Окрім читання лекцій, О.М. Астряб керував новою на той час формою підготовки студентів до професійної роботи — педагогічною практикою у трудових школах.

Олександр Астряб розпочав математичну діяльність у той час, коли українські педагоги працювали над багатьма важливими питаннями в галузі освіти, а саме: науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в школі; створення національних підручників; упровадження в педагогічний процес українознавчих дисциплін, народознавства, краєзнавства. Національна парадигма стала теоретичною і практичною підвалиною діяльності нової школи разом з парадигмою трудової школи, яка започатковувалася в руслі реформаторської зарубіжної педагогіки, орієнтованої на вільне виховання. Учений викладав в університетах та інститутах, писав наукові праці, брав участь у діяльності наукових товариств, був автором багатьох підручників з математики. Написані О.М. Астрябом підручники, навчальні й методичні посібники свідчать, передусім, про прагнення вченого-математика максимально полегшити дітям процес навчання, зробити його цікавим і захопливим, навчити школярів живому спогляданню й умінню практично застосовувати набуті знання.

У 1923 році його підручник «Наочна геометрія» був перекладений російською мовою і допущений Державною вченою радою для єдиної трудової школи колишнього Радянського Союзу. У 20-х роках ХХ століття О.М. Астряб багато працював над створенням підручників для молодшого (I–IV) і старшого (V–VII) поколінь трудової семирічної школи. Згодом авторським колективом за безпосередньої участі Олександра Матвійовича, а також ним самим випущено книжки, які потім перевидані кілька разів, зокрема: «Арифметичний задачник для першого року навчання», «Задачник для другого року навчання», «Геометрія на дослідах», «Геометрія для трудшкіл» та ін. У цих виданнях привертають увагу широке унаочнення, зв'язок теорії

із життям, доступний цікавий і жвавий виклад матеріалу (задачі-оповідання, віршований виклад, математичні ігри), уміння активізувати учнів, спонукати їх самостійно виконувати завдання, досліджувати, робити відповідні висновки.

Зазначимо, що на початку 20-х років ХХ століття у трудових школах запроваджена комплексна система навчання, що передбачала вивчення навколишньої дійсності. За цією системою в школі вивчали окремі теми, що систематизувалися навколо певних життєвих явищ. У зв'язку із цим підручники почали розглядати як щось зайве й непотрібне для трудової школи. Замість них створювалися так звані «робочі книжки», підпорядковані комплексній системі навчання.

О.М. Астряб одним з перших спробував написати таку «навчальну книгу» – «Арифметический задачник». Автор ненав'язливо активізує пізнавальний процес, спонукає учнів до спостережень практичної діяльності, що полюбляють робити діти цього віку, залучає молодь до виконання конкретних трудових завдань. У посібнику чимало креслень, малюнків, що унаочнюють навчальний матеріал, сприяють розширенню світогляду учнів. Наприкінці збірника вміщено цікавий довідковий розділ.

Виховний аспект підручників О.М. Астряба полягав у активному залученні школярів до самостійної розумової та практичної праці, наявності завдань, розрахованих на виконання «своїми руками» і в колективі, а також у глибокому у ідейному змісті навчального матеріалу.

На фото (зліва -направо):
педагоги О.М. Астряб і А.С. Бугай.
1959 рік

Вважалося, що комплексне викладання має сприяти виробленню синтетичного світобачення, створенню діалектичного підходу до дійсності, яка вивчалася; формувати більш повні й різнобічні за змістом уявлення, збагачуючи їх емоційними й вольовими елементами; спонукати до вивчення навколишньої дійсності та впливу на неї. Водночас, з психологічного погляду, комплексне викладання мало сприяти концентрації уваги, економії пам'яті, більше, ніж предметна система, відповідати особливостям сприйняття дитини й підвищувати інтерес до вивчуваного предмета; за комплексної системи викладання засвоєння технічних навичок мало зростати.

До комплексних програм учителі й керівники шкіл ставилися неоднозначно. Більшість педагогів були проти нововведень, вважаючи, що навчальні предмети не потрібно об'єднувати, доцільно залишити викладання таким, яким воно було упродовж багатьох років, тобто здійснювати навчання за предметною системою.

Викладання Олександр Матвійович поєднував з активною роботою в Методичному консультативному бюро, яке забезпечувало вирішення різноманітних питань методичного й загально-педагогічного характеру: надання індивідуальних консультацій учителям, складання методичних рекомендацій з перепідготовки та самопідготовки вчителів, анотованих оглядів нової фахової літератури тощо.

Принципове значення для піднесення математичної освіти в Україні, забезпечення системності та якості знань учнів з математики мала стаття О.М. Астряба «Методика арифметичної задачі в сучасній трудшколі» (1929), в якій автор виступав проти «панування фабули задачі над математичною суттю». Критикуючи типізацію задач за фабулою, він зупинявся на питанні: як типи задач, згрупованих

за ознакою відповідних математичних дій, розв'язувати в школі. До таких типів Олександр Матвійович відносив: а) задачі на різницеве порівняння двох чисел; б) задачі на кратне порівняння двох чисел; в) задачі на проценти.

Характерною особливістю багатьох праць з математики Олександра Матвійовича Астряба є історичний підхід до теми, критичний аналіз літератури, врахування психологічних особливостей учнів певного віку, переконливість, обґрунтованість і конкретність методичних пропозицій. Учений неодноразово наголошував на тому, що вдосконалення викладання математики має відбуватися у двох напрямках: підвищення ідейно-теоретичного рівня викладання та органічний зв'язок теорії з практикою. Багато уваги приділяв О.М. Астряб і загальній методиці математики: розвитку самостійності й активності студентів, питанням міжпредметних зв'язків, організації позакласної роботи, елементам історизму у викладанні.

Великого значення надавав Олександр Матвійович і вихованню в школярів звички користуватися підручником. Він, скажімо, радив викладачам після ознайомлення вихованців з означенням, доведення певної властивості пропонувати учням відкрити підручники і прочитати відповідний матеріал, щоб перед розв'язуванням певної задачі учні спочатку знайшли її в підручнику й один з учнів (або вчитель) прочитав умову. Підсумовуючи опрацьований матеріал, учитель знову має використати підручник, запропонувати дітям відкрити його на певній сторінці й наголосити, що там вони знайдуть основні висновки, до яких дійшли на уроці. «Треба прагнути до того, – стверджував О.М. Астряб, – щоб юнаки і дівчата в підручнику бачили знаряддя, яке допомагає засвоїти матеріал, опрацьований у класі під керівництвом учителя» .

У 1922–1925-х роках О.М. Астряб читав лекції з математики і фізики й на робітничих факультетах Київського політехнічного і Київського сільськогосподарського інститутів, трудився на робітничому факультеті при Київському інституті народного господарства. З 1925 року – він доцент, згодом – професор Київського інституту народної освіти.

З 1932 року О.М. Астряб викладає точні науки в Київській філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки, де згодом завідував відділом методики математики, а 1936 року очолив відділ методики математики Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Упродовж 1941–1942 років Олександр Матвійович працював професором Астраханського педагогічного інституту, а потім – професором Українського об'єднаного університету (створеного в період Другої світової війни на базі Київського й Харківського університетів), який знаходився в м. Кзил-Орда (Казахстан). Після визволення Києва від фашистських загарбників учений знову продовжив наукову роботу в Українському науково-дослідному інституті педагогіки.

Значною віхою в розвитку методики систематичного курсу стереометрії було видання «Методики викладання стереометрії» за редакцією О.М. Астряба (у співпраці з О.С. Дубинчук), де розглянуті та піддані методичному аналізу різні підходи до введення понять про геометричні тіла, вивчення їхніх властивостей та доведення теорем про обчислення площ поверхонь і об'ємів геометричних тіл. Наприклад, поняття про геометричне тіло в цих підручниках вводяться шляхом розгляду прикладів з навколишнього середовища або геометричної, конкретної задачі. Перед введенням означень мають розглядатися різні моделі геометричних тіл. Математичні твердження Олександр Матвійович пропонував обґрунтовувати

в такій послідовності: розглядається задача, розв'язання якої вимагає знань деяких властивостей геометричних тіл, вимірювання певних величин дослідним шляхом учні переконуються в наявності властивостей; доводяться властивості або формули для обчислення площі поверхонь або об'ємів; розглядається задача на практичне застосування. Формули для площі поверхонь призми, піраміди, циліндра і конуса мають виводитися за допомогою розгорток, а для площі поверхні кулі – на досліді.

Структурування змісту у виданнях О.М. Астряба обумовлене двома принципами: вивчення властивостей геометричних тіл не відокремлювати від вивчення геометричних величин, пов'язаних із цими тілами, та принципом фюзіонізму (від латинського *fusio*-злиття).

А ось як ученим-математиком О.М. Астрябом проаналізуємо підхід до виведення формул для обчислення об'ємів геометричних тіл: об'єм прямокутної призми (прямокутного паралелепіпеда) і куба вимірюється кубічною одиницею (виміри натуральні числа). Після цього правила для обчислення об'ємів многогранників, на думку Олександра Матвійовича, мають виводитися в такій послідовності: об'єм прямого паралелепіпеда (перетворюється в прямокутний паралелепіпед); об'єм прямої трикутної призми (перетворюється в прямий паралелепіпед шляхом перерізу площиною, що проходить через середні лінії основи, і повороту відрізаної частини); об'єм многокутної призми; об'єм похилої призми (перетворюється в пряму призму шляхом розрізу на тонкі шари і їх зсуву); об'єм піраміди.

Правила для обчислення об'єму піраміди, що виводяться в такій послідовності, переконують: піраміди з однаковими висотами й рівними площами основ мають однакові об'єми; обчислюється об'єм трикутної піраміди (шляхом

розрізання відповідної призми на три піраміди або на досліді); обчислюється об'єм многокутної піраміди.

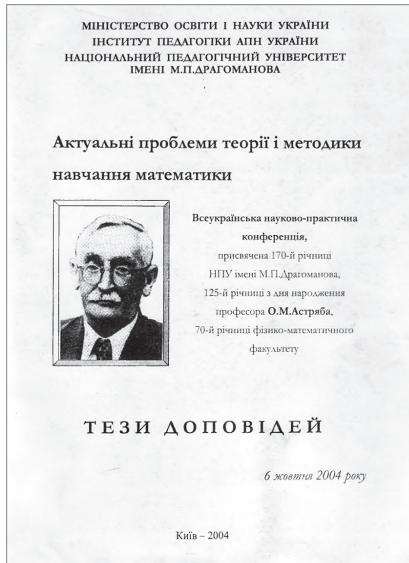
А для вимірювання об'єму зрізаної піраміди Олександром Матвійовичем пропонується два правила: доповнити до піраміди й розглянути різницю об'ємів або за формулою (без доведення). Об'єм циліндра розглядався математи-

ком як границя об'єму правильної призми, вписаної в циліндр, коли кількість бічних граней збільшується. Об'єм конуса обчислюється шляхом порівняння з об'ємом відповідного циліндра на досліді, або аналогічно до об'єму циліндра, об'єм зрізаного конуса так само, як об'єм зрізаної піраміди. При виведенні формули об'єму кулі вона розрізається на частини площинами, що проходять через центр кулі.

Кілька видань витримала і колективна праця О.М. Астряба «Методика роз-

в'язування задач на побудову», в якій математик виступив редактором і автором розділу «Загальні методичні зауваження до розв'язування задач на побудову в середній школі».

Розповідаючи про замисел політехнічного навчання на уроках і позакласних заняттях з математики, Олександр Матвійович передбачав такі шляхи їх здійснення: піднесення обчислювальної культури учнів і озброєння їх відповідними навичками; проведення вимірювальних робіт

*Збірник наукових праць,
присвячений 125-й річниці з дня
народження О.М. Астряба*

на місцевості та прищеплення навичок користування вимірювальними приладами; використання на уроках математики виробничого матеріалу й розв'язування задач, які розкривають ті або інші процеси виробництва, або будову найбільш поширених сучасних машин і інструментів; технічні моделювання. Цій проблемі О.М. Астряб присвятив статтю «Особливості викладання математики в середній школі при політехнічному навчанні» ще 1954 року.

У своїх працях О.М. Астряб стверджував також, що тільки знання школярами та студентами словесного означення певного математичного поняття, або тільки вміння словами формулювати певне правило ще не свідчать про те, що юнак чи дівчина добре його засвоїли та зрозуміли. Він радив педагогам не захоплюватися швидким заучуванням дітьми словесних формулювань певних правил, а прагнути допомогти ґрунтовно усвідомити зміст поняття, або правила й тільки після цього вимагати від стислих і правильних формулювань.

Погляди з питань історії математичної освіти й розвитку методико-математичної думки в Україні О.М. Астряб виклав у статтях: «З історії викладання математики в радянській школі» (1947), «З історії розвитку методики викладання математики в школах України» (1957), «Викладання математики в Росії і на Україні в XVII—XVIII ст.» (1954).

Багато уваги Олександр Матвійович приділяв систематизації математичних задач і вважав, що вміння розв'язувати типові задачі певної групи конче потрібно для опанування вміння розв'язувати задачі взагалі, але така форма вивчення предмету не може бути самоціллю, є не головним і далеко не єдиним чинником у складному процесі набуття навичок самостійного розв'язування задач. Таке знання — це тільки допоміжний засіб у цьому процесі. Щоб не зв'язувати

ініціативи учнів алгоритмами розв'язування типових задач, треба, щоб основних типових груп було якнайменше. Розглядаючи процес навчання учнів розв'язування задач, О.М. Астряб вважав неприпустимим, щоб задачу розв'язував тільки школяр біля дошки, а весь клас пасивно, суто механічно копіював те, що записується. Розв'язувати задачу мають усі школярі, а вчитель повинен щоразу звертатися із запитаннями до різних учнів класу. Учень біля дошки є тільки одним з активних учасників колективу, який розв'язує задачу. Тому недарма Олександр Матвійович вірцевими вважав тих учителів, які після розв'язування задачі одним способом обмірковують (за активної участі всього класу) інші способи розв'язування, та знаходять, який з них можна вважати найраціональнішим.

Цікавий підхід мав О.М. Астряб і до проблеми навчання учнів доведенню теорем і стверджував, що вміння зацікавити дітей змістом даної теореми, викликати в них інтерес до дослідження певної невідомої ще залежності є одним з важливих стимулів для свідомого ставлення учнів до процесу доведення цієї теореми. В усіх підручниках так повелося, що спочатку дається готовий текст теореми з остаточно сформульованою шуканою залежністю, а учням залишається тільки засвоїти саме доведення правильності поданої в готовому вигляді закономірності. Вчений стверджував: коли хочемо викликати в учнів зацікавленість дослідницького характеру, то доцільніше починати нову теорему з формулювання завдання в загальноцільовому напрямі з таким розрахунком, щоб була остаточно розшифрована й сформульована тільки наприкінці дослідження-доведення, тобто так, як це буває в дослідника.

Викладаючи в Київському педагогічному інституті імені О.М. Горького, Олександр Матвійович Астряб зробив знач-

ний внесок в організацію підготовки майбутніх учителів математики. Так, виступаючи з доповіддю на конференції методистів-математиків інститутів народної освіти України, він виголосив програму педагогічної практики студентів вищу. У науковому повідомленні зазначалося, що підготовка вчителя математики немислима без педагогічної практики в школі, яка має проходити в два етапи. Спочатку — так звана «пасивна практика», на якій студенти протягом певного часу відвідують уроки, ознайомлюються з основними принципами навчання, програмою, робочими планами вчителів, відповідною літературою, наочними посібниками. Кожний студент складає плани різних типів уроків, готується до їх проведення (хоч і не проводить безпосередньо). На другому етапі студенти самостійно мають проводити уроки, на яких присутні практиканти й методист. Олександр Матвійович не радив студентам-практикантам захоплюватися великою кількістю проведених уроків, а пропонував звертати особливу увагу на серйозну підготовку й детальне обговорення проведених уроків з виставленням оцінок. А після закінчення педпрактики пропонувалося проводити підсумкову конференцію курсу, на якій детально обговорювалися б загально-методичні та організаційні питання, що виникли під час практики.

...Олександр Матвійович Астряб дуже любив учнів і шанобливо ставився до студентів і колег — це проявлялось і в дослідницькій роботі, й під час спілкування. Учений охоче брав участь в організації і проведенні математичних олімпіад серед школярів, бував на учнівських і студентських вечорах, уроках та іспитах, листувався із членами математичних гуртків, був почесним членом математичних товариств.

Близько 20 аспірантів, учителів і працівників педагогічних вишів захистили написані за керівництва Олек-

сандра Астряба кандидатські дисертації. Сотні вчителів – його учнів – працювали й трудяться у навчальних закладах України. Недарма як досвідченого педагога-методиста професора О.М. Астряба запрошували на засіданнях колегії Міністерства освіти, на яких обговорювалися питання викладання математики в педагогічних вишах або проблеми підготовки науково-педагогічних кадрів, аспірантів. Відділ методики математики й фізики, очолюваний О.М. Астрябом, провадив у державі велику роботу з поширення передового педагогічного досвіду та організації науково-методичних осередків у різних регіонах України.

Підходи Олександра Матвійовича Астряба до вивчення, зокрема, геометричних тіл не втратили своєї цінності й тепер, а саме: формувати в учнів просторову уяву й активне мислення, вміння самостійно робити висновки; розкривати прикладну спрямованість геометричного матеріалу; приділяти увагу доведенню тверджень, зацікавлюючи учнів метою їх доведення; нові теоретичні знання подавати на основі тих знань, які вже добуті в попередніх класах; враховувати, що в міру розвитку учнів і збагачення їх мислення уявленнями й поняттями місце наочності займає абстрактне мислення і логічне обґрунтування тверджень; звертати увагу на труднощі розв'язування стереометричних задач, пов'язані з правильним усвідомленням форми тіла та побудовою малюнка.

...Помер учений-математик у Києві, в будинку на вулиці Саксаганського, 117. У «Зводі пам'яток Києва» записано, що в «1910-х рр. в цьому будинку проживав Астряб Олександр Матвійович (1879–1962) – математик, методист, заслужений діяч науки УРСР (з 1944). У ці роки викладав математику, методику математики й фізику в Комерційному училищі Першого товариства викладачів, Жіночому комерційному училищі Л. Володкевич, на Вищих жіночих

і педагогічних курсах, у народному університеті в Києві, член комісії зі складання проектів програм з математики і фізики для гімназій при Київському навчальному окрузі

Викладачі кафедри біля поховання О.М. Астряба. 1970 рік

(1910–1916). У 1912 році брав участь в роботі Першого Всеросійського з'їзду вчителів математики. В радянський час викладав на робітфаках політехнічного, сільськогосподарського інститутів і в трудовій школі, був професором Київського інституту народної освіти, Київського інституту соціального виховання (потім — педагогічний інститут), очолював відділ методики викладання математики Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Зробив великий внесок у розвиток вітчизняної методики математики, написав ряд новаторських підручників з математичних дисциплін, які здобули широке визнання, брав участь у розробці колективних посібників з методики викладання математики в гімназіях, семирічній, середній і політехнічній школах, досліджував історію математичної освіти і розвиток методико-математичної думки в Україні. Створив

науково-педагогічну школу. Раніше мешкав на цій вулиці у будинку № 91, пізніше – на сучасній вулиці О. Гончара, 46, квартира № 1».

Професор Володимир Кубійович в упорядкованій ним «Енциклопедії українознавства», що розійшлася світом, записав про О.М. Астряба, що це: «...один з найкращих представників київської методичної школи, автор численних методично-наукових праць і підручників».

...Олександр Матвійович Астряб залишив великий спадок, який і нині не втратив наукової вартості та актуальності. Кожен допитливий учитель, викладач вищого навчального закладу знайде в його посібниках для себе корисне. Формули, теореми й аксіоми пробудять повагу до подвижницької праці талановитого вченого, адже він належав до когорти тих відомих математиків-педагогів, які зробили значний внесок у розвиток методики викладання точної науки.

*Й ожили
пам'ятки
східно-
слов'янського
права*

Нитками рідної мови ми зв'язані з усіма іншими.

Павло Житецький

Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе.

Олесь Гончар

Рідна мова — це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «я», коли воно є, своєї особистої і національної гідності.

Іван Дзюба

БРИЦИН

Михайло Якимович

(20 листопада 1922, с. Ямське, нині Можайського р-ну Московської обл., РФ) — мовознавець, доктор філологічних наук (1967), професор (1968). Досліджував історію лексики східнослов'янських мов, говори російської мови. Кандидатська дисертація «Російські говори Вінковоцького району Хмельницької області» (1956), докторська — «Юридична номенклатура в східнослов'янській писемності до XV століття» (1968). Багато послідовників у наукових

працях розширювали висвітлення головної теми досліджень свого керівника — вивчення східнослов'янської юридично-правової термінології, так поступово сформувалася «наукова школа М.Я. Брицина». 1950 закінчив філологічний факультет Харківського педінституту. У 1950–1957 — ст. викладач кафедри російської мови Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. У 1957–1960 — ст. викладач, доцент Харківського педінституту. У 1960–1968 — доцент, старший науковий співробітник, професор, завкафедри Кам'янець-Подільського педінституту. У 1968–1989 — завкафедри, професор Київського педінституту імені О.М. Горького.

Михайло Якимович Брицин — яскрава постать талановитого вченого, котрий гармонійно поєднує в своїй діяльності основні складові частини професії науково-педагогічного працівника вищої школи, передавав молодим послідовникам досвід та інтелектуальне світло мовознавчих наук.

Як написав у ювілейній статті директор Інституту іноземної філології Володимир Гончаров, основні наукові розробки М.Я. Брицина зосереджено в галузі історичної лексикології східнослов'янських мов. Як учений Михайло обрав один з найскладніших і найменш досліджених фрагментів словника східнослов'янських мов — юридичну термінологію. А докторська дисертація «Юридична термінологія у східнослов'янській писемності до XV століття» стала значною віхою в історії вітчизняного мовознавства, бо є першим комплексним лінгвістичним дослідженням юридичної термінології на матеріалі найважливіших писемних пам'яток східнослов'янського права XI–XIV століття. Ця праця зробила ім'я Михайла Брицина широко відомим не тільки в Україні, але й за її межами. Здійснити дослідження такого масштабу могла тільки особистість надзвичайно смілива, наполеглива, широко обізнана з історією мови, держави та права.

Наукові дослідження Михайла Якимовича Брицина з вивчення східнослов'янської термінології охоплюють кіль-

ка історичних етапів. При вивченні лексики мови східних слов'ян періоду Київської Русі та початкового періоду формування української, російської та білоруської народностей (зокрема, як зазначалося, науковець зупиняється на проблемі дослідження юридичної термінології).

Михайло Якимович поставив собі за головну мету — дати опис і лінгвістичний аналіз юридичних термінів, що належать до судової справи й судочинства, кримінального процесу, судового мита, а також з'ясувати шляхи історичного розвитку юридичної термінології, джерела їх поповнення в епоху Київської Русі та початковий період формування східнослов'янських народностей. У процесі вивчення цих питань автор дослідження використав пам'ятки писемності двох історичних епох — періоду спільнослов'янської мовної єдності та епохи формування східнослов'янських народностей, світських і церковних правових документів, при цьому особливу увагу приділяв діловій писемності. Це дало можливість встановити, які терміни зберігались у східнослов'янських пам'ятках протягом всього періоду їх вивчення, які терміни права епохи Київської Русі простежуються лише в юридичній термінології російської народності, а які — лише в українській і білоруській.

Михайло Якимович, заглибившись у науковий пошук, дослідив, що до писемних джерел права Київської Русі, що дійшли нашого часу, належали договори, продукти законотворчої діяльності київських князів і рецетзоване візантійське право. Договори були найбільш ранніми пам'ятками руського права. У літературі їх умовно поділяють на декілька груп. До першої групи увійшли договори міжнародно-правового характеру Київської Русі з Візантією. На сьогодні, як дослідив М.Я. Брицин, в науковому обігу перебувають чотири тексти таких договорів, що датуються

907, 911, 944 (за іншими даними 945) та 971 роками. Втім, дійшли вони до нас не в оригіналах, а в копіях, поміщених літописцем на сторінки «Повісті минулих літ».

Найбільше правових постанов міститься в Договорах, укладених князями Олегом та Ігорем, відповідно, в 911 та 944 роках. Ці документи дають певне уявлення про пра-

*Завідувач кафедри російської і української мов
Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету
Михайло Якимович Брицин веде засідання кафедри. 1958 рік*

вову систему Русі-України в епоху до «Руської правди». Тексти Договорів містять значну кількість кримінальних, цивільних, процесуальних норм, що встановлюють відповідальність за вбивство, крадіжку, тілесні ушкодження, розбій, пограбування тощо. Наприклад, договір 911 року встановлював сплату щорічної данини Русі Візантією, умови надання військової допомоги Візантії з боку Русі, умо-

ви викупу бранців і невільників, дозволяв русам служити у візантійських імператорів. У ньому досить детально викладалися права, що врегульовували відносини русичів і греків (візантійців). Перераховувалися відповідальність за кримінальні діяння (убивство, крадіжка, грабіж, побої), зобов'язання, що випливали з факту спричинення шкоди, норми спадкового права. В основі цих норм, на думку дослідників, лежала комбінація з руських і грецьких законів, у якій переважали суто руські елементи.

Михайло Брицин, досліджуючи стародруки, звернув увагу й на те, що компромісний характер Договорів виявився в тому, що в них містилися посилання як на руські, так і на грецькі звичаї. Наприклад, у статті 4 Договору 911 року (відповідно до ст. 13 Договору 944 року) йшлося про вбивство грека русичем чи русича греком. Грецький закон установлював у такому випадку смертну кару за вироком суду, «закон руський» посилався на кровну помсту. В окремих статтях Договорів були посилання на «закон руський». Отже, М.Я. Брицин зробив висновок про наявність до часу укладення Договорів досить розвиненої системи права Київської Русі. На підтвердження цього — відтворення в «Руській правді» багатьох відображених у Договорах правових норм. Скажімо, положення щодо доведення факту злочину (ст. 3 Договору 911 року), покарання за удар мечем або застосування іншої зброї (ст. 5), вбивство злодія на місці злочину та заборона такого вбивства після того, як злодій опинився в руках потерпілого (ст. 6), недопущення самоуправства (ст. 14).

Другу правову групу, яку дослідив Михайло Якимович, становили Договори князів між собою. Більшість із них було укладено між удільними князями після смерті Ярослава Мудрого. Головна ж мета цих Угод полягала в налагод-

женні доброзичливих стосунків між сусідніми землями. У них переважно містилися норми, що мали військовий характер (наприклад, про спільну оборону своїх земель від ворогів). Такі Договори набирали чинності після «хресного цілування» — обидві сторони цілували хрест, себто присягали на вірність у виконанні Договорів. У літературі такі Угоди дістали назву «хрестоцілувальних грамот»: у них закріплювалися права та обов'язки удільного князя. Зокрема, удільні князі були зобов'язані на перший поклик надавати військову допомогу великому князеві; прибувати за першим покликом великого князя кінно і зі своєю раттю (військом); збирати данину, податки; утримувати в повинності підлегле їм населення. Місцевий князь, який не виконав Договору, позбавлявся володінь. Вручення «хрестоцілувальних грамот» оформлялося спеціальним обрядом: великий князь разом з оточенням виїжджав у поле, клав руку на плече свого родича, називав його «братом Чернігівським» або «Переяславським» і вручав грамоту.

Михайло Якимович Брицин дослідив і третю правову групу, до якої належали Угоди між князями й народом, які датувалися XII століттям, коли князівська влада ослабла і зростало значення віча. Договори укладались усно, і це стало основною причиною того, що жодна з таких юридичних пам'яток не дійшла до нас в оригіналі. Знаємо про них лише від літописців. Мета укладання такої «усної» Угоди князів з народом полягала, передовсім, у встановленні певних юридичних відносин між цими суб'єктами на час правління того чи іншого князя. Ці Договори називалися «рядами» (з давньослов'янської — «порядок») і затверджувалися на народному вічі.

Скажімо, прикладом такого виду Угоди може бути Договір між киянами і київським князем Ігорем Ольговичем

1146 року, складений на київському вічі. Як розповідає Іпатіївський літопис, князь зобов'язувався не чинити насильства, вирішувати справи згідно з правом, судити справедливо. Окрім загальних вимог, кияни перед князем ставили й конкретну — замінити дотеперішніх київських тіунів іншими, покращити життя мешканців міста та ін.

Михайло Якимович Брицин зі своїми аспірантами: Т. В. Слободянюк, А.І. Шовкопляс, О.В. Кокойло, Ж.А. Закупра. 1974 рік

Окремими джерелами права Київської держави, як дослідив М.Я. Брицин, були церковні Статути — законодавчі акти, що встановлювали правові основи взаємовідносин держави й церкви, світської та церковної влад, правового статусу духовенства. З-поміж шести таких Статутів, що дійшли до нас, найбільше значення мають перші два — Статут князя Володимира Святославовича та Статут князя Ярослава Володимировича (кінець X — початок XI ст.).

Церковний Статут князя Володимира — одна з основних пам'яток права Києво-Руської держави — відома в понад 200 редакціях. Цей документ визначав місце церковної організації в державі — джерела її матеріального забезпечення і сфери юрисдикції. Церкві, зокрема, було віддано деся-

ту частину надходжень від княжих, торговельних, судових зборів і мита, врожаю й приплоду свійських тварин і птиці. Статут містив норми про передання під юрисдикцію церкви кола справ, пов'язаних з внутрішнім життям сім'ї, справ людей церковних (тобто кліру), і окремих соціальних груп, яким церква протегувала. Отже, згідно із цим документом, у період раннього й розвиненого феодалізму духовенство та підлеглі йому люди звільнялися від світського судочинства. Княжим дітям, родичам і службовцям було заборонено втручатись у церковні справи.

Статут князя Ярослава, як дослідив вчений-правник М.Я. Брицин, містив систему правових норм, які регулювали порядок укладання шлюбу та шлюбні відносини взагалі. Проте ця обставина не дає підстав вважати згаданий документ кодексом сімейно-шлюбного права, оскільки відносини між чоловіком і жінкою розглядаються в ньому переважно з кримінально-правових позицій. Викладені в Статуті норми сімейно-шлюбного права були насамперед спрямовані проти язичницьких шлюбних звичаїв. Зокрема, цей документ забороняв викрадення дівчини з метою укладення шлюбу, передбачав суворі грошові покарання за згвалтування, забороняв розлучення без провини однієї зі сторін, забороняв самовільне припинення шлюбних відносин, установлював санкції за народження позашлюбної дитини та позашлюбні статеві стосунки, за статеві стосунки з кровними родичами, свояками, іновірцями, за блуд із черницею, за побиття жінкою чоловіка, бійку між жінками, образу чужої жінки наклепом або побиттям, за непідкорення батьківській волі. Отже, церковні Статути були продуктами законотворчої діяльності руських князів. Вони мали на меті унормувати правове становище церкви в державі, впорядкувати церковні суди й забезпечити церкву

матеріально. У них містилися норми розвинутого феодального права, які застосовувалися в церковних судах. Певною мірою церковні Статути регулювали й суспільні відносини, проте в них не було санкцій за порушення вже встановлених візантійським правом норм. Це означає, що безпосередні автори Статутів — князі, розуміли, що в таких випадках будуть застосовуватися постанови візантійського права.

Михайло Якимович Брицин також дослідив, що до джерел руського права належать і збірники-компіляції з грецького та слов'янського права, які вже уклалися на Київській Русі. З таких збірників до нас дійшло два: «Законъ соудный людьми» та «Книга законнія». Норми, що містились у першому документі, свідчили про нього як про кодекс кримінального права з характерною особливою суворістю кримінальної репресії. Первинну редакцію «Закону соудного людьми» було укладено, як припускає М.Я. Брицин, у VIII—IX століттях. Ряд учених схиляється до думки про болгарське походження пам'ятки.

*З дружиною Іриною Андріївною.
2005 рік*

Існує також гіпотеза про її давньоруське походження (В. Гончаренко). У будь-якому разі в цьому правовому документі простежується певний вплив на подальший розвиток законодавства Київської Русі. Зокрема, багато статей церковного Статуту князя Ярослава відтворюють норми згаданої пам'ятки. Щодо «Книги законнія», то вона містить постанови приватного й кримінального права. Цей збірник

складається із чотирьох частин: візантійського рільничого закону (укладений у VII ст.), законних книг про покарання, розлучення та свідків. «Книга законня» була досить поширеною на давньоруських землях, тому окремі її норми можемо знайти у «Руській правді».

Відомий педагог-правник України, професор Михайло Якимович Брицин вчасно побачив нові можливості розвитку філологічної науки й освіти з відходом суспільства від тоталітаризму і став активним учасником розбудови держави, її наукового потенціалу. За його керівництва кафедрою захистили кандидатські дисертації з присудженням наукового ступеня 50 молодих викладачів, які й нині працюють у вищих навчальних закладах України, Російської Федерації, Казахстану, Польщі, Болгарії, Сполучених Штатів Америки та інших державах світу.

За успіхи в педагогічній і науково-дослідній роботі М.Я. Брицин нагороджений орденом «Знак пошани», медаллю імені А.С. Макаренка, знаками: «Відмінник освіти України», «Відмінник освіти Узбекистану», державними та університетськими високими нагородами, а за високий внесок у науку та підготовку освітянських кадрів для вишів України призначено державну стипендію.

Численні учні, колеги та друзі цінують і поважають педагога, професора Михайла Якимовича Брицина – вченого, вчителя й наставника, який своєю щоденною працею створював інтелектуальний простір для розбудови України та громадянського суспільства, розвивав глибокий правовий дискурс щодо важливих проблем історії сьогодення та майбутнього країни.

*Слідами
Змійової
борозни*

*Пам'ять про героїв та історію краю— вічна,
і щоб спасти народ свій і придбати собі вічне
ім'я, треба пожертвувати самим собою.*

Біблейська мудрість

*Ніякої достовірності нема в науках там,
де не можна застосовувати ні однієї з
математичних наук, і в тому, що не має
зв'язку з математикою.*

Леонардо да Вінчі

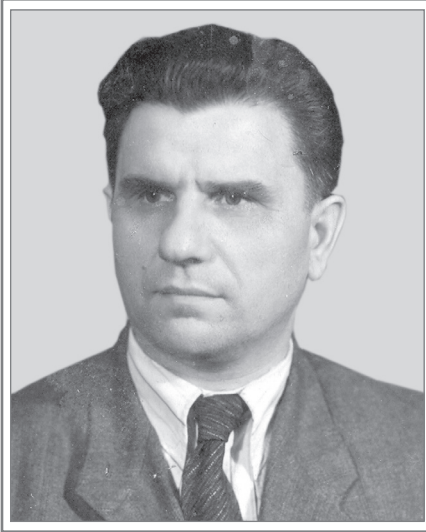
*Спостереження є багатющим джерелом від-
криттів як у світі суб'єктивних феноменів,
так і в світі реальних явищ, що їх сприйма-
ють наші чуття.*

Костянтин Ушинський

БУГАЙ

Аркадій Сильвестрович

(22.01.(04.02) 1905, м. Борзна, нині Чернігівської обл. — 18.05.1988, Київ) — математик, кандидат педагогічних наук, дослідник Зміювих валів. Закінчив Вищі педагогічні курси (1925), у 1935 — фізико-математичний факультет Харківського педінституту. 1943–1953 — провідний співробітник Міністерства освіти УРСР. У 1953 захистив канд. дисертацію на тему: «Організаційно-методичні питання вчителя математики середньої

школи». Твори: «Короткий тлумачний словник математичних термінів» (1936) і «Біографічний словник діячів у галузі математики», «Зміюві вали: зб. матеріалів наук.-дослідницької спадщини», 2011, посмертно), наукових статей. З 1953 — доцент кафедри елементарної математики та методики викладання математики фізико-математичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

Його дитинство, молодість, зрілі роки припали на трагічні роки першої половини ХХ століття. П'ятеро дітей залишили цей світ через хвороби, пошесті, голод. Молодим помер батько. Дід по матері, сільський священик, був у 1917 році вбитий грабіжниками. Старший брат, репресований за «провини» перед радянською владою ще юнаком, майже все життя провів у в'язницях і таборах. Матір як господиню садиби розкуркулили, і немічна жінка змушена тікати до міста. Тавро «куркуля» та брата, репресованого на все життя, стало загрозою, особливо небезпечною в роки «воєнного комунізму», колективізації та нищення української інтелігенції. Життя Аркадія Бугая було постійною боротьбою за існування: втеча від своїх коренів, переїзди з місця на місце, брак грошей. Аркадій Сильвестрович Бугай здобув вищу освіту в 1931 році — Харківський інститут соціального виховання дав міцну освітянську базу й він став викладачем математики в школі. Мобілізований на початку Другої світової війни до армії, хлопець дивом уцілів у страшній фронтівій м'ясорубці.

Аркадій Сильвестрович хоч і був з дитинства закоханий в історію, але все ж обрав далеку від суспільно-політичних вихорів математику. Тоді навіть найсміливіші фантасти й футурологи не могли передбачити, що за деякий час математична дисципліна кібернетика, виявиться «буржуазною», а відповідні фахівці стануть «ворогами народу».

Після Другої світової війни А.С. Бугай став працювати на кафедрі елементарної математики та методики математики Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького: писав наукові праці, опублікував багато статей з методики, захистив кандидатську дисертацію, причому на тему, яка децю випередила свій час, бо присвячена «науковій організації праці».

Потяг до історії, природна цікавість і, зрештою, випадок вивели Аракаді Сильвестровича в 1950-х роках на проблему Змійових валів, дослідження яких стало важливою справою його життя. У вузькому колі причетних до справи фахівців і зацікавлених у відкриття «всього нового» студентів А.С. Бугай мав прізвисько «Змійовик», що звучало іронічно, але було громадським визнанням його постійного захоплення, яке переросло в науковий пошук і відкриття.

Змійові вали, як стверджував Аркадій Сильвестрович у статтях та виступах, — не безладне нагромодження земляних насипів, які утворюють чотири геніально організовані з точки зору військової техніки, будівельної технології та стратегії укріплення єдине ціле з водними перешкодами, призначалися не лише проти зовнішніх ворогів, а й супротив сусідніх племен, які, очевидно, боролися за провідну роль у державі.

Але все по порядку, трохи історії. Загадкові земляні споруди, що оперезали Київську землю, бентежили уми й серця з 20-х років минулого століття. Хто тільки не ламав голову над таємницею: П. Шафарик, І. Фундуклей, П. Ліппоман, Л. Похилевич, В. Антонович, Б. Стеллецький, Л. Добровольський, В. Ляскоронський... З радянських істориків і археологів — Б. Рибаків, М. Воронін, В. Довженок... Та з роками не зникали «білі плями» з історико-краєзнавчих карт і схем. Зрештою, дослідники зійшлися на гіпотезі, що Змійові

вали зведені в часи князювання Володимира Святославича для захисту Київської Русі від кочових племен. Ця думка знайшла відображення в романі С. Скляренка «Володимир».

У 1958 році Аркадій Сильвестрович Бугай вперше піднявся на один із Змійових валів, що поблизу залізничної станції Корчі на Київщині. Побачивши грандіозні оборонні споруди, вчений забажав дізнатися про них більше й з'ясував, що в дореволюційних історичних журналах опубліковано багато досліджень валів, але після Жовтневої революції проблема була фактично забута. Він збагнув значення й актуальність цієї проблеми, і розпочалася серйозна дослідницька праця. Спочатку від знайшов кілька валів поблизу Києва. Вже при перших спробах простежити їхнє розташування помітив, що описи насипів у попередників неповні, часто помилкові, є ще не досліджені ділянки укріплень.

Так звані «професіонали» не знали, з якого боку підійти до таємничих оборонних насипів. Адже навіть професор університету святого Володимира Володимир Антонович «спіткнувся» об них. «Найістотніша незручність, — писав він у журналі «Киевская старина», — полягає при дослідженні древніх валів Південноруського краю в тому, що вони не нанесені на карти, навіть найдетальніші описи їх зустрічаються лише у вигляді уривчастих відомостей... Таким чином, загального контуру напрямку всіх валів неможливо відтворити, тому немає змоги будувати загальні висновки на географічному їх розташуванні».

Інший відомий дослідник київського минулого — український історик, археолог, етнограф, нумізмат і картограф Василь Ляскоронський — також визнавав, що «...судити про напрямки валів, які колись існували в тих чи інших місцях, буває вкрай важко». Спеціалістам не спадало на думку пе-

ревірити достовірність позначок на карті, підготовленій істориком, археологом, етнографом, археографом Володимиром Антоновичем. Звичайно, звинувачувати когось конкретно в нездатності здійснити «переворот» у наукових поглядах ніхто не має права. Та мова про інше: в Україну приїжджають шукачі духовних скарбів минулого не тільки з Москви і Ленінграда, а й з Праги, Варшави... Водночас

На фото (зліва -направо): кандидат педагогічних наук, доцент Тернопільського педінституту, автор шкільних підручників «Математика 5 кл.», «Математика 6 кл.» (у співавторстві) Григорій Михайлович Возняк і Аркадій Сильвестрович Бугай. 1970 рік

багатьом їхнім колегам з Києва бракує наполегливості й терпіння Дмитра Яворницького чи Бориса Мозолевського. Не кожен археолог здатний розкопати скіфські кургани, як і обстежити й описати вали. І поки українці не бажали (чи не хотіли, чи щось заважало!) уважно глянути під ноги чи озирнутися й побачити історичний пласт, у Варшаві

польська дослідниця Є. Ковальчик опублікувала наукове дослідження про «наші» Змійові вали.

Як організовував дослідницькі експедиції аматор-історик Аркадій Бугай? У його часи модним був «туризм вихідного дня». Автомобілів у достатку не було, як і садово-дачних ділянок, тож столична молодь гуртувалася з рюкзаками та наметами й електричками та рейсовими автобусами виїжджала до мальовничих місць Київської області. В педагога А.С. Бугая виникла ідея: використати цю вже добре відпрацьовану схему й поєднати розважальні туристичні походи з дослідницькими експедиціями. Одного разу після лекції Аркадій Сильвестрович запропонував студентам узяти участь у поході шляхами Змійових валів. Оголошення про похід було вивішене в коридорі фізико-математичного факультету. На подив викладача, охочих виявилось вдосталь. І перший похід у квітні 1968 року започаткував багаторічне дослідження Змійових валів студентськими гуртами педагогічного інституту імені О.М. Горького.

А коли фактичного матеріалу було зібрано достатньо, математик Аркадій Сильвестрович запропонував методику трасування зруйнованих часом і розораних валів за допомогою спостереження за характером і кольором ґрунту й рослинності на можливій трасі валу. Звичайно, для цього доводилося проводити спостереження в різні пори року. Бугай також висунув гіпотезу про походження народної назви валів. Загальновідомо, що ворогами українських земель були кочові племена, які в ті часи мали родові символи у вигляді Драконів. Для слов'ян Дракон і був Змієм — ці символи зображалися на щитах воїнів та їхніх знаменах. Напад завойовників асоціювався з нападом Змія.

У легендах про богатира (один з варіантів — це Кирило Кожум'яка), зокрема, розповідається, що «Змій» довго гнобив

народ і вимагав данину дітьми та найкрасивішими дівчатами, яких поїдав. Цей переказ можна сприймати як метафору, бо найвигіднішою даниною для загарбників були раби. Про торгівлю невольниками, а найчастіше то були військовополонені, є інші свідчення. Наприклад, торгівля «скіфів» з римлянами в перші століття нової ери, про що свідчить величезна кількість скарбів римських монет тих часів, знайдених археологами на території України та Київщини. Тому й правдоподібним видається припущення Аркадія Сильвестровича Бугая про використання військовополонених (рабів) для будівництва валів. У легенді ж розповідається про те, як Кирило Кожум'яка, перемігши Змія, запряг у величезний плуг і примусив проорати гігантську борозну, яка і стала, ймовірно, від отакого й таким методом орання «Змійовим валом».

Існує чимало цікавих спостережень Аркадія Сильвестровича про зв'язок валів і городищ, конструкції валів у різні епохи. Увагу А.С. Бугая привертала так звані «глибокі дороги» і він сформулював гіпотезу про водний шлях з Древньої Русі в Європу й описав можливу водну трасу. Цікавими були також висновки математика-пошукача про будівничих цих споруд, зведення яких було під силу тільки могутній державі, тобто ще до Київської Русі існувала велика і сильна країна. Заслуговує уваги також вперше зроблене Аркадієм Сильвестровичем припущення, що на території нинішньої Київської області та найближених до неї територій, можливо, було кілька держав, оскільки простежується декілька систем з круговою обороною поселень.

Однак не всі вчені погоджувалися з науковим компромісом А.С. Бугая щодо визначення віку велетенських валів, оспіваних ще в древньому фольклорі. Наприклад, лєнінградський історик Павло Раппопорт дійшов висновку, що їх не могли спорудити навіть у період найвищого роз-

квіту Київської Русі. Здавалося б, щоб дійти істини, необхідно інтенсифікувати дослідження, залучивши археологів, істориків, етнографів, філологів.

Очевидно, комплексне вивчення загадки мало здійснюватися під егідою Інституту археології Академії наук України, бо належало відповісти світові на запитання: хто звів небачені земляні споруди – так звані «Змійові вали»? Які витвори древніх художників, ремісників зберігає в собі рукотворна пам'ятка невідомої культури? А що як слов'янської? Проте українські вчені не поспішали розв'язувати проблему і тільки вели розкопки за сотні кілометрів од Києва. Заново відкривати Змійові вали – для науки, країни, людства ніхто не збирався.

Серйозною проблемою для А.С. Бугая стали карти місцевості, які на той, радянський, час були втаємниченими (за ними вартувало неусипне око відповідних «органів» і цензурного Головліту СРСР: під заборону потрапляла будь-яка топо́зіомка вище так званого «пташиного польоту»), а спроби самостійно складати карти трактувалося як антидержавницька діяльність. Виручала Аркадія Сильвестрова та студентів-однодумців лише природна здатність орієнтуватися на місцевості, просторова інтуїція, та, звісно, математичний аналіз архівних й літературних джерел. Тому карти досліджених ділянок і валів учений малював вручну – вони, ймовірно, й дотепер зберігаються в сімейному архіві.

Так от, Аркадій Сильвестрович самотужки склав повну і достовірну карту розташування валів у Київській області на основі власних спостережень та використання деревного вугілля, знайденого ним в основі валів, для датування початку їх побудови, використовуючи радіовуглецевий метод. Звідси висновок, що найбільш ранні із досліджених ним валів збудовано в II столітті до н. е., найпізніші – в VII столітті н. е.

Три правобережні сектори мають вершиною центр, територію якого займає сучасний Київ. Тут же, на території нашої столиці, існувала власна система валів. Отже, кочовим племенам було вкрай важко подолати взаємодоповнюючі лінії оборони міста.

Бугайова карта підтвердила, що на Київщині в давнину існувала не одна, а кілька оборонних систем: перша простягалася від Дніпра до Ірпеня, Унави, Кам'янки, а друга — від Ірпеня до Тетерева і, можливо, далі на захід. З'ясувалося, що межею між землями предків полян і древлян була лінія, що проходила через Ірпінь від Дніпра до

А.С. Бугай із сином Олександром біля Змійових валів на Київщині. 1982 рік

Чорногородки, далі до Фастова й Унавою, потім — водольодовиковою прохідною долиною між Унавою (біля Фастова) і річкою Кам'янкою. Ці валові системи вказують на те, що у предків полян і древлян були спільні вороги. Захисні споруди свідчили також і про самостійні намагання кожного народу захистити свої землі. Наші предки зводили лінії оборони як доповнення до природних рубежів. Земля предків полян знаходилася у куті, що створюють річки Дніпро та Ірпінь. Ці загорожі, мабуть, у ті часи були складнопрохідними — будівникам стало лише перегородити шлях всередину цього кута з півдня, з боку степу, а також споруджувати низку городищ вздовж валів і на переправах через річки — цим і забезпечувалася надійна оборона.

Земля предків древлян була обмежена зі сходу тією ж лінією, що й земля предків полян із заходу, і, частково, Дніпром, а з півночі та заходу — Тетеревом. На переконання А.С. Бугая, між Ірпенем і Тетеревом було також

поставлено кілька ліній оборони від степовиків. Між Чорногородкою і Радомишлем створена лінія оборони з трьох і чотирьох валів, вдало використані непрохідні болота, які були включені в систему як природні перешкоди. Крайня

На фото (зліва -направо) — викладачі та аспіранти кафедри математики та методики викладання математики:

3-й ряд: Г.Ф. Олійник, М.Т. Волощенко, З.І. Слєпкань, І.В. Клімпуш,
Д.А. Скрипник, А.З. Карелін;

2-й ряд: Г.П. Бевз, В.Є. Тарасюк, А.В. Михалевський, А.Г. Корфорович,
А.С. Бугай, Д.М. Маєргойз, А.В. Шевченко;

1-й ряд: О.С. Боришполець, Є.Ф. Савич, Є.О. Ченакал,
І.Є. Шиманський, В.М. Кухар, Т.І. Тітова. 1967 рік

південна межа тут, мабуть, визначалася валом між містом Фастовом і селом Бистри (під Житомиром).

Зізнаємося з погордою: відкриття міжнародного значення було здійснено — його автором став математик педагогічного інституту імені О.М. Горького Аркадій Сильвестрович Бугай, який підійшов до загадки «Зміювих валів», так би мовити,

«з тилу». Сталося точно за Ейнштейном: усі знали, що це зробити неможливо, але знайшовся небайдужий вчений-пошуковець, котрий підвікрив давню таємницю.

А сталося це так: зацікавившись питанням наприкінці 1950-х років Аркадій Сильвестрович перевіряв розрахунки історика архітектури Павла Раппопорта і теж засумнівався, що можна було так швидко, як це впливало з літописних джерел, збудувати гігантські споруди. Через кілька років ретельних досліджень забутих і занедбаних слідів невідомої культури А.С. Бугай завдяки численним археологічним знахідкам висунув гіпотезу про зведення Змійових валів «...на рубежі старої і нової ер». Це було можливо, на його переконання, лише за централізованої державної системи. Знайдене пізніше пряслице з клиноподібним написом підтвердило припущення дослідника про високий рівень розвитку допоки недослідженого суспільства. Згодом гіпотеза дістала й незалежні, об'єктивні аргументи.

Розгадка, як правило, породжує нові загадки. Тоді виникає питання: у якому порядку будували лінії оборони? Чи то внаслідок зростання населення і могутності народів, що населяли північні частини вказаних територій, межі поступово переміщувалися на південь, чи то навпаки — під впливом зовнішнього тиску території поступово скорочувались, і лінії оборони переносили далі на північ. Імовірним є і третій варіант. Наприклад, предки полян могли спочатку населяти територію, що була обмежена Дніпром, Ірпенем і річками Вітою та Бобрицею. Потім вони розширили свої володіння до річки Рось. Але пізніше були змушені відступати й будувати нові лінії оборони.

Будівництво на покритих лісами територіях було пов'язане, очевидно, з попереднім випалюванням лісу вздовж

траси валу й, окрім того, взагалі з обпалюванням у багатьох місцях глиняної основи насипу. Як би там не було, але там знайдено деревне вугілля, попіл, кору, а іноді й не спалені колоди, що обгоріли. Сучасні фізичні методи (радіовуглецевий аналіз) дозволяють встановити (нехай і з похибкою в 50 років) час, коли деревина була зрубана (або спалена на трасі валу). Залишалось пересвідчитися, що це вугілля потрапило в насип не випадково, а саме в процесі будівництва. Це завдання виявилось порівняно простим.

На фото: Аркадій Сильвестрович Бугай біля козацького поховання на Запоріжжі. 1981 рік

Вугілля знаходили в насипах по всій довжині, по різні боки річок і боліт, у лініях, що віддалені одна від одної на багато кілометрів. Припустити, що вал споруджували на території, де задовго до будівництва могла бути величезна лісова пожежа, неможливо. Разом з тим вугілля і перепалена до червоного кольору глина свідчать про те, що дерево горіло саме під час будівництва захисних споруд, і, відповідно, це був один з основних елементів технології зведення.

Повернувшись з експедиції, Аркадій Сильвестрович передав зразки попелу й деревини, що становила основу валів, для фізичних досліджень. Результати серії радіовуглецевих аналізів, проведених у тому числі й у лабораторії точного часу Інституту геології АН СРСР, підтвердили правильність висновків ученого педінституту: найдавніше укріплення

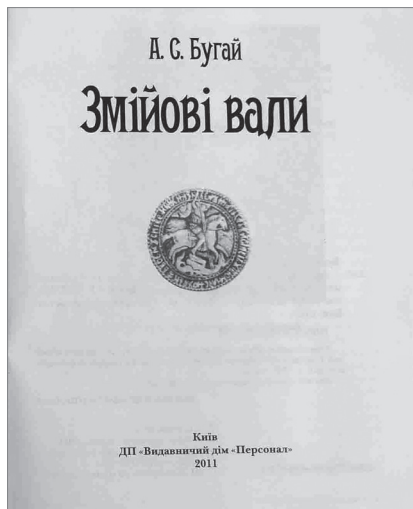
(150 р. до н. е.) знаходиться на території Макарівського району Київської області.

Щоб дослідження були максимально точними, математик Аркадій Сильвестрович Бугай запропонував використати відомий метод радіовуглецевого датування для визначення віку будівництва валів. Він сам відбирав зразки для пошуків. Саме ці дослідження вперше дали науково обґрунтовану оцінку віку будівництва насипів: II століття до н. е. — VII століття н. е.

Коли Аркадій Бугай накопичив достатньо даних, то вирішив довести цю інформацію до відома істориків і археологів. 14 січня 1971 року науковця запросили зробити доповідь «Один

із давніх оборонних рубежів Київщини в межиріччі Ірпеня — Тетерева» на науковому засіданні у відділі слов'янської та середньовічної археології України в Інституті археології АН УРСР. Тут його слухали провідні історики й археологи. Відділ схвалив доповідь, вчені висловили аматорові подяку за тривалу самовіддану працю, домовилися розробити заходи для майбутнього комплексного вивчення валів і клопотатися про надання державної охорони для цієї визначної пам'ятки минувшини. Ця підтримка дала йому змогу опублікувати дві статті в «Українському історичному журналі».

Велике значення досліджень Аркадія Сильвестровича таки визнано фахівцями, зокрема, відомими істори-

Видання А.С. Бугая «Змійові вали»

ками. Зокрема, член-кореспондент Академії наук УРСР Федір Павлович Шевченко свого часу зазначив, що «...труд А.С. Бугая дуже багатогранний, значний і по-справжньому подвижницький. Математична освіта в цьому разі не завжала, а навпаки — стала в нагоді. За багато років праці

На фото:

могила Аркадія Сильвестровича
Бугая на Байковому некрополі
столиці (ділянка № 19)

вчений зібрав величезний унікальний матеріал. Але, звичайно, не можна твердити, що в пошуку і припущеннях він самотній. Нині вже безсумнівно, що давньоруська держава має набагато давнішу історію, ніж прийнято вважати. Змійові вали досить зримо і вагомо свідчать на користь цього. Даних радіовуглецевого аналізу не спростуєш. Можливі відхилення в кілька десятків років не сутєві. Проте це питання ще далеко не вичерпане. В нашому далекому минулому дуже багато неясного й суперечливого. Конче потрібне комплексне дослідження — археологів, істориків, геохіміків, геофізиків, етнографів, лінгвістів. Потрібно заново проштудіювати візантійських авторів. Не сумніваюся, що узгодити їхні праці з новими даними не важче, ніж із «Повістю временних літ». Давньоруська держава була і до Рюрика. А який насправді її вік, повторюю, покаже тільки комплексне дослідження. Може статись, що буде знайдено й ціле тисячоліття».

*Перша
жінка-
професор
в Україні*

*Література — се найвищий вицвіт людської
цивілізації, найкраще її мірило.*

Іван Франко

*Література — це така праця, в якій треба і
щоразу доводити, що ти маєш талант, лю-
дям, позбавленим будь-яких талантів.*

Жуль Ренар

Ну, що б, здавалося, слова...

Тарас Шевченко

БУГАЙКО

Тетяна Федорівна

(25 червня 1898, Єрewan, Вірменія – 25 жовтня 1972, Київ) – літературознавець; доктор педагогічних наук (1957), професор (1958); фундатор методики викладання української літератури. Нагороди: Заслужена вчителька (1940), Відмінник народної освіти (1958), медаль «А.С. Макаренко» (1967). Закінчила Полтавський інститут соціального виховання (1931) та Ніжинський педінститут (1935). З 1936 працювала як наук. співробітник Українсько-

го НДІ педагогіки; в 1951–1954 – головний редактор журналу «Література в школі» (надалі «Дивослово»). Авторка 200 наук. праць з методики викладання літератури в школі, підручників та хрестоматій для учнів, навчальних посібників для вчителів: «Вивчення творів Т. Шевченка в середній школі» (1939); «Методика викладання української літератури в 5–7 класах» (1950); «Основні проблеми вивчення творчості Т. Шевченка в середній школі» (1951); «Українська література в середній школі. Курс методики» (1955); «Олесь Гончар в школі» (1968) та ін. З 1957 – завкафедри методики мови і літератури Київського педінституту ім. О.М. Горького.

Насправді, це історична подія для драгоманівців – у нашому виші працювала перша в Україні жінка-професор, яка ще з 1939 року викладала в Київському педагогічному інституті! А чи не по-сучасному звучать твердження Тетяни Федорівни про те, що вагомою умовою, без якої урок не може дати наявного ефекту, є відповідність його структури й методики особливостям школи, складові учнів та індивідуальним якостям учителя? Таке гідне визнання Т.Ф. Бугайко заслужила своїми науковими рекомендаціями, численними лекціями та семінарами й конференціями, намагаючись дати можливість учителеві будувати урок так, як того вимагає характер педагогічного завдання та особливості навчального матеріалу. Вона переконувала студентів, майбутніх педагогів, що неодмінною умовою ефективності уроку є простір для ініціативи вчителя, для його творчих думок. «Коли ми кажемо про ініціативу та шукання, – переконувала Тетяна Федорівна Бугайко, – то маємо на увазі шукання творчі, які спираються на досконале знання свого предмета та дитячої психології і викликані усвідомленим почуттям обов'язковості перед народом». Сьогодні активно словесниками розробляються авторські уроки й не завжди вони, особливо численні нестандартні заняття, ураховують мудру настанову Тетяни Бугайко: «Кожен урок літератури повинен мати свою структуру; не може бути двох уроків, абсолютно схожих один на одного».

Ефективність уроків літератури як складну проблему розробляли ще в 1930-х роках, коли ефективним урок літератури вважався, якщо він дає учням міцні знання, осмислені літературні знання і необхідні навички; збагачує їх яскравими емоційно сприйнятними літературними образами й уявленнями, формує їх світогляд і загартовує волю, зміцнює і робить свідомою їх любов до літератури. Така думка ще не втратила своєї актуальності й нині.

Спробую тезисно вибудувати, послуговуючись працею методистів, проблеми викладання літератури, над якими працювала Тетяна Федорівна. Отже, ці труднощі, на думку Т.Ф. Бугайко, зводилися до таких проблем: недостатня розчленованість у свідомості багатьох учителів окремих методичних і загальнодидактичних категорій; не досить був налагоджений взаємозв'язок загальної педагогіки та методики з психологією; структура уроку та методика не відповідають особливостям школи та складові учнів і навіть індивідуальним якостям учителя; не враховується залежність якості сприймання від досвіду людини (аперцепція); п'ятиступенева схема (оргмомент, опитування, пояснення, закріплення, завдання додому) окостеніла і стала причиною багатьох методичних і загальнодидактичних недоречностей; утрачається цілеспрямованість уроку, коли захоплюються «викладанням» чи «подачею» знань, учителі забувають про виховні функції літератури; поєднання ініціативи, творчої думки із суворою методичною дисципліною.

Названі прорахунки в різні періоди розвитку методики і практики ліквідувалися по-своєму: протест учителів проти закостенілості й жорстокої п'ятиелементної структури призвів до появи нестандартних уроків, методу липецьких учителів, явною є тенденція до врахування

філософських, психологічних, педагогічних основ літературного розвитку учнів-читачів і професійно-фахової діяльності вчителів. Маємо констатувати факт захоплення вчителями інноваційними технологіями на шкоду і змісту літературної освіти, і структурі уроку, що призводить до порушення методичних приписів (наприклад, біографічні дані вчитель представляє в 6 класі 15–20 хвилин), а перед цим була ще перевірка, запланована виставка творів, презентація матеріалів, на читання й аналіз художнього твору залишається обмаль часу, бо далі – закріплення або підведення підсумків і домашнє завдання. Щоб такі прорахунки мінімізувати, Тетяна Федорівна до кожного типу й різновиду уроку літератури розробила відносно жорстку схему або модель, яка і не дає вчителеві порушувати методику уроку, і сприяє у виявленні свого креативу. Про це детально вона описала разом із чоловіком, також літератором і мовником Федором Федоровичем Бугайком, описано в цілому ряді видань. Скажімо, упорядкована Бугайками «Хрестоматія з української літератури» (1939) витримала аж 24 видання. Створюючи підручник, Бугайки прагнули реалізувати свої погляди стосовно аналізу твору, побудови системи літературної освіти. Саме через підручник нові ідеї, які прагнули утвердити вчені, знаходили безпосередньо практичне втілення. Педагогічні ідеї Т.Ф. Бугайко породжувалися самим життям, потребами школи, їхні теоретичні положення безпосередньо вивірялися на практиці. Наприкінці 1930-х років з'являються праці Бугайків, у яких робиться спроба накреслити монографічне вивчення творчості письменника: подружжя публікують чотири монографії: «Вивчення творчості Т.Г. Шевченка в середній школі», «Вивчення творчості М.М. Коцюбинського в середній школі», «Вивчення творчості Лесі Українки в середній

школі» (1939), «Вивчення творчості П.А. Грабовського в середній школі» (1940). У книгах словесники знаходили добре продумані зразки літературознавчого аналізу окремих творів, багато конкретних методичних порад. Накреслюючи систему уроків за творчістю Т.Г. Шевченка, М.М. Коцюбинського, Лесі Українки, П.А. Грабовського, Тетяна і Федір Бугайки наголошували на тому, що вивчення літератури має пробудити в учнів інтерес до художнього слова; мета підсумкових уроків не в тому, щоб завершити вивчення творчості письменника, а щоб викликати бажання більше читати його творів.

Як дослідив кандидат педагогічних наук, доцент з Миколаєва Василь Іванович Шуляр, «...подружжя Бугайків високу ефективність уроку літератури вбачали у шести позиціях, які для нас стали орієнтиром розроблення структури та змісту компетентісно-діяльнісного уроку літератури, які висвітлили у численних статтях та виданнях». Наприклад, монографія «Вивчення творчості Лесі Українки в середній школі», яку написали Бугайки, містить змістовні методичні поради вчителям та зразки літературознавчого аналізу окремих творів. А в їхньому посібнику «Навчання і виховання засобами літератури» висвітлюються шляхи здійснення на уроках літератури актуальних освітньо-виховних завдань: у першому розділі розглядаються методологічні засади цього питання, в другому — розкриваються принципи аналізу художнього твору в єдності змісту і форми, в третьому — подаються конкретні зразки такого аналізу на прикладі літературних творів. У книзі «Українська література в середній школі. Курс методики» розкрито основні питання методики викладання української літератури — автори розповідають про методи й особливості побудови та проведення уроків літератури в середній школі. Праця «Майстерність

учителя-словесника» є спробою зробити аналіз самого поняття «майстерність словесника» та дослідити умови, за яких вчительський труд стає ефективно творчим. У цьому виданні цінним є ось що: автори підручника – подружжя Бугайків – на чільне місце висувають особисті якості вчителя – головного організатора педагогічного процесу. «Бесіди з молодими словесниками в 5 і 6 класах» призначені допомогти молодому вчителю в організації літературної освіти учнів. Тетяна та Федір Бугайки накреслюють для кожного класу систему уроків, показуючи, як поступово у процесі засвоєння матеріалу збагачуються літературні знання учнів, розвивається їхня мова, формується світогляд.

Методичні аксіоми успішного й ефективного уроку за роздумами Тетяни і Федора Бугайків подаємо у власній інтерпретації: ефективність уроку літератури вбачають: 1) в усвідомленні учнями мети уроку і зв'язку його з попередніми заняттями; 2) у відповідності змісту й методів занять підготовці учнів; 3) в емоціональності уроку, естетичному сприйманні учнями літературного твору як явища мистецтва; 4) в активності школярів у роботі, збудженні їх самостійної думки, просторі для виявлення їх ініціативи; 5) у спрямуванні домашніх завдань з літератури на розвиток пізнавальних сил і здібностей учнів; 6) в органічному зв'язку уроку з позаурочними формами навчання і з громадською активністю.

Ефективним є такий урок літератури, який дає учням міцні, осмислені літературні знання і необхідні навички; збагачує їх яскравими емоційно сприйнятними літературними образами й уявленнями; першою умовою, без якої урок не може дати наявного ефекту, є відповідність його структури й методики особливостям школи, складові учнів та індивідуальним якостям учителя; дати можливість учи-

телеві будувати урок так, як того вимагає характер педагогічного завдання та особливості навчального матеріалу.

Неодмінною умовою ефективності уроку є простір для ініціативи вчителя, для його творчих думки; коли ми говоримо про ініціативу та шукання, то маємо на увазі шукання творчі, які спираються на досконале знання свого предмета та дитячої психології і викликані усвідомленим почуттям обов'язковості перед народом; кожен метод хороший не сам по собі, а лише в гармонійній взаємодії з усіма елементами уроку й відповідно до поставленої на уроці мети.

Учитель повинен робити на уроці не все, що захоче, а те, що забезпечує міцні знання учнів і посилює його емоційно-виховний вплив

Тетяна Федорівна з чоловіком - Федором Федоровичем Бугайко

на дітей; при найширшій свободі вчителя урок все ж має залишатися уроком, з виразним початком і закінченням, з певною, ясною для учнів структурою.

Усвідомлення мети занять і зв'язку з попередніми уроками має викликати в учнів довольну увагу, спрямовувати й систематизувати їхнє мислення; новий навчальний матеріал треба асоціативно пов'язувати зі знаннями учнів, здобутими раніше, отже, він повинен відповідати й рівневі цих знань; на уроці аналізу художнього твору не забувати про емоційне сприйняття образів як необхідну умову для усвідомлення художнього змісту твору і для правильної (адекватної) ідейно-естетичної оцінки його; завданням уроку є пробудження почуттів, викликати в їх уяві живий образ; образне й понятійне має бути тісно злиті у сприйман-

ні учнями художнього образу; усвідомити узагальнювальне значення образу літературного героя учні зможуть, коли уявлятимуть його як живу людину, захопляться ним, хвилюватимуться за нього; відтворювальну уяву в учнів треба виховувати, включивши в систему аналізу художнього твору

Професор Т.Ф. Бугайко веде засідання кафедри методики мови і літератури інституту імені О.М. Горького. 1965 рік

не тільки висвітлення ідейної спрямованості твору та особливостей його композиції, але й відтворення його образів у всьому їх художньому багатстві, що розвиває в дітей здатність безпосереднього емоційно-естетичного сприймання літератури.

Точне й повне відтворення уявою літературних образів

необхідно виховувати за допомогою виразного читання, художнього розповідання, емоційних бесід за змістом прочитаного, різного роду самостійної роботи учнів над текстом, спрямованої на з'ясування художньої своєрідності твору, через використання ілюстративного матеріалу, відвідування музеїв, театрів, кіно.

Успіх навчання завжди залежить від того, чи хоче учень вчитися, чи вдалося вчителю активізувати свого вихованця, тобто привести його психіку в діяльнісний стан, створити у свідомості учні готовність охоче, цілеспрямовано працювати, засвоювати нові знання, опановувати навички; уроки літератури — це процес сприймання літературного тексту, поступовим відкриттям нових сторін і явищ життя, нових законів художньої творчості.

Самостійне заглиблення учнів у текст твору має стати основою літературних занять; роль лекційних занять саме

в тому, щоб привернути дітей до самостійного читання, до роздумування над твором, щоб викликати їх на висловлювання свого власного естетико-оцінного ставлення до прочитаного; на уроці повинні зайняти належне місце різні види самостійної роботи учнів над літературним матеріалом, дібрані відповідно до підготовки школярів, розподілені в розумній поступовості від простих до складніших; зміст домашнього завдання і спосіб його виконання треба з'ясувати учням на уроці.

Завдання мають виступати як продовження чи розвиток самостійної роботи, яка виконується учнями в класі; організація домашньої роботи учнів є важливим елементом уроку, тому має вибудовуватися так: перша група диктується специфікою літератури як шкільного предмета (читання учнями художніх текстів); друга група – найрізноманітніші види занять, пов'язаних з поглибленим (відповідно до віку учнів) аналізом художніх творів; щільніше пов'язувати викладання з життям, поглибити і зміцнити навчання й суспільно корисною діяльністю учнівської молоді в поєднанні з поурочними формами навчання.

Уже наприкінці 1930-х і на початку 1940-х років Тетяна Федорівна Бугайко уникає застарілих схем аналізу, які були характерними для багатьох методичних праць тих часів, у яких давалися готові методичні рецепти методичного розбору твору, без аналізу та залучення учнів до творчого мислення. Тетяна Федорівна Бугайко в питанні аналізу твору повністю не приймала позицій академіка Олександра Івановича Білецького, вона намагалася зосередити увагу вчителів на змісті і на формі художніх творів, на їх жанровій специфіці. У цьому плані її погляди зближувалися з поглядами В.В. Голубкова та М.О. Рибнікової, оскільки ці вчені відстоювали такий аналіз мистецьких явищ, де б зміст

художнього твору розглядався б у нерозривному зв'язку із засобами його вираження. Як уже зазначалось, у літературі Т.Ф. Бугайко вбачала могутній засіб виховання молоді. Звідси і мета шкільного аналізу — виховувати дітей. «Ми намагалися не опустити жодного моменту в художньому творі, що міг би бути використаний з виховною метою», — пишуть Тетяна і Федір Бугайки у статті «Літературне читання в 5–7 класах».

Т.Ф. Бугайко однією з перших в УРСР розробляє і науково обґрунтовує форми зв'язку викладання російської літератури з викладанням літератури української. По-новому ставилися і вимоги до вчителя російської літератури. Від нього вимагалось: разом з учителем української літератури вивчати вікові та індивідуальні особливості учнів у засвоєнні ними літературних категорій, в оволодінні усною й писемною мовою; обов'язково прочитати твори, що вивчаються, з української літератури, добре знати програму, підручники з української літератури, ознайомитися з допоміжною літературою.

Домовитися з викладачами української літератури відносно методів і прийомів розвитку уяви, мислення, мовлення учнів, виховання у них необхідних умінь і навиків; спільно розробляти календарні плани з тим, щоб відповідні факти обох літератур вивчалися приблизно в один час, погоджувати теми, види і термін проведення письмових робіт; планувати заняття з вивчення теоретичних питань літератури, а також історико-літературних понять; у своїй роботі словесники повинні взаємно доповнювати один одного, разом домагатися повного засвоєння школярами матеріалу, що вивчається; висвітлювати близькість і взаємний вплив обох літератур.

Т.Ф. Бугайко виділяла в літературній освіті три рівні: перший рівень літературної освіти — IV–V класи, дру-

гий – VI–VII класи, третій – VIII–X класи. На перших двох етапах літературної освіти передбачається спільна взаємодія учителів української і російської літератур у розвитку мовлення, формування початкових уявлень про художній образ, про літературу як мистецтво слова, засвоєння елементарних теоретико-літературних понять, виховання читацьких умінь та поглиблення знань з теорії літератури. На третьому етапі літературної освіти ставляться нові завдання учителям-словесникам – на матеріалі двох літератур поглибити розуміння учнями літературного процесу.

Як стверджувала Тетяна Федорівна лекція та зустрічах із педагогами, одним із важливих завдань учителів-словесників – навчити школярів вільно передавати свої думки, почуття, стежити за життям героїв, разом з ними любити і ненавидіти, тонко відчувати музику поетичного слова, розуміти своєрідність жанрів художньої літератури. З цією метою необхідно збагачувати мову учнів у такій мірі, щоб мовні труднощі не стали для них перешкодою при усвідомленні художнього тексту.

Висвітлюючи шляхи виховання у дітей моральних якостей, зокрема – відданості Україні, Тетяна Федорівна переконувала студентів інституту імені О.М. Горького – майбутніх вчителів, що своїм першорядним завданням слід добитися, щоб учні навчилися уважно читати художній твір, не обмежуючись засвоєнням змісту, звертали увагу і на засоби художньої виразності, на важливу роль портрета, пейзажу, діалогів та авторських відступів. Ці думки Т.Ф. Бугайко наstoює у подальших своїх працях, наголошуючи, що при вивченні будь-якого твору треба дбати, щоб учні сприймали його як художнє ціле, що принцип виховуючого навчання є одним із провідних, який завжди спрямовує

вчителя до пошуку методів і прийомів роботи, що забезпечують високу результативність уроку літератури.

Тетяна Федорівна Бугайко неспроста розглядала урок як творчість. Наприклад, рекомендуючи вивчати твір Т.Г. Шевченка «Якби ви знали, паничі» у своїй книзі «Вивчення творів Т.Г. Шевченка в середній школі», пропонувала вчителям таку схему плану: урок; коротка розповідь про Тарасове дитинство; пояснення слова «елегія»; читання учителем вірша (бажано напам'ять або виразно прочитати); розмова за змістом твору: що пише Т.Г. Шевченко про раннє дитинство, матір, батька, братів і сестер; для чого Шевченко вживає вислів «тихо живемо»; підготовка школярів до виразного читання вірша, визначивши логічні наголоси, паузи й інтонацію. Іще така пропозиція: учитель читає вірш удруге, діти підкреслюють олівцем логічно наголошені слова і відмічають паузи умовними знаками залежно від тривалості. Після цього розбору учні читають вірш, а в кінці заняття — одержують завдання додому: навчитись виразно читати вірш, вивчити напам'ять першу половину та вибрати епітети. Як бачимо, під час аналізу твору, автор методичного посібника Т.Ф. Бугайко радила педагогам заохочувати школярів до уважного читання та заглиблення в текст твору.

І хоч у методичній системі Тетяни Федорівни ще не були в достатній мірі переборені загальноприйняті на той час стереотипи уявлень про розвиток літературного процесу в Україні, оскільки в радянський час панували на повну силу ідеї шовінізму в галузі культури. «Бугайкова» система по-новому орієнтувала учителя-словесника на розв'язання складних завдань літературної освіти. До речі, новий підхід до вивчення літератури, який активно утверджувався в літературознавстві, пропонується і в статті Т.Ф. Бугайко «До

методики опису», яка й до цього часу не втратила актуальності. Тут подаються методичні рекомендації щодо ознайомлення учнів з основними відомостями про розповідний твір з елементами опису в 6 класі, з'ясовано різні види опису на матеріалі повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», автор пропонує як організувати навчальну діяльність учнів під час вивчення літератури, як побудувати урок, щоб школярі не просто спостерігали, а глибоко проймалися твором. Але процес перебудови був важким, суперечливим: з одного боку, не вистачало ґрунтовних теоретичних праць про природу художньої літератури, творчість письменників, з іншого — попередні підходи до вивчення художніх творів переросли у стереотипи, а тому в школах не зверталася увага на художні особливості, творчу своєрідність письменників.

Тоді Тетяна Федорівна Бугайко запропонувала вчителям шкіл, як і студентам — майбутнім освітянам, організовувати роботу над літературним твором так, щоб поповнити лексичний запас учнів, озброїти новими засобами словесних виразів, розкрити словникові, фразеологічні, синтаксичні багатства мови, прищепити любов до слова. Практично на кожному рівні навчання діти мають засвоювати велику кількість слів. Але з відповідною метою треба виділити для кожного класу тематичне коло понять, розуміння яких вимагає спеціальної словникової роботи.

Т.Ф. Бугайко ефективність уроків літератури розробляла як складну проблему й була переконана, що якщо урок дає учням міцні й осмислені літературні знання і необхідні навички та збагачує їх яскравими емоційно сприйнятними літературними образами і уявленнями, то відповідно й формує їхній світогляд, загартовує волю, зміцнює і робить свідомою їхню любов до української літератури.

То ж, як бачимо, неспроста 1957 року Бугайко присуджено науковий ступінь доктора педагогічних наук, а наступного року – звання професора: Тетяні Федорівні стала першою в Україні жінкою – професором та доктором педагогічних наук.

На будівлі гімназії № 59 Києва 1998 року встановлено меморіальну дошку на честь Т.Ф. Бугайко, яка тут працювала у 1936-1947 роках

...В усі часи існування людства образ педагога асоціюється з людиною, що несе вогник знань, радість відкриття нового, повсякденну готовність до самопожертви в ім'я високої виховної ідеї. Сьогодні, в бурхливий час перебудов, реформацій, всляких перипетій історичних процесів, коли на другий план, на жаль, відійшли доброта й чесність, порядність і почуття високого призначення педагогів, таких як Тетяна Федорівна Бугайко, залишаються провідниками світла, віри в щасливе майбуття. Це в їхніх душах горить-палає і не згасає іскра щасливого дитинства, високий моральний та світоглядний авторитет.

*«Багатства
народної
мови
розкриваються
саме
в літературі»*

Найбільше і найдорожче добро кожного народу — це його мова, жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід та почування.

Панас Мирний

Без знання української мови наші державницькі устремління виявляться збудованими на піску.

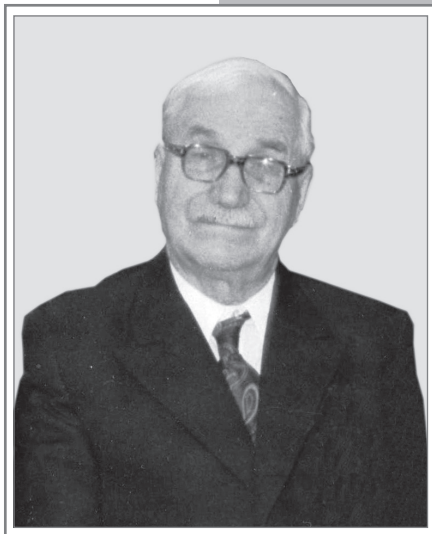
Олександр Потебня

Мова — це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова — це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність нації.

Олесь Гончар

ВОЛИНСЬКИЙ

Петро Костянтинівич

(13 лютого 1893, Олика, Луцький пов., Волинська губ. (нині – смт Ківерцівського р-ну Волинської обл.) – 12 квітня 1982, Київ) – педагог, учений-україніст, доктор філологічних наук, професор (1954); Заслужений працівник вищої школи України, кавалер ордена Трудового Червоного прапора. Закінчив Острозьку чоловічу гімназію (1912) та Ніжинський історико-філологічний ін-т (1916). З 1917 учителював, викладав укр. літературу

у вишах. З 1929 – викладач, перший декан шкільного ф-ту Київського ін-ту народної освіти (КІНО), який в 1930 перейменовано в Інститут соціального виховання. Досліджував творчість Лесі Українки, Т. Шевченка, І. Франка та ін. Автор підручників з теорії та історії укр. літератури: «Історія укр. літератури: Література першої половини XIX століття», «Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства», «Історія укр. літератури. Давня література» та ін. 1947–1976 – очолював кафедру укр. літератури Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

Оцінюючи сьогодні з історичної ретроспективи розвиток історії української літератури, неминуче зустрічаємося з ім'ям одного з представників українського національного відродження — Петром Костянтиновичем Волинським. Ще при житті літературознавець став помітною постаттю в колах прогресивних учених, одним із фундаторів масової підготовки на вищому рівні національних кадрів для народної освіти. Але чесно визнаємо, що професор П.К. Волинський, як і тисячі найкращих синів нашої держави, в тяжкі роки сталінсько-беріївського тоталітарного режиму та в застійний брежнєвсько-сусловський період віддав всі сили, знання, талант вченого-педагога своєму рідному українському народу. Тож ми повинні повернути це ім'я для освітян держави, бо маємо не забувати: людина живе доти, допоки її пам'ятають. Насамперед, не можемо бути забудькуватими про вчителів-словесників і літературознавців, які забезпечували підвищення загальної освіти народу, закладали основи його національного й духовного відродження. Науково-педагогічна діяльність Петра Костянтиновича ще, на жаль, повністю не вивчена вченими-літературознавцями й розповідь про нього — частинка нашої вдячності й шан.

Народився Петро Волинський у містечку Олика Ківерцівського району на Волині в сім'ї селянина. Із золотою медаллю закінчив Острозьку чоловічу гімназію — ця подія

засвідчує, що юнак одержав ґрунтовні, на той час європейські, знання. Кілька слів про Острог та навчальний заклад, де мешкав і формувався як особистість Костя Волинський. У Острозькій чоловічій гімназії навчалися майбутні академіки Агатангел Кримський, Оникій Малиновський, Іван Огієнко (митрополит Іларіон), генерал армії Олексій Антонов. 1846 року місто відвідав і Тарас Шевченко. В різні роки в місті побували діячі українського відродження: Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Коцюбинський. Острозьку давнину вивчали Михайло Максимович, Іван Франко, Орест Левицький, Михайло Грушевський. З метою збереження, реставрації, вивчення і популяризації пам'яток Острозької старовини в 1909 році з ініціативи інтелігенції Острога утворилося братство імені князів Острозьких – релігійно-просвітницьке й краєзнавче товариство. Напередодні Першої світової війни зусиллями братства й завдяки народним пожертвам було реставровано визначну пам'ятку вітчизняної архітектури XIV століття – Вежу Муровану на Замковій горі. 24 серпня 1916 року у відреставрованих замкових приміщеннях відкрився історичний музей, в основу якого було покладено зібрані за керівництва священика Михайла Тучемського (першого керівника і хранителя музею) колекції братського давньосховища.

Коли Петро Волинський закінчував гімназію, йому було дев'ятнадцять років. Як синові малозабезпечених батьків це дало можливість хлопцеві продовжити навчання на повному пансіоні в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька. Ще студентом вузу Костя захопився українською художньою літературою, яка згодом стала його спеціальністю, вивченням, головним змістом науково-педагогічної діяльності.

Після закінчення інституту в 1916 році, юнака призвали до служби в царській армії, а, як скинув кирзаци, був направлений на навчання до Одеського артилерійського училища. Затим поручик П.К. Волинський брав участь у Першій світовій війні, а в 1917-му його, як учителя за фахом, демобілізували. З тих часів Петро Костянтинівич своє життя посвятив народній освіті, розпочавши педагогічну діяльність учителем початкової школи на станції Окниця Південно-західної залізниці. Згодом переїхав до Переяслава, де трудився вчителем українознавства в жіночій гімназії аж до переїзду до Києва.

У 1945–1947 роках П.К. Волинський – старший науковий співробітник Інституту літератури АН УРСР імені Т.Г. Шевченка. Упродовж багатьох років Петро Костянтинівич був членом Українського республіканського комітету славистів і науково-методичної комісії з літературознавства при Міністерстві народної освіти УРСР. У своїй педагогічній діяльності професор Волинський дотримувався принаймні трьох основних вимог: знати, любити, вміти – всебічно і досконало знати предмет – українську літературу; любити її самовіддано і на все життя – як вищий прояв духовності рідного народу та вміти передати іншим знання і любов.

Життя Петра Костянтинівича складалося так, що поряд з основною роботою в інституті за сумісництвом протягом трьох десятиліть працював ще завідувачем відділу методики літератури в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, заступником редактора освітянського педагогічного журналу, читав курс української літератури в Польському педінституті (до війни в Києві був і такий виш).

Одну із своїх статей П.К. Волинський почав словами: «Літературно-критична спадщина Івана Франка стала для нас дорогоцінним джерелом, з якого ми дуже охоче живи-

мось». Таким джерелом для нас є наукова спадщина Петра Костянтиновича, бо хіба десятки поколінь майбутніх філологів зможуть стати ними без глибоких студій його теорії літератури – єдиного, на жаль, сьогодні підручника для вишів – з його науково точними дефініціями, ілюстрованими емоційної сили та виразності фактами з історії літератури? Хіба хоч один дослідник – від дипломника, аспіранта до доктора й академіка – не брав собі в поміч його праці з проблем розвитку літературних напрямів в українській літературі XIX століття, теоретико-літературної боротьби початку XIX століття, романтизму, його інтерпретацію творчості І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки? Декотрі з матеріалів П.К. Волинського про письменників увійшли до збірки вибраних статей «З творчого доробку» (1973). Три видання витримала його монографія «Іван Котляревський. Життя і творчість».

Своє вагоме слово сказав професор П.К. Волинський і в дослідженні творчості Т.Г. Шевченка, брав активну участь у пошуку шевченківської спадщини. Його доповіді виголошувалися на наукових шевченківських конференціях і стосувалися важливих питань літературно-естетичних поглядів поета на різних етапах творчості, естетичного ідеалу Кобзаря. Ці розвідки згодом використовувалися шевченкознавцями при підготовці наукових праць про творчий метод Тараса Григоровича, характерні тенденції розвитку його творчості, про індивідуальний стиль. На основі цих студій професор Волинський написав розділ про Т.Г. Шевченка для вузівського підручника з історії української літератури, а також матеріали про взаємозв'язок світогляду письменника з його методом у підручник з теорії літератури.

П.К. Волинський був талановитим ученим, методистом, педагогом, зробив вагомий внесок у розвиток українсько-

го літературознавства та методики викладання української літератури в школі. На лекціях та конференціях казав, що до української літератури постійно висувають претензії, мовляв, вона повинна виховувати, формувати лідерів громадської думки, бути «підручником життя». Насправді вона не має дублювати педагогіку, політику, ідеологію, релігію тощо, хоча ці елементи неминуче присутні в художньому творі. Визначальним мусить бути естетичний критерій, а письменник – рівновеликим світові, перебувати з ним у продуктивному діалозі. Література, стверджував Петро Костянтинович, у сконцентрованій образній формі, на відміну від науки, передає сутність людського буття, духовний досвід нації й людства, спонукає нас до розуміння, хто ми є в цьому світі. Тому кожен знаходить у ній себе, як свого часу писав Овідій (Amoges). Визначальним тут має бути художній критерій. Це – світова тенденція.

До речі, українська література ніколи не була відірваною від європейського контексту, завжди перебувала в циркуляції світових художніх ідей. Наприклад, український модернізм виник на перехресті європейської «філософії життя» й національної «філософії серця». Уявлення, ніби наша література «другосортна», «провінційна», тому що «селянська» (якщо послатися на О. Шпенглера, культура пов'язана з селом, а цивілізація як фаза її занепаду – з містом), зумовлене або її незнанням, або провокативними намірами.

Серед його талановитих учнів – професор П.О. Хропко, який багато років успішно продовжував завідувати тією ж кафедрою української літератури, що й вчитель. Петро Опанасович, розповідаючи про Волинського, казав, що «Петро Костьович не раз зауважував: шкільне й позашкільне вивчення літературних творів має бути організоване так,

щоб в учнів вироблялося також і вміння уважно й вдумливо читати книжку, щоб вони привчалися цінити її, любити твори великих майстрів слова. Учений вважав, що необхідно навчити учнів висловлювати свою думку про образи, ідею, мову, художню правдивість твору, вміти оцінити його суспільне значення. Вивчення художніх творів у школі має також дати учням основні відомості з теорії літератури».

П.К. Волинський тісно поєднував вивчення літератури з мовою та граматику: «Багатства народної мови розкриваються повно саме в літературі, — стверджував Петро Костянтинович, — тому вивчення мови художніх творів має дуже велике освітньо-виховне значення. Воно показує учням красу рідної мови й викликає у них почуття національної гордості і радянського патріотизму». Окрім того, на думку вченого, уроки літературного читання сприяють удосконаленню його вміння викладати грамотно думку — послідовно, літературною мовою, що є одним із важливих засобів виховання в учнів культури мови. При цьому вчений-літературознавець наголошував на великому виховному значенні вивчення біографій видатних письменників сучасного і минулого.

Ще відтоді, як Петро Костянтинович Волинський очолив кафедру, всіляко намагався впроваджувати й розвивати традиції національно-патріотичного виховання вчителів-словесників, розпочаті попередниками в 20-х роках ХХ століття, його теоретична і практична робота зримо позначилась на підготовці вчителів української літератури для шкіл, педучилищ і педінститутів. Завдяки активній і плідній діяльності професора Волинського кафедра української літератури домоглася помітних успіхів: набула неабиякого авторитету в науковій роботі, сприяла розвитку україністики, підготовці висококваліфікованих

кадрів, формуванню учителів української літератури, а також дала поштовх до народження виняткових талантів, таких, як Андрій Малишко, Федір Маківчук, Павло Глазовий, Юрій Збанацький та ін.

Пройшовши педагогічно-літературну школу професора П.К. Волинського, у великий світ сучасної науки вийшли 29 кандидатів і 4 доктори наук. Студенти філологічного факультету, серед яких у різний час навчалося понад 150 майбутніх українських письменників, протягом багатьох років слухали його глибокозмістовні, захопливі лекції. «Література, – переконував Петро Костянтинович, – мистецтво, а сила всякого мистецтва тільки тоді виявляється в повній мірі, коли впливає на розум і почуття».

На ниві теоретичної думки українознавства П.К. Волинського науковий доробок сягає понад 200 досліджень, його літературознавчі праці здобули заслужене визнання. Це, насамперед, фундаментальні літературознавчі роботи: «Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.)», розвідки: «Розвиток літературних напрямів в українській літературі XIX століття» та «Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах», виголошені як доповіді на IV і V Міжнародних з'їздах славистів та інші.

Петро Костянтинович був одним із авторів підручника з української літератури для учнів 8-го класу середньої школи, який витримав 36 видань, редактором численних видань (з української літератури, зокрема, республіканських науково-методичних збірників).

За ініціативою та за безпосереднього керівництва професора П.К. Волинського підготовлено та видано тритомний підручник для студентів філологічних факультетів університетів і педагогічних інститутів України «Історія

української дожовтневої літератури» («Література першої половини ХІХ століття») (1964); «Література другої половини ХІХ століття» (1965); «Давня українська література» (1969). Два видання витримав і його посібник — для студентів-філологів «Основи теорії літератури», який і досі рекомендується студентам, як один з основних з теорії літератури.

Професор П.К. Волинський у своєму робочому кабінеті. 1980 рік

Не погоджуюся з поширеною в літературознавстві думкою, що вивчення історії літератури має завершуватися півсотні років тому, що новітнє письменство не варте серйозної аналітичної уваги в системі цієї історії, тому що переживає етап становлення. Таким чином відкидається основне: література як незавершений проект людського духу, адже творчість нині живих письменників, зокрема молодих, перспективних, для дослідника має таке ж значення, як і художня спадщина класиків. Варто взяти за

приклад П.К. Волинського, який висвітлював у своїй історії і доробки живих сучасників-літераторів.

...Понад 60 років (!) професор Петро Костянтинович Волинський читав у нашому вищій курс української літератури; 50 років (!) на філологічному факультеті в педагогічному інституті імені О.М. Горького незмінно викладав «Історію нової української літератури», «Теорію літератури» та спецкурси з актуальних проблем української літератури. З лекціями виступав на високому науково-теоретичному й методичному рівні, які користувалися великою популярністю у студентів, аспірантів, молодих викладачів, приваблювали науковою солідністю та доступністю і жвавістю викладу. Пішовши на заслужений відпочинок, Петро Костянтинович продовжував наукову й виховну діяльність, працюючи на кафедрі консультантом, надаючи кваліфіковану допомогу аспірантам і майбутнім освітянам

До останніх днів професор П.К. Волинський зберіг глибокий, аналітичний розум, а читаючи лекції, збуджував у юнаків і дівчат творчу думку, прагнув, щоб у майбутньому були знаючими, ерудованими фахівцями та не забували, що вони – вихованці столичного педагогічного вишу, тому покликані розвивати любов до самобутньої української культури, насамперед, літератури й мови якнайкраще та професійно...

*Творець
алгебраїчної
школи*

Числа — це невід’ємне знаряддя сучасної цивілізації, що використовується для впорядкування сфери її діяльності.

Фред Дейвіс

Легше знайти квадратуру кола, ніж перехитрити математика.

Михайло Остроградський

Числові обчислення потрібні вам будуть щодня, тому методи їх створення слід засвоїти найперше.

Дмитро Граве

ГРАВЕ

Дмитро Олександрович

(25 серпня (6 вересня) 1863, Кирилов Новгородської губ. (нині Вологодська обл., РФ). – 19 грудня 1939, Київ) – математик, творець першої великої математичної школи в Україні; академік АН України (1919), член-кореспондент РАН (1924) і почесний член АН СРСР (1929). Отримав ступінь бакалавра в Петербурзькому університеті (1885), а потім магістра (1889), захистив її за керівництва Пафнутія Чебишова. Під час навчання в

університеті був активним членом гуртка студентів фізиків-математиків і публікував праці в «Записках фізико-математичного товариства студентів Санкт-Петербурзького університету». В 1890 почав викладати математику в інституті інженерів шляхів сполучення, а в 1892 – у Вищій жіночій школі університету Св. Володимира.

Зупиняюся біля поховання на Лук'янівському некрополі столиці, в четвертому кварталі, тринадцятий ряд, третє місце. Чорна стела прийняла позолочений напис: «Академик Граве Дмитрий Александрович (1863–1930)», а нижче, в лівому кутку – напис «Пам'ятка історії». Тут же покоїться й дружина вченого – Марія Ріхтер, австралійська піддана, донька німецького фермера з Моравії, з якою Граве, вдивець з трьома дітьми познайомився 1906 року, лікуючись від туберкульозу за кордоном. Хто ж він – цей Граве, якого вважають «родоначальником алгебраїчної школи» в Україні, та який навчав математики й майбутніх вчителів?

Дмитро Олександрович Граве народився в місті Кириліві (нині Вологодська область, РФ), в дитинстві мріяв стати токарем. Початкову освіту розпочав 1873 року в приватній гімназії Ф.Ф. Бичкова, яка на той час була однією з найкращих у Петербурзі. Завдяки блискучим здібностям і пам'яті Дмитро закінчив гімназію на три роки раніше й отримав золоту медаль. Вісімнадцятирічним юнаком вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Тут він потрапив під вплив видатного математика і прекрасного педагога Пафнутія Львовича Чебишева (1821–1894), викладацька діяльність якого й визначила вибір наукового спрямування майбутнього вченого Д.О. Граве.

До речі, характеристика заслуг П.А. Чебишева дуже добре виражена в записці академіків А.А. Маркова і І.Я. Соїна, прочитаній у першому після смерті вченого засіданні академії: «Праці Чебишова носять відбиток геніальності. Він винайшов нові методи для вирішення багатьох важких питань, які були поставлені давно й залишалися невирішеними. Разом з тим він поставив ряд нових питань, над розробкою яких працював до кінця своїх днів».

Студентські роки подарували молодому Граве й знайомство з астрономом-спостерігачем М.А. Качаловим, з яким Дмитро працював в університетській обсерваторії. Саме там він напише свою першу наукову працю «Про ідеальну форму оптичного скла без сферичної аберації». Але найважливішим ученим для Д.О. Граве був професор Олександр Миколайович Коркін (1837–1908), близькі дружні стосунки з яким залишилися на довгі роки.

У 1885 році Д.О. Граве закінчив Петербурзький університет і залишився на факультеті для підготовки до професорського звання. Через два роки подав магістерську дисертацію «Про інтегрування часткових диференціальних рівнянь першого порядку», після чого отримав ступінь магістра чистої математики.

З 1889 року Дмитро Олександрович Граве починає педагогічну діяльність у Петербурзькому університеті на кафедрі чистої математики у званні приват-доцента, де читає аналітичну геометрію, алгебру, диференціальне обчислення і теорію поверхонь (спеціальний курс). 1890 року він отримав запрошення читати лекції з математики, аналітичної геометрії та загальний курс вищої математики в Інституті інженерів шляхів сполучення ім. Олександра І, а згодом викладав на Бестужевських жіночих курсах.

Одночасно з педагогічною діяльністю молодий учений активно займався науковою діяльністю і видав «Курс

аналітичної геометрії» (1893), а також «Курс диференційного обчислення» (1895).

1896 року Дмитро Олександрович подав й успішно захистив докторську дисертацію на тему: «Про основні задачі математичної теорії побудови географічних карт», головною метою якої було розв'язання низки основних проблем диференційної геометрії, що мають відношення до креслення карт. Після захисту дисертації вчений отримав ступінь доктора чистої математики.

На фото (зліва - направо): Д.О. Граве, М.Г. Чеботарьов, М.Г. Крейн та Н.І. Ахієзер. 1915 рік

З 1899 року починається Харківський період у житті вченого. Одночасно як ординарний професор математики він читає лекції з аналітичної геометрії в Імператорському Харківському університеті й у технологічному інституті.

У 1901 році Д.О. Граве з родиною переїжджає до Києва й на початку 1902 року стає ординарним професором на

кафедрі чистої математики в університеті Св. Володимира. Свою діяльність в університеті вчений починає з удосконалення організації навчального процесу та підготовки наукових кадрів на факультеті. Взимку 1904 року вчений застудився і хвороба перейшла в гостру форму туберкульозу легень. Тому в наступні декілька років педагогічна діяльність вченого була обмежена. У цей період Д.О. Граве лікується в різних клініках за кордоном.

Перебуваючи на березі Середземного моря під час відпустки на французькій Рив'єрі, Дмитро Олександрович потрапив до казино. І тут його захопив не стільки сам процес гри, як математичний метод його організації. На основі знань з математики та теорії ймовірності Д.О. Граве хотів отримати висновки, яких можна було дійти, виходячи з досвіду організації рулетки для постановки страхової справи. Граючи в рулетку, вчений вивчав актуальну науку, яку згодом застосує під час читання математичних курсів у Комерційному інституті. Добуті знання вчений застосує і під час написання монографій: «Математика страхової справи» (1912), «Енциклопедія математики» (1912), «Теорія пенсійних кас» (1917), «Математика соціального страхування» (1924).

До педагогічної діяльності Д.О. Граве повертається з 1907-го навчального року. За період активної діяльності в університеті Св. Володимира вчений працює у двох основних напрямках: здійснення еволюційного переходу від старих систем викладання до нових, більш перспективних і актуальних та створення наукової математичної школи в дослідженні природознавства. Наступні декілька років були дуже плідними в його науково-теоретичній діяльності: побачила світ монографія «Елементарний курс теорії чисел» (1909–1910), «Теорія скінченних груп» (1908), «Елементи теорії еліптичних функцій» (1910), «Арифметична теорія алгебраїчних вели-

чин» (1910), «Квадратична галузь» (1910), «Теорія ідеалів» (1912). Усі ці праці були відображенням тих спеціальних курсів, які Д.О. Граве читав в університеті Св. Володимира та в педагогічному інституті для майбутніх вчителів.

А з 1908 року Дмитро Олександрович створює колектив своїх учнів-дослідників, який згодом організовується в «наукову школу Д.О. Граве». З метою вдосконалення університетської програми вчений створює свою особливу програму викладання курсу «Основи нової математики», яка складалася з теоретичних пізнань, включала нові математичні течії, а також була фундаментальною для вивчення спецкурсів. 1912 року побачила світ його монографія «Енциклопедія математики», що призначалась для широкого кола читачів, яких цікавить математика. Для майбутніх вчителів Дмитро Олександрович підготував спеціальний підручник «Вступ до аналізу. Ірраційні числа і границі». У 1914 році виходить ще одна монографія Д.О. Граве – «Елементи вищої алгебри», а наступного – праця «Начала алгебри», що була побудована на найновіших відомостях і досягненнях в алгебрі на той час. Загалом математичну школу Граве було визнано не тільки в Києві, а й в інших містах і наукових центрах України.

Основні його праці стосувалися алгебри, теорії функцій, теорії чисел, теорії лінійних диференціальних рівнянь, диференціальної геометрії, прикладної математики й механіки. Він розвинув теорію Галуа та теорію ідеалів, отримав важливі результати з теорії алгебраїчних чисел, знайшов деякі класи алгебраїчних рівнянь п'ятого ступеня, які розв'язуються в радикалах, вирішив проблему пошуку інтегралів системи диференціальних рівнянь, коли задачі трьох тіл, не залежних від закону дії сил, розв'язав низку завдань математичної картографії.

Наукова школа Д.О. Граве, формування якої на початку ХХ століття почалося в Київському університеті Св. Володимира та жіночих курсах, де навчалися майбутні вчителі, функціонувала понад чотири десятиліття і стала винятковим явищем в історії математики. Д.О. Граве був чудовим лектором: його лекції завжди відзначалися глибиною думки, новизною та оригінальним, творчим викладом матеріалу. Основний напрямок роботи «наукової школи Граве» – алгебра, теорія чисел. Проте тематика, форми роботи, характер публікацій не були незмінними, а перебували у постійній динаміці. Із часом дослідження поширились на групи ортогональних перетворень і теорію алгебраїчних функцій, арифметичну теорію квадратичних форм, теорію ідеалів, теорію еліптичних функцій і пов'язаних з нею проблем теорії чисел, загальну теорію поля. Плідно працюючи в низці академічних інститутів та університетів України, Росії, Америки, Австралії, Швейцарії, Польщі, представники алгебраїчної школи Д.О. Граве зробили вагомий внесок у розвиток математики, підготовку нових поколінь вчених, педагогів, інженерів. Найкращі традиції школи стали надбанням багатьох наукових колективів.

Важливого значення Дмитро Олександрович надавав спеціальним курсам і, особливо, семінару, який із часом став широко відомим серед європейської математичної спільноти. Саме семінар об'єднував його студентів.

Учнями Д.О. Граве були видатний полярний дослідник академік АН СРСР О. Ю. Шмідт, член-кореспондент АН СРСР М.Г. Чеботарьов, академік АН України М.Ф. Кравчук, члени-кореспонденти АН України Н.І. Ахієзер, В.Є. Д'яченко, М.Г. Крейн, М.Х. Орлов, Є.Я. Ремез, Ю.Д. Соколов, І.Я. Штаєрман, професори К.Ф. Абрамович, В.І. Вельмін, Є.І. Жилінський, Б.М. Делоне, О.М. Островсь-

кий, П.Д. Белоновський, О.Л. Наумов, В.А. Зморович, Т.В. Путята, І.Б. Погребицький.

Величезну роль відіграв Д.О. Граве також у діяльності Української академії наук (УАН). Спочатку був керівником математичної секції при Українському науковому товаристві ім. Т.Г. Шевченка, яка згодом (навесні 1921 року) увійшла до складу УАН. На основі математичної секції Д.О. Граве, отримавши звання академіка на кафедрі чистої математики, починає діяльність з організації математичного інституту на базі кафедри чистої математики.

З листопада 1919 року Д.О. Граве виконує обов'язки й директора Інституту технічної механіки. Але невдовзі Дмитро Олександрович починає займатися організацією закладів прикладного характеру. Серед них варто згадати Комісію прикладної математики і механіки, яка об'єднувала працівників Інституту технічної механіки й Геометричного інституту з наукових питань, а також Лабораторію експериментальних досліджень з натуральної філософії.

У 1921 році розпочався період реформування системи вищої школи УАН з метою кардинальних змін у науковому і педагогічному процесах. Дмитро Граве активно виступає на захист існуючої системи. Та одночасно він не припиняє наукової діяльності й починає та готує до друку монографію «Основний курс механіки». 12 вересня 1921 року в знак визнання заслуг вченого Рада народних комісарів (РНК) УСРР ухвалила постанову «Про соціальне забезпечення заслужених працівників науки», серед інших достойників Граве дозволено видання за державний кошт наукових праць. Дмитра Олександровича було звільнено від сплати державних податків; заборонено реквізиції та ущульнення помешкання, яке він займав; матеріально за-

безпечено, а у випадку смерті – членів родини поза категоріальною довічною ставкою заробітку.

На початку 1922 року Київське бюро Всеукраїнського наукового комітету почало процес організації науково-дослідницьких кафедр. У Києві було облаштовано науково-дослідницьку кафедру математики, одним із засновників якої був Д.О. Граве. Кафедра мала три секції: математичного аналізу, геометрії і прикладної математики. Науково-педагогічна діяльність цього закладу спрямовувалась на підготовку аспірантів і допомогу вищим навчальним закладам

На фото: Д.О. Граве (в центрі) з учнями та італійським математиком Т. Леві-Чевітою. Київ, 1935 рік

у науковому процесі. У цей період Дмитро Олександрович здебільшого займається питанням реорганізації викладання теоретичної механіки. Він висуває теорію, згідно з якою всю механіку можна поділити на аналітичну й фізичну.

З метою розширення ВУАН, у вересні 1930 року Київську науково-дослідницьку математичну кафедру ліквідовано, частину її співробітників переведено до штату ВУАН, а Д.О. Граве отримав звання почесного члена Академії наук СРСР і став керівником кафедри прикладної математики, що увійшла до складу відділення природничо-технічних наук ВУАН.

На початку 1934 року було відкрито Інститут математики, директором якого став Д.О. Граве, діяльності в цьому закладі Дмитро Олександрович присвятив останні роки свого життя. У свої 73 роки вчений починає колосальний проект — написання 17 томів праці «Трактат з алгебраїчного аналізу», з яких було видано тільки два. У важкий період сталінських репресій було заарештовано і розстріляно багато талановитих учених. Це призвело до того, що «математична школа Граве» припинила існування, а самого Дмитра Олександровича звільнили з посади директора Інституту математики.

Могила Д.О. Граве на Лук'янівському некрополі столиці (ділянка 13)

...Наукова й педагогічна діяльність Д.О. Граве мала й має й нині величезний вплив на розвиток математики не лише в Україні, але й світу. За неповними даними сайту «Mathematical Genealogy» Дмитро Олександрович та його учні виховали понад 2100 математиків, які отримали ступінь кандидата наук або доктора філософії. Багато з них і зараз працюють в українських університетах та академічних інститутах, примножуючи славетні традиції своїх попередників, серед яких Дмитро Олександрович залишається неперевершеним взірцем.

*Дослідник
методу
Чезаро*

Все має бути доведеним, і при доведенні не можна послуговуватись нічим, крім аксіом і раніше доведених теорем.

Блез Паскаль

У математичних питаннях не можна нехтувати й найменшими похибками.

Ісаак Ньютон

Арифметика — це лічильна мудрість. Без цієї мудрості ні філософа, ні лікаря не може бути.

Леонтій Магницький

ДАВИДОВ

Микола Олексійович

(11 травня 1917, с. Лазарєво Тверської обл., РФ – 4 серпня 1998, Київ) – математик, доктор фізико-математичних наук (1959), професор (1960). Учасник Другої світової війни, мав бойові нагороди. Закінчив Калінінградський педінститут (РФ, 1940); у 1941–1945 працював у Калінінському військовому училищі. Розробляв питання теорії підсумовування розбіжних рядів та інтегралів. Знайшов новий підхід для одержання обернених теорем

теорії підсумовування та повністю дослідив методи Чезаро – найбільш відомі та широко використовувані в теорії рядів. Серед численних наукових праць у його творчому доробку чільне місце займають підручники з математичного аналізу та теорії функцій, за якими й нині навчаються студенти педагогічних вузів. У 1960–1991 – завкафедри математичного аналізу Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

Фундаментальну математичну підготовку майбутніх вчителів математики забезпечували в педагогічному інституті імені О.М. Горького досвідчені вчені, серед яких виділялися професійні математики, відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами професори: Симон Израїлевич Зуховицький, Сергій Миколайович Черніков, Степан Федорович Феценко, Микола Іванович Шкіль, серед яких поважне місце посідав і Микола Олексійович Давидов. Зазначу, що 1960 року був першим навчальним роком для професора М.О. Давидова у стінах нашого педагогічного інституту на посаді завідувача кафедри математичного аналізу, де він працював майже три десятиліття. З того часу Микола Олексійович з колегами кафедри, молодими вченими та студентами проводив дослідження в галузі математичного аналізу, одержавши вагомні результати з теорії підсумовування розбіжності рядів. Ці результати мають нині широке застосування в інших розділах математики, зокрема, в теорії рядів Фур'є, аналітичної теорії чисел.

Коли ж я зібрався писати про Миколу Олексійовича, виявилось не так і багато про вченого-математика залишилося матеріалів, як і фото. Хоч професор Давидов був відомим фахівцем України в галузі теорії підсумовування розбіжних рядів. Серед математиків колишнього СРСР його внесок у створення цієї теорії, мабуть, найвагоміший. Найавторитетніші математичні журнали публікували наукові праці

М.О. Давидова. Він багато років керував Республіканським семінаром з теорії підсумування розбіжних рядів і підготовкою наукових кадрів у аспірантуру, чимало його учнів захистили кандидатські та докторські дисертації. Двічі видавався написаний Миколою Олексійовичем підручник для студентів фізико-математичних факультетів «Курс математичного аналізу» в трьох частинах. Тривалий час це видання використовувалося в навчальному процесі шкіл України, як і у вишах.

Та головне – Микола Олексійович Давидов знайшов новий підхід для одержання оберненої теорем теорії підсумування (Тауберові теореми) і повністю дослідив методи Чезаро. У цій же царині він одержав важливі результати про інший класичний метод підсумування рядів – метод Абеля. Успішний захист докторської дисертації – і Вчена рада Московського державного університету за таке сенсаційне дослідження та математичне відкриття одностайно присуджує М.О. Давидову вчений ступінь доктора фізико-математичних наук.

Збіжність за Чезаро – це узагальнення поняття збіжності числових і функціональних рядів, введене італійським математиком Ернесто Чезаро. Фактично існує ціле сімейство визначень, що залежать від параметра k . Спершу збіжність була визначена Чезаро для цілих додатних значень параметра k і застосована до множення рядів. Пізніше поняття збіжності за Чезаро було поширено на довільні значення k у тому числі й на комплексні. Методи знаходження суми за Чезаро мають численні застосування: при множенні рядів, в теорії рядів Фур'є та інших питаннях.

У 60-х роках ХХ століття спеціальність «математика і програмування» у педагогічному інституті імені О.М. Горького були інноваційними. Хоч їх ввели на самому початку широкомасштабної реформи математичної освіти у всьо-

му світі. Саме задля цієї спеціальності професор Микола Олексійович Давидов за дорученням ректора інституту Марії Максимівни Підтиченко запросив на роботу в інститут старшого наукового співробітника відділу програмування Інституту атомної енергії АН СРСР Миколу Яковича Лященка, який і очолив групу молодих вчених, які працювали в лабораторії обчислювальної техніки інституту. На перших порах діяльності лабораторія мала лише електронну обчислювальну машину «Мінськ-1», габарити якої були величезні навіть на той час: мала об'єм у тисячі разів більший за об'єм сучасного персонального комп'ютера.

Оцінюючи рівень підготовки математиків-програмістів у КДПІ імені О.М. Горького, можна стверджувати, що студенти 60-х років минулого століття одержували ґрунтовні знання, які складають теоретичні основи сучасної інформатики. Щодо практичних вмінь та навичок, то їх просто не було, оскільки в принципі не було можливостей навчити майбутніх вчителів працювати на ЕОМ «Мінськ-1». Разом з тим теоретичний фундамент був настільки ґрунтовним, що випускників спеціальності «Математика і програмування» із задоволенням брали на роботу в численні обчислювальні центри, що почали з'являтися в Україні. У цих центрах випускники-горьківці досить швидко набували практичних умінь та навичок і ставали фаховими програмістами, а ті, хто залишився працювати в школі, не відчували особливих проблем, коли довелося навчати учнів новій дисципліні: «Інформатика».

Доктор педагогічних наук, професор Геннадій Олександрович Михалін згадує: «Для ефективнішої організації дослідницької господарської діяльності студентів мною було розроблено спецкурс «Програмування мовою ПЛ/1» — на той час це був єдиний спецкурс, тематика якого не співпа-

дала з профілем кафедри математичного аналізу, доцентом якої я працював. Проте, завідувач кафедри професор Микола Олексійович Давидов затвердив спецкурс, оскільки розумів величезні можливості використання ЕОМ для розв'язування найрізноманітніших задач. У нашому інституті

На фото: в аудиторії працюють студенти-програмісти

це був перший крок до комп'ютеризації усіх кафедр і до комп'ютерної грамотності всіх викладачів. Таким чином, за період часу з 1960 до 1985 року молоді вчені нашого інституту, які безпосередньо працювали на комп'ютерах усіх поколінь від найперших до найсучасніших і залучали до цієї діяльності своїх студентів, набули унікального науково-педагогічного досвіду. Утворилася команда, а згодом і наукова школа, лідером якої став Микола Олексійович й упродовж багатьох років до цієї школи увійшли сотні педагогів з усіх куточків України».

Тому й не дивно, що багато років Микола Олексійович очолював журі республіканських учнівських олімпіад з математики, часто виступав перед учнями, які навчалися за його підручником «Курс математичного аналізу. Ч. 3. Елементи теорії функцій і функціонального аналізу». В підручнику викладені теорія міри та інтеграл Леберга, елементи функціонального аналізу й теорія аналітичних функцій. Його вихованці, серед яких і завідувачі кафедр, успішно працювали в педагогічних вишах України.

...Сотні випускників фізико-математичного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького з гордістю називають Миколу Олексійовича Давидова своїм Вчителем з великої літери. Надовго запам'яталися його лекції, що дарували не тільки знання, а й радість пізнання та відкриття, тому, що весь свій математико-педагогічний талант учений-педагог віддав студентам і молодим ученим.

Ім'я професора М.О. Давидова залишило глибоку борозну в історії Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького та «його» фізико-математичного факультету. Наукові «програмні» знання, щедро посіяні Миколою Олексійовичем, неодмінно проростуть новими науковими інформаційними здобутками математичного аналізу та теорії функцій.

*Учень
«апостола
правди
і науки»*

Талановитий журналіст творить щоденник сучасного життя, постійно пульсуючи на одній із ним хвилі.

В'ячеслав Чорновіл

Література кожного народу — це найкраще дзеркало його життя.

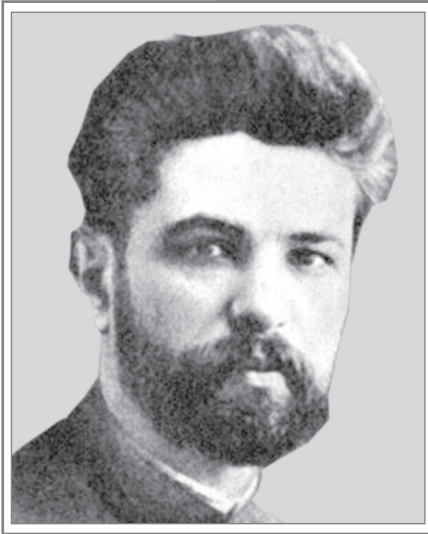
Іван Франко

Словесник, це до певної міри й борець за слово.

Сергій Єфремов

ЄФРЕМОВ

Сергій Олександрович

(колишнє прізвище предків — Охріменко; 06 жовтня 1876, с. Пальчик, тепер Катеринопільського р-ну Черкаської обл. — 31 березня 1939) — громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української Академії Наук (1919), віце-президент ВУАН (1922), дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Вищу освіту здобував на юридичному ф-ті ун-ту Св. Володимира (1897–1901). Брав

участь у розробці концепції української державності, української національної культури й освіти. Надрукував (загалом) близько десяти тисяч публіцистичних і наукових статей. Видав ряд монографічних нарисів, присвячених творчості Марка Вовчка, Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Івана Карпенка-Карого, Панаса Мирного та ін. Репресований (1930) у результаті сфабрикованого радянською владою так званого «процесу Спілки визволення України». Реабілітований (1989). Викладав спецкурс «М. Драгоманов» у Київському інституті народної освіти.

Написати про земляка, літературознавця і публіциста Сергія Єфремова напоумили рядки, які прочитав у книзі «Наш університет», де академік, ректор Віктор Петрович Андрущенко записав: «На працях С. Єфремова, зокрема на книзі «Історія українського письменства», виховувались декілька поколінь літературознавців-драгоманівців». Не залишилися поза моєю увагою й слова ученого-енциклопедиста, культуролога, філософа та літературознавця Дмитра Чижевського, який зазначив, що в «Історії української літератури» задекларовано Сергія Єфремова як виразного прихильника соціально-політичного методу досліджень літературного твору. Але бажалося конкретного факту — чи насправді Сергій Єфремов виступав перед майбутніми вчителями в університеті Св. Володимира та КІНО. Допоміг у моїх пошуках, знову ж таки — земляк із черкаського села Гуляйполе — професор Наєнко Михайло Кузьмович, який телефоном зачитав із збірника «Українська мова і література в Київському університеті» цитату: «У 1922–23 навчальному році історію української нової літератури для всіх студентів, у тому числі й КІНО читав С.О. Єфремов, зокрема він вів спецкурс «М. Драгоманов». Отже, Сергій Олександрович таки причетний до історії нашого вишу й насправді на його творах виховувалися майбутні педагоги.

Факт особистого знайомства М.П. Драгоманова та С.О. Єфремова відсутній, підтвердження обопільного ли-

ствання – також. Адже коли М.П. Драгоманов уже завершував свій шлях, С.О. Єфремов тільки-но «ставав на дорогу». Але тривкий духовний зв'язок між цими особистостями все ж таки існував. Цікаво, що і найбільш далекоглядні сучасники вбачали майбутнє місце молодого С.О. Єфремова в ієрархії модерного «українства» саме поряд з М.П. Драгомановим. Так, Є.Х. Чикаленко, меценат, видавець газети «Рада», у листі 1903 року до журналіста, який тільки-но починав своє сходження, прогнозував: «...на Вас лежить велика місія. Ваше ім'я має стояти поряд з Драгомановим, Франком, у Вас для цього є всі дані». Для самого ж Сергія Єфремова все свідоме життя Михайло Драгоманов був тим «значущим іншим», під покровом ідей якого й сформувалися політичний світогляд, етичні заповіді, дослідницькі канони.

Сергій Єфремов присвятив М.П. Драгоманову чимало статей (Драгоманов і Тургенєв // Літературно-науковий вістник, 1902, кн. 1; Відгуки з життя та письменства. Політична спадщина Драгоманова // Нова Громада. – 1906. – № 6; М.П. Драгоманов. Биографическая справка // Украинская жизнь. – 1912. – Кн. 6; «Один з нездійснених планів Драгоманова» (замітка)// Наше минуле, 1918, № 3 та ін.); нариси у газеті «Рада» за 1908 рік («Апостол правди і науки»; «Драгоманов і Єврейська справа»; «Короленко про Драгоманова»); за 1909 рік («Пам'яті М. Драгоманова»; «Політична спадщина Драгоманова»), деякі з цих матеріалів передруковано в ювілейному драгоманівському збірнику.

На сторінках газети «Рада» («Коло Драгоманова», 1912; «Нові матеріали про «Вольное слово», 1914) та журналу «Украинская жизнь» («О том, что было и чего не было», 1915, №№10-12) долучився до полеміки між В. Богучарським і Б. Кістяковським з нагоди видання Драгомановим газети «Вольне слово» як органа Земського Союзу. Згодом

С.О. Єфремов власноручно уклав збірку зі своїх друкованих та недрукованих праць про М.П. Драгоманова, яка зберігається у відділі рукописів Інституту літератури НАНУ.

...Сергій Олександрович народився в багатодітній родині сільського священика. До духовного сану в багатьох поколіннях належали його прадіди з роду Охріменків (їхнє прізвище в офіційних документах середини ХІХ століття було русифіковано — змінено на «Єфремов»). З раннього дитинства хлопчик виявляв надзвичайно великий потяг до книжок. Опанувавши науку читання в п'ятирічному віці, ще до школи перечитав чимало літератури з батьківської бібліотеки. Любов до художнього слова, мабуть, і визначила справу всього життя Сергія Єфремова, хоча літературної освіти не отримав: спочатку навчався в Уманському духовному училищі (1886–1891), а по його закінченні — в Київській духовній семінарії.

Опинившись у великому місті, Сергій Олександрович стає помітною фігурою в національно-культурних колах Києва. У 1896 році за участь в українському громадському русі, який переслідувався владою, юнак мусив залишити семінарію. Через рік, склавши екстерном випускні іспити в Першій київській гімназії, Єфремов вступив на юридичний факультет університету Св. Володимира. Навчання у вищій молодий літератор поєднав з громадсько-просвітницькою роботою. До того ж, як згодом з'ясувалося, до правознавства його аж ніяк не тягло.

У перші роки ХХ століття Сергій Єфремов разом з іншими молодими українськими діячами виступив співзасновником видавництва «Вік». Їхньою метою була організація багатотиражного видання й поширення української художньої літератури. В 1902 році видавництво випустило складену С.О. Єфремовим тритомну антологію української

літератури XIX століття з численними біографічними даними про письменників.

З публікації цього тритомника почалася систематична науково-дослідна робота Сергія Олександровича над історією української літератури, багато друкувався в журналі «Киевская старина», у «Киевских откликах», «Літературно-науковому віснику», «Записках НТШ», «Русском богатстве».

Вважаючи головним покликанням художника служіння народу, С.О. Єфремов виступає за реалістичну літературу, критично ставлячись до тоді новомодних модерністських віянь. Йому було властиве скептичне ставлення до течій, що приходили із Заходу, — чи то декаданс, чи то марксизм, — про що він на повний голос заявив у своїй програмній статті «У пошуках нової краси» (1902). Під час революції 1905 року. Єфремов розгорнув широку публіцистичну роботу. Він опублікував кілька брошур для народного читання, входив до складу редколегії журналу «Громадська думка». Арештований наприкінці грудня 1905 року за національно-політичну діяльність, Сергій Олександрович майже рік провів у київській Лук'янівській в'язниці. Після звільнення, в період спаду революційного ентузіазму в суспільстві, він продовжував виступати з публіцистичними статтями з українського питання, редагував велику кількість книг, що поширювалися видавництвом «Вік», супроводжуючи їх біографічними статтями про авторів. Слід зазначити, що діяльність київського видавництва «Вік» (1894–1919), одного із чотирьох найбільших тогочасних видавництв, припадає на важливий період історії: саме тоді було закладено підвалини пізніших процесів, започатковано тенденції загальнонаціонального та культурного розвитку українства. Книжкова продукція видавництва мала реальний вплив на

широкі читацькі кола, водночас науково-просвітницька, публіцистична й соціокультурна діяльність його співробітників відіграла значну роль у підвищенні національної свідомості українського громадянства.

Успішність діяльності будь-якого книговидавничого осередку оцінюється не лише за кількісними показниками, а й (значно більшою мірою) за тим, наскільки успішно розповсюджується книжкова продукція, і, безперечно, за тими відгуками, які ця продукція має. Яскравим прикладом діяльності видавництва «Вік» є дискусія, викликана одним з літературно-критичних виступів С.О. Єфремова – статтею «В поисках новой красоты», яка була надрукована спершу в журналі «Киевская старина», а пізніше видана окремою книжкою (1902). Через неоднозначність викладених Єфремовим поглядів та безапеляційність суджень критика стаття викликала значний резонанс. У літературі відомий відгук І.Я. Франка, який, зокрема, «підкреслював нерозрізнення Єфремовим у молодій літературній хвилі досить відмінних між собою явищ і, до того ж, надання літературі функцій «публіцистики, соціології і статистики та практичної політики». Відповіді Єфремову вважали за потрібне Леся Українка (оскільки він посилався на її статтю «Малорусские писатели на Буковине») і Гнат Хоткевич, листи якого до редакції «Літературно-наукового вісника» не було повністю опубліковано через надмірну емоційність та задиркуватість автора. Значного розвитку набула літературна полеміка між С. Єфремовим та М. Шаповалом (з одного боку) і М. Євшаном (з іншого), у якій теж визначалися «нові літературно-публіцистичні й навіть наукові тенденції». Симптоматично й те, що дискусія вийшла за межі України, і це є одним із яскравих прикладів практичного втілення однієї з провідних цілей колективу видавництва «Вік».

Та основною для Сергія Олександровича Єфремова поступово стає історико-літературна та педагогічна робота. За кілька років після поразки Першої російської революції, він став активним членом заснованого в 1908 року Товариства українських поступовців (ТУП), що об'єднало провідних представників творчої інтелігенції Києва, а також інших українських культурно-громадських організацій. Крім численних статей в українській і російській періодиці, виходять його літературознавчі книги «Шевченко й українська література» (1907), «Марко Вовчок» (1907), «Тарас Шевченко, його життя і праця» (1908), а також брошури із суспільно-політичних питань: «Єврейська справа на Україні» (1908), «Із суспільного життя на Україні» (1909) та ін.

У 1911 році в Києві С. О. Єфремов опублікував головну працю – «Історію української літератури» (останнє прижиттєве видання – 1923–1924 рр.), де розглядав у суспільно-політичному контексті літературний процес в Україні як «історію ідей», провідними з яких вважав три: соціальної справедливості, національного визволення і народності. Сторінки «Історії...», присвячені «кумиру», є квінтесенцією єфремівського «образу» Михайла Драгоманова: «Визначний учений, ніколи він не міг замкнутися в рямці суто наукової роботи й коли йому дорікали, що він за біжучими справами нехтує своєю спеціальністю, історією, то він відповідав, що йому більше до душі творити історію, – і він справді творив її, творив не кабінетним робом, а як діяльний учасник і борець за ті форми життя, які вважав за єдино розумні й справедливі». За його словами, М.П. Драгоманов «був характерним продуктом нових часів пошевченкової вже доби», перейшов «досить довгу й характерну еволюцію в своїх поглядах на українське письменство», і рік 1876-й стоїть «граничним стовпом між його початковими... «українофільсь-

кими» поглядами й пізнішими, ширю вже українськими». Щодо літератури, «в справах мистецтва Драгоманов стояв на позиції дійсності, тобто реалізму», і «погляд на службову роль письменства лишивсь у нього без одміни», руйнував «вузьке самовдоволення та поклони перед «національними святошами».

Для Єфремова було очевидним, що «для України Драгоманов справді був тим «апостолом правди і науки», що його з такою тугою виглядав перед смертю Т. Шевченко». Сергій Єфремов цінував у Михайлові Петровичу «глибокий творчий розум» синтетичного характеру, вбачав у Драгоманова, цього «анархіста Прудонівського типу» та космополіта, одночасно прояви державництва, називаючи «націоналістом у найкращим цього слова розумінні». Оцінки С.О. Єфремова суголосні, як видається, сучасному розумінню світогляду М.П. Драгоманова як синтетичного, плюралістичного й гармонійного.

Загалом книгу «Історію української літератури» українська громадськість сприйняла схвально, хоча не обійшлося й без полемічних відгуків. З'явилися Єфремові літературознавчі монографії, написані в тому ж народницькому дусі: «Шевченко» (1914), «Борис Грінченко» (1913), присвячена І.Я. Франку книга «Співець боротьби і контрастів» (1913), літературознавчий огляд «За рік 1912» (1913). Ці видання закріпили за Сергієм Олександровичем позиції провідного історика української літератури. Можна стверджувати напевне, що він розробив базову концепцію розвитку історії української літератури, принципово переглянута лише через три десятиліття групою українських учених в еміграції, насамперед, Д. Чижевським.

З початком Першої світової війни публікуватися українською мовою стало надзвичайно важко, більшість україн-

ських журналів і газет була закрита через підозру в нелояльності до російського уряду. Єфремов опинився у скрутному матеріальному становищі. Війну він сприймав як трагедію українського народу, що розділений між двома ворогуючими імперіями й не має в ній власних інтересів. При цьому літературознавець гостро та справедливо засуджував грубу й неоконкретну українофобську, русифікаторську політику російської військової адміністрації на окупованих західноукраїнських землях. Ця бездумна, примітивна політика боротьби з усім українським і репресій щодо греко-католицького духовенства мала негативні наслідки й на далеке майбутнє, надовго настроївши проти Російської імперії широкі кола галицької громадськості, які доти досить дружньо ставилися до неї.

Після перемоги Лютневої революції (лютий-березень 1917 року), Сергій Олександрович поринає в громадсько-політичну роботу — виступає одним з ініціаторів створення Центральної Ради, обирається головою Союзу українських автономістів-федералістів (утвореного з ТУП), а в червні 1917 року стає головою Української партії соціалістів-федералістів, членами якої були Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, А. Ніковський.

Особливо помітною в першій половині 1917 року була участь С.О. Єфремова в роботі Центральної Ради. У березні 1917 року його обрали до її Комітету, у квітні разом з В. Винниченком він став заступником її голови (М. Грушевського), входив до складу делегації Центральної Ради на переговорах з Тимчасовим урядом у Петрограді (у травні 1917-го), надсилав до київської газети «Нова Рада» репортажі про хід цих переговорів. Єфремов був одним із авторів I Універсалу Центральної Ради.

З другої половини 1917-го року Сергій Олександрович, розчарований практикою марної політичної боротьби (пе-

реважно за міністерські портфелі, а не за вибір політичного курсу), знову зосередився на викладанні — щойно з'являвся вільний час, виступав перед студентами університету Св. Володимира. Але в Україні вирувала Революція...

На фото: С.О. Єфремов (сидить у центрі) серед членів першого Генерального секретаріату Центральної ради. Київ, 1917 рік

Шквал обурення викликала в нього кривава вакханалія, влаштована в Києві червоними військами, що захопили місто в останні дні січня 1918-го року. В подум'яному листі одному з більшовицьких командирів, Юрію Коцюбинському, синові українського письменника Михайла Коцюбинського, Сергій Олександрович виклав гнівний протест і особисті докори. Абсолютно неприйнятною для Єфремова була й ідея більшовиків націоналізації землі, що на практиці означала знищення основ життя й культури українського селянства. Жахи пережитого ним у Києві червоного терору Єфремов описав у публіцистич-

ному нарисі «Під обухом. Більшовики в Києві», критикуючи й безпорадність есерівського уряду В. Голубовича в березні-квітні 1918 року.

Не сприйняв Сергій Єфремов і влаштованого П. Скоропадським перевороту 29 квітня 1918 року, відмовившись увійти до складу нового уряду. З лідерами Директорії, В. Винниченком і С. Петлюрою, у Сергія Олександровича були принципові розбіжності в політичному й особистому планах. Перебуваючи в опозиції до влади П. Скоропадського, Єфремов усе-таки розумів, що падіння гетьманату в даній ситуації остаточно знищить Україну як державу й відкріє шлях до влади більшовикам. Проте в розпалі сутички, що мала місце в листопаді-грудні 1918 року між гетьманом і Директорією, він не пристав до жодної зі сторін.

Наприкінці 1918-го року Сергій Єфремов остаточно відійшов від політики, зосередившись на науково-дослідній і викладацькій роботі. У січні 1919 року його обрали дійсним членом Української академії наук і запропонували посаду секретаря історико-філологічного відділення. Під час другої більшовицької окупації Києва в березні-квітні 1919-го року Сергій Олександрович опинився у в'язниці, але за клопотанням керівництва Української академії наук, в якій керівну роль відігравав тоді А. Кримський, був звільнений. У наступні місяці утиски тривали, але тепер уже з боку денікінської адміністрації, яка закрила відновлену Єфремовим під старою назвою «Рада» газету «Нова Рада».

У 1919 році Сергій Єфремов очолив авторитетну комісію з видання творів українських класиків літератури й науки (Т. Шевченка, М. Драгоманова, В. Антоновича та ін.), паралельно працюючи в інших комісіях, зокрема в Археографічній і постійній — для складання Біографічного словника діячів України. У 1920-х роках виходять його монографії,

присвячені М. Коцюбинському (1922), І. Нечуй-Левицькому (1924), І. Карпенку-Карому (1924), Панасу Мирному (1928). У 1924 році побачило світ хронологічно доведене до перших пореволюційних років четверте видання «Історії українського письменства», а два роки потому — перероблена й доповнена праця про життя і творчість І.Я. Франка.

За списком наукових і публіцистичних праць, за обсягом написаного Сергія Єфремова можна порівняти з такими всесвітньо відомими геніями, як Франко, Толстой, Бальзак. Він вірив, що мистецтво здатне оновити світ. Звідси його безнастанні творчі пошуки, неординарність мислення, утвердження загальнолюдського через національне. Щирий українець і демократ, Сергій Олександрович Єфремов органічно не сприймав ні московського колоніального режиму, ні марксизму, не кажучи вже про більшовицьку «теорію та практику». Він чи не найкраще серед лідерів українства усвідомлював трагічні наслідки поразки УНР, чи не найпершим розгледів чорні хмари, що насувалися на Україну зі сходу.

У 1922 році С.О. Єфремова обрали віце-президентом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Здавалося б, найстрашніші роки позаду. Більшовицька влада для зміцнення позицій у непокірній республіці демонструвала спекулятивні наміри підтримувати українську мову й культуру, але водночас дедалі впертіше нав'язувала творчій інтелігенції свою ідеологію неприйнятну для більшості її представників.

Будучи віце-президентом ВУАН, Сергій Олександрович певний час міг віддавати свою енергію на благо народу, готував до друку твори Тараса Шевченка, Михайла Коцюбинського та ін., не звертаючи особливої уваги на «дзявкотіння репильної преси», відкидаючи щедрі обіцянки

червоних комісарів, які пропонували йому перейти на службу антиукраїнському режиму. Політичні буревії і, насамперед, репресії проти українських громадських та культурних діячів дедалі відчутніше знову торкалися і С.О. Єфремова. У сфабрикованій владою справі «Центр дії» у 1923–1924 роках. Сергій Олександрович підтримував обвинувачених, і особливо – президента Української академії наук М. Василенка.

Наприкінці 1920-х років об'єктом відвертого цькування і грубих звинувачень в антирадянській діяльності й «буржуазному націоналізмі» став і сам Сергій Олександрович. Проти нього виступив надзвичайно впливовий у ті роки націонал-комуніст, нарком юстиції і генеральний прокурор УРСР, нарком освіти УРСР М. Скрипник, погрожуючи поставити вченого на коліна, якщо той не розкається у скоєних злочинах.

Однак, коли в 1925 році в Україну прибув сталінський посланець Лазар Каганович, суспільно-політичний клімат почав різко погіршуватися, і скоро Єфремова стали відверто цькувати. На спеціально організованих зборах його шельмували, чіпляли до його імені всілякі політичні ярлики.

Коли розпочалася кампанія знищення національно свідомої інтелігенції, Сергій Олександрович став «ідеальною» кандидатурою для політичного процесу як керівник «контрреволюційної організації», т. зв. «Спілки визволення України» (СВУ). Сфабриковані звинувачення визначили подальшу його долю. 21 липня 1929 року Єфремов заарештований вп'яте і востаннє (два рази його арештовували в царській Російській імперії, тричі – в більшовистській). Навесні 1930 року по «нотах» ДПУ було поставлено «оперу» СВУ. Цей ганебний сфальсифікований процес став сигналом для початку жахливих репресій з боку Москви проти українського народу, фактично – геноциду.

С.О. Єфремов, цілком усвідомлюючи свою приреченість, поведився відверто й мужньо. 21 липня 1929 року його заарештували, інкримінувавши керівництво вигаданою більшовицькими репресивними органами «контрреволюційною Спілкою визволення України» (СВУ). У цій справі в березні-квітні 1930 року після виснажливих допитів, шантажу й тиску Єфремов постав перед показовим судом, що відбувався в залі оперного театру в Харкові (тоді — столиці УРСР).

Обвинувачення у справі СВУ було пред'явлено ще 45 представникам Української інтелігенції, зокрема близьким друзям Єфремова А. Ніковському і Л. Старицькій-Черняхівській. Загалом репресовано було понад п'ять тисяч осіб (переважно наукових співробітників, вузівських викладачів, шкільних учителів, лікарів, студентів). «Відділення» цієї «організації», крім Києва й Харкова, були «виявлені» в Одесі, Дніпропетровську, Полтаві, Чернігові, Вінниці й Миколаєві. Процес СВУ, що проходив на тлі масових репресій проти українського селянства, був прологом до великого терору 1930-х років в Україні. Його метою було знищення ядра національної інтелігенції, яка зберігала опозиційний щодо нової влади дух і обурювалася звірячими методами колективізації та розкуркулювання. І Єфремов, і багато хто з його друзів, і мало кому відомі скромні люди різних професій із більшості міст України, притягнуті за безпідставними обвинуваченнями, прийняли на себе перший масований удар сталінської репресивної машини.

Багатьох обвинувачених і притягнутих у справі (як свідків) примусили до дачі брехливих показань, але деяких, наприклад, М. Грушевського, зламати не вдалося. Мужньо й гордо поведився на слідстві й у залі суду також Сергій Єфремов. 19 квітня 1930 року він був засуджений до страти, заміненої потім десятьма роками таборів.

Разом з ним на процесі засуджено його рідного брата Петра Єфремова, який працював професором Дніпропетровського інституту народної освіти; племінника, студента Миколу Павлушкова, вчительку Любов Біднову (Жигмайло), дружину відомого українського історика, священника Василя Біднова та інших.

Покарання Єфремов відбував у Ярославському і Владимирському ізоляторах, а через сім років був переданий у систему таборів ГУЛАГу, в одному з яких і загинув 31 березня 1939 року, розділивши трагічну долю багатьох кращих синів і дочок українського народу.

Значення наукової та педагогічної діяльності Сергія Олександровича Єфремова в культурному та науковому житті України першої третини ХХ століття надзвичайно велике. Він не був на передових рубежах збройної боротьби, не обіймав високих державних посад, але своєю безкомпромісною позицією демонстрував совість української інтелігенції, котра не сприймала насильницьких методів будь-якої влади, і, насамперед, більшовицької – найбільш кривавої і лицемірної.

Неоціненною науковою заслугою С.О. Єфремова стало створення ним першої фундаментальної історії української літератури, дослідженню якої вчений присвятив усе своє життя. Його життєвий шлях багато в чому символічний і типовий для цілого покоління українських інтелігентів початку ХХ століття.

Реабілітований Сергій Олександрович Єфремов за відсутністю складу злочину пленумом Верховного Суду УРСР 11 серпня 1989 року. До нинішнього часу в публікаціях науковців висвітлювалася в основному наукова, літературознавча, громадська та політична діяльність С.О. Єфремова.

Як освітній діяч він постає лише в кількох журнальних публікаціях Т.О. Самоплавської і Т.П. Крячко. Тому зали-

На фото: твори педагога-літератора Сергія Єфремова

шається потреба здійснення фундаментального наукового дослідження, де були б розкриті педагогічні проблеми творчого доробку вченого-педагога Сергія Олександровича Єфремова, визначений його внесок у створення національної освіти України, гідного учня Михайла Драгоманова – «апостола правди і науки».

*Дослідник
і мови
української
преси*

В Україні повинно мати силу тільки українське слово.

Володимир Винниченко

Без літературної мови немає ні літератури, ні науки, ні публіцистики.

Василь Стефаник

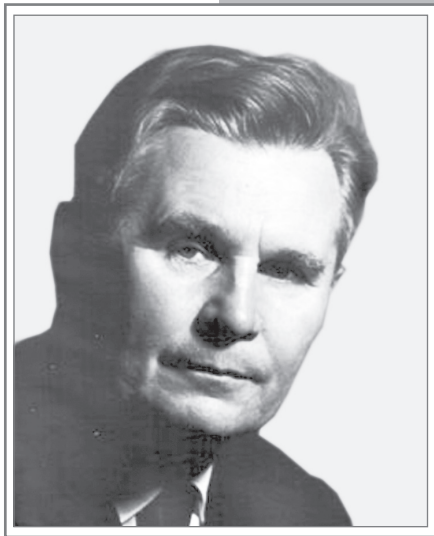
Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову.

Ліна Костенко

ЖОВТОБРЮХ

Михайло Андрійович

(17 листопада 1905, с. Ручки Гадяцького р-ну, Полтавська обл. – 16 грудня 1995, Київ) – мовознавець, доктор філологічних наук (1964), професор (1965). Нагороджений медалями: «За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 годах», «Тридцать лет победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 годах», «Ветеран труда», медаллю ім. А.С. Макаренка, значком «Відмінник народної освіти». Закінчив ф-тет професійної освіти Дніпропетровського ІНО.

Працював викладачем у Запорізькому педінституті (1930–1937). У 1959–1982 – завідувач відділу теорії укр. літературної мови Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР. Автор монографій «Мова української преси» (1963), «Мова української періодичної преси» (1970), «Українська грамати́ка» (1986). Трудився над створенням «Історії української мови. Фонетика» (1979, у співавторстві з В. Русанівським, В. Складенком) – робота з іншими трьома книгами серії («Морфологія», 1978; «Лексика і фразеологія» та «Синтаксис» – 1983) відзначена премією ім. І. Франка НАН України. 1960–1985 – професор Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

Не одне покоління вчителів-словесників виховував учений і педагог Михайло Андрійович Жовтобрюх, скільки школярських очей вдивлялося в параграфи його підручників, скільки вдивляється... Скільки маститих учених вважають себе його учнями... А його наукові праці, його нелегкі розвідки про джерела давнього народного мовлення, у часи, коли утворювалися від єдиного кореня російська, українська, білоруська мови, його «подорожі» рознесеними по бібліотеках підшивками дореволюційної преси, знову ж таки в пошуках наукової істини. Усе оте віднайти, осягнути, перевести в скупі рядки наукових суджень... Це робота підвладна особливому таланту.

Побачив світ М.А. Жовтобрюх 17 листопада 1905 року в селі Ручки Гадяцького району Полтавської області в родині селянина. Ось як Михайло Андрійович згадує про свою малу батьківщину: «Народився я на благословенній Полтавщині, коло Гадяча, в селі Ручки. Розкинулось воно в долині річки Хорол. Чистий він у нас і глибокий. Ділить село навпіл. Дуже гарно у нас. На два боки – ліс, а на два боки – поле. В полі прекрасні гаї. З шести років пас корівку, а тоді в початкову школу пішов». Початкову школу закінчив у своєму селі, вищу початкову – в містечку Комишні Миргородського району й вищі трирічні педагогічні курси, згодом – педагогічний технікум – у м. Гадячі Полтавської області в 1923 році. Потім здібний і наполегливий юнак стає

вчителем. Перші роки на освітянській ниві починаються з Попівської школи Роменського району Сумської області. Після трьох років учителювання в Попівці, працює в семирічній школі м. Харцизька Донецької області; спершу працював у молодших класах цієї школи, а потім викладав українську мову в старших класах.

У 1926–1930 роках навчається в Дніпропетровському інституті на факультеті професійної освіти, теперішній університет. У 1929 році закінчив мовно-літературне відділення цього факультету й одержав кваліфікацію викладача української мови та літератури в технікумах, вишах, у 1930 році – соціально-економічне відділення й одержав кваліфікацію викладача соціально-економічних дисциплін у навчальних закладах професійної освіти. Навчаючись в Інституті народної освіти, два роки викладав українську мову на Дніпропетровських державних курсах української мови і два роки українську мову та літературу в Дніпропетровській партійній школі.

У науковому зацікавленні долі Михайла Жовтобрюха, в основі досліджень завжди стояло українське слово, але на першому місці – проблеми історії української мови й мовознавства, культури усної і писемної мови, соціолінгвістики, а також мови української преси. Першою проблемою, з якою зустрівся дослідник, стали критерії визначення належності давніх періодичних видань до української преси – територіальний і мовний. Вони не завжди збігаються. Так, історію української преси можна починати від львівського тижневика польською мовою «Kurjer Lwowski» 1749 року та газети французькою мовою «Gazette de Geopol» 1776 року. Отже, критерії стали основою наукових пошуків Михайла Андрійовича, адже Жовтобрюх мав надзвичайну освіченість, кожному мовну проблему чи явище

розглядав концептуально, в контексті здобутків різних наукових шкіл і новітніх ідей.

Список друкованих праць (а для тих, хто знав Михайла Андрійовича особисто, працював поряд з ним чи за його керівництва) і його конкретна діяльність свідчать, що наукові інтереси доктора філологічних наук, професора М.А. Жовтобрюха були надзвичайно широкими: від першої газетної публікації «За високу грамотність студентів» 1935 року в Запоріжжі — до останніх статей про проблеми історії української мови в працях Івана Огієнка, університетські лекції з лінгвістичних наук і ретроспективний огляд «Система частин мови в українській лінгвістичній традиції» у журналі «Мовознавство» (1993). Уже в 30-х роках ХХ століття Михайло Андрійович брав участь у всіх мовознавчих конференціях в Україні, згодом — у Москві, Ленінграді, Томську, Свердловську, Рязані, був учасником багатьох міжнародних конгресів славіста (Москва, Прага, Варшава, Варна, Київ).

З 1959 року М.А. Жовтобрюх почав працювати в Інституті мовознавства імені О.О. Потебні, де й з'явилися його найвагоміші наукові праці. Серед них підручники «Курс сучасної української літературної мови» (чотири видання), «Порівняльна граматики української і російської мов», «Історична граматики української мови» та багато інших. Головне він висловив так: «Мене завжди хвилювало те, що людина візьме для себе із моїх праць, як прислужаться вони їй, як вплинуть на її становлення як людини. Наука твориться для людей. Творити її непросто, оволодівати нею також нелегко». Михайло Андрійович сам сумлінно вчився все життя й інших чесно навчав. А ще стверджував: «Головне, щоб учитель міг мислити, мислити науково, мав глибокі знання, був ініціативним, умів збагачувати свої знання,

аналізувати мовні факти нашої дійсності й правильно на них реагувати. Такі вчителі в нас є». Рівночасно з розвитком і унормуванням нової літературної мови на народнорозмовній основі поставало питання про потребу й можливості появи преси українською мовою.

На фото: Михайло Андрійович Жовтобрюх (в центрі) із членами відділу теорії та історії української мови Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. 1976 рік

Наведемо одну з найпоширеніших періодизацій середини ХХ століття, розроблену Михайлом Андрійовичем Жовтобрюхом: 1. Давня українська літературна мова (XIV–XVIII ст.): 1. Літературна мова XIV – першої половини XVI ст. (до Люблінської унії 1569 р.). 2. Літературна мова другої половини XVI – першої половини XVII ст. (від Люблінської унії 1569 р. до возз'єднання України з Росією). 3. Літературна мова другої половини XVII – до кінця XVIII ст. (після возз'єднання України з Росією до фор-

мування нової української літературної мови). II. Нова українська літературна мова (кінець XVIII ст. й до наших днів): 4. Літературна мова з кінця XVIII ст. — до 60-х років XIX ст. (творення літературної мови на народній основі та діяльність Т.Г. Шевченка). 5. Літературна мова від 60-х років XIX ст. і до Великої Жовтневої соціалістичної революції. III. Літературна мова радянської доби (всебічний розвиток літературної мови). У 1985 році Інститут мовознавства імені О.О. Потебні прийняв періодизацію історії української літературної мови, хронологічні межі етапів становлення якої такі: I. Українська літературна мова XIV — початку XVIII ст.: 1. Українська літературна мова XIV — першої половини XVI ст. 2. Українська літературна мова середини XVI — середини XVII ст. 3. Українська літературна мова другої половини XVII — початку XVIII ст. II. Українська літературна мова середини XVIII ст. III. Нова українська літературна мова. Початковий період її розвитку (кінець XVIII — 40-ві роки XIX ст.). IV. Українська літературна мова 40-х років XIX до початку XX ст. V. Українська літературна мова 20-90-х років XX ст.: 1. 20-30-ті роки (довоєнна доба). 2. Літературна мова 40—50-х років. 3. Сучасна українська літературна мова. Зауважимо, що дослідники, які дотримуються традиційних поглядів на існування давньоруської народності та давньоруської мови, наполягали на тому, що після розпаду праслов'янської етномовної спільності почався період східнослов'янської єдності й спільної східнослов'янської мови, яка за часів Київської Русі перетворилася у давньоруську мову. Твердження про походження української мови безпосередньо від праслов'янської ці дослідники вважають необґрунтованим і непереконливим.

Для виділення періодів у становленні української мови вчені керуються різними критеріями. Так, Михайло Жо-

вотобрюх вважав (про це свідчить і розроблена ним схема класифікації), що «основою періодизації теоретично визначається відповідність етапів розвитку літературної мови етапам розвитку самого народу і другорядною ознакою – внутрішні процеси розвитку самої літературної мови». М.А. Жовтобрюх, аналізуючи працю мовознавця і педагога Павла Павловича Плюща «Нариси з історії української літературної мови», писав: «П. Плющ виділяє два основні періоди: 1. Стара українська літературна мова. 2. Нова українська літературна мова; отже автор у своїй періодизації пішов не від історії українського народу і етапів його розвитку, а від якості, від самої суті української літературної мови в різні часи її розвитку». Хоча, як видно із вищенаведеної періодизації, Михайло Андрійович використовував різні принципи при складанні її, а саме: 1) пов'язував періоди розвитку історії української мови з історією українського народу (порівняйте: назви першого й другого підперіодів першого періоду: 1. Літературна мова XIV – першої половини XVI ст. (до Люблінської унії 1569 р.). 2. Літературна мова другої половини XVI–першої половини XVII ст. (від Люблінської унії 1569 р. до возз'єднання України з Росією) та 2) частково враховував специфіку розвитку літературної мови, зокрема при зміні її основи (порівняйте: Нова українська літературна мова (кінець XVIII ст. й до наших днів); 4. Літературна мова з кінця XVIII ст. – до 60-х років XIX ст. (творення літературної мови на народній основі та діяльність Т.Г. Шевченка).

Важливим і природним для національної преси, переконливо стверджував Михайло Жовтобрюх, є мовний критерій: видання мовою своєї держави і свого народу». Але історія українського народу, його мови й культури така, що виходом з бездержавності була українська преса російсь-

кою, німецькою, французькою, угорською, румунською мовами. На жаль, і сьогодні, більшість нашої преси виходить не державною мовою, а мовою держави сусідньої — російської. Наступний критерій, на думку Михайла Андрійовича, — місце й функції преси в суспільному житті. Про це він писав так: «Преса не може існувати, якщо вона найтісніше не зв'язана з народом, з його життям, культурою, з його суспільними групами і класами та політичною боротьбою, що точиться між ними. Крім того, вона має бути доступна змістом і мовою тим, для кого призначається. Звідси випливає, що історію української преси можна починати лише з тих періодичних видань, які тематично, змістом були зв'язані з Україною, призначалися для українського народу, висвітлювали його життя й боротьбу, відбивали інтереси його соціальних груп і друкувалися мовою, зрозумілою для тих українських читачів, що їм вони адресувалися».

Незаперечно, серед друкованих праць з історії української літературної мови особливе місце займає книга Михайла Андрійовича Жовтобрюха «Мова української преси (до середини дев'яностих років ХІХ ст.)» (1963). Це монографія з докторської дисертації, яка одержала високу наукову оцінку в шести рецензіях. Продовження наукового дослідження знайшло висвітлення у праці «Мова української періодичної преси». Немає потреби доводити, що ця книжка була першою науковою працею про мову української преси.

У Жовтобрюховій роботі «Мова української преси» відображено майже всі ідеї і тенденції, явища, події і факти, що характеризували період ХХ століття в історії української літературної мови. А це був справді знаковий період для долі не тільки нової літературної форми мови, а й усієї української мови та загалом тогочасного українського культурного життя. На початок ХІХ століття майже вий-

шла з ужитку давня книжна українська літературна мова, нова літературна мова, формування якої виразно започаткувалося ще в період Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, а інтенсифікувалося з виходом «Енеїди» Івана Котляревського, ще була слабкою і стилістично мало диференційованою. Вона потребувала розвитку, збагачення і одночасного унормування лексичного складу, вироблення вимовних, орфографічних, лексичних і граматичних норм, графічної і правописної системи.

У 20-40-ві роки ХІХ століття, коли народжувалася нова українська література і з нею активізувалися процеси формування української літературної національної мови на народнорозмовній основі, акцентувалося дещо інше питання: чи постане із цієї емоційної, мелодійної народної розмовної мови літературна мова, чи впокорить вона говіркову стихію, витворивши норми, і стане мовою нової національної літератури, чи зникне безслідно? На це питання філолог-славіст Ізмаїл Срезневський відповів так: «Яка б доля не чекала її, що б не робили з нею легковажність і випадок, вона не зникне, і якби навіть не мала надію на славу літературну, вона залишить свої пісні і думи. Якби вона не мала надію на славу літературну, — сказав я, — але вона має й цю надію, хоч і малу, хоч ще в зародку, але має. І чому це глибокодумний Сковорода, простодушний Котляревський, багатий фантазією Артемовський, завжди грайливий, завжди захоплюючий Основ'яненко і ще декілька інших, що потішили нас обіцянками і надіями дочекатися від них чогось гідного України, — чому повинні вони залишатися одні».

...Насамкінець зазначу, що М.А. Жовтобрюх як мовознавець відомий не лише в межах України, його наукові праці перекладено в інших державах. Неодноразово Михайло Андрійович був учасником Міжнародних конгресів

славістів у Москві, Софії, Празі і Варшаві та Міжнародного соціологічного конгресу у Варні (Болгарія), на засіданні лінгвістичної секції, де мав доповідь про шляхи зближення усного і писемного різновидів літературного мовлення.

Для Михайла Андрійовича Жовтобрюха характерною рисою була надзвичайна сумлінність, правдивість і достовірність. Кожна його публікація в українських пресових виданнях або російських, польських, німецьких, румунських чи угорських, що стосувалися української мови, а тим більше її визнання, історичного розвитку, функціонування, ним особисто знаходилася, опрацьовувалася в першоджерелі з педантичною повнотою і точністю в науковому та суспільно-культурному контексті: хто автор, повні дані, хто видавець, про що, де, коли, чому, яка реакція, оцінка, резонанс, вплив на перспективу розвитку української літературної мови.

Поховання професора Михайла Андрійовича Жовтобрюха на Байковому некрополі столиці (ділянка 43)

Свого часу професор Михайло Андрійович Жовтобрюх сказав слова, які й становлять сутність його педагогічної діяльності: «Наука — в моїх книжках... Так що можна прочитати. Писані вони, щоправда, не в манері романів Стендаля, про те читати можна».

*«Найтямую-
щий
літературо-
знавець
України»*

Щоб якісно перекласти твір, треба вдруге дати йому життя — своєю мовою... Потрібно передавати не слово словом, а красу красою.

Генрі Філдинг

Критика ніколи не повинна відривати твір від суспільності й суспільного життя.

Іван Франко

Раби — це нація, котра не має Слова. Тому й не може захистити себе.

Оксана Пахльовська

ЗЕРОВ

Микола Костянтинівич

(26 квітня 1890, Зіньків, Полтавщина – 3 листопада 1937, Сандармох, Республіка Карелія) – педагог, літературознавець, поет, аналітичний критик, полеміст, лідер «неокласиків», майстер сонетної форми і перекладач античної поезії. Навчався в Зіньківській школі та в Охтирській і Першій київській гімназіях (1903–1908). У 1909–1914 – студент історико-філологічного ф-ту Київського ун-ту Св. Володимира. Викладач історії Златопільської чоловічої

(1914), а з жовтня 1916 – жіночої гімназії, з 1917 – учитель латини в Другій Київській гімназії. У 1918–1920 – викладач українознавство в Архітектурному ін-ті, редактор бібліографічного ж. «Книгарь». 1935 – заарештований за звинуваченням у «керівництві контрреволюційною терористичною націоналістичною організацією». 9 жовтня 1937 «справа Зерова та ін.» переглянута трійкою УНКВС – розстріляний в селищі Сандармох 3 листопада 1937. Символічна могила на Лук'янівському некрополі столиці (ділянка 12) разом зі справжньою могилою сина. З осені 1923 до літа 1924 – професор Київського інституту народної освіти.

Літературна стежина Миколи Зерова бере початок з далекого 1909 року, коли вступив на історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира. Дев'ятнадцятирічного полтавчанина зацікавила історія та література Давнього Риму, але відповідних фахівців на факультеті не виявилось й після вагань, Микола взявся «зубрити» українську історіографію. За керівництва приват-доцента Василя Данилевича, до речі, керівника археологічної комісії української академії — Зеров написав і захистив курсову наукову роботу «Літопис Граб'янки як історичне джерело і літературна пам'ятка». Нагадаю, що «Літопис Граб'янки» — одна з найвидатніших пам'яток української історіографічної прози кінця XVII — початку XVIII століття, складений гадяцьким полковником, за яким, а також за літописами Самовидця і Величка закріпилася назва «козацькі літописи». Від 1912 року Зеров друкується в педагогічному журналі для сім'ї та школи «Світло», а з наступного року досить регулярно виступає з рецензіями в газеті «Рада». В ці ж роки хлопець стає активним членом студентської громади, виступає з доповідями, бере участь у обговоренні літературних і політичних проблем.

Закінчувалося навчання в університеті, М.К. Зеров продовжує працювати над курсовою про літопис Граб'янки і в травні 1914 року захищає її як дипломну роботу, а після навчання їде вчителювати до Златопільської гімназії.

Але провінція знову, як і в Златополі, його пригнічувала, праглося бурхливого літературного життя й він перебирається до Києва.

З вересня 1917 року Микола Зеров очолює секретаріат педагогічної ради Київської 2-ї української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства, а також викладає латинь. У цей же час як постійний рецензент починає активно виступати в журналі «Книгар», водночас пише вірші, не маючи серйозного наміру їх публікувати. Дослідники вважають, що М.К. Зеров не зазнав впливу якихось літературних течій, а відразу постав «неокласиком». Сторінки «Книгаря» відкривають читачеві М.К. Зерова, окрім як поета-початківця, ще і як активного й вимогливого літературного критика.

З 1919 року М.К. Зеров, не полишаючи роботи в гімназії і редакторство «Книгарі», починає викладати в Київському архітектурному інституті історію української культури, а з 1920 – в Київському інституті народної освіти імені М.П. Драгоманова (КІНО). Спрямування його діяльності чітко визначене: могутній інтелект знаходить надійне річизце, в якому можна здійснити швидке просування до вершин світової культури. Нарешті, у вересні 1923 року Микола Зеров дістає посаду професора української літератури в КІНО і з 1 жовтня розпочинає читати лекції для майбутніх вчителів: його лекції супроводив успіх, слухати їх приходили студенти й інших курсів і навіть з інших вузів.

Рік 1923-й був схожий на трамплін, з якого «неокласики» рушили в літературний процес. Саме тоді вони з'їхалися до Києва й познайомилися, спершу об'єднавшись у рамках АСПИСу (асоціацію письменників) – це київське літературне угруповання (1923–1924) письменників (сюди входила й літературна група «Неокласики»); окресленої творчої програми не мало. До її складу входили Людми-

ла Старицька-Черняхівська, Наталя Романович-Ткаченко, М. Рильський, М. Зеров, В. Підмогильний, Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка та ін. З переходом В. Підмогильного, Є. Плужника, Б. Антоненка-Давидовича та Г. Косинки в літературну групу «Ланка», літературне угруповання «Аспіс» перестало існувати.

Того ж, 1923-го року в грудні відбулася перша зустріч Миколи Зерова з Миколою Хвильовим, коли той у складі харківської письменницької делегації «Гарту» приїхав до Києва. Листи цього палкого прихильника «азіатського ренесансу», що якимось дивом збереглися до сьогодні, засвідчують, наскільки плідним було їхнє спілкування. Саме цієї пам'ятної осені «неокласики» влаштували серію літературних вечорів, з яких особливого розголосу набрали зібрання, проведені 25 вересня і в середині грудня. Із спогадів їх учасників знаємо, що основні зусилля цих заходів були спрямовані на згуртування мистецьких сил, на прямування їх у річище конструктивної літературної праці. Намагання Миколи Зерова окреслити платформу для консолідації творчого ядра в літературному процесі було скваліфіковано як замах на ідеологічну основу «панфутуристів» та «гартованців».

На культкомісії Всеукраїнської Академії наук 3 січня М.К. Зеров виголошує доповідь «Українська література в 1923 р.», а 20 січня 1924 року відбувся диспут, де на виступ Д. Загули «Криза сучасної української лірики» опонували М. Зеров, Ю. Меженко, Г. Косинка, М. Івченко — Зеров як лідер «неокласиків» оцінював 1923-й як «рік літературного оживлення».

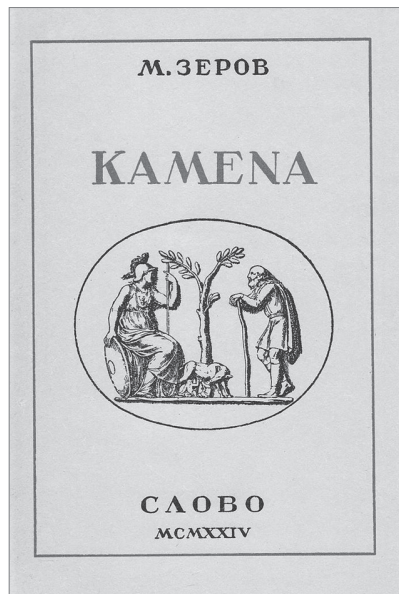
«З'явилася низка цікавих імен українських письменників, — стверджував Микола Костянтинович, — варті уваги українські книги. Пожвавленню літературного жит-

тя сприяли нові журнали». Окрім того, в Києві, наприклад, встановилася своєрідна змагальність між «Новою громадою», до якої тяжіли члени АСПИСу (Асоціація письменників, київське літературне угруповання), і «Глобусом», де виступали переважно «футуристи», «гартванці», «плужани».

1924 року надруковано «Камену» — першу збірку віршів Миколи Зерова, до якої включено й перекладний розділ з античних поетів. Микола скромно виправдовував це перед сучасниками потребою «розробляти мову і стиль, удосконалювати техніку й синтаксичну гнучкість української поезії, називаючи їх «сухарями» на розкішному бенкеті поетичної фантазії».

Дух класики, піднесене почуття, вишукана мова творів Миколи Зерова вразили сучасників. Своєрідність

Видання Миколи Зерова «Камена»

авторського світосприйняття через призму духовних, естетично-мистецьких здобутків заглибленої у віки європейської культури, тематичне звертання до античності і християнства (зокрема й до біблійного світу), як вищого вияву культури усього людства, зумовили активізацію запозиченої лексики з культурологічним значенням (назви культових понять, реалій античного світу): панагія, літургія, олтар, синедріон, кесар, претор, ексод (фінал), калагатія (за поясненнями М.К. Зерова: «одне з грецьких означень мораль-

ної досконалості та витонченості культур», тривій (низький мистецький рівень), трен (плач). Такі запозичення у контекстах мають різне стилістичне навантаження, вони вживаються як синоніми до українських слів, виступають маркерами іншої національної культури. Найбільш семантично, експресивно навантаженими в мовно-образній системі Миколи Зерова є ті назви понять, які мають метафоричне значення, або переростають у символи, переважна більшість з них – це античні міфологічні чи літературні персонажі: лотофаги, лестригони, кентавр та аргонавти.

Характерною ознакою ідіостилю Миколи Зерова, пов'язаною з культивуванням античного мистецтва, є також використання нетранслітерованих запозичень, які називають цикли творів, вірші: «Сог anxium» (лат.: засмучене серце), «Oī triakonta» (давньогр.: тридцять тиранів), «Lucrosa» (латинізована автором назва селища Баришівка, що на Київщині, утворена від латинського слова *lucrum* – прибуток, бариш). Виникнення цієї назви зумовлюється певними життєвими фактами: у Баришівці Зеров разом з товаришами – Юрієм Кленом (псевдонім Освальд Бургардт) та Віктором Петровим змушений перебиватися у скрутні часи (1920–1923), заробляючи на життя вчителюванням. Тут, у Баришівці, Зеров працює близько трьох років, не пориваючи творчих зв'язків з Києвом – залишається членом редколегії журналу «Голос друку»; доволі часто виступає перед студентською аудиторією. Втім, про це докладно написав свого часу Ю. Клен у «Спогадах про неокласиків».

Одним із способів оновлення поетичних засобів у поезії Миколи Зерова є й залучення іностильової лексики, тобто такої, яка функціонально закріплена за публіцистичним та науковим стилем: нація, держава, титул, мізантроп, претендент, ера, обставини, реформатори, аспект, революція, патріо-

тичний, мільйонер, терор, суспільний шар, збори, товариство, громадяни; анабіоз, агонія, летаргія, рецидив, логіка, баласт.

Уведені автором у поетичний контекст, ці традиційно «непоетичні» слова розвивають нові смислові відтінки, експресивність, входять до різних тропеїчних структур: метафор, наприклад: «А потім надійшло гурманство слова: добірних звуків шата пурпурова», «Ведуть угору нас ряди акацій, Нудний звичайний степовий ескорт», «І Рим, і цезарів діла Рука історії до трун поволокла, де сплять усіх часів ілюзії й корони», «Знав революцію з фасаду», «Де розум і чуття – все спить в анабіозі», «Розташувала давня грецька сага Храм Артеміди, перший партеніт»; порівнянь, наприклад: «Вивчати край і залишати нам книжки, як дзвін сонетного катрена», «А нині – як сонетна антитеза – Тепло і радість день новий веде»; епітетів, наприклад: «кристалічна синь», «І екстатичних сонць легкі кружала», «неолітичні чари», «метеоричний слід». Про «поетизацію» термінології свідчить і те, що термінологічні лексеми притягують художні означення (емоційно-експресивні, оцінні): «бистрі метеори», «летаргія камінна», «тонкі алегорії», «ясна, дзвінка закінченість сонета», «молодий асфодел».

Високі патріотичні почуття проявлялися не тільки в літературно-критичній діяльності Миколи Зерова, а й у його поезії, зразки якої він демонстрував у виступах перед студентами Інституту народної освіти.

Скажімо, вірш «Ріг Вернигори», в якому надії автора на відродження українського народу та його історії, мабуть, звучать найвиразніше, втілюючись у поетичний образ народного богатиря Мусія Вернигори.

До докорів, що їх рясно діставав за своє життя М.К. Зеров, на початку 1925 року додаються й такі, що, мовляв, він майже не виступає як літературний критик. У пам'яті ще

не стерлася активність його часу «Книгаря». Проте, саме цей рік можна вважати вершиною літературно-критичної його діяльності – тільки журнал «Життя й революція» вмістив 17 його матеріалів різних жанрів. А ще ж були інші часописи, усні виступи, лекції перед студентами – почалася відома літературна дискусія 1925–1928 років. Загальноприйнято її відлік вести зі статті письменника з Дніпропетровської області, члена літературної організації «Плуг» Григорія Яковенка «Про критиків і критику в літературі» (Культура і побут. 1925. 20 квіт.) та відповіді на неї Миколи Хвильового в його памфлеті «Про сатану в бочці, або Про графоманів, спекулянтів та інших просвітян» (надруковано в збірці «Камо грядеш». – Х., 1925).

Проте навряд чи буде помилкою визнати, що літературна дискусія не розгорілася б так швидко й яскраво без потужного імпульсу, яким став диспут «Шляхи розвитку української літератури», що відбувся 24 травня 1925 року в приміщенні бібліотеки ВУАН (Всеукраїнської академії наук).

У Києві на той час уже «напрацювався» солідний досвід подібних зібрань. І їхньою душею був талановитий промовець і полеміст Микола Зеров. Досить зазначити, що лише від початку 1925 року пролунала низка доповідей, виголошених на вечірках історико-літературного товариства при ВУАН такої тематики: «Українська література в 1924 році», «Запізнений романтик – Я. Щоголів», «Творчість Марка Черемшини», «Черемшина і ми». Величезного розголосу набув вечір оригінальної й перекладної поезії «п'ятьох із Парнасу» – М. Рильського, П. Филиповича, М. Драй-Хмари, О. Бургардта і М. Зерова. І це лише заходи, в яких Микола Зеров виступав центральною постаттю, брав участь в обговореннях, диспутах та численних поетичних вечорах...

Отже, поетичний вечір 17 березня 1925 року відбувся у бурхливій громадській атмосфері. У ньому взяли участь представники всіх літературних організацій Києва, а також письменники, що перебували поза літературними угрупованнями, студенти Інституту народної освіти, поети-початківців Вступну доповідь прочитав Ю. Меженко. В обговоренні її виступили Б. Коваленко, М. Зеров, В. Десняк, В. Підмогильний, С. Щупак, М. Могилянський, П. Филипович, О. Дорошкевич, Б. Антоненко-Давидович, Іван Ле, М. Івченко, В. Нечаївська, І. Жигалко та М. Рильський. Основна полеміка розгорнулася навколо того, якими шляхами українська література може вийти на справжні верховини новітнього мистецтва. У бурхливих дебатах акцент з основної доповіді перемістився на виступ Миколи Зерова, пафос якого гаряче підтримали М. Могилянський, П. Филипович, О. Дорошкевич, Б. Антоненко-Давидович та М. Рильський. Уже визнаний на той час як лідер «неокласиків», Зеров відчував ті небезпеки, які чекали на українську літературу.

На думку Миколи Костянтиновича, треба попервах боротися проти «вопіючого нещасття»; нездорової обстановки гурткової виключності й привілеїв; нехтування формою, а властиво — художньою довершеністю творів.

Позитивна програма Миколи Зерова вимагала й усвідомлення, осмислення й засвоєння багатств української національної традиції — це давало б змогу «сучасних авторитетів» оцінити професійно й реально; перенесення на український ґрунт найвидатніших творів європейської класики з метою піднесення «планки художності»; нарешті, слід встановити атмосферу здорової літературної конкуренції, а не кон'юнктурного протегування.

М.К. Зеров неодноразово наголошував на чільності зв'язків української літератури із світовою культурою, вбача-

ючи першооснову, закладену ще в часи Київської Русі. Захоплюючись світовою класикою, Микола Костянтинівич акцентував увагу на шедеврах давньої української культури, шукаючи там відповіді на питання своєї епохи. На основі історичного матеріалу намагався осмислити сучасні проблеми й конфлікти, побачити спільне й відмінне в обох часових культурах, оцінити минуле з погляду сучасності. Прагнучи довести високий рівень культури наших пращурів, М.К. Зеров наголошував, що водночас із рецепціями з європейської культури відбувався процес творення оригінальної літературної бази, основу якої складали фольклорні джерела. У його поезіях нерідко зустрічаються імена князів Святослава та Ігоря. Особливу роль виконують образи Києва та Дніпра, які пов'язують пласти минулого й сучасного.

До речі, завдяки перекладацькій, літературній та літературознавчій діяльності Миколи Зерова до українського читача прийшли давньогрецькі, давньоримські, французькі, польські, німецькі, англійські, бельгійські та російські митці, репрезентуючи чільні зв'язки української літератури зі світовою культурою.

«Ми повинні, — наголошував Микола Зеров, — повсякчас заявляти про потребу уважного відношення до всякої культурної цінності. Ми маємо заявити, що ми хочемо такої літературної обстановки, в якій будуть цінитися не маніфест, а робота письменника; і не убога суперечка на теоретичні теми — повторення все тої ж пластинки з кричущого грамофону, — а жива й серйозна студія літературна; не письменницький кар'єризм «человека из организации», а художня вибагливість автора перш за все до самого себе».

Така безсумнівна у своїй логічності позиція Миколи Зерова викликала на диспуті, та й згодом у пресі, зливу заперечень, особливо насторожили представників спецслужб.

Дратувала опонентів і його вимога замість гурткового протекціонізму запровадити здорову літературну конкуренцію, залучивши «європейських класиків». Владу занепокоїли Зерові слова, коли він апелює до символу Європи, у який вкладає загальнолюдські цінності: «Хочемо ми чи не хочемо, а з часів Куліша і Драгоманова, Франка і Лесі Українки, Кочубинського і Кобилянської – щоб не згадувати імен дургорядних, – європейські теми і форми приходять у нашу літературу, розташовуються в ній. І вся справа в тім, щоб іти в чолі, а не в «хвості», припадати до джерел».

Починаючи з 1926 року Микола Зеров виступає лише як літературний критик, основні зусилля зосередивши на перекладах та історико-літературних студіях. Він старанно відшліфовує курс лекцій для майбутніх педагогів в КІНО з історії українського письменства – до часів «Основи». До речі, студенти-драгоманівці законспектують і згодом розмножать авторизований текст на гектографі; таким чином буде збережено цю працю.

Проте події нагніталися: офіційна влада звинувачувала «неокласиків» в антипролетарських настроях. М.К. Зеров практично повністю відходить од літературно-критичної практики, припиняє публікувати свої вірші (хоча продовжує їх писати й леліє задум нової книжки). У листах цього періоду він з друзями ділиться планами негайного завершення другого випуску «Нового українського письменства», багато працює як упорядник (разом з С. Єфремовим та П. Филиповичем) «Збірника з теорії та історії письменства», перший випуск якого побачив світ 1928 року під назвою «Література».

М.К. Зеров береться за серію передмов до видань української класики в «Дешевій бібліотеці красного письменства», пише тексти до альбому портретів «Письменники

Радянської України» (1928), спільно з іншими готує антологію французької поезії, подеколи друкується в журналах. У 1929 році встигає вийти його книжка «Від Куліша до Винниченка», яка не була оцінена критикою...

У середині грудня 1934 року серце кожного чесного українського інтелігента здригнулося, коли було опубліковано вирок двадцяти восьми діячам культури, звинуваченим у «тероризмі», намаганні «вбити Косіора». Всі знали, що це неправда. Микола Зеров приїхав до Максима Рильського 26 грудня переговорити у справі перекладів з Брюсова, над яким вони тоді працювали. При розмові був також письменник, літературний редактор газети «Мартен» Сергій Жигалко. Згадали про Г. Косинку, О. Близька, О. Фальківського... Пом'янули невинні душі. Потім М.К. Зеров прочитав кілька поезій — «Учись у них» О. Фета, «Минуло літо» Я. Щоголіва та «До кобзи» П. Куліша. Розмови тоді не вийшло й пригнічений Микола пішов додому, зрозумівши, що й в Рильського виникли з владою проблеми і тут нічим уже не зарадиш.

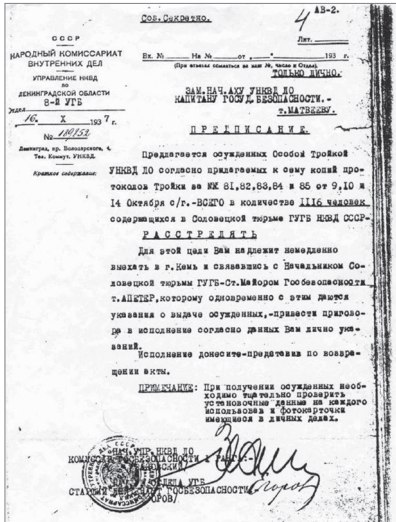
З 1 вересня 1934 року Миколу Зерова усунено від викладання в КІНО, але залишено на кафедральній науковій роботі (тоді така була) Київського університету Св. Володимира, яка «протривала» рівно два місяці. 1 листопада наказом ректора без пояснення причин професора Миколу Костянтинівича Зерова увільнено, а 28 квітня 1935 року — заарештовано, звинувативши в «терористичній діяльності». На першому допиті на це Микола Зеров заявив однозначно: «До ніякої контрреволюційної діяльності я не причетний, а отже, співучасників назвати не можу». Пізніше змушений буде відповідати інакше — під час обшуку в його квартирі вилучено дві книжки: «Політика» з дарчим написом «терориста» Г. Косинки та роман П. Куліша «Чорна Рада». Оце й

усі докази. 20 травня його відправили до Києва. От тут почалася справжня «робота». Допити слідчого Ліх-мана ледь не через день. Протоколи відбивають лише слова, зафіксовані працівником НКВС й підтвержені підписом арештованого. Що було поза тим? Здогадатися не так уже й важко. Бо вже 9 липня М.К. Зеров «розколовся»: «Я признаю себе винним у тому, що приблизно з 1930 року належав до керівного складу контрреволюційної націоналістичної організації, куди, крім мене, входили Рильський і Лебідь». В архівах НКВС зберігається судовою справа М.К. Зерова і його «банди», ознайомлення з якою розкриває багато «таємниць» останніх років життя поета.

На суді, який відбувся 1-4 лютого 1936 року, Микола Зеров, погоджуючись із звинуваченням, ніби він «входив до складу керівництва контрреволюційної організації, яка ставила перед собою завдання скинення радянської влади в Україні і створення буржуазної незалежної української республіки», погоджуючись і з тим, що мовбито «готував замах на Косіора й Постишева».

...Наприкінці зими «банда», в якій був і Микола Зеров із Києва вирушила на Північ, і через Ленінградський пересильний пункт звичним етапним маршрутом «Ведмежа Гора — Кем — Соловки» всі прибули на острів у перших числах червня 1936 року. За станом здоров'я Микола Ко-

«Розстрільний» стисок,
в якому і прізвище М.К. Зерова

стянтинович не міг працювати лісорубом, йому випало прибирати кімнати господарської служби. Після закінчення роботи міг у комірчині сторожа віддаватися улюбленим заняттям — перекладам, історико-літературним студіям. Про це докладно повідомляє дружину в листах, які нині вже надруковані (Рад. літературознавство. — 1988. — № 1). Останній з листів датований 19 вересня 1937 року — Ми-

Символічне поховання М.К. Зерова на Лук'янівському некрополі столиці (ділянка 12)

кола Зеров готувався до другої соловецької зими, просив надіслати калоші...

Дата його смерті довгий час лишалася невідомою, тепер з'ясована: 9 жовтня 1937 року М. Зерову, П. Филиповичеві, М. Вороному та Б. Пилипенкові при перегляді їхньої справи винесена вища міра покарання — їх розстріляли 3 листопада, в третю річницю похорону Костика, сина Зерова...

Тяжка українська доля привела Миколу Зерова, як і багатьох наших культурних діячів, на Голгофу сталінських катувань — його доля відбиває трагедію цілого покоління. Але минають десятиліття, а Зеровська ясна, чітка поетична думка дедалі потужніше входить у культурне життя українського народу — студенти Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка пишуть реферати та курсові роботи про його творчість, ім'я Миколи Костянтиновича Зерова стає символом справжнього національного відродження.

...Сергій Єфремов назвав Миколу Зерова «найтямущим літературознавцем України».

*Записаний
у золотому
реєстрі
світової
науки*

*Весь сенс життя полягає в нескінченному
завоюванні невідомого, у вічному зусиллі
пізнати більше.*

Еміль Золя

*Хто думає про науку, той любить її, а хто
її любить, той ніколи не перестає вчитися,
хоча б зовні він і здавався бездіяльним.*

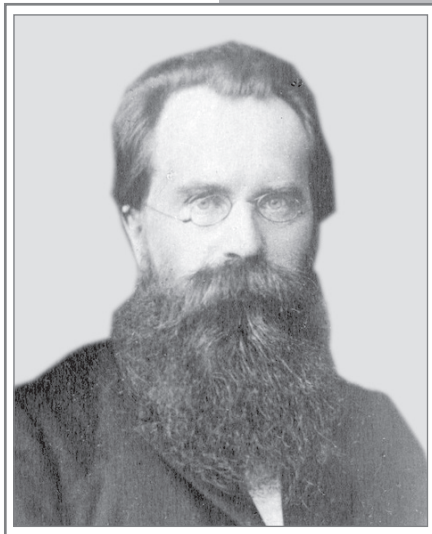
Григорій Сковорода

Дехто вмирає, так і не народившись.

Павло Загребельний

КОВАЛЕВСЬКИЙ

Олександр Онуфрійович

(7 (19) листопада 1840, Варкаваська волость Вітебської губернії (тепер Преїльський р-н Латвії) – 9 (22) листопада 1901, Петербург, Росія) – біолог і ембріолог. Навчався в Петербурзькому ун-ті. Отримав ступінь магістра за дисертацію: «Історія розвитку ланцетника – *Amphioxus lanceolatus*», ступінь доктора за дисертацію: «Про розвиток *Phoronis*». У 1870–1873 – здійснив поїздки з науковою метою до Червоного моря та до Алжиру. 1890 вибраний ординарним академіком Імператорської Академії наук.

З 1892 до 1901 – директор Севастопольської біологічної станції (нині – інститут, який носить його ім'я). Своїми працями поклав початок еволюційній ембріології як науковій дисципліні, що ґрунтується на історичному принципі. Дослідження довели, що предками безчерепних були первинні безчерепні, які дали початок двом гілкам: представники однієї продовжували розвиватись як вільноплаваючі організми і з них виникли хребетні, а представники іншої перейшли до придонного способу життя, та стали предками сучасних безчерепних. Був професором зоології в Київському університеті Св. Володимира, читав лекції майбутнім учителям.

Рід Ковалевських походить з корінних жителів нинішньої Білорусії. За родинними переказами, один із предків Олександра Онуфрійовича – дід Йосип – під час нашестя Наполеона в рядах ополченців допомагав виганяти ворога з Вітебська. Людина честі і великої сердечної доброти, він, без сумніву, справив великий вплив на формування сімейних традицій і життєвих принципів свого сина Онуфрія, а згодом і онуків – майбутніх учених – Олександра і Володимира. Доречно додати, що молодший брат – Володимир Ковалевський – засновник еволюційної палеонтології, зробив непересічний внесок у розробку основ сучасної палеонтології. Нам його ім'я відоме ще й тому, що він був чоловіком видатного вченого-математика Софії Василівни Ковалевської (уродженої Корвін-Круковської, родом з України, яка походила зі старшинського роду Слобожанщини). Так от, брати зробили великий внесок у розвиток еволюціоністської концепції Дарвіна. Дарвін знав обох і давав їм у розмові з Тімірязєвим високі оцінки, особливо Олександрю. Сузір'я Ковалевських – яскравий і рідкісний приклад поєднання освіченості, допитливості дослідників, енергійних організаторів і активних ревнителів освіти.

Олександр Онуфрійович Ковалевський у 1856 році вступив у Петербурзі до Корпусу інженерів шляхів сполучення, однак уже тоді цікавився природничими науками, якими на початку 60-х років XIX століття почали захоплюватися

його передові співвітчизники. Вони вважали, що прогрес природознавства здатний вивести відсталу країну з убогості і нещастя, сприятиме освіті народу і разом з цим підготує його до боротьби із самодержавством.

Такі благородні поривання «шістдесятників» захопили молодого Ковалевського, спонукали залишити Корпус інженерів і поступити в 1859 році вільним слухачем на природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету. Проте викладання природничих дисциплін не задовольняло допитливого юнака й Олександр вирішив «побачити світ». На початку 1860 року їде до Німеччини, де впродовж двох років слухає лекції знаменитих професорів Гейдельберзького і Тюбінгенського університетів. Цікава деталь: дві перші наукові праці молодого Ковалевського присвячені хімії. Невдовзі під впливом німецького професора зоології Генріха Бронна назавжди обирає зоологію.

Наукова кар'єра молодого вченого була блискучою: Ковалевський сміливо взявся за розробку таких проблем, розв'язання яких, як здавалося, було не під силу тогочасній біологічній науці. Твердо переконаний у єдності походження всіх видів тваринного світу, Олександр прагне довести, що організм безхребетних тварин формується з таких же зародкових листків, як і у хребетних. Учений розумів, що йому доведеться здійснити велику кількість дослідів і спостережень. У цьому йому мала допомогти морська фауна, серед величезного розмаїття якої зустрічалися види з велими цікавими явищами ембріонального розвитку. Особливо зацікавив молодого дослідника ланцетник – рибоподібна істота завдовжки 5-6 сантиметрів, що зустрічається тільки на певних ділянках Середземного й Чорного морів. Саме в ембріології цього примітивного й давнього хребетного О.О. Ко-

валевський розраховував знайти загальні риси розвитку всіх тварин. Тому перша його ембріологічна праця (до речі, що стала його магістерською дисертацією) присвячувалася розвитку ланцетника, якого сам учений називав «дивовижною рибкою».

Передбачення молодого дослідника блискуче підтвердилися: найбільш ранні стадії розвитку ланцетника виявилися надзвичайно подібними до відповідних етапів формування багатьох безхребетних. Отже, розвиток усіх тварин здійснюється «за єдиним планом»! Ці зіставлення накреслили майбутні основи порівняльної ембріології. В магістерській дисертації Олександр Ковалевського «Історія розвитку ланцетника» були встановлені факти виняткового значення. Звичайно, інтерес до цих проблем був не випадковим. Олександр Онуфрійович від самого початку своїх ембріологічних досліджень накреслив широку програму подальшої роботи на широкій порівняльно-анатомічній основі. Відданість цим науковим проблемам О.О. Ковалевський проніс через усе життя.

Після захисту дисертації Олександр Онуфрійович міг шукати місце штатного доцента в будь-якому з університетів Російської імперії. Але ненаситна жага наукових пошуків манила молодого вченого до моря. Ідея єдності в ембріональному розвитку спонукала молодого вченого до нових планів. Він задається метою з'ясувати надзвичайно важкі питання: у якій саме групі безхребетних тварин слід шукати передбачуваних родичів хребетних і з якою саме групою безхребетних найближче споріднена личинка ланцетника? О.О. Ковалевський усвідомлював, що тільки відповідь на ці питання допоможе встановити загальний план розвитку більшості тваринних організмів. У листі до професора і товариша Іллі Мечникова від 10 червня 1866 року Олександр пише: «Хочу неодмінно досліджувати всюди, як

утворюється порожнина тіла, травний канал, нервова і судинна системи — тоді вже буде хоч якась основа для порівняльної ембріології». Своїми працями Ковалевський разом з Іллею Мечниковим поклав початок еволюційній ембріології як науковій дисципліні, що ґрунтується на історичному принципі. Дослідження Ковалевського довели, що предками безчерепних були первинні безчерепні, які дали початок двом гілкам: представники однієї продовжували розвиватись як вільноплаваючі організми і з них виникли хребетні, а представники іншої перейшли до придонного способу життя та стали предками сучасних безчерепних. Головний висновок з його досліджень полягав у тому, що загальний спосіб розвитку виявляють не представники одного якого-небудь класу, а всі групи тваринного царства — хребетні та безхребетні. Послужний список О.О. Ковалевського свідчить, що в перші десять років наукової діяльності він особливо нестримно рвався за кордон для вивчення морської фауни, прагнучи якомога повніше використати свої можливості, свою наукову освіту та ерудицію. Службове становище його зовсім не цікавило: захоплений наукою, він залишається скромним стипендіатом, але вперто рветься на Середземне море.

Однак для захисту докторської дисертації О.О. Ковалевському треба повернутися до Петербурга й 10 жовтня 1866 року вже обіймає штатну посаду консерватора при Зоологічному кабінеті Петербурзького університету, а 25 жовтня його обирають приват-доцентом і він читає курс зоології.

Докторська дисертація О.О. Ковалевського була надрукована окремою книжкою як додаток до «Записок Петербургской Академии Наук». Біографи Ковалевського відзначають, що дисертація про фороніс не вражала дивовижними відкриттями, на її оформленні були помітні сліди поспіху. Це наводить на думку, що Олександр Онуфрійович вважав

захист докторської дисертації формальністю, з якою слід якнайшвидше покінчити, аби поїхати до моря для подальших наукових пошуків.

Погруддя вченому біля Інституту біології південних морів імені О.О. Ковалевського НАН України. Севастополь

Університетські колотнечі здатні були позбавити енергії будь-яку людину, тільки не Ковалевського. Він не звертає уваги на чвари, енергійно займається науковою діяльністю. Здебільшого він обробляє зібраний у Неаполі зоологічний матеріал і здає до друку низку чудових статей. Олександр Ковалевський розпочав вивчення ембріональних процесів у прісноводних і наземних безхребетних (олігохет і комах), а з хребетних — осетрових риб і черепах. Матеріал для досліджень він дістає на озері Кабан, осетрових йому привозили з Волги, а ембріонів черепах — з Астрахані. Таким чином учений постає перед нами передусім як ембріолог. Опублікування результатів його праць, виконаних в Італії та

Казані, допомогло еволюційному вченню Чарльзу Дарвіна міцно стати на ноги в усьому світі. Відкриття Олександра Онуфрійовича стали «модними».

Не минуло й півроку після початку роботи Ковалевського в Казані, як він подав заяву до Київського університету Св. Володимира. Фізико-математичний факультет цього закладу охоче й без зволікання почав клопотати про переведення О.О. Ковалевського на кафедру зоології, яка була вільною ще з 1862 року. 5 лютого 1869 року Олександра Онуфрійовича обрано професором Київського університету, де він і працював чотири роки. Відтоді діяльність О.О. Ковалевського була тісно пов'язана з Україною, особливо з Києвом.

З перших днів перебування в Київському університеті Олександр Ковалевський вирішує переробити застарілі програми із зоології, які були складені ще у світлі ідеалістичних теорій Ж. Кюв'є, К. Ліннея, Л. Станіуса. В основу нових програм Олександр Онуфрійович поклав найновіші досягнення XIX століття, клітинну теорію Т. Шванна та еволюційну теорію Ч. Дарвіна. Учений активно включився у громадську діяльність, працює в різних університетських комісіях, виступає з публічними лекціями, які мали на меті допомогти бідним студентам, популяризує природничонаукові знання, турбується про розширення наукового світогляду студентів – вчителів середніх шкіл.

Не залишив поза увагу вчений і роботу Київського товариства природодослідників: Ковалевський на першій же зустрічі доповів про результати наукової поїздки на Каспійське море, дослідження стосовно ембріологічного розвитку членистоногих і розвиток черепахи. Ще перед поїздкою на Середземне море 26 січня 1870 року О.О. Ковалевського рекомендовано секретарем товариства.

Упродовж наступних трьох років Ковалевський здійснив поїздки з науковою метою до Червоного моря та до Алжиру. А 1890 року, після чергової закордонної екскурсії, обраний ординарним академіком Імператорської Академії Наук. З 1892 до 1901 року працював директором Севастопольської біологічної станції (нині – інститут, який носить його ім'я). Після повернення з Червоного моря Олександра Онуфрійовича обирають президентом Київського товариства природодослідників, на яке покладав великі надії, особливо щодо поширення наукових знань серед населення. З ініціативи вченого товариство організувало публічні лекції з природознавства і математики. З лекціями по зоології виступали О.О. Ковалевський і М.В. Борецький. Головою комісії, відповідальної за читання публічних лекцій (з 5-ї до 7-ї години вечора в будень та з 11-ї або 12-ї години дня в неділю в одній із аудиторій Київського університету), було обрано О.О. Ковалевського. Крім цього, Олександр Онуфрійович відновив читання курсів загальної зоології та зоології безхребетних в університеті; він знову керує науково-дослідною роботою молодих зоологів, редагує переклад книги Ч. Дарвіна «О выражении опущений у человека и животных», що була видана його братом Володимиром у 1872 році в Петербурзі. Олександр Онуфрійович склав для студентів програму лекцій по зоології.

О.О. Ковалевський не цурався і громадського життя. Так, з 20 по 30 серпня 1871 року в Києві відбувся III з'їзд російських дослідників природи та лікарів, у якому брали участь світочі науки: А.М. Бекетов, О.М. Бутлеров, В.Р. Зеленський, Д.І. Менделєєв, М.О. Максимович, Ф.В. Овсянников, А.С. Фамінцін та інші видатні вчені. На пленарному засіданні Олександр Онуфрійович зробив цікаву та змістовну доповідь «Про діяльність наших з'їздів», у якій закликав учених, не шкодуючи сил, поширювати природничо-істо-

ричні знання серед народу, ближче знайомитися один з одним, консолідуватися. Олександр Онуфрійович активно включився в роботу комісії по влаштуванню в Києві III з'їзду сільських господарів, а також комісії Київського товариства природодослідників з розгляду тем, запропонованих на здобуття премій та відряджень. Крім цього, він брав активну участь у боротьбі з епідеміями інфекційних хвороб у Києві, займався народною освітою.

Наукові досягнення професора О.О. Ковалевського двічі відзначені премією імені Серра Французької АН (1884, 1885), а 1895 року він був обраний членом Французького біологічного товариства. За словами вченого-хіміка Олександра Бутлерова, «...не було такого наукового товариства чи закладу в Росії та за кордоном, що не рахувало би О.О. Ковалевського в числі своїх дійсних або почесних членів».

Разом з І.І. Мечниковим, Олександр Онуфрійович заснував новий напрям у зоологічній науці — порівняльну, або еволюційну, ембріологію, а праці започаткували експериментальну та еволюційну гістологію. Його наукові дослідження привернули увагу біологів усього світу, бо підтверджували думку про те, що тваринний світ, починаючи з найпростіших тварин і закінчуючи високоорганізованими, має єдину історію розвитку. З цього приводу Ілля Мечников писав: «О.О. Ковалевський належав до тих людей, для яких служіння науці і віра в неї становлять весь зміст і весь сенс життя». А вчений-зоолог Валентин Догель у некролозі в пам'ять про вченого, зазначав: «О.О. Ковалевський був прихильником Заходу й західної культури, досить охоче їздив за кордон, особливо — до Франції, і, завдяки своїй простоті й щирості, мав багато друзів і шанувальників».

Після смерті академіка О.О. Ковалевського, вдова, Т.К. Ковалевська, за заповітом Олександра Онуфрійови-

ча передала його бібліотеку Севастопольській станції, а 1934 року донька Ковалевського, Л.О. Шев'якова подарувала ще книги з батькової бібліотеки. На жаль, все згоріло під час Другої світової війни.

...Київський період життя і діяльності вченого О.О. Ковалевського, читання лекцій для майбутніх освітян був важливим для педагогіки, сьогодні його ім'я надійно записане в золотому реєстрі світової науки. Академік В.В. Заленський справедливо написав: «О.О. Ковалевський був одним із найвеличніших зоологів. Він належав до учених, які відзначають своєю діяльністю початок нової ери в науці і які залишають незгладимий слід. Ім'я Олександра Онуфрійовича завжди яскраво світитиме в історії науки, а педагогічна діяльність становить славу і гордість нації».

Відаючи шану нашому співвітчизнику за його невтомну працю заради піднесення зоологічної та біологічної науки, яку разом з іншими видатними вченими прагнув вивести зі стану убогої провінціалки, ми повинні відзначити подвижництво О.О. Ковалевського. Обставини, в яких розвивалася вітчизняна наука, вимагали такого подвижництва. Олександр Онуфрійович Ковалевський брався за розв'язання найскладніших біологічних проблем і хотів, щоб зоологічна наука була повноцінною і нею захоплювалися студенти — майбутні вчителі.

*Біля
джерела
теоретичної
фізики*

Людина може знайти сенс у житті, яким б коротким і небезпечним воно не було, тільки присвятивши себе суспільству.

Альберт Ейнштейн

Науки поділяються на дві групи — на фізику і збирання марок.

Ернест Резерфорд

І що ти скажеш, фізика? Охолодження відносин між людьми, як наслідок тертя між ними.

Станіслав Лец

КОРДИШ

Леон Йосипович

(22 липня 1874 (1878?), Київ — 11 липня 1932, там само) — фізик-теоретик. 1900 закінчив Київський університет Св. Володимира. Працював із перервами в університеті (від 1917 — професор), вищих жіночих курсах (1904); член фізико-математичного відділення по кафедрі фізичної географії Вищих жіночих курсів (1917); член-кореспондент Всеукраїнської академії наук. З 1927 керував секцією теоретичної фізики Київської науково-до-

слідної кафедри фізики, а після перетворення її 1929 року в Науково-дослідний інститут фізики (тепер Інститут фізики АН України) очолював теоретичний відділ цього ін-ту. Науковець стояв у витоків сучасної теоретичної фізики в Україні; один із перших, хто своїми науковими дослідженнями підтримував та розвивав нові теорії неklasичної фізики. Автор праць у галузі механіки, акустики, спектроскопії, атомної фізики, термодинаміки, квантової теорії, теорії відносності, квантової механіки. Викладав у Київському інституті народної освіти (1917–1922).

Одним з перших фізиків-теоретиків початку ХХ століття в Україні, зокрема в Києві, був Леон Йосипович Кордиш. Його наукова діяльність охоплювала майже всі розділи тогочасної фізики: механіку, акустику, спектроскопію, термодинаміку, теорію рентгенівських променів, теорію електропровідності та надпровідності, будову атома, теорію відносності, теорію квантів, квантову механіку, радіоактивність.

Не дивлячись на те, що Л.Й. Кордиш був висококваліфікованим фізиком свого часу, в науковій літературі згадок про нього майже не існує. Дуже мало відомо про життя вченого, його навчання та роботу в Київському інституті народної освіти.

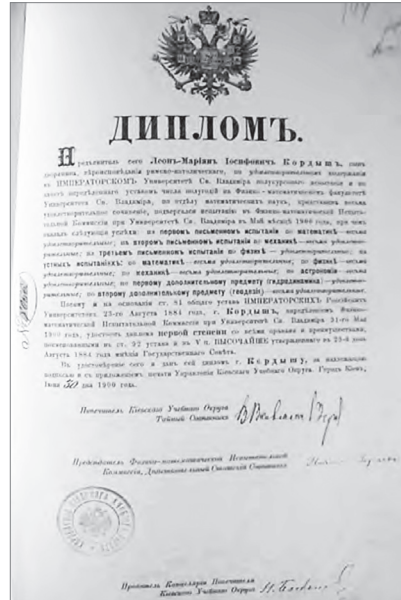
Одна з перших згадок про вченого з'явилась в 1927 році у «Віснику природознавства», згідно якої теоретична фізика розвивалася у Києві саме завдяки Л.Й. Кордишу: «Дослідження з теоретичної фізики провадились на Україні за останні роки майже виключно в Києві, й на чолі цієї роботи стояв проф. Л. Кордиш», — писав про нього український фізик єврейського походження, академік АН УРСР, доктор філософії Лейпцізького університету, професор політехнічного інституту Олександр Генріхович Гольдман (1884–1971).

На сьогодні існують деякі фрагментарні згадки про вченого, які, на жаль, далеко не повністю розкривають його

життя та педагогічну діяльність. Останньою з них є його невелика біографія в книзі «Загальна теорія відносності: випробування часом».

Не дивлячись на те, що Леон Кордиш працював у майже всіх вищих навчальних закладах Києва того часу (Київський університет, який він закінчував, Київський політехнічний інститут, Вищі жіночі курси, КІНО, кадетське училище), відомості про нього можна знайти тільки часткові. У фонді Київського політехнічного інституту, що зберігається в Державному архіві Києва, була знайдена особова справа Л.Й. Кордиша, на основі якої й були встановлені деякі нові відомості з життя вченого. Насамперед в даній справі з'являються дві дати народження Л.Й. Кордиша. Згідно зі статтею метричної виписки Київського римсько-католицького приходського костельу щодо осіб, які народились в 1874 році, Леон народився 22 липня 1874 року (запис у метричній книзі за № 187). З іншого боку, згідно з анкетною, яку заповнював вчений власноручно, рік його народження 1878, що він також підтверджує і у написаному ним автобіографії.

Згідно з документами Київського римсько-католицького приходського костельу, тут 2 жовтня 1874 року була хре-

Диплом Л.Й. Кордиша про закінчення університету Св. Володимира

щена дитина з іменами Леон—Маріян у батьків-дворян Йосифа та Леонії Кордишів, що законно одружені. Отже, дата народження професора Л.Й. Кордиша, ймовірно, 22 липня 1874 року.

Документи «Особової справи» свідчать, що з 1884 по 1892 роки Леон Кордиш навчався в 2-й Київській гімназії, яку закінчив з медаллю. У 1895 році, як видно зі справи, був зарахований у ратники ополчення другого розряду. 31 травня 1900 року юнак закінчив Київський університет Св. Володимира по курсу математичних наук на фізико-математичному факультеті й отримав диплом першого ступеня. Був залишений професорським стипендіатом.

В університеті Леон Йосипович займався переважно механікою за керівництва професора механіки Київського університету Гаврила Костянтиновича Суслова (1857—1935) та фізикою за керівництва фізика, педагога, засновника Київського фізико-медичного товариства Миколи Миколайовича Шіллера (1848—1910).

Восени 1902 року Л.Й. Кордиш їде у відрядження за кордон для прослуховування курсів з теорії світла, пружності та інших розділів фізики, які особливо цікавили вченого. За цей час він пройшов стажування в Берліні в німецького фізика-теоретика, основоположника квантової фізики, лауреата Нобелівської премії по фізиці Макса Планка (1858—1947) з електромагнітної теорії світла, а також самостійно розібрав два питання з теорії пружності.

Після закінчення занять у Берліні Леон Йосипович здійснив поїздку до Парижу, де ознайомився з будовою багатьох лабораторій. Таким чином, за час відрядження Л.Й. Кордиш працював у лабораторіях Берлінського університету (М. Планк); Сорбонни (А. Пуанкаре, Аппель, лабораторія Бути і Пелла) та Мюнхенського університету

(А. Зоммерфельд, Ценнек). Співробітництво з даними вченими не могло не позначитися на науковій спрямованості робіт Л.Й. Кордиша.

Після першого відвідання Берлінського університету зберігся рукописний звіт про відрядження, що, власне кажучи, являє собою аналіз лекцій М. Планка. Зокрема, Леон Кордиш пише, що «..лекції Планка становлять інтерес за самим характером наукового світогляду. Планк, якщо можна судити з його друкованих праць, дотримується напрямку емпіріокритичного». Протягом літнього семестру Л.Й. Кордишем були прослухані: «Дослідний курс фізики» у проф. Варбурга, «Обрані глави з теорії випромінювання» – проф. Люнімер, «Електромагнітна теорія світла» – проф. Планк, «Теорія пружності і гідростатики» – проф. Крігара – Ментзеля. Л.Й. Кордиш особливо підкреслив свою зацікавленість лекціями професора М. Планка з електромагнітної теорії світла, зокрема, з можливості застосування їх для вирішення практичних питань. У курсі лекцій були розглянуті електромагнітна теорія світла і теорія пружності світла, оптичні явища в кристалах (одновісному і двовісному), а також задача про дисперсію світла. При її вивченні була докладно викладена «лише теорія «молекул-резонаторів», тобто максвелівська теорія в переробці Helmholtza, Drude, Lorentza й ін.». Але Кордиш вказав на деяку ...зайву формальність лекцій і відхилення в області математичних передумов».

15 грудня 1902 року професор, український фізик і методист, авторитет в галузі радіоактивності, укладач першого в Україні курсу методики викладання фізики в школах Георгій Георгійович Де-Метц (1861–1947) дає позитивну характеристику відрядженню Л.Й. Кордиша, написавши: «Вважаю, що відрядження, дозволене Л.Й. Кордишу, досягло своєї мети».

У 1906 році Леон Йосипович опублікував статтю, в якій, використовуючи теорію теплового випромінювання професора М. Планка, порівняв лінійчаті й смугасті спектри випромінювання і дійшов висновку, що смугасті спектри «виروبляються» молекулами, а лінійчаті — атомами. Ряд праць Л.Й. Кордиша того часу присвячено теорії вторинних коливань. Вчений-фізик критикував існуючі тоді теорії і обґрунтував оригінальну теорію вторинних коливань, які фізично визначаються природою матеріальних резонаторів, узагальнив цю теорію на електромагнітні коливання та припустив існування комбінаційних світлових коливань.

У 1933 році в журналі «Успехи физических наук» надрукований некролог з приводу смерті вченого, написаний Л.Я. Штрумом, де містяться огляд основних досягнень Л.Й. Кордиша, короткі відомості щодо його навчання та закордонних відряджень, а також список основних праць. Тривалий час ця стаття була єдиною, що висвітлювала віхи біографії вченого. Наступна стаття про Л.Й. Кордиша з'явилась тільки через 45 років і була присвячена 100-річчю від дня його народження. Тут більш детально розглядається його внесок у розвиток фізики, але деякі дати із життя вченого в порівнянні з некрологом 1933 року є іншими. Тому постає питання про уточнення життєпису Леона Йосифовича Кордиша.

Леон Йосипович Кордиш — один із перших, хто своїми роботами підтримував та розвивав нові теорії неklasичної фізики. Але незаперечним залишається основне: цей науковець стояв у витоків сучасної теоретичної фізики в Україні, навчав майбутніх учителів у Київському інституті народної освіти.

*Автор
явления
оптического
резонансу*

Історія є географією в часі, а географія — історією в просторі.

Жан Жак Елізе Реклю

Всяка паралель впевнена, що могла б стати екватором, якщо б її не обмежували в правах.

Марк Твен

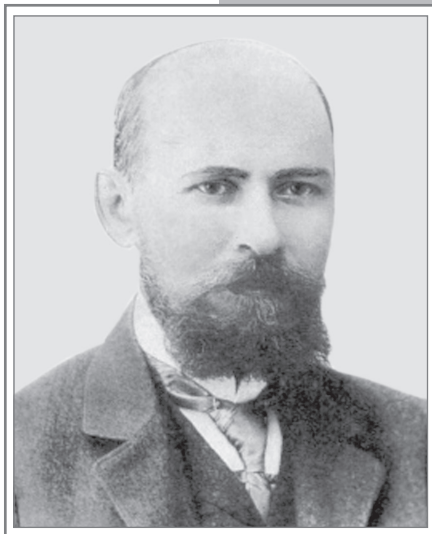
Коли ти маєш вчинити щось погане, сім разів подумай — і не вчини, а добро роби не думаючи.

Максим Рильський

КОСОНОГОВ

Йосип Йосипович

(31 березня 1866, станиця Кам'янська (тепер м. Каменськ-Шахтинський р-н Ростовської обл., РФ) – 22 березня 1922, Київ) – фізик, геофізик, метеоролог, доктор наук (1904), професор, академік ВУАН (1922). Нагороджений орденами: Святого Станіслава II ступеня (1905), Святої Ганни II ступеня (1909) та Святого Рівноапостольного Володимира IV ступеня (1912). Навчився читати в чотири роки, в шість з половиною – в училищі, а згодом – у Каменській прогімназії. Закінчив у 1889 ун-т Св. Володимира, у 1903–1922 працював на посаді професора, завкафедри фізичної географії, завкабінетом фізичної географії. Викладав курси фізики для студентів філологічного ф-ту, курси експериментальної та теоретичної фізики для студентів фізико-математичного ф-ту, метеорології, фізичної географії. У 1914–1916 навчав учителів-географів фізичної географії на Вищих педагогічних курсах Учительського інституту.

Напроти Вознесенського храму ще збереглася без усяляких прикрас капличка: вона єдина, яка стоїть на центральній алеї Байкового некрополя столиці більш-менш у привабливому вигляді. На облізлій стіні невибаглива табличка й напис російською мовою: «Академик Косоногов Иосиф Иосифович (31.03.1866 – 22.03.1922)». Хто ж він, цей учений, якого хочеться пом'янути й сьогодні, який навчав фізики майбутніх вчителів? Йосип Косоногов, закінчивши Київський університет Св. Володимира, залишився асистентом на кафедрі фізики.

1902 року відкрив оптичний резонанс в галузі видимих променів і цим явищем пояснив причину яскравого кольору неоднорідних за структурою тіл. Уперше застосував ультрамікроскоп для вивчення електролізу. Йосип Йосипович був талановитим експериментатором і виконав ряд цінних досліджень, присвячених фізиці діелектриків, фізичній оптиці та деяким іншим питанням, приділяв велику увагу вдосконаленню методики викладання фізики як у вищій, так і в середній школах. З 1903-го року Й.Й. Косоногов – професор університету Св. Володимира, завідувач фізичної лабораторії. Понад 20 років Йосип Косоногов очолював кафедру географії університету, а з 1895 року – Київську метеорологічну обсерваторію. Опублікував методичний посібник для вчителів «Збірка лабораторних вправ». Саме Косоногов обґрунтував на засіданні підкомісії для органі-

178

зації фізико-математичного відділу Академії наук потребу створення фізичного інституту, його головні напрями. В ці роки друкує наукові посібники для викладачів і студентів: «Атмосферное электричество и земной магнетизм» (1898); «Концентрический учебник физики» (1914); «Экспериментальные приемы определения диэлектрических коэффициентов» (1903); «Оптический резонанс; Продолжительность солнечного сияния в Киеве за 1894–1897 гг.» (1898); «Основания физики» (1914). Цікавий факт у життєдіяльності Йосипа Косоногова: в роки російсько-японської війни (1904–1905) він читав публічні лекції, а зібрані за них кошти передавав для фронткових потреб солдатів із України.

Приділяючи велику увагу підготовці кваліфікованих учительських кадрів, Й.Й. Косоногов брав активну участь в організації і роботі так званих «тимчасових педагогічних курсів» у 1909–1912 роках, де очолював секцію фізики. У своїх лекціях Йосип Йосипович подав майбутнім учителям глибокий методичний аналіз окремих розділів фізики, особливо спиняючись на розгляді програм та російських підручників з фізики. Протівник формально-словесного викладання, Й.Й. Косоногов обстоював евристичний метод вивчення фізики, в основі якого лежить експеримент. Тому активну участь брав у організації і роботі зразкового фізичного кабінету при Педагогічному музеї, завданням якого було поставити викладання фізики на експериментальну основу і добиватися запровадження лабораторних занять в середній школі. Для допомоги вчителям та учням у виконанні лабораторних робіт Йосип Косоногов разом з А.А. Зонненштралем видав у 1908 році за своєю редакцією «Таблиці практичних занять з фізики для середньої школи». Упродовж 1914–1918 років Й.Й. Косоногов ра-

зом з дружиною К.М. Косоноговою працюють над книгою «Початкові бесіди з фізики», яка, побачивши світ, відіграла значну роль у справі поширення знань з фізики серед студентів, а також дітей і підлітків.

Йосип Косоногов активно працював й у методичній комісії за керівництва відомого фізика та методиста, авторитета в області радіоактивності, укладача першого в Україні курсу методики викладання фізики в школах Георгій Георгійовича Де-Метца (1861–1947) над складанням програми лабораторних занять з фізики в середній школі, а також над методичним посібником «Збірник лабораторних вправ» — посібник для учителів високо оцінила лабораторна комісія Московського товариства вивчення і поширення фізичних наук, очолювана високим авторитетом в галузі фізики та філософії Миколою Олексійовичем Умовим (1846–1915). До речі, Г. Г. Де-Метца в 1934–1947 роках очолював кафедру Київського педінституту.

Як молодий вчений Йосип Косоногов у 1918 році видав посібник зі скромною назвою «Конспект лекцій з атмосферної електрики і земного магнетизму» який тривалий час був єдиним посібником цього розділу для студентів — майбутніх вчителів. Окрім того, для вчителів Йосип Косоногов надрукував курси лекцій: «Засади фізики», «Теорія світла», книги для школи «Концентричний підручник фізики для середніх навчальних закладів», «Перші бесіди по фізиці», «Початкова фізика. Курс першого ступеня».

Слід особливо зазначити, відзначаючи високі наукові здобутки Косоногова, що Йосип Йосипович був учнем і співробітником знаменитого Михайла Петровича Авенаріуса (1835–1895) — фізика, професора Київського університету Св. Володимира, члена-кореспондента Російської академії наук, дослідника термоелектрики та організатор низки

наукових товариств у Києві. Михайло Петрович походив з відомої зросійщеної німецької родини. Після закінчення Петербурзького університету в 1858 році два роки викладав у Петербурзькій гімназії, згодом перебував у закордонному відрядженні для підготовки магістерської дисертації. Магістр Авенаріус два роки практикувався у Магнуса в Берліні (вивчав термоелектрику) та у Кірхгофа в Гейдельберзі. У 1865–1891 роках працював у Київському університеті Св. Володимира, де й познайомився з талановитим юнаком Йосипом Косоногом. Ще в 1875 році професор Михайло Авенаріус створив першу в Україні лабораторію експериментальної фізики. Окрім експериментальної й молекулярної фізики, викладав метеорологію, був першим в університеті завідувачем метеорологічної обсерваторії. М.П. Авенаріус домігся матеріального заохочення спостерігачам, зміцнив матеріальну базу обсерваторії, розширив обсяг метеорологічних спостережень, створив школу метеорологів. Досліджував магнітне поле Землі, термоелектричні явища, захоплювався електротехнікою. Найбільший інтерес становлять його дослідження з молекулярної фізики, теплового розширення тіл і критичної температури речовин. Четверту частину даних щодо критичних температур у «Фізичних таблицях» Ландольта – Берштейна (1894) одержано в лабораторії М.П. Авенаріуса, де згодом працював і Йосип Косоногов.

У 1922 році на спільному зібранні Всеукраїнської академії наук Йосипа Йосиповича Косоногова обрано дійсним академіком. Звідтоді, піднявшись на високий науковий щабель, академік Косоногов значно розширив сферу педагогічної діяльності, й це вже були: дослідження з фізики діелектриків, електромагнітні коливання, оптичний резонанс, метеорологія та фізична географія. Вчений продовжив вив-

чати річний хід тривалості сонячного сяйва, інтенсивність нічного випромінювання, а також залежність розвитку цукрових буряків та їх врожаю від температури і вологості повітря, атмосферних опадів, хмарності та інших метеорологічних величин. Найважливіші наукові праці Й.Й. Косоногова стосувалися й дослідження оптичного резонансу та електролізу за допомогою ультрамікроскопу. Йосип Йосипович став ініціатором видання сільськогосподарського бюлетеня «Метеорологічна обсерваторія», а також окремого видання про стан цукробурякових плантацій. Він опублікував ряд нових підручників і навчальних посібників з фізики, в тому числі з фізики для студентів університетів і майбутніх учителів.

Байковий некрополь столиці — тут покійється академік Й.Й. Косоногов

Особливо плідною діяльністю ученого була в 20-х роках ХХ століття — був членом державної комісії, що розробляла законопроект про заснування, а згодом — організації діяльності Української академії наук у Києві та автором записки щодо відкриття першого Київського державного науково-дослідного інституту фізики.

..Академік Петро Капіца (він же Копиця) свого часу сказав справедливі слова: «Якщо академіка через 10 років після смерті ще пам'ятають, то він — класик науки».

Найвидатні-
ший
український
психолог
XX
століття

Маючи цю конкретну ціль або намір, людина відчуває себе здатною побороти будь-які проблеми, тому, що в ній живе її майбутній успіх. Без відчуття цілі, діяльність індивіда не мала б ніякого значення.

Альфред Адлер

*Добре життя — це процес, не стан буття.
Це напрямок — не пункт призначення.*

Карл Роджерс

Людина є єдиною твариною, для якої її власне існування є проблемою, яку вона має вирішити та від якої вона не може втекти.

Еріх Фромм

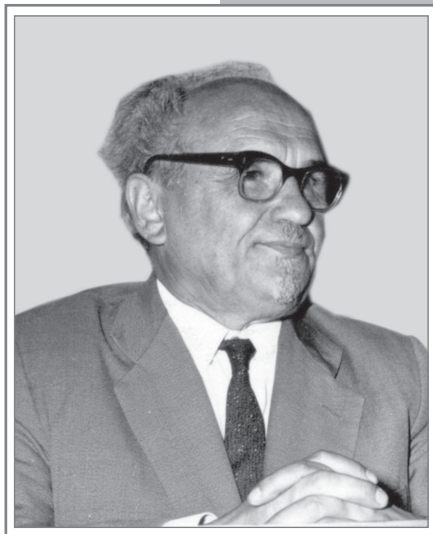

КОСТЮК

Григорій Силевич

(5 (23) листопада 1899, село Могильне, Херсонської губернії, Російської імперії (нині Гайворонського р-ну Кіровоградської обл.) – 25 січня 1982, Київ) – психолог, педагог; професор (1935), член-кореспондент Академії педагогічних наук РРФСР (1947), дійсний член АПН СРСР (1967). Директор науково-дослідного інституту психології УРСР у 1945–1973 (нині Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України);

опублікував 250 наукових робіт. Започаткував напрям – вивчення закономірностей психічного розвитку, генези здібностей, становлення особистості, характеристика чинників і етапів цих процесів; розкриття ролі, яку відіграє в їх детермінації активність суб'єкта, а також зовнішні впливи, втім числі педагогічні, що стимулюють і організують цю активність. З 1930 – очолював кафедру психології Київського інституту народної освіти імені М.П. Драгоманова.

Запам'яталися думка ще тоді, в травні 1973 року, майбутньої аспірантки, а нині професора, Заслуженого працівника освіти України, завідувача кафедри психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Любові Долинської про першу зустріч з Григорієм Силловичем Костюком: «Пригадую перше враження від зустрічі з Г.С. Костюком, це були вступні іспити до аспірантури. Сільська вчителька з Хмельницької області, я була приголомшена живою постаттю того вченого, чие прізвище вивчила напам'ять за підручником «Психологія», який сам уявлявся мені велетнем, схожим на Карла Маркса. А побачила маленького дідуса з сором'язливою доброзичливою усмішкою, тихим голосом і світлими очима, про які слід розповідати окремо, бо запам'ятовувалися понад усе — лагідні, що випромінювали добро. Їх збільшували окуляри з великими лінзами і здавалося, що вони займають половину обличчя: золотаво-карі (чи чорні?), променисті, теплі, неземні. Ця космічність підсилювалася ореолом легкого срібного волосся над великим чолом, яке при розмові погойдувалося. Перше враження захопленості особистістю Вчителя залишилося на все життя незмінним, хіба що посилювалося з усвідомленням величі його постаті і як вченого, і як особистості». Справді, про Григорія Силовича ще при житті ходили — як серед колег, так і студентів — легенди: доброзичливий і мудрий, толерантний і вимогливий, але

однозначно – неперевершений психолог, який самотужки досяг вершин науки.

Біографія у Григорія Костюка склалася, як і в більшості молодих людей того часу: в 1915–1919 роках навчався в київській колегії Павла Галагана. 1920 року вступив до філософсько-педагогічного факультету Київського вищого інституту народної освіти. У праці «Про порівняльну вартість зорового й слухового способів тестування успішності учнів» (1928) Г.С. Костюк тлумачить результати порівняльного аналізу цих способів на основі проведеного ним експерименту, під час якого досліджувався різний рівень засвоєння змісту питань, суб'єктивне бачення складності питання, врахування феномену запам'ятовування під час проведення повторних тестів, питання добору різнорівневих за складністю завдань.

1930 року Григорій Костюк очолив кафедру психології Київського педінституту й відділ психології Українського науково-дослідного інституту педагогіки. До наукових праць раннього періоду творчості Григорія Силевича належать статті про явище другорічництва у трудовій школі й засоби його запобігання шляхом організації додаткових занять («Масове другорічництво міської школи», 1930; «Організація додаткових занять з неуспішними учнями у школі», 1934). Вчений аналізує такі психологічні аспекти невстигання учнів, як мотивації, різнорівневність навчальних можливостей дітей, їхньої працездатності. У висновках до порушеної проблеми педагог-психолог узагальнює причини другорічництва школярів: нерозвиненість словникового запасу, бідність уявлень, низьку стійкість уваги, невисоку працездатність. Важлива складова наукового доробку Г.С. Костюка – з'ясування психологічних передумов ефективності педагогічних впливів, засад індивідуального підходу до учнів, вимог до ме-

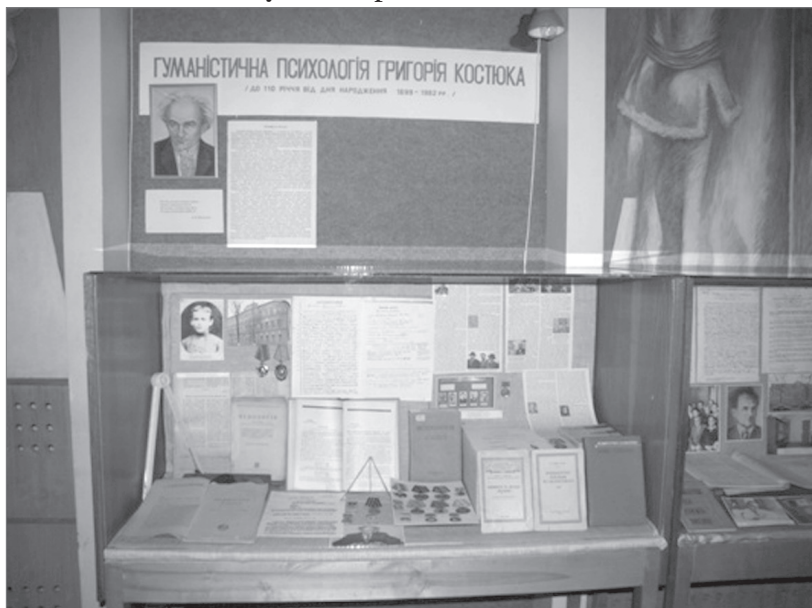
тоду навчання як способу організації дій хлопчиків і дівчаток з навчальним матеріалом, а також до побудови останнього, як і навчальних ситуацій, де він функціонує.

Уточнюючи тезу про істотну залежність змісту психічного розвитку від соціального середовища, Григорій Костюк підкреслював, що вказаний зміст визначається діяльністю суб'єкта в середовищі. З огляду на це він вважав закономірними невдачі виховання, яке зводиться до сукупності «заходів», зовнішніх впливів на вихованців та ігнорує їхню власну діяльність та її мотиваційну основу – їхні потреби, почуття, прагнення.

Загальна настанова на подолання однобічності послідовно втілена у дослідженні Г.С. Костюком та його учнями психологічних проблем навчання і виховання. Тут щільно пов'язані дві ідеї: 1) активності суб'єкта діяльності, зокрема суб'єкта учіння, підкреслення ключової ролі, яку відіграє в розвитку цього суб'єкта розгортання і розв'язання внутрішніх суперечностей; 2) раціонально організованого, науково обґрунтованого педагогічного керування зазначеною активністю. Слід уточнити, що поняття керування, як воно трактується Г.С. Костюком та його учнями, позбавлене авторитарного звучання. Водночас воно узгоджене зі змістом однойменної кібернетичної та загальнонаукової категорії, яка охоплює такі впливи на об'єкт керування, що забезпечують дотримання певних параметрів його функціонування. При цьому способи керування мають повною мірою враховувати специфічні властивості об'єкта (коли йдеться про людину, то це, зокрема, її здатність до розвитку, саморуху, творчості), а мета керування цілком може передбачати вдосконалення зазначених властивостей.

Подолання однобічності в педагогічній практиці (як і в будь-якій діяльності, спрямованій на людину) не менш

важливе, ніж у теоретичній царині. Показово, що саме з таким подоланням (а не просто з толерантним зовнішнім оформленням здійснюваних впливів) пов'язував сутність педагогічного такту один з найближчих співробітників Г.С. Костюка Іван Синиця (1910–1976), який стверджував: «Порушення педагогічного такту якраз буває тоді, коли вчитель бачить один бік справи і не бачить другого, коли він робить висновок про вчинок односторонньо, поверхово, не заглиблюючись у його причини».

У музеї Інституту психології імені Г.С. Костюка

Глибокому аналізу піддано в працях Григорія Силівича Костюка властиві суб'єктові внутрішні суперечності як рушійні сили психічного розвитку. Це, зокрема, суперечності між новими потребами й прагненнями суб'єкта й наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; між рівнем розвитку, що його досяг суб'єкт, і функціями, які

йому доводиться виконувати; між тенденціями до інертності, сталості, з одного боку, і до рухливості, змін — з іншого. Педагогічні впливи повинні сприяти розв'язанню наявних суперечностей і водночас виникненню нових, без яких є неможливим подальший розвиток.

Важливим у наукових роботах Григорія Костюка є й те, що вчений не зводив навчальну працездатність до функції інтелекту, а трактував її як «функцію цілісної особистості». Григорій Силович вважав доцільним формуванням класів за рівнем підготовки, за станом загального розвитку, що сприяло б попередженню їхнього невстигання. Це положення згодом, уже 70-80 роки ХХ століття реалізувалося в процесі комплектації класів вирівнювання.

1945 року професор Г.С. Костюк виступає ініціатором створення науково-дослідного інституту (НДІ) психології Наркомпросу (згодом — Мінпросу) УРСР (нині Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України). У новоствореному науковому закладі Г.С. Костюк очолив відділ загальної психології та впродовж 27 років був його директором. Ось лише найважливіші складові його (і створеної ним наукової школи) внеску в розроблення фундаментальних проблем загальної, вікової та педагогічної психології. Це передусім розкриття цілей, форм і змісту взаємодії психології як самостійної науки із суміжними дисциплінами — фізіологією, педагогікою, соціологією, логікою, кібернетикою, обґрунтування шляхів цієї взаємодії, які взаємно збагачують суміжні науки і забезпечують їх спільне плідне застосування у суспільній практиці (зразком тут є активна співпраця Г. Костюка з академіком В. Глушковим: спільні публікації, дослідження і розробки психолого-кібернетичного напрямку в керованому Г. Костюком інституті). Це також аналіз структури діяльності. Мається на

увазі: по-перше, синхронічна структура, яка знаходить вияв у існуванні та взаємодії мотиваційної, змістової та операційної сторін діяльності. Вони тісно пов'язані одна з одною, але кожна з них потребує спеціальної уваги, втім числі в педагогічному процесі; по-друге, діахронічна структура, що розкривається через характеристику систем розв'язуваних суб'єктом задач. Розуміючи останнє поняття дуже широко, Г.С. Костюк виділяв у діяльності (зокрема, здійснюваній учнем) різновиди задач, що визначаються типом психічного процесу (сприймання, пам'ять, уява, мислення), який відіграє провідну роль у їх розв'язанні. При цьому він наголошував на необхідності забезпечення центрального місця мислительних задач у структурі процесу учіння. На цих засадах Г.С. Костюк і його учні обґрунтували і застосували в конкретних дослідженнях і розробках так званих задачний підхід до дослідження й побудови діяльності.

Учений постійно наголошував на величезній складності психіки, що робить неадекватними однобічні тлумачення психологічних феноменів і закономірностей (коли, наприклад, розкриваючи передумови розвитку здібностей, віддають цілковиту перевагу чи то природженим задаткам індивіда, чи зовнішнім впливам на нього). Водночас складність, про яку йдеться, не свідчить про хаотичність згаданих феноменів, неможливість їх наукового пізнання. Зусилля дослідника мають бути спрямовані на розкриття, як казав Г.С. Костюк, «складної діалектики» процесів, що їх вивчає психологія, на з'ясування ієрархічних взаємозв'язків, які зумовлюють їх детермінацію. Так, щодо здібностей та впливу навчання на них, узагальнення експериментальних результатів дало змогу дійти висновку, що у стереотипізованих, автоматизованих компонентах розумових здібностей діапазон їх часто звужується, у гнучких їх компонентах роз-

ширюється. Саме в останніх найвиразніше виступає індивідуальна своєрідність розумового розвитку кожної дитини.

У неприйнятті однобічності полягав не тільки науково-методологічний, а й життєвий принцип Григорія Костюка. Він завжди був проти вульгаризації, догматизму, спрощеного тлумачення складних явищ, завжди прагнув гармонійного поєднання взаємодоповнювальних конструктивних засад, таких, скажімо, як високий теоретичний рівень досліджень і їхній тісний зв'язок із запитами практики, опертя на вітчизняні традиції і врахування новітніх досягнень світової науки. Видатні його наукові досягнення як вченого зі світовим ім'ям, класика психологічної науки, зумовлений його теоретичними наробками однієї з найскладніших психологічних проблем: співвідношення виховання, навчання та психічного розвитку особистості. Вони становлять теоретичну платформу сучасної української наукової психології, основоположником якої і є Г.С. Костюк.

Якою ж постає у спогадах колег, учнів і шанувальників наукової діяльності постать Григорія Силевича Костюка як особистості, як вченогота громадянина? Період викладацької діяльності Григорія Костюка в педінституті згадується здебільшого мимохідь, окремими штрихами, тоді як ті, хто навчався в нього (на жаль, таких людей стає щораз далі менше) захоплюються саме його талантом педагога. Так, Ольга Василівна Проскура – лікар-уролог, доктор медичних наук, заслужений діяч науки УРСР, яка навчалася на дошкільному відділенні педагогічного факультету, згадує, що лекції Григорія Силевича Костюка за змістом були надзвичайно складними, однак зрозумілими, і теоретичні положення ілюструвалися прикладами з поведінки дітей.

О.Т. Губко називає його «найвидатнішим українським психологом ХХ століття». І це за умови, що в цьому століт-

ті в Україні було блискуче сузір'я як дореволюційних, так і післяреволюційних психологів. Він найбільш гармонійно й плідно поєднав у своїй особі таланти організатора науки, теоретика психологічної науки, вихователя студентської й наукової молоді та просто вражаючі скарби яскравої, високодостоїнної особистості.

Х.Р. Капистянська у своїх спогадах розповідає, що йшли вони на лекції до Григорія Силевича з відчуттям свята: «Виклад професора Костюка ніколи не зводився до констатування наукових фактів: кожне явище наново досліджувалося перед аудиторією, закономірність – наново відкривалась. Усю програму пронизувало філігранне демонстрування критично-наслідкових зв'язків тлумачення детермінації психіки, кожен процес подавався у розвитку, з відстежуванням співвідношення природного й соціального в психогенезі. Попри надзвичайну насиченість викладу, Григорій Силевич подавав матеріал легко, з самобутнім, точним гумором. Для розрядки вдавався до фольклору, делікатних анекдотів».

Своєрідність його наукової методології полягала, на думку В.В. Андрієвської, у стереоскопічному, об'ємному баченні психологічних феноменів. Завдяки цьому Григорій Силевич часто вирішував наукові питання, які для інших виявлялися нездоланими. Г.С. Костюк не був прихильником надміру категоричних теорій, в яких неминуче загострюються і перебільшуються одні сторони явищ і недооцінюються інші. Головне в наукових розробках Григорія Силевича – це синтез мислення концепцій».

...Сьогодні важливо не тільки оцінити результати наукових досліджень психологічної школи Г.С. Костюка, а й вихідні принципи й настанови, на яких вони ґрунтуються. Йдеться передусім про поєднання чіткості й послідовності

обстоюваних ідей з широтою кругозору, відкритістю щодо різних поглядів, здатністю синтезувати їх раціональні елементи в теоретичній системі, що враховує суперечливу сутність досліджуваних процесів. До речі, за редакції Григорія Савича Костюка ще далекого 1939 року вперше в Україні виданий підручник з психології для вищих навчальних закладів, з 20 розділів якого 16 він написав сам. Він перевидавався в 1941, 1955, 1961 та 1968 роках сотисячними тиражами й щоразу в поновленому, доопрацьованому вигляді. Підручник і сьогодні прислуговується як студентській молоді, так і науковцям, які працюють у різних галузях психологічних знань. У 50-і роки ХХ століття за його редакцією вийшли чотири томи «Нарисів з історії вітчизняної психології», де здійснено всебічний аналіз психологічних поглядів видатних діячів російської та української культури. Вчений один із перших охарактеризував психологічні ідеї К.Д. Ушинського, що стало основою творчого освоєння наукової спадщини великого педагога.

Але чи не найціннішим науковим доробком видатного вченого є «наукова школа Григорія Силовича Костюка», учні якого і сьогодні продовжують розвивати думки та ідеї свого вчителя як у стінах заснованого ним Інституту психології, так і в Київському інституті народної освіти, де викладав.

*«Я став,
нареши́ті,
тим,
до чого
прагнув»*

Силами красномовства допомагаємо друзям, відбиваємо зазіхання ворогів, захищаємо невинних, засуджуємо нечесних, відкриваємо засідки, перешкоджаємо розладам безпутників, відвертаємо шкоди й небезпеки.

Феофан Прокопович

Тільки особистість може творити особистість, тільки характером можна утворити характер.

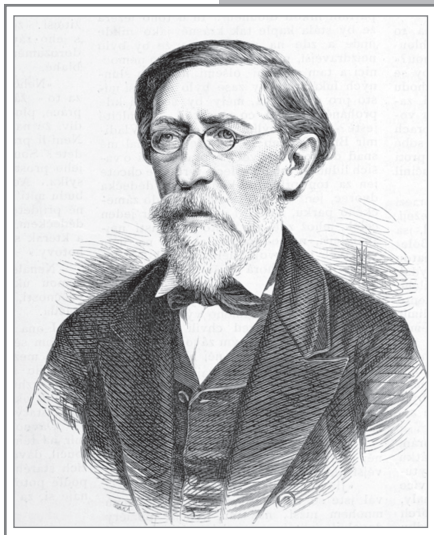
Костянтин Ушинський

Люди й покоління — се тільки кільця в ланцюгу великим всесвітнього життя, а той ланцюг порватися не може.

Леся Українка

МАКСИМОВИЧ

Михайло Олександрович

(3 (15) вересня 1804, хутір Тимківщина, тепер у складі села Богуславець, нині Черкащина – 10 (22) листопада 1873, хут. Михайлова Гора (тепер с. Прохорівка), Черкащина) – педагог, вчений-енциклопедист, історик, філолог, філософ, етнограф, ботанік, поет зі старшинського козацького роду на Полтавщині. У 1819 закінчив Новгород-Сіверську гімназію, у 1823 – Московський університет (словесний і природничий відділи філософського факультету, згодом ще й медичний).

Залишився при університеті для науково-академічної праці, викладав ботаніку; 1833 – одержав учений ступінь доктора й був іменований ординарним професором на кафедрі ботаніки Московського університету. Наукові праці в галузі природознавства («Про системи рослинного царства», 1827; «Основи ботаніки», 1828–1831; «Роздуми про природу», 1831). 1834 – дістав професуру російської словесності й обраний першим ректором університету Св. Володимира та директором Педагогічного інституту.

Є і були в Україні особистості, при згадці прізвищ яких возвеличуєшся від того, що вони народилися в нашій державі. І серед неординарних педагогів є й Михайло Олександрович Максимович. Як зазначено у виданні «Українська педагогіка в персоналіях», ще молодий учений Михайло Максимович багато часу віддавав педагогічній діяльності: читав курси господарської ботаніки і садівництва (1825–1829) у Землеробській школі, курс природознавчої історії (1826–1833) в університетському «шляхетному пансіоні», курс ботаніки в університеті (1828), двічі на рік викладав ботаніку в Московській комерційній практичній академії.

У 1826 року попечитель Московського навчального округу Дмитро Іванович Писарєв запропонував Максимовичу посаду завідувача університетським ботанічним садом і гербарієм, а через рік Михайло склав магістерський іспит і успішно захистив дисертацію на тему «О системах растительного царства» і здобув науковий ступінь магістра (кандидата) природознавства.

Народжений і вихований в Україні, Михайло Максимович увібрав у себе основні риси ментальності рідного народу. Він нерідко зазнавав зверхнього ставлення колег за своє неприховане «малоросійство». Туга за Батьківщиною особливо зростає після смерті матері (1829), яка ще в 1825 році писала синові, що «...счастье свое найдешь не в столице, но

на своїй родині». Визнанням педагогічних заслуг Михайла Максимовича стало затвердження його в 1833 році ординарним професором і завідувачем кафедри ботаніки Московського університету, опісля чого зізнався: «Я став, нарешті, тим, до чого прагнув, і якби це було років на чотири раніше, я вважав би себе за найщасливішого». Всього впродовж 11 років (1823–1834) Михайло Олександрович опублікував 100 власних праць. Його «Ботаника» вважалась найкращою на той час, була настільною книжкою всіх природознавців Російської імперії, а в Московському університеті – основним навчальним посібником.

Переїзд М.О. Максимовича до України став реальністю після відкриття в Києві університету Св. Володимира – з 1834 року вчений працює на посаді завідувача кафедри російської словесності й декана історико-філологічного факультету, а із жовтня того ж року – ректором. За короткий час керівництва вузом (півтора року) Михайло Олександрович зробив багато для організації навчання в новоствореному навчальному закладі: це й облаштування навчального приміщення, створення видавничої бази, належних лабораторій, підручників і наочних посібників. Просвітитель прагнув втілити в життя свій план удосконалення освіти в країні. Задум полягав у розширенні можливості отримання освіти представникамівсіх без винятку верств населення. Обов'язковою умовою була відміна тілесних покарань. Важливим пунктом його проекту було всіляке сприяння розвитку української науки, в тому числі історії, мовознавства, а також етнографії, фольклористики. Максимович мав намір укласти український словник, видати нове зібрання українських пісень, підготувати українську енциклопедію.

Та нам про М.О. Максимовича важливо ось що: перебуваючи на посадах ректора університету Св. Володими-

ра й декана 1-го відділення філософського факультету він на громадських засадах очолив і Педагогічний інститут, навчав майбутніх вчителів. Водночас 1834 рік став переломним і в його науковій біографії. Це засвідчила вступна лекція М.О. Максимовича «О значении и происхождении человеческого слова», виголошена ним на початку першого в історії університету Св. Володимира – 1834/35 навчального року, про що Михайло Олександрович зазначав: «Это вступление мое в словесность было и моим прощаньем с естествознанием». Упродовж 1834–1845 років навантаження М.О. Максимовича в університеті і, зокрема, на лекціях для майбутніх педагогів було представлено переліком таких курсів: «Історія російської словесності», «Історія російської словесності, вправи в російському складі, критичне читання зразкових російських авторів, розбір студентських творів», «Правила літературної критики, критичне читання зразкових російських авторів, розбір студентських творів», «Теорія поезії, практичні вправи у творах, у критиці та усному тлумаченні», «Історія російської словесності, критика зразкових російських авторів».

З діяльністю Михайла Максимовича в 1834–1835 роках дослідники також пов'язують організацію практичних занять для казеннокоштных студентів, які готувалися до вчительського звання. Так, з його ініціативи для молодих майбутніх вчителів було впроваджено практичні вправи в російській словесності, давніх мовах, педагогіці й математиці. Максимович перший вказав на необхідність самостійних занять студентів, підтвердження факту знаходимо в проекті Статуту університету Св. Володимира (§ 67): «Студенти, призначені до звання вчителя, крім слухання університетських курсів, отримують керівництво і з вітчизняної тематики».

На першому курсі практичні вправи проводилися ад'юнктом І. Голубковим, на II–III курсах їх курував особисто Михайло Максимович. Підтвердженням наведених архівних даних слугують чернетки звітів Михайла Олександровича про практичні заняття періоду 1834/35–1837/38 навчального року. Зокрема, у звіті за 1834/35 навчального року занотовано, що, окрім лекцій, студенти вправлялися у критичному аналізі творів російських та українських письменників; вибір теми здійснювався ними самостійно; від викладача запропоновано такі теми: «Про Кирила і Мефодія», «Про церковну слов'янську мову». А в звіті за 1836/37 навчальний рік знаходимо ще й таку інформацію: «Крім розгляду доробків письменників і власних творів, повинні були виголошуватися усні лекції». До речі, у звітах М. О. Максимовича відмічалися й успіхи студентів. А в доповіді за 1837/38 навчальний рік знаходимо вказівку М. О. Максимовича щодо проведення ним занять з методики викладання російської словесності, а саме – з казеннокоштними студентами IV курсу I відділення філософського факультету по дві години на тиждень займався наставлянням у викладанні російської словесності в гімназіях. Ця інформація підтверджується документом, який також зберігся в архівних паперах М. О. Максимовича: «Виписка з правил для педагогічних занять з казеннокоштними студентами, затвердженими Піклувальником Київського навчального округу 16 січня 1837 року».

Результатом викладацької діяльності М. О. Максимовича в університеті Св. Володимира з 1834 до 1845 років, окрім читання лекцій та промов, ведення практичних і теоретичних семінарів і для майбутніх вчителів було видруковано й 27 статей і монографій, присвячених філологічним і мовознавчим проблемам, історичному розвитку схід-

нослов'янських мов і літератур, зокрема: «Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII в. на древнем русском языке» (1837), «История древней русской словесности» (1839), «Русская речь в сравнении с западнославянскою» (1845).

Видання М.О. Максимовича
«Червонорусские народные
думы и песни»

У праці «Критико-историческое исследование о русском языке» (1838) Михайло Олександрович характеризує три східнослов'янські мови (малоруську, білоруську і великоруську) і встановлює їхню самостійність. Все це свідчить про велику увагу вченого до минулого, про його наукову працю в галузі літературознавства.

Варто підкреслити, що в цей же період, відстоюючи право української мови на самостійність, Михайло Максимович присвячував їй багато часу, а також лі-

тературній проблематиці: галицькій поезії («О стихотворении червонорусских», 1841), українському правопису («О правописании малорусского языка», 1841), українській етимології («О малороссийском произношении местных имен (об именах южнорусских городов)», 1843), українській поезії («О народной исторической поэзии в древней Руси», 1845). М.О. Максимович — один із творців і української «мовної програми», його варіант українського правопису, який був поширений у Галичині, на Буковині та Закарпатті впродовж століття, дістав назву «мак-

симвовичівки». На думку самого Михайла Олександровича, уся ця робота стала підготовкою до написання книжки «Начала русской филологии» (1847).

Михайло Максимович був одним із найактивніших науковців і видавців, багато уваги приділяв фольклорові, їздив із студентами Київщиною, збираючи у селах народні словесні перлини, і, як результат таких «експедицій» – 1827 року Михайло Олександрович видав збірку «Малороссийские песни», а 1834 – «Украинские народные песни» (обидві в Москві). 1849 року в Києві виходить ще його наукова робота – «Сборник украинских песен». Вчений досліджував історію України, зокрема гайдамацький рух, про який написав кілька праць та які користувалися увагою серед студентів. Він – автор «Истории русской словесности», надрукованої в університетській друкарні – про всі ці наукові задуми, та й окремі факти Михайло Олександрович, безумовно, розповідав студентам – майбутнім педагогам.

Михайло Максимович брав також активну участь у літературному житті, виступав з рецензіями в журналах і газетах, цікавився «Словом о полку Ігоревім», видав альманахи «Денница» (1830, 1834), «Киевлянин» (1840, 1841, 1850), «Украинец» (1859, 1864).

Ймовірно, студентам – майбутнім вчителям, Михайло Олександрович розповідав і про поета та художника, свого земляка Тараса Шевченка, із фольклорними збірками якого його познайомив письменник і видавець Євген Гребінка (1812–1848) у Санкт-Петербурзі.

А з Тарасом Шевченко вчений познайомився в Києві, в січні 1844 року на Контрактовому ярмарку Подолу, коли, після тривалої розлуки з батьківщиною, Тарас Григорович приїхав в Україну. 1845 року Шевченко подарував Максимовичу поему «Тризна» з власноручним

підписом. Знайомство Шевченка з Максимовичем багато дало для Тараса Григоровича – від історика і філолога він міг довідатися про цікаві факти з історії України, які потім стали йому в нагоді, зокрема при підготовці альбому офортів «Живописная Украина».

Враження від перебування в Україні в 1843–1844 роках відображені в багатьох творах Тараса Шевченка, передусім у поезіях «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине». А поема «Сова» перегукується з народними піснями про рекрутчину, зокрема і з опублікованими в збірці М.О. Максимовича «Украинские народные песни». В ній зображено трагедію матері, сина якої віддали в рекрути.

Навіть на засланні Тарас Шевченко згадує Михайла Максимовича, свого «широго земляка, товариша», зокрема в листі до Андрія Козачковського від 14 квітня 1854 року, в якому пише про задум перекласти українською мовою «Слово о полку Игоревім» і скаржитися, що там немає тексту поеми. Шевченко просить Андрія прислати список з видання «Слова» О. Шишкова, «...або М. Максимовича», які, на думку Шевченка, повинні бути в бібліотеці Переяславської семінарії.

Бажання перекласти «Слово...» не залишає Тараса Шевченка тривалий час, і під час вимушеного тривалого перебування в Нижньому Новгороді, поет у листі до Михайла Щепкіна від 5 грудня 1857 року пише: «Поцілуй старого Максимовича за мене, та чому він не шле мені своє «Слово о полку Игореве?». І в інших листах до Щепкіна Тарас Григорович не забуває передати М.О. Максимовичу щирі вітання. Нарешті свій переклад «Слова...» М.О. Максимович передав Шевченкові через М. Щепкіна, який приїздив під кінець 1857 року в Нижній Новгород, щоб поздоровити поета з викупом із кріпацтва і Новим 1858 роком. Разом із книгами М. Максимовича М. Щепкін передав його листа Тарасу Гри-

горовичу від 20 грудня 1857 року, в якому є рядки: «Прийми отсі книжиці моєї праці! Бач, і я на старості став віршовник, і з письменного книжного Ігоря зробив співаку-українця. Наполовину, здається, таки гарненький; дещо вже й сам полагодив; а що тобі не сподобається, будь ласкав, напиши мені, коли буде досужної». Після смерті поета в «Описі книг, що належали Шевченкові» зазначені й наукові праці М.О. Максимовича з дарчими написами. А про те, яке враження справила творчість Шевченко на Михайла Олександрович, учений розповідав студентам університету Св. Володимира, при зустрічах з вчительськими колективами, в гімназіях.

Іще цікавий історичний факт в долі М.О. Максимовича, про що вчений не раз розповідав студентам, вчителям — це знайомство з Миколою Гоголем. Про бажаний свій і М.В. Гоголя перехід до університету Св. Володимира Михайло Олександрович згадував так: «Туди ж погодився зі мною переміститись і мій незабутній земляк М.В. Гоголь, але йому не вдалося це: та й мені для того потрібно було замість ботаніки взяти кафедру російської словесності. Травня 4-го 1834 року призначений був я ординарним професором російської словесності в університет Св. Володимира і одночасно деканом 1-го філософського факультету та директором Педагогічного інституту».

Михайло Олександрович прагнув втілити в життя свій план удосконалення освіти в Україні. Суть цього задуму полягала в розширенні можливості щодо отримання освіти всіма без винятку верствами населення; але обов'язковою умовою була відміна тілесних покарань.

Слід звернути увагу на особливе ставлення просвітителя Михайла Максимовича до українських пісень — неспроста підтримував студентських хор майбутній педагогів в університеті Св. Володимира! Він віддавав народним українським

пісням перевагу перед усіма іншими джерелами усної народної творчості. Максимович підготував і видав збірки «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народные песни» (1834), «Сборник украинских песен» (1849), «Дни и месяцы украинского селянина» (1856). Його збірка «Малороссийские песни», що стала значним внеском до скарбниці духовності України, містить 127 творів (думи, історичні гайдамацькі й чумацькі пісні). У передмові автор наголошує, що в українських піснях звучить душа народу, а назву «Малороссийский язык» узято з титульного листа «Енеїди» І.П. Котляревського. Понад 20 років збиралися пісні, які ввійшли до збірки. Це була перша спроба їх систематизації, вивчення, що стало важливою подією в історії фольклористики, дало змогу глибоко осмислити історію народу, його багатовікову мудрість, традиції, звичаї, обряди.

Крім університетських справ, ректор Михайло Олександрович Максимович керував і попечительським комітетом Київського учбового округу, куди входили початкові й середні навчальні заклади Київської, Подільської, Волинської та Чернігівської губерній. У 1837 році на урочистому зібранні університету М.О. Максимович виступив з промовою «Об участии и значении Киева в общей жизни России», що викликала інтерес не лише слухачів, а й міністра народної освіти С.С. Уварова, і «...за відмінну службу і працю, засвідчені міністром», ученого нагородили орденом Св. Володимира четвертого ступеня.

Слід зазначити, що в університеті Михайло Олександрович не лише викладав теорію словесності, але й дбав про творчий розвиток своїх студентів. Серед найвідоміших його учнів — М.А. Тулов (професор ліцею князя Безбородька), М.Т. Костир (викладач Київського й Харківського університетів), І.А. Лінниченко (професор Одеського університету), І.В. Вернадський (учений політеконом) та ін. У 1845—

1857 роках М.О. Максимович підготував понад 40 праць. У вересні 1871 року на святкуванні 50-річчя науково-літературної діяльності М.О. Максимовича за пропозицією Київського університету йому вручено диплом «Почесного доктора слов'янської філології», а в жовтні обрано членом-кореспондентом Російської академії наук (відділення російської мови і словесності). М.О. Максимович був почесним членом 21 організації, товариства й навчального закладу, а також Московського, Петербурзького, Київського та Одеського університетів.

30 вересня 1840 року Михайло Олександрович змушений звернутися до університетської ради з проханням звільнити його від служби «з наданням пожиттєвої пенсії»; у 1841 році дістав пенсійний атестат (762 крб. на рік) і виїхав на хутір Михайлова Гора (поблизу с. Прохорівки на Черкащині), де й пішов у далекі світи 10 листопада 1873 року і де похований.

Дослідники творчої спадщини М.О. Максимовича називають його «українським Ломоносовим», людиною «універсальних педагогічних інтересів», яка прожила інтенсивне, багатогранне життя, мала «всеєвропейське визнання», залишилася в народній пам'яті «нащадком козацького роду», «діячем доби Відродження», вченим-педагогом, патріотом, який підніс українську науку на рівень найкращих світових освітянських досягнень.

Просвітницькі ж тенденції оприсутнено в думці М.О. Максимовича-методолога про пріоритет розуму в пізнанні, про переваги наукового (раціоналізованого) знання з його атрибутами системності та критицизму. До речі, професора Михайла Максимовича вважають одним із фундаторів українського критичного джерелознавства. Зацікавлення минулим, фольклором, етнічністю, витоками українства, ідея народності — все це мало у М.О. Максимовича загальне романтичне підґрунтя.

*Михайлова Гора. Могила педагога
Михайла Олександровича
Максимовича*

Зацікавленість сучасних науковців до педагогічної спадщини М.О. Максимовича підтверджується не лише чималою кількістю праць, у яких розглядається досить широкий спектр питань, а й проведенням Всеукраїнських науково-практичних конференцій, Максимовичівських читань. Так у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького започатковано Всеукраїнські Максимовичівські читання. Реалізація завдань, що висувуються перед педагогічною наукою, неможлива без глибокого вивчення, критичного осмислення і творчого використання невичерпного досвіду минулого, зокрема, теоретичної спадщини Михайла Олександровича Максимовича.

...Михайло Олександрович Максимович був не лише ректором, директором Педагогічного інституту при університеті Св. Володимира, але й зробив безпосередній внесок у зміст підготовки вчителя, педагогіку взагалі.

*«Вишліть
підручник
Медушевсь-
кого»*

*Мова — це наша національна ознака, в мові —
наша культура, сутність нашої свідомості.*

Іван Огієнко

*Щоб любити — треба знати, а щоб проник-
нути в таку тонку й неосяжну, величну й ба-
гатогранну річ, як мова, треба її любити.*

Василь Сухомлинський

*Рідна мова дається народові Богом, чужа —
людьми, її приносять на вістрі ворожих спи-
сів.*

Василь Захарченко

МЕДУШЕВСЬКИЙ Андрій Петрович

(28 листопада 1902, с. Дахнівці Черкаського р-ну Черкаської обл. — 23 грудня 1977, Київ) — мовознавець, педагог, доктор філологічних наук (1963), професор (1964). Учасник Другої світ. війни. Здобував пед. освіту спочатку в Черкаській учительській семінарії (1920–1921), а згодом продовжив навчання в Черкаській пед. школі (1921–1923). Навчався на мовно-літературному ф-ті Київського ін-ту соціального виховання (1932), закінчив Київський держ. педінститут

ім. О.М. Горького (1936). Автор фундаментального дослідження «Методика викладання укр. мови в середній школі» (1962, у співавторстві); посібників для вищих навч. закладів «Курс сучасної укр. літератури мови. Синтаксис простого речення» (1959), «Викладання фонетики і морфології укр. мови у восьмирічній школі» (1962), «Сучасна укр. літературна мова» (1975, у співавторстві), шкільного підручника «Українська мова. Синтаксис» (1957; у співавторстві). Читав лекційні курси з сучасної укр. літературної мови, історії укр. літературної мови, методики викладання укр. мови та ін. З 1950 по 1975 — завкафедри української мови Київського держ. педінституту імені О.М. Горького.

В газеті «Педагогічні кадри» за 1957 рік в статті «Невтомний трудівник» доцентів КДПІ імені О.М. Горького М.Я. Плющ і Н. Москаленко є такі рядки: «Не так давно випускниця нашого інституту Галина Цибуля надіслала в редакцію нашої газети листа, в якому просить: «Купіть і негайно вишліть мені книгу А.П. Медушевського про синтаксис простого речення. Страшенно жалкую, що вчасно її не купила. А зараз вона мені для підготовки до уроків просто необхідна». Колеги Андрія Петровича справедливо казали, що не тільки посібники, а й лекції завідуючого кафедрою української мови Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького нікого не залишають байдужим. Подобалися вони студентам, викладачам і багатьом учителям, які охоче відвідували їх, продовжуючи опановувати мистецтво вчити й виховувати.

Андрій Медушевський народився в українській селянській родині та виріс у багатодітній сім'ї, де ставлення до мови було як до батька й матері — святим. Тому вже ставши відомим мовознавцем, стверджував, що навіть у тяжкий для українців час, коли ми позбавлені були державності, державою нашою була мова. Любив нагадувати слухачам, що відомий німецький філософ і вчитель Лео Вайсгербер, який одержав у світі ім'я «апостол рідної мови», казав про те, що в мові — Батьківщина кожної людини. Якщо особистість позбавляється Вітчизни, то із собою вона, куди б не завела її доля, має рідну мову, і вона й є її Батьківщиною.

Як і тоді, слухаючи виступи А.П. Медушевського, так і нині не погодитися з Андрієм Петровичем важко, бо й насправді, мова найважливіший засіб ідентифікації людини. Тобто з ким я себе ідентифікую, з яким народом, показує моя мова. Неспроста німецький філолог Вільгельм Гумбольдт стверджував про те, що рідна мова окреслює навколо людини чарівне коло, в якому вона живе. Вихід із цього середовища означає вхід у простір іншої мови, але чужої, незнайомого світу, іншої ментальності, психології, культури, звичаїв, іншого народу.

«Наша мова сильна, — переконував Андрій Медушевський, читаючи лекції чи проводячи семінарські заняття. — Це видно з того, який словотвір у нашої мови. Наша мова має дуже розвинену словотвірну систему: якщо є «гарний», то є і «гарненький», «гарнюсінський». Тобто дуже розвинена морфологічна система мови: вона на ходу витворює слова, а словотвір — це життєздатність мови. Тільки лексикон галузі «лінгвістика» збільшився в 2,5 рази за останніх 30 років. За цей час фінансова лексика збільшилась в 7 разів, фармацевтична — в 10, математична — в 6, медична — в 5,5, хімічна — в 7, економічна — у 3,7, мистецька — у 3, біологічна — у 6, електрична — 5. Це до того, що мова розвивається інтенсивно».

Тепер я розумію, чому Андрій Медушевський любив повторювати, що «все починається з лекції» і чому колеги ж називали свого завідувача «невтомним трудівником» і прагнули його наслідувати. «Нам, молодим ученим, — писала в інститутській газеті доцент Марія Яківна Плющ, — аспірантам і студентам, було чого повчитися у Андрія Петровича: майстерності та вміння педагогічної діяльності, якій усе своє життя присвятив Медушевський».

...Людина, сильна духом, завжди викликає до себе пошану, в які часи вона б не жила, а педагог-фронтівик ша-

нується серед студентської молоді та колег по педагогічній роботі особливо. Згадалися слова ректора університету Віктора Петровича Андрущенка, мовлені на урочистостях з нагоди Дня Перемоги: «Я завжди замислювався: це ж як треба берегти і любити свою країну, щоб не побоятися, не

Кафедра української мови, яку очолював А.П. Медушевський.

Перший ряд (зліва — направо): доценти — А.Г. Деркач, Л.М. Марченко і Н.Г. Шкурятяна; проф. А.П. Медушевський, доценти — Б.М. Кулик і О.П. Блик. Другий ряд (зліва — направо): А.П. Коваленко, доценти — А.М. Очеретний, І.Я. Добженко, М.Я. Плюц, проф. Г.М. Удовиченко, доц. В.Г. Воєхівський; третій ряд (зліва — направо): асист. В.В. Жайворонок і К.Ф. Шультун. 1970 рік

знехтувати і віддати за неї своє життя». У кирзових чоботях і солдатській шинелі повернувся А.П. Медушевський до Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького й разом з іншими викладачами брав активну участь у відновленні його роботи. З березня 1946 року працював тут на по-

саді старшого викладача української мови. У червні 1949 року захистив кандидатську дисертацію на тему: «Синтаксис складного речення в середній школі», й вчена рада Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка присудила йому науковий ступінь кандидата педагогічних наук.

А.П. Медушевський вже як дипломований вчений із захопленням і любов'ю до української мови вів семінарські та практичні заняття, брав активну участь у підготовці кваліфікованих кадрів, керував аспірантами, готував кандидатів філологічних наук і п'ять кандидатів педагогічних наук. У 1963 року вчений захистив докторську дисертацію на тему «Викладання фонетики і граматики української мови у восьмирічній школі», яка складається з двох томів, у якій, зокрема, наводить зразки планування уроків відповідно до певних тем і системи уроків із загальної теми. Це дослідження вченого стало корисним посібником для вчителів української мови, студентів філологічних факультетів, факультетів педагогічних інститутів.

Як зазначено у другій книзі «Українська педагогіка в персоналіях», Андрій Петрович Медушевський успішно поєднував викладацьку й науково-методичну роботу. У складні повоєнні роки розробляв нові шляхи й методи ефективного викладання української літературної мови в середній і вищій школі. За період з 1949 по 1962 роки вийшли друком 35 праць ученого з питань сучасної української мови та методики її викладання в середній школі. Серед них важливе місце займали питання методичної і практичної допомоги вчителям — мовникам середньої школи. Його підручник із синтаксису української мови витримав 14 видань, експериментальний і пробний варіант вийшли п'ятьма виданнями, писав підручники з української мови й для Канади, Чехословаччини, Польщі.

А.П. Медушевський є автором понад 80 наукових праць з методики викладання української мови, які стали в пригоді не одному поколінню вчителів. Учений досліджував проблему викладання фонетики і граматики в школі, створив систему уроків мови, що охоплює курси фонетики, граматики, орфографії, пунктуації та орфоепії, висвітлював досвід опрацювання з учнями теми про складносурядні речення тощо. Підручники з української мови для середніх і вищих навчальних закладів, створені ним та колективом його однодумців у повоєнні роки, відіграли велику роль у розвитку української мовної освіти.

Андрій Петрович вів значну й науково-організаторську роботу, зокрема входив до складу експертних комісій з мовознавства й методики мови при Міністерстві народної освіти та Міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, був членом редакційних рад і колегій журналів «Мовознавство», «Українська мова та література в школі», видавництва «Радянська школа», а також членом проблемних рад, редактором наукових записок і збірників, спеціалізованих рад з присудження наукових ступенів. Він виступав з доповідями перед учителями м. Києва, в яких розкривав актуальні питання щодо викладання української мови.

А.П. Медушевський брав участь у складанні програм з української мови для середньої школи, педагогічних інститутів та училищ. Хвилювала вченого і проблема підготовки кваліфікованих педагогів. У статті «Резерв — у міжпредметних зв'язках» учений констатував, що міжпредметні зв'язки при вивченні спеціальних дисциплін, зокрема на філологічному факультеті Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького, недостатньо розкриваються й використовуються, що негативно впливає на рівень знань студентів, у тому числі з мови. Андрій Петрович наголошував, що «у широкому і всебічному вико-

ристанні міжпредметних зв'язків криються важливі резерви піднесення ефективності підготовки вчителя». Він запропонував скласти окремі програми з мови та літератури, куди ввести все найнеобхідніше для підготовки спеціаліста-філолога. А щоб

*Професор А.П. Медушевський і доцент М.Я. Плющ (праворуч)
на екзаменах. 1972 рік*

краще виконувати чинні тоді програми, А.П. Медушевський вважав за потрібне створювати тимчасові чи постійнодіючі міжпредметні комісії, на яких викладачі могли б поставити вимоги один до одного, обговорити вузлові розділи програм з тим, щоб уточнити аспекти їх вивчення по кожній дисципліні.

...Педагог — це не професія, а покликання. Без любові до вихованців не можна йти на лекцію. Сухі знання швидко можуть стертися з пам'яті, але завжди залишаться спогади про небайдуже ставлення з боку викладача, розуміння і підтримка в потрібну хвилину.

Студент на лекції запитав Андрія Петровича: «Який потенціал, потужність, перспективи української мови сьогодні за теперішніх умов?». На що професор Медушевський відповів: «Мова творить народ, а народ творить мову, — ця думка повсякчас звучала на лекціях Андрія Петровича, — а держава допомога і народу, і мові. Бо без держави важко втриматись мові, і важко народу. Коли народ бездержавний — він розсипається. Як герб, як кордон, мова маркує

З 70-річчям А.П. Медушевського вітають колеги. 1972 рік

етнічну територію. Дивіться — є землі поза Україною, де розмовляють українською мовою — то наші землі й наш етнос. Державотворчі функції мови в тому, що вона консолідує націю. Від цього вона впливає не тільки на культуру, а й на економічну сферу, на виробничо-професійну сферу. Тільки консолідований народ може чогось досягти. В цьому основна функція мови в державному аспекті — це ідентичність державна: ми одна держава — ми один народ».

...Мало хто знає, що Андрій Петрович захоплювався ще й поезією — писав вірші, то ж і товаришував з Андрієм Малишком. Можливо, вірш «Вчителька», що став піснею й народився в Андрія Самійловича після розповіді Медушевського про дружину, Зою Оксентіївну, вчительку, у якої завжди «на столі лежали зошити малі».

*Сакральність
доброчинного
біополя
Ніколенка*

Друг — це одна душа, яка живе у двох тілах.
Арістотель

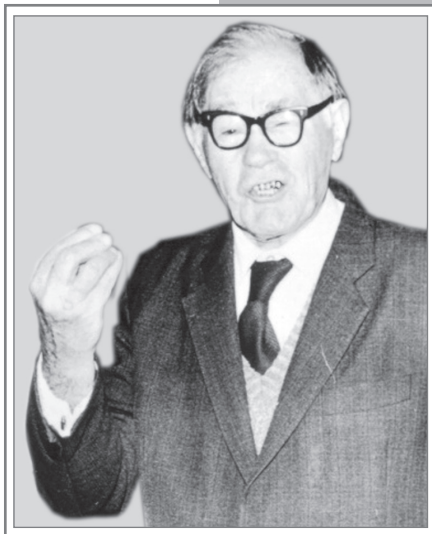
Кожне покоління вважає себе більш інтелектуальним, ніж ті, які були перед ним, та мудрішим, ніж ті, які будуть після нього.
Джордж Орвелл

Якщо єдиний інструмент, який у Вас є — це молоток, Ви будете схильними сприймати кожну проблему як цвях.
Абрагам Маслоу

НІКОЛЕНКО

Дмитро Федотович

(7 листопада 1899, с. Жаботин Кам'янського р-ну Черкаської обл. – 17 вересня 1993, Київ) – психолог, організатор психолого-педагогічної освіти, кандидат психологічних наук (1928), професор (1974). Заслужений працівник вищої школи України (1980). Після закінчення дворічної початкової школи, продовжив навчання у духовній семінарії Києво-Печерської лаври та університеті Св. Володимира на філологічному факультеті. У 1922 вступає на

філософсько-педагогічний факультет Київського ін-ту народної освіти. У роки Другої світ. війни залишений у Києві для підпільної роботи й виконував важливі доручення «Центру», був зв'язковим, ризикував життям, передаючи секретну інформацію. 1947–1950 – декан педфакультету КДПІ ім. О.М. Горького. Розробив (сам і спільно з колегами кафедри «Педагогічну психологію», «Вступ до психології», «Практикум з загальної, вікової і педагогічної психології», «Психологію особистості радянського вчителя» та ін. навчальні посібники. З 1981 (30 років!) очолював кафедру психології Київського державного педінституту ім. О.М. Горького.

Народившись на зламі століть, Дмитро Федотович Ніколенко був ніби персоніфікованою естафетою духовності XIX століття у вік двадцятый. Ось як метафорично й красиво пише у своїх спогадах його учень і багаторічний товариш О. Губко: «Скупаний з отроцьких років у кришталеву ясній купелі наукового духу, він сягнув вершин культури, і це двоєдине річище й творило неповторну магію його людської приваби. Він був простий і праведний, як український селянин, і рафіновано інтелігентним, як аристократ духу, мудрець-мислитель».

Дмитро Ніколенко побачив світ в історичному краї Богдана й Шевченка, бо територія села Жаботин засноване ще в кінці XVI – на початку XVII століття на місці зруйнованого 1484 року Менглі-Гіреєм міста Радивонів. На його околицях виявлено городище доби пізньої бронзи, досліджено кургани і поселення ранньоскіфських часів. А жителі поселення брали навіть участь у Визвольній війні українського народу 1648–1654 років під проводом Б. Хмельницького, а вже з 1649 року Жаботин стає сотенним містечком Чигиринського полку, але зазнало великих руйнувань під час Чигиринських походів. 1679 року, коли виникла загроза нападу турецьких військ, частина жаботинців стали на захист своїх земель.

Отже, родинний корінь Ніколенкової звитяги та мужності – у козацькій минувшині роду Миколенків (так він

раніше писався). Народився Дмитро в місцевості, що біля знаменитого Холодного Яру, де гайдамаки святили ножі. Пригадуєте з народної думи: «Максим козак Залізник зібрав війська сорок тисяч у місті Жаботині»? То ж деякі грані багатой індивідуальності, якою його наділила природа та козацький родовід прямо лягали в структуру фахової обдарованості. Це передовсім ясний розум, експресивна мова, щиросердна емоційність і громадський темперамент. Мав мислення гнучке й динамічне, полум'яний ораторський хист, трепетну емоційну наснаженість і мужність й безстрашну волю борця-правдолюбця. Тонкий, проникливий розум дозволяв Дмитру Федотовичу вибирати для наукових студій теми трепетно злюбленні, життєво значущі для посполитства і вивершувати їх на високому науковому рівні. То ж за своє довге подвижницьке життя нагромадив науковий здобуток, що увійшов у неперепутну скарбівню нашої психологічної думки.

Дмитро Ніколенко формувався в багатодітній селянській родині, в якій майбутній вчений зростав десятою дитиною. Шість синів і п'ять дочок було в родині, а потім батько привів ще й Гриця – сироту: пропаде ж бо сам, а в гурті виросте. Ці батьківські риси жалісливості й чуйності успадкував і Дмитро Федотович. Неспроста після закінченню університету Св. Володимира та курсів вчителів, 1921 року Дмитро Ніколенко об'їхав села Черкащини, агітуючи обдаровану молодь «вчитися на вчителя», зібрав кілька сот пудів борошна для підтримки голодних викладачів, які переїхали до Черкас на роботу щойно відкритого, завдяки його ж зусиллям інституту народної освіти, студентом якого стає й сам. Потім Дмитро працює вчителем початкової і семирічної шкіл, викладає в училищі фабрично-заводського навчання. Водночас трудиться інструктором Черкаського

повітового відділу народної освіти і кореспондентом черкаської газети «Вісті».

У 1922 році Дмитро Ніколенко переїжджає до Києва і вступає на філософсько-педагогічний факультет Київського інституту народної освіти. Тут Дмитро Федотович прилучився до психології і назавжди пов'язав із цією наукою свою долю. Психологія стала супутницею його життя, крізь її призму характеризує він життєві ситуації, оцінює власні й людські вчинки. У 1927 році він вступає до аспірантури при науково-дослідній кафедрі педології Київського інституту соціального виховання. Згодом захищає так звану промоційну дисертацію на тему «Почуття комічного і його розвиток у дітей», яке сьогодні викликає інтерес у науковців, і став науковим співробітником відділу психології Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Починаючи з 1930 року, педагогічна та наукова діяльність Д.Ф. Ніколенка пов'язана з Київським педагогічним інститутом імені О.М. Горького, де спочатку працює викладачем, пізніше доцентом кафедри психології.

У роки Другої світової війни Дмитро Ніколенко був заарештований у Києві для підпільної роботи: виконував важливі доручення центру, був зв'язковим, не раз ризикував життям, передаючи секретну інформацію. У 1943 році, тільки місто було звільнено від загарбників, Д.Ф. Ніколенко як співробітник Київського обласного інституту вдосконалення вчителів, бере найактивнішу участь у відродженні освіти на визволеній Київщині. А з лютого 1944 року знову почав читати лекції в Київському педінституті.

Д.Ф. Ніколенка, як і педагогів-учених Г.С. Костюка, О.М. Раєвського, О.С. Залужного, П.Р. Чамату, з якими розпочинав педагогічну діяльність, і з якими дружив, по праву вважають фундатором української психології. Теоре-

тик і практик, експериментатор і дослідник, він володів високою культурою і глибокою ерудицією в багатьох галузях психології. В педагогічному інституті він читав найскладніші курси – на стику психології, фізіології і медицини.

Працюючи завідувачем кафедри, Дмитро Федотович Ніколенко прагнув дати науково-методичне психологічне забезпечення в підготовці вчителя. Актуальною є настанова професора Д.Ф. Ніколенка про те, що психолого-педагогічна освіта вчителя-предметника за своїм змістом повинна стати дитинознавством в широкому його розумінні, забезпечити здатність бачити дитину в її розвитку, уявляти зрілим громадянином, щоб засобами навчального предмету формувати у свого учня інтелект, почуття і волю, риси характеру і переконання відповідно до уявлюваного ідеалу громадянина України. Специфіка діяльності вчителя-предметника має формуватися, на переконання професора Дмитра Федотовича Ніколенка, на ґрунті загальних педагогічних умінь, до яких учений відносив: впливовість, уміння переконувати, доводити; психолого-педагогічну спостережливість; педагогічне мовлення; контактність з дітьми, дорослими; тактовність, ввічливість; здатність свідомо керувати емоціями і почуттями, педагогічно спрямовувати їх; самовладання, стриманість, терпеливість; чуття дитини, колективу і міри власних навчально-виховних дій; передбачливість при плануванні і застосуванні навчально-виховних заходів; організованість і дисциплінованість, акуратність; працьовитість та прагнення до самопізнання і самовиховання, долання недоліків характеру, невірності, інертності.

За життя Дмитра Федотовича, аби збагнути його ораторське мистецтво, достатньо послухати бодай одну лекцію: вміння заворожити аудиторію було безмежним, а кожне

слово закарбовувалось у студентській пам'яті назавжди. Широка ерудиція, красномовність, зовнішня привабливість, гучність, інтонаційна й темброва виразність голосу, переконаність у кожній фраз, яка передавалася слухачам, — все це не залишало байдужим жодного студента. Про його вміння спілкуватись зі студентською аудиторією ходили легенди. Д.Ф. Ніколенко буквально заворожував слухачів емоційною, полум'яною мовою, вмінням донести інформацію будь-якої складності так, щоб була зрозумілою та запам'яталася. Кожен, хто спілкувався з Дмитром Федотовичем, одразу опинявся в полоні чистої, ясної аури і ніби причащався до чогось святочного, сакрального, священного й очищався, вилюджував у тому потужному добродійному біополі, переживав благодатний душевний катарсис, ставав добрішим, яснішим.

Свої погляди на проблему вчителя Д.Ф. Ніколенко узагальнив у своєму навчальному посібнику «Психологія особистості радянського вчителя» (1973). Виданий понад сорок років тому, в специфічних соціально-політичних умовах тоталітаризму, це видання і нині має як історичний сенс, так і самостійне значення для особистісно-професійного формування майбутнього вчителя.

Коло наукових інтересів Дмитра Федотовича було всеохопливе, (а це майже 300 видрукуваних тільки наукових праць): загальна, вікова й педагогічна психологія, психологія вчителя, педологія, психотехніка, психодіагностика, профорієнтація, психологія здібностей, психологічна служба в школі та виші.

Важливим у науково-педагогічній діяльності вченого є й те, що Д.Ф. Ніколенко не лише ставив у своїх наукових працях гострі питання щодо підготовки вчителя, а повсякденно формував громадську думку щодо їх вирішення, працюючи деканом педагогічного факультету, завідувачем ка-

федри психології, здійснював розробку відповідних шляхів і засобів ефективного їх вирішення. Надзвичайно велике значення він надавав включенню студентів у майбутню педагогічну діяльність.

Д.Ф. Ніколенко був щасливо обдарований як педагог, як майстер плекання молодих фахівців і юних душ. І те, і друге було однаково соціально цінне. Скільки у нас ще є бездушних передавачів знань (сказати б сучасною мовою — інформації). А Дмитро Федотович творив не тільки добро го учителя, але й всебічно обдаровану особистість. І не повчаннями, а особистим прикладом. Кожен, хто спілкувався з ним, одразу опинявся в полоні його чистої, добродійної аури і ніби причащався до святочного, сакрального, священного. І очищався, вилюджував у тому потужному благодійному біополі, переживав благодатний душевний катарсис, ставав добрішим, яснішим. Дмитро Федотович знав склад родин кожного члена кафедри, імена дітей, онуків, при зустрічі не забував запитати про здоров'я, шкільні успіхи, побажати те, про що мріялось й не думалось, що це видно іншим. Можливо, й тому ще, що особисте життя складалось нелегко: довго хворіла паралізована дружина і доглядав її терпляче й ніжно; рано помер син і замінив дідусь двом маленьким онукам батька. Та й про невістку — дружину покійного сина — завжди говорив тепло, як про доньку. А онуки, Діма і Женя, як і дідусь, стали психологами.

Був безмежно добрим і щедрим — ця риса також від батьків, родова, козацька. Щедро роздавав свої книги колегам і студентам, ніколи не відмовляв дати почитати рідкісні раритери (а книгозбірня у нього була велика і все цінні видання). Не завжди ті книги поверталися назад. Дмитро Федотович пам'ятав, кому що давав, але ніколи не нагадував і не просив повернути взяте.

Могутнім інструментом впливу на вихованців-студентів, була в Дмитра Федотовича Ніколенка його полум'яна, потужно імперативна мова як лектора і науковця. Він буквально згорав у кожній своїй лекції, у кожній своїй доповіді. Було незбагненно, як людина могла витримувати таку самозречену самовіддачу упродовж 75 років (спершу народним учителем, а потім професором вузів). Та ніби вмираючи в кожному своєму виступі, він щоразу відроджувався з того педагогічного попелу – надто жилавим був його козацький корінь і крилатим дух, що постійно живив. То ж і прожив до 94 років, хоча збирався жити до 100. І дожив би, якби не потрясіння епохи і педагогічна самозабуття жертвності науки.

Так, це був не тільки визначний учений і наставник студентської молоді, але й яскрава, незабутня особистість. Актуальною є для майбутніх освітян настанова Вчителя про те, що психолого-педагогічна освіта вчителя-предметника за своїм змістом повинна стати дитинознавством в широкому його розумінні, забезпечити здатність бачити молоду людину в її розвитку, уявляти її зрілим громадянином, щоб засобами навчального предмету формувати в студента інтелект, почуття і волю, риси характеру та переконання відповідно до уявлюваного ідеалу громадянина незалежної вже України.

Власне, й ці довершені чисто людські карби потужно лягли в підмурок його таланту психолога й педагога-вихователя. Бо вони створювали єдиний нерозривний ансамбль людської чарівності Дмитра Федотовича Ніколенка й хисту науковця-педагога, сакральність його добродійного біополя.

*Перший
лектор
з педагогіки*

Філософія — мати всіх наук.

Цицерон

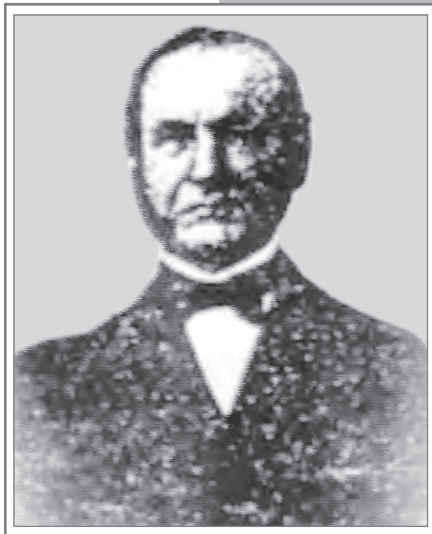
*У всякій філософській системі, безумовно,
відбивається настрій душі її творця.*

Володимир Вернадський

Філософія — солодке молоко в нещасті.

Вільям Шекспір

НОВИЦЬКИЙ Орест Маркович

(25 січня 1806, с. Пилипи, Волинська губернія (тепер Чуднівський р-н Житомирської обл.) – 4 червня 1884, Київ) – педагог, філософ, перший професор філософії університету Св. Володимира. Автор педагогічних підручників та фундаментального твору «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований». Отримав православну освіту: з 1817 – Острозьке духовне училище та семінарія, з 1827 – Київська духовна

академія. Раннє дослідження «Про духоборів» було піонерським в своїй царині. Автор підручників з психології (1840) та логіки (1841, 1844). Декан першого від-ня філософського ф-ту (1838–1839, 1840–1841, 1845, 1846–1850). У 1850 залишив посаду та викладацьку діяльність. До 1869-го працював у Київському цензурному комітеті. Похований на Замковій горі в Києві (некрополь Флорівського монастиря). Першу лекцію з педагогіки майбутнім учителям прочитав 21 листопада (4 грудня за новим стилем) 1834 в Педагогічному інституті при університеті Св. Володимира.

Послухавши лекції з філософії молодого вченого Ореста Новицького, попечитель Київського навчального округу Є.Ф. фон Брадке рекомендував його на посаду викладача філософії в університет Св. Володимира. Таким чином із жовтня 1834 року Орест Маркович Новицький почав читати лекції з філософії не лише в духовній академії, а й у Київському університеті Св. Володимира. На той час викладачами університету були, в основному німці, з росіян (а ними на той час вважали й українців) було три професори – Михайло Максимович, Костянтин Скворцов і Володимир Цих. Новицький став четвертим викладачем не німецького походження.

19 вересня 1834 року Орест Маркович Новицький призначається викладачем кафедри філософії університету Св. Володимира. Першу лекцію з педагогіки майбутнім учителям України була прочитана ним напередодні свята Введення у Храм Пресвятої Богородиці 21 листопада (4 грудня за новим стилем) 1834 року. Цей день вважається фактичним відкриттям педагогічного інституту при університеті Св. Володимира. Перша промова, з якою Новицький звернувся до вузівців, справила на них надзвичайне враження, і з цього часу він незмінно користувався великою повагою у студентської молоді. В розумінні О.М. Новицького, поступальний хід філософії збігається з прогресивним розвитком основних подій всесвітньої історії, що пропонує збіг філософських учень з відповідними ученнями людства,

де сама філософія постає живим організмом, який постійно розвивається. З появою перших філософських учень потреба навчитися гідному людині життю сформувала один із основних напрямів філософської думки, освітянської філософії і педагогіки. «Лекції Ореста Марковича з психології, логіки і стародавньої філософії, — згадував відомий педагог і громадський діяч, випускник Київського університету М.К. Чалий, — принесли безсумнівну користь нашому розумовому розвитку. Читання його відзначалися неабиякою ясністю і повністю викладу і містили у собі великий інтерес для слухачів... Прослухавши у нього курс психології і логіки у перші два роки університетського курсу, ми непомітним чином відчули себе здатними розуміти філософські твори і розмірковувати про абстрактні предмети з логічною послідовністю. Багато чого нам з'явилося в іншому світі і в науці, і в житті».

Особливо цікавила майбутніх педагогів думка професора Ореста Новицького про спільність філософських та освітніх завдань. За змістом філософію і педагогіку єднає їхня антропоспрямованість (орієнтованість на людину). Про це свідчить і те, що багато філософів успішно займалися педагогічною діяльністю, а видатні педагоги завжди вирізнялися високою філософською культурою. Потреба ділитися зі студентами знаннями, виконувати суспільно значущу просвітницьку функцію — головний стимул діяльності педагога Новицького, який впроваджував у навчальний процес принцип давньоримського філософа, поета та державного діяча й оратора Луція Сенеки «Якби мені повідали вищу мудрість і попросили при цьому мовчати про неї, я би відмовився».

Однак філософія і педагогіка, на думку Ореста Новицького, мають різні за масштабами об'єкти досліджен-

ня – світ загалом (філософія) і його освітянська частина (педагогіка). Тому принципи філософського знання значно ширші, ніж пізнавальні та діяльнісні принципи педагогіки. Неможливо стверджувати, що педагогіка, як і філософія, охоплює думкою весь світ або принаймні епоху. Універсалізм філософських категорій якісно відрізняє їх від понять педагогіки. Крім того, педагогіка витлумачує свій предмет з позицій реального процесу навчання, виховання й освіти поколінь, які вступають у доросле життя. Вікова, професійна педагогіка готує молодь до успішного виконання конкретних соціальних ролей, яких потребує суспільство. Педагогіка вкорінена у «земне життя», «посейбічна». Філософії притаманне тяжіння до трансцендентного (потойбічного), ідеального.

Самобутність і оригінальність київського філософа найяскравіше виявилися в його історико-філософських розвідках. Історико-філософська спадщина Новицького містить у собі й конкретні дослідження окремих історичних етапів розвитку філософії, і розробку теоретичних та методологічних проблем історико-філософської науки, і спробу осмислити історико-філософський процес як цілість. Можна без перебільшення стверджувати наявність у спадщині О.М. Новицького глибоко продуманої і розвинутої історико-філософської концепції.

При цьому, на думку Ореста Марковича, філософія не зводиться до тієї чи іншої системи. «Філософія, власне мовлячи, не є та чи інша окрема система, система Платона, Арістотеля, Канта, точно так, як людство не є тільки той чи інший народ... Філософія в її істинному значенні є справою людства, це є свідомий розвиток всезагальної ідеї бачення. Характер розвитку філософії зумовлюється боротьбою різних точок зору, ідей, оскільки наша свідомість є вічною

боротьбою між духом пізнаючим і світом аналогічно тому, як все наше органічне життя є боротьбою внутрішніх сил життя з силами зовнішніми та стихіями руйнування. Пізнаючий дух бореться зі світом, який пізнається як начало вільне з началом не-вільним, як начало діяльне з началом, що припиняє дію. В цій загальній боротьбі не

*Садиба-дача О.М. Новицького
на Житомирщині*

можна відкинути жодну думку, тому що виключення зі сцени свідомості хоча б однієї непримиримої філософської думки означало б порушення вільного закону рівноваги в поступальному розвитку і зруйнувало б саму філософію, де загалом ніщо не може пропасти. «Мислячі тіла, — зазначав О.М. Новицький, — герої-завойовники нових ідей у філософії, їх тимчасове життя — все проходить, але їх подвиги, їх творіння, їх думки не послідували за ними, тому що їх подвиги є творіння в світлі свідомості того, що ховається в надрах безсмертного духу. І тепер творіння філософів, що давно зійшли зі сцени земного буття, складені не в одному храмі спогадів; і тепер для нас вони такі ж близькі і живі, як в часи свого походження; і тепер черпаємо з них думки, відбиті в думках, які складають сьгоднішнє буття нашого духу».

Новицький походив зі старовинного шляхетного роду, права якого закріпило Волинське Дворянське зібрання 1802 року, а 1847 року Орест разом з родиною затверджений у правах потомствених дворян з наданням дворянського герба грамотою Миколи I, що нині зберігається в Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Виявом поваги викладачів університету

Св. Володимира до свого молодого колеги було неодноразове обрання його деканом 1-го відділу філософського факультету. Вперше Ореста Марковича висунули на цю посаду наприкінці 1838 року, згодом – знову на рік – на початку 1840 року; потім – 1835, і, нарешті, на чотири роки – з 22 листопада 1846 року.

Магістр богослов'я, професор Київської духовної академії, член Київського релігійно-філософського товариства Петро Павлович Кудрявцев писав про Ореста Марковича: «Не скажу, що з Новицького був природжений філософ. Юнацькими роками він мріяв про медичну кар'єру. Маючи міцний та ясний розум, солідні наукові ресурси, неабиякий дар слова та вміючи працювати регулярно й методично, він обіймав філософську кафедру, йому доручену, не тільки з честю, але й блискуче». У ті часи професори друкувалися не так багато, як згодом, але професор О.М. Новицький за час своєї діяльності в університеті видав два підручника: з психології (1840) та з логіки (1841).

Педагог високого професійного рівня, О.М. Новицький за умов негативного ставлення до філософії в Російській імперії не тільки виступив на її захист, а й враховуючи новітні досягнення світової філософської думки того часу, зокрема німецької класичної філософії, зробив спробу по-новому в російськомовній філософії підійти до осмислення її предмета, завдань і призначення, виявлення основних механізмів і тенденцій її розвитку.

Насамперед, Орест Маркович зазначав, що в усіх народів з найдавніших часів наука була предметом поваги й похвали, здавна визнавали її особливим подарунком богів, а нині визнають її окрасою і кращим надбанням людського роду. Не такою щасливою була доля філософії. Серед торжества інших наук вона здавна була предметом більше критики,

ніж похвали. Всі нарікання на філософію, доходять висновку Новицький, виникають тому, що широка громадськість (навіть освічені її представники) не бачать користі від неї і навіть визнають її шкідливою для релігії і держави. Все це відбувається тому, що в суспільстві не знають, що таке філософія, що вона вивчає, в чому полягає її призначення, а через незнання приписують невластиві їй функції. Відповідь на наведені питання лежить на поверхні самої філософії. Досить звернутися до неї і відразу можна побачити, що філософія є глибинною потребою нашого власного духу, породжуючись в якому вона запалює його новим баченням – світлом чіткої думки. Поширюючись на всі види буття, філософія обіймає всі предмети бачення, постає наукою наук, наукою про все. Це випливає з того, що свідомість, виступаючи із себе, обмежується сторонніми предметами і, відображуючись від них до себе, стає центром пізнання, а всі інші предмети розглядає як такі, що її оточують. Одне й друге відбиваються в нашій свідомості ідеально, а не реально, оскільки дійсне буття речей не залежить від пізнання. «Свідомість зарання бере дещо вище за себе і світ, в чому немає ні центру, ні кола, що є безконечним. Віддаючи собі звіт у предметах свого бачення, людина думці своїй підпорядковує власну думку. Саме тут народжується філософія і тут досягає своєї останньої межі». Як науки про все змістом філософії є загальні форми й закони буття. «Вона, – наголошував Орест Маркович Новицький, виступаючи перед майбутніми вчителями, – є наука про все тільки в тому відношенні, що приводить до усвідомлення законів і основ всякого буття; вона є наукою наук тільки тому, що містить в собі умови умов, начала і форми всякого бачення. Вона виключає із своєї галузі все те, що в частковості своїй може бути підпорядкованим законам і формам буття: тільки ці

форми і закони складають її істинний зміст, на який не можуть претендувати інші науки».

...Ще в повоєнний час стояв у Києві на розі вулиць Тарасівської та Толстого опатний особняк ампірного стилю, відомий серед киян як будинок професора Новицького. Небагато знайдеться у столиці особняків, де життя їхніх мешканців протягом багатьох десятиліть так тісно було пов'язане з розвитком української науки, культури й українського руху взагалі. До речі, вулиця Тарасівська разом з Паньківською і Микільсько-Ботанічною входили до так званого «Латинського кварталу», названого так через те, що тут у ХІХ – на початку ХХ століть селилися студенти й викладачі університету Св. Володимира.

Як писав історик, мистецтвознавець, музеєзнавець, автор найкращого довоєнного путівника по Києву Федір Людвігович Ернст, Новицький одним із перших серед професорів університету закінчив будувати власний особняк і володів ним з 1842 року. Орест Маркович приятелював з архітектором О.В. Беретті й, можливо, саме йому належить авторство проекту будинку. Як і вся тогочасна професура, О.М. Новицький деякі кімнати у своєму будинку здавав у найми студентам та викладачам університету. У 1947–1848 роках тут мешкав і малював на стінах карикатури на тодішніх чиновників студент-математик, згодом видатний художник, відомий далеко за межами Києва, Микола Миколайович Ге. У варіанті автобіографії Орест Новицький писав: «...разом з М. Ге жив і його репетитор католик Ізбицький Остап. Того часу Ізбицький жив у Києві, вже скінчивши університет, а опісля він склав іспит на магістра, прийняв православ'я, вступив до Московської духовної академії на богословський курс, прийняв чернечий постриг і в сані архімандрита помер в Іркутську (1869). От оцей

Ізбицький, закінчивши університетське навчання, пішов до помічника куратора шкільної округи з проханням дати йому яку-небудь посаду в гімназії. Коли його не було, Ге у своїй кімнаті на стіні, що, як тоді велося, була пофарбована олійною фарбою, вуглем намалював з одного боку Ізбицького з проханням у смиренному й прихильному вигляді, а з другого боку – помічника куратора в його гордій начальницькій позі. В цьому нашвидку зробленому начерку, що довго зберігався на стіні, юний талант надзвичайно влучно виявив не тільки зовнішні риси його, а й характер самої душі його, оскільки вона відбилася в зовнішності. Можна сказати, що Ге на цей раз показав себе фотографом не тільки тіла, а й душі, наскільки це було можливо у швидкому начерку вуглем».

Професору Оресту Новицькому та його родині садиба на розі Тарасівської та Караваєвської належала понад 70 років (1842–1913). Ф.Л. Ернст зазначав: «Одноповерховий, з чотирма іонійськими колонами з кожного фасаду, пофарбований на жовте з білим, дерев'яний будинок, цікавий у плані». В особняку народилися шестеро дітей професора, тут вони зростали (двоє померли малолітніми), отримували виховання, одружувались. У будинку часто гостювали як студенти, так і викладачі університету Св. Володимира: В. Антонович, М. Драгоманов, О. Кістяківський та інші.

Для нашого розширення світогляду про Новицького: збиралися в квартирі Ореста Марковича й «громадівці», оскільки старший зять О.М. Новицького – Вільям Беренштам, одружений зі старшою дочкою професора Зінаїдою, відігравав помітну роль в українському демократичному русі. Вільям (Вільгельм) Людвигович Беренштам (1838–1904), син курляндського єврея (лютеранина), київського банкіра; вступив до київської 1-ї гімназії з пансіону фран-

цуза Гедуена, де ґрунтовно вивчав французьку мову. Закінчивши 1857 році гімназію, а 1862 – університет Св. Володимира (історико-філософський факультет), вступив на педагогічні курси, засновані в Києві 1860 року. Будучи слухачем курсів, водночас викладав географію у київській 2-й гімназії. З 1862 році активно працював у Київській громаді разом з В. Антоновичем, Ф. Панченком, В. Познанським, Т. Рильським, П. Житецьким, П. Чубинським.

А тепер кілька абзаців щодо діяльності Ореста Марковича як педагога-філософа: на закиди щодо шкідливості філософії для держави й релігії О.М. Новицький словами німецького філософа та ідеаліста Вільгельма Шеллінґа зазначав, що, якщо це дійсно так, то вина в цьому має падати на саму релігію і на державу, ті умови, в яких функціонує філософія. «Всі великі люди, – підкреслював Орест Маркович на лекціях, – і, особливо ті, хто займається філософією, суть представники свого народу, вони як у фокусі тільки концентрують в собі те, що уже розсіяно в народі, приводять до свідомості, що й без того таїться в душі народному темно й беззвітно.

Таким чином, якщо філософи відбивають у своїх вченнях шкідливі напрями духу, то це природно тому, що такий дух представлений їм народом; вони повертають йому те, що сприйняли від нього самі, повертають тільки в другому, більш розвинутому вигляді; це вплив віянь народних же думок і почуттів, тільки зусиллями нової напруги думки, більш могутньої і діяльної. Тільки за таких умов філософічне вчення може мати значний вплив на народ; тільки тоді захоплюється він філософічними ідеями, тільки тоді приймає їх з живою участю і засвоює їх із захопленням, коли знаходить в них відбиток своїх власних понять і чуттєвостей. В протилежному випадку філософічні ідеї, самі високі і світлі залишаються непізнаними, як чужі духу народному; вони не приживуться

в суспільній думці, як рослина у невластивому для себе ґрунті; самі виразні та щирі віщування філософів не знайдуть собі співчуття, замруть там самотнім звуком в пустому просторі. Вплив народного духу на філософію безумовно стільки ж, як і дія філософії на подальший розвиток понять народу. Так завжди було і буде з філософією... Так було з нею і у Франції у XVIII столітті. Не філософи розбестили народ і довели його до жахів вільнодумства і свавілля, а народ розбестив і зіпсував тих, які за хистом своїм могли бути філософами».

Чіткою і недвозначною була позиція Ореста Новицького щодо питання про корисність філософії, коли від неї вимагають обов'язкового практичного результату, певної вигоди. Професор зазначав, що подібного роду користь має сенс лише як перше досягнення людини в боротьбі з ворожими силами природи. В цьому відношенні можна визнати роботу і прибуток як найголовніші чинники життя, визнати весь світ фабрикою, торговою біржею. Однак самостійний філософський погляд відразу відкриває нам те, що все корисне має сенс лише для досягнення вищих духовних цілей, бо ми живемо не для того тільки, щоб працювати, а працюємо, щоб жити, жити істиною, здійснювати істинні цілі нашого життя. Коли втрачається істинна межа життя, коли користь постає вищою за все і визнається мірою для оцінки і суджень про всі речі, тоді гине все високе і благородне в житті народу, вся енергія його духу. Винаходи парових машин, побудова залізниць, зазначає Новицький, стають тоді значно важливішим, ніж найзначніші відкриття в галузі науки, а невтомна турботлива людина промисловості, ніж подвиг самопожертвування для вищої ідеї життя. Там, де все вимірюється виключно користю, там немає і не може бути героїчних подвигів безкорисності, самопожертвування і загалом істинно великих характерів.

Як зазначалося, О.М. Новицький виділяв два основних періоди розвитку філософії — давньоязичницький і християнський. Ці періоди він розбивав на ступені, напрями, витворюючи цікаву і досить оригінальну концепцію історико-філософського процесу, його періодизації. Початком філософії, першим періодом її розвитку він вважав стародавньосхідну філософію, пов'язану з язичницькими релігіями як безпосередніми релігіями сили, або релігіями природи. У своєму розвитку вона проходить два ступені: філософію китаїців, що виростає з елементів релігійних, та індійську, яка розвивалася в лоні релігії. Перша з них займається виключно мисленням буттям і не звертає уваги на процеси самого мислення; друга головну увагу зосереджує на проблемі звільнення душі з-під влади природи. Кожна з них розвивається в певних школах, набуваючи своєї специфічності, хоча загалом по відношенню до життя людини відбиває одну й ту саму думку: людина повністю знаходиться в природі як всезагальній субстанції, де Бог змішується зі світом, Бог і світ постають єдиносущими. Таке злиття Бога і світу перешкоджає відрізнити душу від матерії, а внаслідок всезагальності буття людина не знаходить у собі жодної самостійності, заперечує навіть свою особистість як щось чуже для себе. Воля східної людини поринає у всезагальне, без дослідження свого відношення до нього, всезагальне повністю переважає часткове, божественна ідея добра, вступаючи в життя, утворює організовану державу без усвідомлення особистості і її сутності. Особистість тут пригнічується, поневолюється, а сама держава приймає форму східного деспотизму.

Продовженням давньосхідної філософії є давньогрецька, яка формується на основі релігії, проте релігія постає тут як релігія самостійності природи, або релігія особистості. Давньогрецьку філософію О.М. Новицький поділяв

на два відділи. Перший з них має три ступені: 1) звернення духу до природи; 2) звернення до філософічної свідомості і людини, або одностороннє розуміння безумовного в духовному бутті людини; 3) звернення духу до божественного, до того, як воно відкривається в природі, або як усвідомлення безумовно-всезагального. З першим ступенем давньогрецької філософії О.М. Новицький пов'язує три напрями: а) звернення філософської свідомості до речовин природи, речовинних її начал (філософія іонійців); б) звернення свідомості до форми речей і початків, які їх утворюють (піфагорійці); в) виявлення відношення між єдиним і множиною (від Ксенофана до Анаксагора). Перший напрям він розглядає як продовження релігійних традицій єгиптян про першобожество, перенесених з галузі віри у галузь вільного дослідження природи, в галузь знання, що стало першим посередником між релігійною свідомістю греків і подальшим розвитком філософії. На відміну від іонійців піфагорійці внесли ідею основного начала світу як першоєдиного, безроздільного, проте не як певного поняття, а як субстанції, повноти усього можливого буття. В третьому напрямі, що постає як власне грецька філософія на противагу попереднім орієнтаціям на єгипетські джерела, вироблена ідея божества як єдиного і тотожного із світом, яка пізніше доповнюється рядом нових моментів, а саме: виявлення буття множини (атомізм Левкіппа і Демокріта); утвердження байдужості єдиного і множини у неперервному процесі проявів (Геракліт); виявлення видозмін єдиного у множині (Діоген Аполонійський); відторження множини від єдиного (Емпедокл); визнання самостійності єдиного і множини, видозмін множини, спрямованої до єдиного (Анаксагор). В цілому О.М. Новицький робить висновок, що на даному ступені філософія природи, почавши своє світосприйняття з

речовини (тіла) і нечуттєвого, завершує його духом, готуючи підвалини для нового ступеня філософської думки.

На другому ступені давньогрецької філософії відповідно до поглядів О.М. Новицького відбувається звернення до філософічної свідомості і людини, або одnobічне розуміння безумовного в духовному бутті людини. Аналізуючи цей ступінь давньогрецької філософії, він зазначає, що тут людина виступає вперед із кола істин природно-морального діяння, переставляючи акценти із світу як такого на світ моралі, людину як мірила речей, де божественне приймає відношення до людини у вигляді добра як мети людських бажань. Предметом філософії стає дух, а сама вона утверджується у трьох напрямках. У першому напрямі обстоюється погляд на розумові і моральні сторони людини з індивідуальної «емпіричної» точки зору (софісти). Другий напрям виходить з точки зору всезагального, ідеального (Сократ). Одnobічними послідовниками Сократа утверджується третій напрям, який акцентує увагу на якусь одну орієнтацію в проблемах. При цьому кожний з них виступає як послідовна ланка в загальному розвитку думки, де третім ступенем грецької філософії є філософія божественного як безумовно-загального, філософія Платона і Арістотеля.

Філософія третього ступеня, за Новицьким, починає займатися власним розвитком ідей, звертаючи увагу насамперед на правильний спосіб їх розвитку. Оскільки моральною діяльністю людини є добро, то воно не може обійтися без пізнання в самому собі, а в цьому пізнанні і полягає мудрість, яка так необхідна для людини, тим більше, що моральна діяльність має здійснюватися за певною мірою, котру можна знайти тільки в знанні. У Платона знання є не готова, чисто об'єктивна система, а живий процес духовного розвитку думки, досягнення істинно сутнього — ідеї,

де все об'єктивне, пластичне. Вивчаючи погляди Платона, О.М. Новицький звертає увагу й на недоліки платонівського світосприйняття, серед яких називає виведення явищ з ідей, розрив між світом ідей і світом явищ, а також теологічність розгляду природи. Там само аналізується філософія Арістотеля, тобто з урахуванням як сильних, так і слабких сторін його вчення. Арістотелем Орест Новицький завершує перший відділ грецької філософії, переходячи до другого.

Другий відділ грецької філософії Новицький називає суб'єктивним спрямуванням філософічної свідомості, яка прагне до визначення формальної сторони науки і здійснення її в житті практикою (починаючи від Зенона до Секста Емпірика включно). Основними напрямками другого відділу грецької філософії він вважав такі: стоїцизм, який визнає критерієм істини суб'єктивну переконаність розсудку, а метою діяльності – підпорядкування суб'єкта всезагальному законіві або доброчестю; епікуреїзм, відповідно до якого критерієм істини є чуттєве спостереження і відчуття, а метою діяльності – задоволення індивіда; скептицизм, який у теоретичному відношенні відкидає придатність критерію стоїків та епікурейців, а в практичному шукає вище щастя в абсолютному спокої душі.

Наступні етапи розвитку філософської думки О.М. Новицький проаналізував у аналогічному ключі. Цікавим тут постає не стільки підхід його до періодизації історії філософії, скільки розуміння самого процесу її розвитку, ті методологічні вимоги, з якими ми повинні підходити до історії філософії, аналізу поглядів того чи іншого мислителя, доробок якого є лише одним з етапів всезагального розвитку філософського мислення як такого. Як бачимо, для Ореста Новицького метою зусиль людського духу, відбитого в історії філософії, є поступове досягнення істини, яка полягає не в прийнятті гото-

вого знання, а у самостійності його виробництва і звернення до світу чистої свідомості подібно тому, як метою прагнень людського духу, в якому відбиваються матеріальні події все-світньої історії, є поступове досягнення розумової свободи.

Тому, при вивченні історії філософії, радив професор Новицький майбутнім вчителям, треба враховувати той факт, що філософські вчення різних часів, маючи між собою внутрішні зв'язки, які полягають у послідовності їх розвитку, потребують адекватного їх вивчення і викладання як замкнутої в собі цілісності. Отже, вивчаючи філософські погляди, викладати філософію треба у її внутрішній єдності і розвитку, оскільки «викладання філософських учень, обмежених лише хронологічним їх порядком, ще не дає розуміння їх сутності і знання, їх внутрішніх зв'язків і рухомих сил їх розвитку». Наведені вимоги О.М. Новицький послідовно проводив у своїх курсах, вказуючи не тільки на значення тієї чи іншої філософської системи, а й на тісні зв'язки її із загальним напрямом самої філософської думки, конкретний внесок того чи іншого мислителя в цей загальний процес. Так, заслугу Канта О.М. Новицький вбачав у тому, що він примирив думку і буття, хоча в своїй системі не зміг примирити віру і знання, що властиве і його послідовникам — Шеллінгу і Гегелю. На розв'язання цієї проблеми він і орієнтував християнську філософію майбутнього, слідуючи своїй історіософській концепції.

...Часопис «Киевская старина» (липень 1884) надрукував некролог про Ореста Марковича Новицького, де сказано про нього і як про «великого педагога». Філолог і журналіст Володимир Науменко зізнався, що текст некрологу писав редактор видання Феофан Гаврилович Лебединцев: Новицькі і Лебединцеви були у свояцтві — брат Феофана Гавриловича, Петро був одружений з рідною небогою Ореста Новицького.

*Скальпелем
і словом*

Живи так, щоб ніколи не було соромно, якщо те, що ти робиш або говориш, стане відомо усьому світу, — навіть, якщо те, що стане відомо, буде неправдою.

Річард Бах

Жити на білому світі — значить постійно боротися і постійно перемагати.

Микола Пирогов

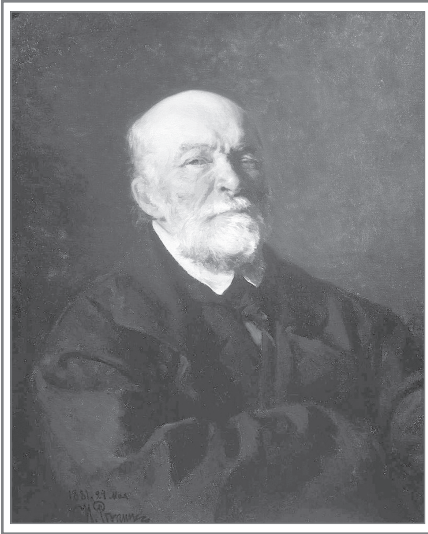
День — маленьке життя, і треба прожити його так, начебто ти маєш померти зараз, а тобі раптом подарували ще добу.

Максим Горький

ПИРОГОВ

Микола Іванович

(13 (25) листопада 1810, Москва, Росія — 23 листопада (5 грудня) 1881, Вінниця) — хірург і педагог. Засновник атласа топографічної анатомії людини, засновник військово-польової хірургії, започаткував використання анастезії при оперативних втручаннях. Член-кореспондент Петербурзької академії наук. В 14 — зарахований на медфакультет Московського ун-ту, а в 17 — обрано кандидатом для підготовки до професорського звання. Засновник: атласа топографічної

анатомії людини та військово-польової хірургії, інститут сестер милосердя в Російській імперії, що став родоначальником вітчизняного Товариства Червоного Хреста; започаткував використання анастезії при оперативних втручаннях. На посаді опікуна навчальних округів спробував реформувати систему шкільної освіти, що тоді склалася, його дії призвели до конфлікту з владою, і вченому довелося залишити посаду. О. Купрін в оповіданні «Чудесний лікар» розповів про вченого, яке вперше надруковане в газеті «Київське слово». 1858—1861 — попечитель Київського навчального округу, читав лекції в університеті Св. Володимира студентам — майбутнім учителям.

У віці 26 років Микола Пирогов став професором хірургії спочатку в Дерптському університеті, а потім в медико-хірургічній академії Санкт-Петербурга. 1854 року під час облоги Севастополя Пирогов на його особисте прохання був направлений на фронт на чолі з організованою їм громадою «сестер милосердя». Тут, на театрі військових дій, віддавав всі сили лікування поранених воїнів, ним зроблено кілька тисяч операцій.

Свої погляди на освіту й виховання Микола Іванович Пирогов висловив у низці публікацій та намагався реалізувати у своїй практичній діяльності. В 1856 році він надрукував у журналі «Морской сборник» статтю російською мовою «Вопросы жизни», в якій розглядав питання сімейного і суспільного виховання дітей, обґрунтовує свій ідеал високоморальної людини та доводить необхідність моральної освіти. Насамперед, писав Микола Іванович, потрібно забезпечити розвиток особистості, сформувані моральні цінності, необхідні людині при вступі у самостійне життя. Він вказував на шкідливість ранньої професіоналізації, спеціалізації в освіті, як для самої людини, так і для суспільства. «Бути людиною — ось до чого має вести виховання», — писав Пирогов, вказуючи, що для цього все до певного віку, коли визначаються схильність і здібності, «повинні користуватися плодами одного й того ж морально-наукового освіти». Він повстає проти ранньої, передчасної спеціалізації дітей,

250

яка звужує їх кругозір і гальмує їхній моральний розвиток. «До чого промінюють так скоро вигоди загальнолюдського освіти на прикладної, односторонній спеціалізм? Не поспішайте з вашої прикладної реальністю. Дайте дозріти та зміцнити внутрішнім чоловіком», — вигукує Пирогов, вказуючи, що підставою професійного навчання має бути широке загальну освіту.

Думки Миколи Пирогова були прогресивними для свого часу. Вони були висловлені ним у листах до своєї майбутньої дружини ще 1850 року. Головне призначення матері, стверджував Пирогов, повністю віддавати себе сім'ї, вихованню дітей. «Жінка повинна бути підготовлена до виховної діяльності, — писав він. — Неоціненне щастя бути вихованим в перші роки життя дитини освіченою матір'ю, яка знала б і розуміла почесність свого покликання. Щоб виконати це покликання, матері необхідно постійно прагнути до самовиховання і самоосвіти». Пирогов високо підносив роль жінки в суспільстві. Критикував недоліки жіночої освіти.

«Вони — жінки — головні будівничі суспільства. Наріжний камінь закладається їхніми руками», — наголошував Микола Іванович і наполягав на тому, що мати має бути оточена особливою увагою та повагою суспільства. Микола Пирогов вказував на необхідність бережного й уважного ставлення до дітей, розум і серце яких під впливом виховання і навчання, подібно м'якому воску, можуть набувати різних форм. Вчитель мусить прозорливим і спостережливим оком помічати дії учня, його природні нахили, розвивати їх чи стримувати й надавати їм іншого спрямування. В сімейному вихованні, зазначав Микола Пирогов, більше можливостей для керування індивідуальним розвитком дитини, ніж у школі, і ці можливості потрібно обов'язко-

во використовувати в повній мірі. Микола Пирогов вважав обов'язковим виховання і навчання рідною мовою, виступав за зв'язок школи з життям. На його думку, навчання дітей грамоти слід починати з шестирічного віку. Для розвитку мислення дітей важлива не тільки наочність, а й слово. Дар слова — це єдиний і неоціненний засіб дійти до суті значно глибше, ніж одним зовнішнім сприйманням. Микола Пирогов стверджував, що наочність і слово треба застосовувати в тісному взаємозв'язку.

*Микола Пирогов захищає докторську дисертацію.
Мал. В. Пирогова*

В 1856 році Миколу Пирогова призначено піклувальником Одеського навчального округу. Олександр II негативно ставився до Пирогову, вважаючи його «червоним» (хоча він був лише лібералом), але, призначаючи його на цю посаду, хотів створити видимість турботи царського

уряду про народну освіту. Протягом дворічного управління Одеським навчальним округом Пирогов прагнув підняти значення педагогічних рад гімназій, вселяв директорам та вчителям навчальних закладів думку про необхідності гуманного ставлення до дітей, підготував відкриття університету в Одесі. Ліберальна діяльність його як попечителя навчального округу викликала в одеського генерал-губернатора підозру у вільнодумстві та підриві авторитету влади. Пирогов був переведений у Київ на посаду опікуна Київського навчального округу. Тут він продовжував поліпшувати роботу шкіл, рекомендувала вчителям відвідувати уроки один одного, заохочував методичні шукання вчителів, ввів у практику гімназій позакласні літературні бесіди, сприяв відкриттю в Києві однією з перших у Росії недільних шкіл для дорослих. Відомий сучасник Миколи Пирогова основоположник наукової педагогіки Костянтин Ушинський писав: «Нарешті ми маємо серед нас людину, на яку з гордістю можемо вказати нашим дітям та онукам і бездоганим шляхом якої можемо вести сміливо наші молоді покоління. Нехай наша молодь дивиться на цей образ – і майбутнє нашої вітчизни буде забезпечено». «М.І. Пирогов не тільки збуджує в нас бажання діяльності на користь суспільну, але й народжує тверду впевненість у тім, що ця діяльність не пропаде дарма. Народ, із середовища якого виходять такі особистості, як особистість М.І. Пирогова, може з упевненістю дивитися на своє майбутнє».

Микола Пирогов як Київський попечитель запропонував новий проект шкільної системи, спрямований проти станової школи, вважаючи, що підставою шкільної системи повинна бути дворічне початкове навчання. Свою шкільну систему Микола Іванович будував за принципом єдиної школи.

Пирогов пропонував шкільну систему з декількох ступенів, з порівняно нетривалим терміном навчання в кожній, а саме: після початкової дворічної школи – прогімназія (неповна середня школа) двох типів із чотирирічним курсом; за нею йде гімназія також двох типів – з трьох-, п'ятирічною тривалістю навчання. Цю систему завершує вища школа (університети і вищі спеціальні навчальні заклади). Про ці плани Микола Іванович ділився й зі студентами університету Св. Володимира.

Головне місце в системі середньої школи Микола Пирогов відводив стародавнім мовам (латинській і грецькій), російській мові та літературі, математиці та історії. Класичною середній школі попечитель Київщини віддавав перевагу перед реальною. Тривалість навчання в першому на два роки більше, ніж у другій. Навчальний план класичної гімназії має загальноосвітній характер, тоді як в реальній гімназії вводяться прикладні (професійні) навчальні предмети, що значно знижує загальну освіту, що дається реальної гімназією, особливо якщо врахувати, що курс її всього трирічний (тоді як у класичній гімназії – 5 років). У перших двох класах класичної та реальної прогімназії курс навчання майже однаковий. З III класу класичної прогімназії починається навчання латинської мови, а з IV класу – грецькому. Студенти, які закінчили реальну прогімназію йдуть або в реальну гімназію, або в III клас класичної прогімназії, або на практичну роботу. З класичної гімназії можна вступати до університетів або у вищі спеціальні навчальні заклади, тоді як закінчивши реальну гімназію приймалися тільки у вищі спеціальні навчальні заклади або ж ішли на практичну роботу. З метою полегшити отримання вищої освіти незможним Микола Пирогов пропонував зменшити плату за навчання.

У своїх циркулярах за навчальним округом Микола Іванович Пирогов звертав увагу вчителів на необхідність відкинути старі, догматичні способи викладання і застосовувати нові методи. Треба будити думку учнів, розвивати їх розумові здібності, прищеплювати навички самостійної роботи. Досвідчений учитель повинен порушити увагу учнів і розвинути в них інтерес до повідомляється навчального матеріалу, а це, на думку Пирогова, найголовніше для успішності навчання. Основними дидактичними принципами Пирогов вважав свідомість навчання, активність і наочність.

М.І. Пирогов вніс значні покращення в роботу педагогічних рад гімназій та університету Св. Володимира, розширив зміст обговорюваних питань, ввів в систему доповіді й обмін думками з дидактичним питань, всіляко заохочував методичні пошуки вчителів та професури, рекомендував взаємне відвідування уроків і лекцій. Вимагаючи, щоб вчителі, керівники прогімназій, гімназій та інститутів добре вивчали учнів і студентів, знали їхню успішність. Пирогов пропонував переклад з класу в клас, з курсу на курс проводити за результатами річної успішності й негативно ставився до переказними іспитів, відзначаючи наявність у них значного елемента випадковості та формалізму.

До викладання у вищій школі Микола Іванович Пирогов пропонував залучити відомих учених, рекомендував посилити бесіди професорів зі студентами, проводити семінари, просемінари і практичні заняття і всіляко розвивати у студентів навички поглибленої самостійної роботи. «Всі, хто готується стати корисними громадянами, — відзначав М.І. Пирогов, — повинні спочатку навчитися бути людьми».

Саме завдяки Миколі Івановичу в Києві вперше в Російській імперії започатковані недільні школи. Сталося це

1859 року, коли відкрили медичну клініку університету Св. Володимира.

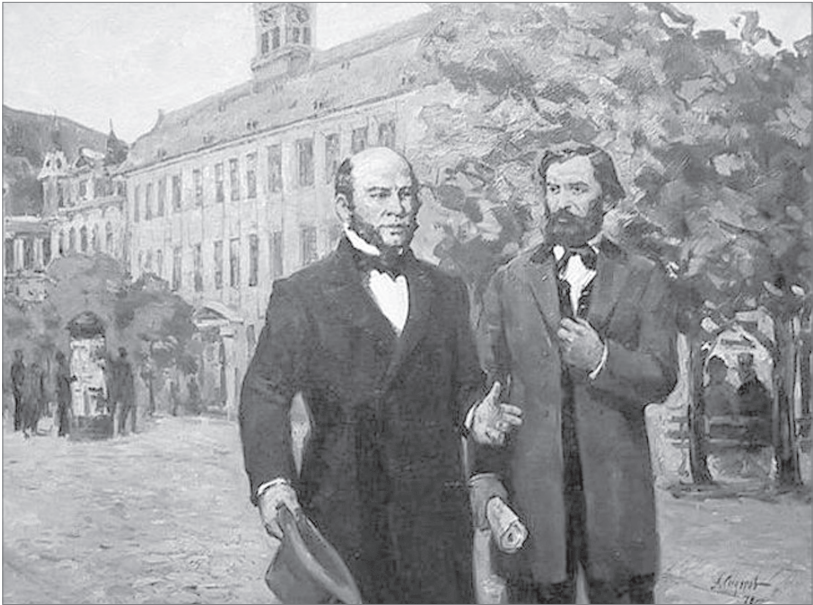
Ідею створення недільних шкіл подав Олександр Герцен молодому професорові історії Київського університету П.В. Павлову, коли той приїздив до видавництва «Колокола» в Лондон. Платон Васильович Павлов – високоосвічена та культурна людина, улюбленець студентської молоді – підтримав студентів університету в їх проханні на ім'я попечителя М.І. Пирогова «відкрити в приміщенні Києво-Подільського дворянського училища дарову недільну та святкову школу». Програмою навчання передбачалося, що в цих безплатних навчальних закладах трудовий народ, який не має коштів на здобуття освіти від держави, навчатимуть письма, читання, арифметики, природничих та суспільних наук.

Офіційний дозвіл на відкриття недільних шкіл і практичну допомогу для їх створення забезпечив попечитель Київського навчального округу М.І. Пирогов. У листі до міністра освіти від 13 жовтня 1859 року попечитель писав: «Беручи до уваги користь недільних шкіл для дітей трудового класу, які не мають ні часу, ні грошей, я дозволив... студентам відкрити недільну школу для хлопчиків».

Перша недільна школа була відкрита 11 жовтня 1859 року в приміщенні Києво-Подільського повітового дворянського училища. У ній навчалося понад сто учнів віком од семи до тридцяти років і юнаками та дівчатами опікувалися й студенти-майбутні вчителі. Заняття проводились у недільні та святкові дні. Особливістю їхньою було не тільки те, що учні навчалися там безкоштовно, а й те, що вчителі та студенти працювали добровільно, майбутні вчителі там проходили педагогічну практику. В основному це були студенти Київського університету, в майбутньому велика плеяда відомих учених, письменників, громадсь-

ких діячів – цвіт української інтелігенції. Серед них: Михайло Петрович Старицький – талановитий український поет, драматург і прозаїк, який певний час жив на Поділлі; Михайло Петрович Драгоманов – український публіцист, історик, фольклорист і громадський діяч; Анатолій Патрикійович Свидницький – письменник, який особисто склав для недільних шкіл підручник «Русская азбука»; Ка-

*Великі педагоги – Микола Пирогов і Костянтин Ушинський.
Мал. О. Сидорова*

леник Васильович Шейковський – мовознавець, етнограф і видавець, автор «Південно-руського словника», написав для недільних шкіл підручник «Домашня наука»; Веніамін Йосипович Португалов – відомий лікар-публіцист та ін. Видатний український письменник Іван Франко про цих «добровольців-педагогів» писав: «Високоосвічені, оживлені найкращими ідеями свого часу... вони внесли всі свої великі духовні засоби,

свій запал і енергію в діло розвитку українського народу. Майже всі вони... працювали в недільних школах».

Усього для першої недільної школи висловили бажання бути вчителями 17 студентів університету та один студент духовної Академії. Офіційний догляд за недільними школами було доручено професорові Платону Павлову та штатному доглядачеві повітової школи Слепушкіну. Згодом Микола Іванович напише у статті «Про недільні школи»: «За запровадження недільних шкіл узялися першими малороси, ревні шанувальники Куліша та Шевченка, крапці учні професора Павлова... Вчителі, крапці і за здібностями, і за моральністю, узялися навчати грамоти, письма і рахування з несподіваним педагогічним тактом, звернули увагу на нові засоби навчання, зайнялися ними і досягли успіхів понад всякого чекання».

На той час у Києві вже працювало 7 недільних шкіл. Серед них при Другій жіночій гімназії вчителями цього закладу 31 січня 1860 року організована перша жіноча недільна школа. За нетривалий час число шкіл значно збільшилося. Відкривалися вони і для дорослих, і для дітей, і для арештантів у тюремних будинках, і для солдат у саперних бригадах. За прикладом Києва одна за одною недільні школи почали працювати в губернських і повітових містах — Ніжині, Харкові, Полтаві, Чернігові, на Волині та Поділлі, а згодом у багатьох містах Російської імперії.

Перші недільні школи здобули велику популярність серед простих людей, особливо молоді. Так, відомий український байкар Леонід Глібов писав: «Недільна школа при Чернігівській гімназії, відкрита 9 травня 1860 року внаслідок бажання та пропозиції попечителя Миколи Івановича Пирогова, постійно відвідувалась протягом всього учбового року». Але, на жаль, ці школи мали надто мізерні кошти,

не вистачало й книжок Букварі, книжки для читання використовувались як російські, так і українські. У жовтні 1860 року М.І. Пирогов подає прохання Київському генерал-губернатору про відкриття в Києві підписки на добровільні пожертвування на користь недільних шкіл. А в грудні 1860 року із цією ж метою був отриманий дозвіл на проведення студентами Київського університету публічних читань творів російських та українських класиків.

Значний інтерес до діяльності недільних шкіл виявив видатний український поет Тарас Григорович Шевченко. Він покладав на них великі надії, як на один із головних навчальних закладів для народу, цікавився їхньою роботою, надавав їм матеріальну допомогу. Тарас Григорович висунув ідею створення відповідних підручників з різних галузей знань, які б не обмежувалися лише навчанням елементарної грамоти, а й давали б знання з природничих і гуманітарних наук. Спеціально для недільних шкіл поет написав і за власний рахунок видав «Буквар южноруский». У листі від 4 січня 1861 року до Михайла Чалого, інспектора другої Київської гімназії, Тарас Григорович писав: «Посилаю вам на показ 10 примірників мого «Букваря», а з контори транспортів отримаєте 1000 прим. Зберете гроші, то положіть їх в касу вищих недільних шкіл», з Санкт-Петербурга Т.Г. Шевченко передав для київських недільних шкіл 100 примірників «Кобзаря» для продажу на їхню користь. До речі, «Кобзар» учні вивчали нарівні із шкільними підручниками. Тарас Григорович мав серйозний задум найближчим часом скласти для учнів арифметику, етнографію, географію та історію України. Однак передчасна смерть не дала можливості поету здійснити ці наміри.

Микола Іванович Пирогов за період попечительства проявив себе і як педагог-новатор, уважний і чуйний ви-

хователь. У цей період він написав низку педагогічних праць: «Школа і життя», «Одеська Талмуд-Тора», «Чого ми бажаємо?», «Бути та здаватися», «Доповідна записка про хід освіти в Новоросійському краї та про кричущу необхідність

*Композитор Петро Чайковський у гостях в педагога
Миколи Пирогова. Мал. О. Сидорова*

реформування учбових закладів», «Чи треба сікти дітей у присутності інших дітей?», «Про мету літературних бесід у гімназіях», «Про реформування Одеського Рішельєвського ліцею в університет», «Університетське питання», «Листи із Гейдельберга». У них Микола Іванович наполягав на прогресивних формах навчання, розвитку мислення учнів і студентів, на поліпшенні навчального процесу та вихованні молоді в школах і університетах, на нагальній потребі підготовки викладацьких та педагогічних кадрів. У статтях також порушувались важливі проблеми університетської

та вищої освіти: Пирогов підтримував будь-яку ініціативу, боровся за доступність освіти, в тому числі й вищої — для народу, відкриваючи недільні школи для дітей і дорослих. Неспроста Костянтин Ушинський написав: «Якщо внаслідок нещасливих обставин педагогічна діяльність М.І. Пирогова зупинилася б на тому, що він уже зробив, то й тоді шановане ім'я його не помре в історії освіти».

Однак, зовні безпечна й корисна для імперії діяльність недільних шкіл, створених Миколою Пироговим, приховувала в собі глибокий зміст. Тут поширювались демократичні ідеї, які сприяли посиленню в народі ненависті до всієї системи самодержавства. Із цього приводу Микола Іванович неодноразово одержував із канцелярії Київського генерал-губернатора розпорядження щодо посиленого нагляду за недільними школами: «Ваше Превосходительство, маю прохання до Вас зробити розпорядження про суворий нагляд за недільними школами, щоб навчання в них відповідало бажанням і наміру уряду».

У лютому 1860 року в Києві була заарештована група студентів університету Св. Володимира, серед них — і майбутні педагоги — члени таємного товариства. М.І. Пирогову запропонували встановити постійний поліцейський нагляд за «поведінкою і напрямом думок» студентів. Ця вимога обурила Миколу Івановича. До того ж, його гуманна і прогресивна діяльність на посаді попечителя Київського навчального округу викликала дедалі більше невдоволення правлячих кіл і насамперед Київського генерал-губернатора князя Іларіона Васильчикова. На початку 1861 року попечитель М.І. Пирогов змушений подати рапорт про відставку, а через рік недільні школи були закриті.

Коли Микола Іванович був звільнений з посади піклувальника, прогресивна громадськість Києва та студентство

влаштувала любимому педагогу урочисті проводи, а Михайло Драгоманов на загальних студентських зборах, організованих на підтримку попечительської діяльності Миколи Пирогова, сказав: «Шкода того суспільства, в котрому гуманність поряд із законом здається свавіллям». Олександр Герцен написав у «Колокол», що звільнення Пирогова — це «...один з найбільш мерзенних справ Росії дурнів проти Русі, що розвивається».

Царський уряд ряд зробив вигляд, що має намір використовувати досвід Пирогова як педагога, і призначив його керівником молодих людей, яких готували за кордоном до професури, але в 1866 році позбавило Миколу Івановича і цієї посади. Великий хірург, відомий громадський діяч і педагог, Пирогов мав вийти, ще повний сил, у свій невеликий маєток у Вінниці, де помер.

...Минають роки, але час не відділяє нас від життя і педагогічної діяльності Миколи Івановича Пирогова. Він — людина творчого покликання, благородна і глибоко гуманна ввійшов в історію української освіти і як представник передової освітянської думки. Його моральні вчинки, високі думки про честь, обов'язок і гідність особистості й сьогодні служать зразком для вчених і студентів — майбутніх вчителів.

*Портрет
обачної
долі*

Педагогіка хоче виростити всебічно розвинулу людину. Так перш нехай вивчить всі її сторони.

Костянтин Ушинський

Учитель, якщо він чесний, завжди повинен бути уважним учнем.

Максим Горький

Вчительська професія, — це людинознавство, постійне, те, що ніколи не припиняється, проникнення у складний духовний світ людини. Чудова риса — постійно відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення — один із тих коренів, які живлять покликання до педагогічної праці.

Василь Сухомлинський

ПІДТИЧЕНКО Марія Максимівна

(24 травня (6 червня) 1912, с. Чорноглазівка (Слобожанщина; тепер Юр'ївський р-н Дніпропетровської обл. – 29 липня 1991, Київ) – педагог-організатор, кандидат філософських наук (1947), професор, дійсний член Академії пед. наук СРСР (1968). Закінчила Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна (1934); викладала філософію у вищих навчальних закладах Дніпропетровська: металургійному – по 1936, та хіміко-технологічному ін-тах – по 1940. У 1940–

1956 – на державній і громадській роботі. Одна із засновників та керівників Київської міської, згодом – республіканської організації тов-ва «Знання» (1947–1948). Була членом делегації жінок України на конгресах МДФЖ, членом Генеральної ради виконавчого комітету Міжнародної Демократичної Федерації Жінок; на сесії Генеральної Асамблеї ООН в США (1958). Автор наукових праць з питань педагогіки. Нагороджена орденами: Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, Вітчизняної війни 2 ступеня, медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.». 1956–1970 – ректор Київського державного педінституту імені О.М. Горького.

Важко писати про подвижників Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького – їхні високі помисли й дух для нас недосяжні.

В історії нашого навчального закладу є окрема сторінка, що присвячена першій жінці-керівнику педагогічного інституту, яка дві каденції творчо, наполегливо й натхненно організовувала навчальну, наукову, господарську роботу великого творчого організму – колективу столичного вишу. Вихована в трудовій багатодітній селянській родині, розумна і доброзичлива, з ранньої юності Марія Підтиченко була лідером, організатором громадського життя студентського і педагогічного колективів, де навчалася й працювала. Уміння яскраво і образно висловлювати свою думку зробило її палким оратором: вона майстерно володіла великими аудиторіями слухачів – молоді, студентів, мітингів, вітчизняних і міжнародних конференцій.

З початком Другої світової війни сотні тисяч фізично добре підготовлених молодих патріотів країни добровільно стали воїнами, десятки тисяч молодих людей діяли в підпіллі. Марія Максимівна працювала в групі фахівців, які організовували радіомовлення на окупованій ворогом території: радіостанції імені Т.Г. Шевченка, «Радянська Україна» і «Дніпро». Підпільники мали свої радіоприймачі. За матеріалами «Останніх вістей», повідомлень Радінформбюро вони складали тексти листівок, інформаційних

повідомлень для населення. Інформаційні вісточки розповсюджували серед населення, піднімаючи віру в перемогу над ворогом і закликали до опору окупантам.

У 1945–1946-х, повоєнних, роках Марія Максимівна керує групою консультантів з друкованою пропаганди, згодом знову переходить на викладацьку роботу – працює на кафедрі суспільних наук журналістського відділення філологічного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка; захищає дисертацію з філософських наук.

Рух «Жінки світу у боротьбі за мир» був поширений відразу ж по закінченні Другої світової війни. Натхнено, з властивою їй енергією у повоєнні роки Марія Максимівна брала участь у організації роботи Міжнародної демократичної федерації жінок – масової демократичної організації, яка об'єднала жінок незалежно від національностей, політичних і релігійних поглядів для спільної боротьби за свої права. Антифашистський комітет жінок був складовою цією міжнародної організації, яка зібрала в свої ряди активні феміністські, пацифістські, антивоєнні жіночі організації всього світу. На Міжнародному жіночому конгресі 1945 року Марію Максимівну обрано до Ініціативного комітету по створенню МДФЖ та її Президію.

Марія Підтиченко співпрацювала з Женєн Коттон – директором вищої школи в Севрі, Цолою Драгойчевою – болгарським політиком і педагогом, Ісідорою Долорес Ібаррурі – іспанським політиком, Ганною Караваєвою – письменницею, Ніною Поповою – головою Антифашистського Комітету радянських жінок, Ларисою Александровською – народною артисткою БРСР та СРСР, багатьма відомими представницями жіночих організацій світу.

У 1958 році Марія Максимівна була членом делегації жінок України на сесії Генеральної Асамблеї ООН

в Сполучених Штатах Америки. Враження й думки про зустрічі, спільну роботу і спілкування з діячами міжнародного жіночого руху, про важливіші події у світовому демократичному русі Марія Підтиченко розповідала в лекціях, багатьох статтях, книгах. В різних аудиторіях, серед різних категорій слухачів лунали її цікаві лекції. Марія Максимівна Підтиченко була серед засновників у 1948 році та членом правління Київської міської, а згодом і республіканської організації науково-просвітницького Товариства «Знання», які були покликані поширювати наукові, суспільно-політичні знання серед населення, досягнення в різних галузях знань, культури, історії — все життя вона підтримувала з товариством зв'язок і працювала з ним.

Але головним для Марії Максимівни завжди була науково-педагогічна робота: вона викладає суспільні науки, завідувала кафедрою (у 1948–1950 та 1954–1956 роках) в Київському державному інституті театрального мистецтва імені І.К. Карпенка-Карого.

У 1956 році Марія Максимівна Підтиченко призначена ректором Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького. Двадцять років минуло з дня присвоєння інституту почесного імені О.М. Горького (1936), і як у П. Тичини: «...Корінь Горького — у кожному народі, в українській він землі аж переплівся». В студентському житті — це Горьківська аудиторія на філологічному факультеті у 60-х роках, студенти-відмінники — горьківські стипендіати. В підготовці майбутнього вчителя, особливо словесника, образ відомого письменника — як приклад великої працездатності, творчої майстерності і натхнення. А в 50-х роках ХХ століття в освітянському житті України питання якісної підготовки вчителів всіх спеціальностей

було дуже актуальним — в післявоєнний період гостро не вистачало вчителів для шкіл.

Результат її організаційно-управлінської діяльності у вищій вагомий: в інституті було відкрито нові факультети: природничий, дефектології, на вечірньому відділенні

*М.М. Підтиченко серед делегації жінок України
на сесії Генеральної Асамблеї ООН. 1958 рік*

спеціальність «фізичне виховання». А 1959 року заснований інженерно-педагогічний та вечірній факультети. На педагогічному факультеті створені кафедри дошкільного виховання і методики початкового навчання. Вийшов новий «Закон про школу» і в атмосфері творчого пошуку колектив досвідчених і визнаних в країні викладачів інституту під керівництвом Марії Максимівни спрямував зусилля на

оновлення змісту навчального процесу, збагачення його результатами наукової і методичної діяльності, підвищенню рівня викладання, насичення активними формами, методами і засобами (технічними) навчання. Кафедра методики навчального кіно проводила практичні заняття з технічних знарядь навчання студентів денних і заочних факультетів. Майбутні вчителі одержували кваліфікацію і права кінодемонстратора вузькоплівного кіно. Вдосконалюючи навички й методики використання екранних засобів унаочнення, юнаки і дівчата широко використовували кінофільми в педагогічній практиці в школах. Працівники кафедри регулярно знайомили вчителів Києва і Київської області з новою проєкційною апаратурою і навчальними фільмами.

Впроваджувалися нові, ефективні ідеї та форми роботи, які сприяли підвищенню пізнавальних інтересів і активності навчання майбутніх учителів, технічні засоби навчання, програмоване навчання, посилюється світоглядне спрямування профілюючого предмета та методика його викладання. Наприклад: на фізико-математичному факультеті створені нові навчальні лабораторії, поступово оновлено навчальну базу старих.

Значно збільшився у вузі читальний зал для самостійної роботи студентів та фонд підручників. Велика увага була приділена формуванню книжкового фонду, який складав понад 900 тисяч примірників. При кафедрі математичного аналізу професора М.О. Давидова була створена електронно-обчислювальна лабораторія з двадресовою ЕОМ «Мінськ-1», де проходили практику студенти-програмісти з педагогічних вузів України). Провідні науковці інституту працювали науковими редакторами створених ними науково-методичних збірників Міністерства освіти України: «Вища і середня педагогічна освіта», «Методика викладан-

ня математики», «Методика преподавания русского языка и литературы», «Методика викладання фізики» та інших, в яких відображений теоретичний і практичний шлях підготовки вчителя з певних дисциплін.

Разом з керівниками кафедр педагогіки, психології, методики викладання математики, фізики (професори С.А. Литвинов, Д.Ф. Ніколенко, М.М. Миронов, Г.Г. Кордун, І.Є. Шиманський) Марія Максимівна творчо працювала над поглибленням програм навчальних спеціальностей, здатних виховати професійних педагогів, підтримувала й пропагувала роль у навчально-виховному процесі методики викладання навчальних предметів. Пишалася і завжди підтримувала творчу працю професорів П.К. Волинського, І.І. Пільгука, П.П. Хропка, А.П. Медушевського, В.І. Абраменка, Г.Г. Кордуна. А ідеї професора Т.Ф. Бугайко, завідувача цієї кафедри в 60-х роках ХХ століття, педагогічний досвід і сьогодні вивчаються українськими педагогами («Бугайківські читання» в Ніжині). Кафедра української літератури на протязі багатьох років проводила фольклорно-етнографічну практику в сільській глибинці, а разом із збиранням народних пісень, невичерпної і багатой народної мудрості, легенд та давніх сільських історій викладачі вивчали можливості сільської молоді й найбільш талановитих дітей запрошували на навчання в столичному педагогічному інституті.

Зусиллями ректорату на чолі із Марією Максимівною Підтиченко педагогічну практику студентів методичні кафедри стали розглядати як важливу ланку загальної підготовки майбутнього вчителя. Педагогічна практика — це якісна підготовка вчителя: під таким девізом професорсько-викладацький склад інституту організовував практичне освоєння майбутніх педагогів свого освітянського фаху.

Всі типи навчальних закладів Києва й області були задіяні в навчальних планах керівників педпрактикою: масові школи міста і сіл Київщини, школи-інтернати, вечірні школи. Значна увага в планах студентів приділялася позакласній роботі, а також допомозі сільським школам у поповненні фізичних і математичних кабінетів наочністю, радіофікації шкільних приміщень. Оволодіваючи методичними прийомами ведення уроку, студенти навчалися аналізувати педагогічні явища, спостерігали психологію спілкування учнівського колективу. І головне — вивчали практичний досвід кращих учителів України.

Студентами вивчався досвід кращих шкіл і вчителів країни. Велика кількість методичних посібників, виданих досвідченими педагогами-методистами інституту, базові школи, запрошення досвідчених вчителів, директорів шкіл для читання лекцій студентам з питань педагогічного досвіду, поїздки студентів до Павлиської школи талановитого педагога-гуманіста Василя Сухомлинського — це дієві кроки, організовані ректоратом М.М. Підтиченко до практичного оволодіння професією вчителя.

З метою залучення студентів до педагогічної діяльності активно запроваджувалася безвідривна педагогічна практика — участь студентів у різних видах позашкільної виховної роботи з учнями в групах подовженого дня, керівниками гурткової і секційної роботи, в дитячих літніх таборах відпочинку, педагогами-вихователями при ЖЕКах тощо. Практика наближала студентів до умов майбутньої педагогічної діяльності.

У 1962 році за ініціативою ректорату відкрився факультет громадських професій, який був покликаний готувати вчителів з широким теоретичним і практичним світоглядом і навичками громадської діяльності. На відділеннях: підготовка лекторів, керівників гуртків автотранспортування,

студентських кореспондентів, суддів та інструкторів спортивних змагань, методистів літніх дитячих таборів відпочинку, пізніше громадських бібліотекарів у перші роки працювало 300 студентів. Гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції, хорові колективи педагогічного та фізико-математичного факультетів стали базовими для підготовки керівників учнівських хорових гуртків.

У шістдесятих роках, ще в умовах закритого суспільства, яким в ті роки був СРСР, розгортаються міжнародні зв'язки інституту, у витоків якого стояла Марія Максимівна, а це обмін досвідом, навчальними програмами, методичною літературою, дружніми візитами, обміном студентами. Маючи значні особисті міжнародні дружні зв'язки з видатними європейськими та американськими діячами, Марія Максимівна чимало зусиль докладала для знайомства науковців з досвідом роботи, була організатором численних зустрічей колективу інституту з вченими різних держав. Наприклад, гостями інституту в перші роки міжнародної співпраці були освітянські делегації з Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Румунії, Німеччини, Польщі, Чехословаччини та інших країн.

Якщо, скажімо, переглянути календар подій інституту 1957–1958 навчального року, то він був відзначений цікавими зустрічами на міжнародному рівні. Спільність ідей і культур Чехословаччини і України яскраво представлений у міжнародних відносинах інститутів: з обміну студентами, аспірантами, науковцями, художніми колективами КДП імені О.М. Горького та чеських студентів і викладачів. У актовому залі відбувся вечір чехословацької і української музики, який щиро вітали ректор Марія Підтиченко, українські композитори Платон Майборода, П.О. Козицький, народний художник СРСР В.І. Касян, словаки В. Яромов,

М. Мольнар, Ш. Мурга. А коли в інститут завітала делегація профспілки працівників освіти Чехословацької народної республіки у складі десяти осіб, то в першу чергу знайомилися з організацією роботи місцевому і профкому інституту і факультетських профбюро, звичайно ж завітали і на кафедру педагогіки, читальний зал інституту. А делегація студентів і викладачів Київського педінституту здійснила поїздку до Чехословаччини, відвідавши міста Брно, Нітра, Братислава, Левіце, де вивчали досвід базових шкіл, викладанням російської мови, дисциплін фізико-математичного циклу, виробничого навчання.

З Монголії у вересні 1957 року на зустріч з колективом інституту приїхав голова спілки письменників Цендїн, який познайомив студентів з творами видатних монгольських письменників, прочитав твори, залишив свій автограф на збірці творів монгольських письменників. Того ж року пройшла зустріч викладачів і співробітників інституту з англійським вченим, керівником кафедри порівняльної педагогіки, професором Лондонського університету Джозефом Лаурисом, який прочитав для студентів і викладачів лекцію на тему «Система освіти Англії і Уельса і нові течії в цій системі».

У червні 1958 року в інститут завітали гості з Пхеньянського педагогічного інституту Кореїської Народно-Демократичної республіки, яких цікавили робота лабораторій і кабінетів кафедр. А директор інституту Пак Хен Сік розповів українським колегам про систему освіти Кореї, проблеми післявоєнної роботи з створення інститутів, а також про те, як запроваджено обов'язкове початкове навчання, введення неповної середньої освіти. У Пхеньянському педінституті навчаються понад трьох тисяч студентів, сімдесят відсотків з яких — юнаки; влітку студенти працюють на будівництві,

упорядковуюють столицю. А у вересні інститут відвідала американська делегація працівників освіти в кількості 71 особи: директори педагогічних коледжів, викладачі, фахівці з педагогіки, декани факультетів багатьох навчальних закладів Америки. Очолював делегацію професор Нью-Йоркського університету Брімен. Особливо цікавила гостей робота педагогічних кафедр, кабінетів і лабораторій, де занотувували пояснення викладачів, фотографували експонати та стенди,

*М.М. Підтиченко серед учасників
Всесоюзної наради працівників освіти. 1961 рік*

записували на магнітофон виступи професорів.

Дружні зв'язками були започатковані Марією Максимівною і з викладачами Лейпцігського (Німеччина) педагогічного інституту, підписаний договір про співпрацю: обмін представниками обох інститутів в межах плану про наукове і культурне співробітництво, обмін статтями для

публікацій в наукових виданнях, обмін досвідом роботи наукових студентських гуртків. Результати наукових досліджень кафедр педагогіки і психології Київського педінституту вивчалися в роботі Лейпцігського педінституту, а книги,

*Ректор М.М. Підтиченко з ветеранами інституту.
1970-ті роки*

методичні посібники німецьких науковців використовувались педагогами в Києві. Німецьки професори Альфред Вольфрам, Гайдріх, Гертруд Браун стали частими гостями Києва, викладачі кафедр філософії і російської мови вивчали педагогічний досвід німецьких колег.

З діловими і дружніми візитами у складі урядових делегацій Марія Підтиченко відвідала багато країн, де знайомилася з громадським та освітнім життям вузів держави, про що писала у численних статтях, розповідала колегам і студентам. В інституті багато років навчалися російській мові студенти-узбеки. Пізніше ця робота була значно розширена: навчалися російській мові і удосконалювали свої знання вчителя Польщі, інших країн. Марія Максимівна відзначала: «Наш інститут підтримує постійні зв'язки з педагогічними інститутами: Ленінградським, Московським, Одеським, Кримським і Мінським. Студенти-горь-

ківці підтримували постійні зв'язки із студентами педагогічних інститутів Кракова (Польща), Праги, Братислави (Чехословаччина), Галле (НДР).

Науковці інституту підготували та опублікували багато фундаментальних колективних і індивідуальних монографій, підручників, посібників, науково-методичних збірників, статей та розробок, які стали значним внеском в психолого-педагогічну науку і освітянську практику не тільки вузу, а й вишів України. У творчому доробку М.М. Підтиченко – наукові праці з психолого-педагогічних проблем вищої школи і педагогічної теорії, суспільно-політичного життя країни і міжнародного жіночого руху.

За участю професора М.М. Підтиченко та за її керівництва підготовлено значну кількість науковців для КДПІ імені О.М. Горького і для України. В інституті працювали відомі в педагогічних колах наукові школи: професорів М.О. Давидова, В.П. Дущенко, Д.Ф. Ніколенка, Д.О. Тхоржевського, І.Є. Шиманського, І.І. Пільгука, І.Т. Крутка, М.Я. Брицина, В.Д. Войтушенко, Ю.С. Кобилецького та багатьох інших талановитих науковців. В колективі з 1957 року стала виходити інститутська газета «За педагогічні кадри», створено музей «Історія КДПІ імені О.М. Горького».

Професор М.М. Підтиченко у 1950–1970-х роках постійно обиралася депутатом Київської міської Ради народних депутатів. Це допомогло їй у вирішенні економічних задач інституту, було зведено житловий будинок для співробітників, упорядковані студентські гуртожитки. У 1970 році Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР за великі заслуги в підготовці висококваліфікованих педагогічних кадрів. Цього ж року професор М.М. Підтиченко перейшла на посаду професо-

ра-консультанта кафедри філософії й керувала науковою роботою аспірантів.

Нині можна впевненістю написати, що саме М.М. Підтиченко ще в далеких 50-х роках ХХ століття перша «прорубала» вікно в Європу для вузів України, і діяла тоді обачно – а це значить розумно, спокійно та розсудливо. Сьогодні Європейські ініціативи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова – то й перший крок ректора Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького академіка М.М. Підтиченко. У правильності обраного Марією Максимівною європейського курсу розвитку тепер продовжує ректор, академік Віктор Петрович Андрущенко, який справедливо стверджує, що «співпраця з університетами Європейського простору освіти повинна стати для нас стратегічною, магістральною і першочерговою».

...Переповідають, навіть уже в поважному віці Марія Максимівна не давала собі ніяких поблажок, ні хвилини відпочинку. «Я боюся не смерті, а боюся не встигнути зробити все те, що я повинна іще зробити тут, на землі», – казала вона. Віддавши інституту основну частину життя, М.М. Підтиченко подарувала педагогіці й всю свою щедру душу та любляче серце.

*Невтомний
дослідник
вітчизняної
літератури*

*Мова — це наша національна ознака, в мові —
наша культура, сутність нашої свідомості.*

Іван Огієнко

*Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку укра-
їнську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам
є чужими чи далекими мови інших народів.*

Павло Тичина

Мова - духовне багатство народу.

Василь Сухомлинський

ХРОПКО

Петро Панасович

(15 березня 1928, с. Прихідьки Пирятинського р-ну Полтавської обл. – 8 січня 2003, Київ) – філолог і педагог, доктор філологічних наук (1972), професор (1974), дійсний член АПН України (1993), Відмінник народної освіти УРСР (1977), Відмінник освіти СРСР (1980), Заслужений діяч науки і техніки України (1995). Нагороди: медаль імені А.С. Макаренка (1978), кавалер ордена «Знак пошани» (1982) та

Золотої медалі Центрального Комітету Союзу трудящих ЧСРР (1980, 1989); автор підручників з укр. літератури для школи і пед. вузів. Закінчив Гребінківську школу (1946) і педінститут ім. О.М. Горького (1949). Працював викладачем укр. мови і літератури Самбірського пед. училища на Львівщині (1950–1951). Аспірант кафедри укр. літератури (1951–1954), захистив кандидатську дисертацію (1955). З 1976 – завідувач кафедрою укр. літератури Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

Художній світ літератури, яку досліджував в професор Петро Панасович Хропко, має особливий вимір. Екзистенційні аспекти цього світу у многобарвній своїй палітрі на перший погляд єднають те, що в художньому слові здається непоєднуваним, себто єднають мистецьку плоть і відкрити заангажованість політичних ідей. Не випадково в розмовах про українську літературу на лекціях авторитетно звучало, що ліричне «я» героїв у творах українських письменників є естетичним вираженням буття людини, у психологічній і фізичній напрузі.

Про насолоду дослідження Петро Панасович напише в автобіографічному нарисі «Життєпис Петра Хропка, написаний ним самим», де є такі рядки: «А яке широке поле діяльності відкрилося, коли можна було досліджувати О. Кониського і М. Драгоманова, П. Куліша й Олену Пчілку, О. Олеся й М. Вороного, М. Зерова, Ю. Клена, Є. Маланюка, Оксану Лятуринську, О. Ольжича, Олену Телігу. Перераховую ці імена, уявляю насолоду в серці професора П. Хропка за зроблене.

— Саме такі митці для мене, як світло високих зірниць, — загадкове, невідкрите, часом не завсіди легке і просте для осягнення розуму, але пригодне своєю значимістю освітлення подальшого шляху нашої літератури, її визначних етапів, що як спалахи думки, ідеї, творення, — зізнавався вчений.

Наукові зацікавлення виливалися не тільки в літературознавчі дослідження монографічного характеру, літературні портрети, оглядові нариси, передмови, статті, а й сприяли підготовці спеціальних курсів («Художні системи, літературні напрями, течії, стилі», «Етапи розвитку реалізму в українській літературі», «Українська поезія на сучасному етапі»), які він читав на філологічному факультеті педагогічного університету, а також в інших педвузах України – Житомирському, Вінницькому».

На фото: у редакції газети «За педагогічні кадри»: Петро Хронко, Юрій Янковський, Іван Крук, Петро Орлик, Олексій Кардаш, Петро Ігнатенко. 1967 рік.

А крім цього, доречно було б розповідати про ряд інших літературних досліджень Петра Панасовича. У них є те, чого вимагає культура версифікації, є власна стилістика фрази, є індивідуальне життя ліричного героя, що у житті своїм до всього діло мав. За роки своєї педагогічної і наукової діяльності Петро Панасович чимало зробив для того, аби відкрити літературній громадськості, історії нашого

письменства призабуті, приховані, замовчувані сторінки, цікаві факти з творчих біографій письменників. А почалося оце його входження на стезю дослідництва ще в роки навчання на мовно-літературному факультеті Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

*Лекцію для українських філологів читає професор
Петро Панасович Хропко. 1979 рік*

Численні статті, підручники, монографії – все це стає у пригоді студентам, вчителям, дисертантам. Серед відомих наукових досліджень – літературний портрет «Іван Котляревський» (1958, перевидано – 1961), монографії «Біля джерел української реалістичної поезії» (1972), «Українська драматургія першої половини ХІХ століття» (1972), «Становлення нової української літератури» (1988).

Темою докторської дисертації обрав творчість Івана Котляревського. Доскіпливе вивчення архівів, вдумливе

опрацювання віднайдених матеріалів посприяло науковцеві в написанні справді багатогранної праці. А сама дисертація стала в українському літературознавстві наріжним каменем в осмисленні становлення нової української літератури. До речі, в радянські часи «ідеологи» пильно придивлялися до того, що там пишуть науковці і як пишуть. Захист було затримано, бо в дослідженні автор, як згадував Петро Панасович, «...дописався до того, що став твердити, ніби в поемі показані козаки» і «...взагалі кому ето нада!». Довелося передруковувати сторінки, де наводилися висловлювання М. Зерова.

Життя підказувало Петрові Панасовичу необхідність опрацювання методичних проблем. Потрібно було не просто готувати методичні рекомендації для вчителів-заочників, створювати програми з української літератури для середньої та вищої педагогічної школи, виступати з лекціями на найрізноманітніші літературно-методичні теми, а й

На фото: професор Хронко П.П. (на трибуні)
вітає з 50-річчям колегу, професора Смаля В.З.
Стоять: Ніколенко Д.Ф., Павелко О.П., Ланіс В.Я.,
Бенюмов В., Ковальчук Ф.К., Бріцин М.Я.

Сидять: Проколієнко А.М., Шкіль М.І., Копачов І.П. 4.04.1980 року

приходити до вчителів зі статтями через журнал «Дивослово». Методичні зацікавлення вилилися в підготовку підручників і навчальних посібників для учнів, учителів, студентів.

Можна назвати цілий методичний комплекс, що його підготував академік Петро Панасович Хропко: участь у підготовці підручників і навчальних посібників для студентів-філологів, учителів-словесників, учнів-старшокласників, він є співавтором підручників для вищої школи — «Історія української літератури. Література другої половини ХІХ століття» (1966), «Історія української літератури кінця ХІХ початку ХХ століття» (1991), «Історія української літератури. Перші десятиріччя ХІХ століття» (1992).

У 1995 році вийшов друком підручник П.П. Хропка для 10 класу «Українська література», доповнений у другому виданні 1997. Він є автором шкільних і вузівських програм, посібників для заочників. Коло його наукових зацікавлень було надзвичайно широке, але найперше — постаті унікальних за своїм стилем, світоглядом, внеском у скарбницю українського слова письменників.

З легкої руки вчителя та колеги професора Петра Волинського, Петра Панасовича було включено до підготовки власне перших вузівських підручників з історії української літератури в Україні. І такий підручник з'явився у 1964 році з літератури першої половини ХІХ століття, адресований студентам-філологам педагогічних інститутів та університетів, який витримав іспит часу, й до нього навіть через десятки років постійно звертаються студенти та вчителі.

На основі підручника у співавторстві з професором Г.Ф. Семенюком Петро Панасович підготував хрестоматію української літератури у двох книгах «Духовні криниці» (1997), в якій десятикласникам пропонуються не тільки художні тексти, а й окремі літературознавчі статті чи фрагменти з ґрунтовних досліджень.

Нелегко було видавати Петрові Панасовичу Хропку й інший вузівський підручник — з історії української літератури

кінця XIX – початку XX століття, що вийшов у 1991 році. Трудно було подати хоча б трохи інший погляд на письменство цієї складної епохи. Писалася книжка ще раніше, і хоч тоді нібито намітилося деяке пожвавлення в літературознавчій праці, проте рецензенти надсилали довжезні рецензії на рукопис підручника, вимагаючи не відступати від «усталеної методології», додавати й додавати в списку рекомендованої літератури праці «основоположників». Усе

*Професор П.П. Хропко вітає з ювілеєм колегу,
професора М.Я. Плющ. 1986 рік*

ж книжка з'явилася, нею й досі користуються студенти. Сьогодні добре видно вузькі місця книжки, які Петро Панасович бачив і, аби не цензура та всевидяще око «кедебе», то написав би більше про розвиток модернізму в українській літературі, літературознавчі нариси про творчість В. Винниченка, С. Черкасенка, М. Вороного, О. Олеся, Б. Лепкого, Г. Чупринку.

– Усі, хто знав Петра Панасовича Хропка, – пригадує професор, завідувач кафедри української мови інституту української філології та літературної творчості імені Ан-

дрія Малишка Марія Яківна Плющ, — були заворожені його глибоким прагненням пізнати більше, ніж про це розповідали тогочасні підручники. Ми помічали, що читає він багато і, може, такого, що нам не потрапляло під руки. То ж розмови у колі друзів, знайомих, де перебував Петро Хропка, точилися про сокровенне, що в кожного наболіло на душі і про що не скажеш на екзамені. Пам'ятаються і його студентські наукові роботи, виступи під час фольклорної та наукових конференцій. Вони завжди були багатими як на фактичний матеріал, що визначає почерк справжнього дослідника, і на його осмислення — глибоке, неординарне, що спонукає й інших задуматися над значимістю фактів».

Тому була звичною картина в студентській аудиторії: скінчилась лекція, аудиторія не відпускає професора Петра Панасовича Хропка — юнаки та дівчата ставлять запитання, уточнюють, цікавляться... Глибоким усвідомленням його потрібності, перейнятості зацікавленнями й допитливістю молоді проймаєшся, спостерігаючи цю картину. Звичайно, не будемо скривати емоції професора: в такий момент відлунює серце вченого глибоким переконанням, що росте надійна, розумна зміна, що їй нести далі сподвижницький хрест національного дослідництва, пошуків цікавих фактів і проблем, аби картина літературного процесу ставала повнішою, всеосяжнішою.

Нелегкі, напружені будні академіка П.П. Хропка без перебільшення можна назвати служінням відродженню об'єктивного погляду в українському літературознавстві, його утвердженням у поколіннях науковців молодшої школи.

...Життя Петра Панасовича Хропка завершилось. Але не було марним. Бо залишилися підготовлені ним літературознавчі навчальні посібники та увічнінені педагогічні дослідження про видатні українські особистості.

Книга 2

Подвижники педагогіки

*«Нам треба поступових
окликів, нам треба засіяти
наукою, і ділами, щоб увесь
світ оглянувся на нас!»*

Михайло Драгоманов

*Ректор
високого
філософського
неба*

Патріот Батьківщини, це особистість, яка освоїла ввесь спектр гуманітарної культури.

Віктор Андрущенко

На запитання: «Що таке духовність?» можна дати таку відповідь: «Це — віра, наповнена надією і вчительською любов'ю».

Віктор Андрущенко

Обов'язково виникне суспільство знань, побудоване на високій науковій культурі та об'єднанні можливостей педагогів усіх країн і континентів.

Віктор Андрущенко

АНДРУЩЕНКО

Віктор Петрович

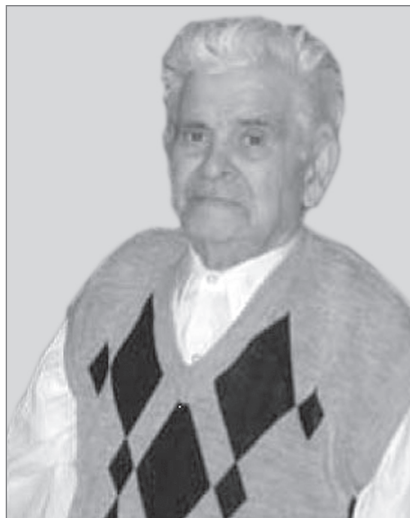
(1 січня 1949, с. Совинка Конотопського р-ну Сумської обл.) – вчений-педагог, доктор філософських наук (1991), професор (1992); дійсний член АПН України (2003) та член-кореспондент НАН України (2009); Заслужений діяч науки і техніки України (1997). У 1966–1968 – студент Конотопського індустріального технікуму; у 1970–1995 – студент, аспірант, викладач, ст. викладач, доцент, професор Київського держ. ун-ту ім.

Т. Шевченка; у 1995–1999 – заст. міністра, перший заст. міністра освіти України; з 1999 – директор Ін-ту вищої освіти АПН України. Академік (дійсний член) громадських академій, в т. ч. і зарубіжних; Президент асоціації ректорів педагогічних наук Європи. Лауреат премій: ім. Д. Чижевського (2003), Я. Мудрого (2002), Дмитра Яворницького (2014), Державної премії України в галузі освіти (2013). Кавалер Ордена «За заслуги» I, II та III ступенів та Ордена I ступеня Ради миру України. З 2003 – ректор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Аристотель у садах Академії вчив вихованців приблизно так: кожна людина — це мовби геометрична фігура, у якій мудрі, шляхетні люди — прямі лінії все одно перетнуться, навіть у безкінечності, прямі з кривою — ні. Переконали, що Ви, як вчений і ректор, ніколи не поміняєте пряму лінію на криву, бо попри життєву позицію Вам лише філософ Аристотель дороговказ! Отут і починаю розкривати науковий і добропорядний секрет Вашого успіху та людської пошани. Здається, знаю давно: пам'ятаю, коли працював у Інституті міжнародних відносин, прийшов до Вас, заступника міністра освіти, узгодити якісь папери, й ця зустріч стала знаковою на все життя. То була для мене особлива атмосфера, в якій завжди переважала культура мови, слова й поведінки, панував культ освіти, оскільки це цінувалося Вами і в суспільстві. Ви, молодий і доброзичливий, відкрилися своєю не тільки андрущенківською усмішкою, а й гостиною та бажанням сприяти. Тоді й світлину подарували. Відтоді наші долі прямували кожна своїм шляхом, а нині перетнулися у виші, який очолюєте з березня 2003 року. Знаю, не легко Вам. Про це пишете так: «Не все залежало від мого особистого рішення. Університет хотіли захопити люди нечесні, підступні». Знаю й здогадуся, як перемогла правда й об'єктивність, як у такій ситуації проявився Ваш характер і авторитет, як друзі підставили плече. Тож недарма Вашим першим кроком вже ректорської

діяльності «була зустріч з студентами, другим — зустріч з ветеранами Другої світової війни та викладачами».

Кожна людина має на карті життя кілька місць, які стають духовними опорами, й на них, як на фундаменті, вона зводить власну ноосферу — частинку великого людського духовного океану. Материзною, духовно-історичною основою буття для Вас, попервах стали села Соковинка, де побачили світ, та Шаповалівка Конотопського району, що на Сумщині. Неподалік від цього поселення й відбулася Конотопська битва 1659 року. Про це згодом напише Ваш батько — вчитель історії та краєзнавець. Про тата з мамою розповідаєте з пошаною: «Батьки працювали й навчались: Петро Андрійович — здобував історичну освіту в Сумському державному педагогічному інституті; Наталія Іванівна — вивчала українську мову та літературу в Ніжинському державному педагогічному інституті. Ми ж з старшим братом Володею зростали при школі і школярах, серед вчителів, книжок, шкільних зошитів і постійних педагогічних дискусій».

*Петро Андрійович Андрущенко —
вчитель історії та краєзнавець*

На Волині, коли Вам вручали мантию Почесного професора Волинського національного університету імені Лесі Українки, сказали далекі від офіціозу, але щемні слова: «У кожного в житті буває час, коли пригадаєш батьків, своїх вчителів і слово вдячності хочеться сказати всім, хто вклав

у тебе найменшу краплиночку». Це всі, принаймні серед освітян, знають, що Ви з повагою ставитеся і до людей похилого віку, ветеранів, ймовірно й від того, що батько – фронтовик, учасник Другої світової війни, пілот винищувальної авіації.

Мені відоме висловлювання Отто Бісмарка, що війни виграють не армія, а вчителі. Роль і місце в суспільстві освітянина щороку змінюється й навіть зростає. Ви, як відомо, докладаєте максимум зусиль, аби підняти роль і престиж учителя на заслужений п'єдестал: організовуєте зустрічі з найкращими представниками педагогіки, конференції та

Академік В.П. Андрущенко:
«Професія вчителя вічна, як світ»

круглі столи. Даючи інтерв'ю кореспонденту «Робітничої газети», справедливо сказали: «Професія вчителя вічна, як світ, і в усі часи вона вимагала, щоб педагог осмислив себе як людську особистість, як вихователя і як фахівця-предметника».

На мій погляд, не раз Ви справедливо стверджували, що школа – це кожна людина, яка поруч з тобою, оточення, яке формує твою життєву позицію. Як з цими думками не погодитися?!

Що ж Вам болить, що непокоїть у наші дні? Криком кричить небайдужа душа за руйнування духовності культури, зокрема освіти та філософії. Спитайте пересічного студента, що він знає про українську філософію? У ліпшому випадку назве Григорія Сковороду. Принаймні, більшість наших громадян свято вірить, що це наш єдиний філософ.

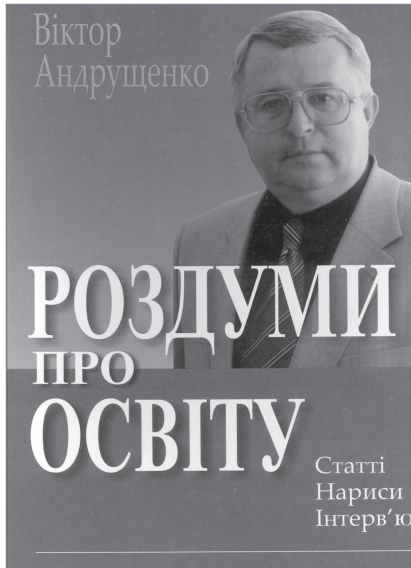
Про інші постаті найосвіченіші українці мало що знають. Хоча ми мали й маємо багато світочів науки та культури. Ви ж скільки доклали наукової праці, щоб утвердити в державі думку про важливість і неординарність саме української філософії. Видання «Історія соціальної філософії», «Вступ до філософії. Великі філософи», «Сучасна соціальна філософія» – цьому підтвердження.

Дарунок від університету художнику Івану Марчуку

Ваша позиція як освітянина така: наш моральний обов'язок – бути дуже уважними й відповідальними за все, про що розповідаємо в аудиторії, в стінах університету, бо не маємо права зашкодити освіті Україні. «Лише філософи і педагоги, – стверджуєте, – мають змогу піднятися до розуміння «духу епохи» як одвічної мудрості історії і сьогодення, мудрості, яку належить передати дітям». Сто разів погоджуюся з тим, що перш ніж декларувати про системну побудову освіти України, мусимо розповідати про системну деструкцію, якої зазнала українська освіта впродовж ХХ століття й ще кілька віків перед тим. Тому й книга Ваша

«Роздуми про освіту» мислилась не тільки як філософські, історико-філософські, філософсько-освітні, соціологічні, педагогічні праці зарубіжних і вітчизняних авторів, а й містила власну теоретичну й практичну позицію. До книги досить органічно залучені міжнародні й вітчизняні документи й матеріали щодо реформування систем освіти в Україні та Європі, що додає роботі доказовості.

*Основний педагогічний труд
академіка Віктора Андрущенка,
видання «Роздуми про освіту»*

Ви справді багато зробили й робите для зміцнення й матеріально-технічної та наукової бази університету, який освячений високим ім'ям Михайла Петровича Драгоманова, намагаєтеся з ректоратом йти в ногу з передовими досягненнями освіти. На конференціях, форумах та різноманітних засіданнях переконливо стверджуєте, що розвиток науки неможливий без доступу до інформації про передові досягнення світової наукової думки, як і без повноцінного обміну ідеями.

Це твердження є особливо справедливим стосовно освітньої української науки, яка, завдяки активізації процесу обміну інформацією між окремими галузями, намагається відтворити й дослідити цілісну картину світу. Неспроста Ваші дії в цьому напрямку підтримуються студентами.

За Вашого керівництва університет продовжує розвивати онлайн-бібліотеку та робить її доступною не лише

для власних студентів. Це своєрідна промоція як навчального закладу, так і досягнень кожного окремого викладача. Саме тому на сайтах інститутів і навіть кафедр уже можна знайти методичні рекомендації, програми, конспекти лекцій та підготовчі матеріали у відкритому доступі.

Студент має усвідомити, не раз Ви повторювали при зустрічі з драгоманівцями, що своє життя молодь будує з «модулів» і за власне майбутнє відповідає тільки сама! Адже на старті всі рівні, а далі вже все залежить від кожного хлопця й дівчини. Важливим є розумний індивідуалізм, про це Ви переконливо стверджуєте: «Стосунки викладач-студент – це рух один до одного!». Сьогодні для послуг студентів шість навчальних корпусів, сім гуртожитків, оновлена бібліотека, що має понад півтора мільйони томів, вісім читальних залів, парк комп'ютерів на

Два відомих в Україні ректори-педагоги, академіки В.П. Андрущенко і А.В. Губерський

В.П. Андрущенко з братами Кличками, Почесними професорами університету

600 одиниць, зв'язок з Інтернетом та неймовірно багато іншого, сучасного.

Та головне, Вас – ректора університету – непокоїть освіченість нації, й насамперед тому, що ми – українці! А турбує Вас тому, що Вам дорогий виплеканий багатьма найбільшими патріотами нашого народу ідеал, у якому передує гідність. Ви докладаєте зусиль, щоб бачити Україну повносилою національною державою з усіма національними пріоритетами, що випливають з цього (мовою, культурою, економікою), і не втіливши мрію в життя, Ви з одnodумцями, переконаний, не відступитеся ніколи. Бо освіта, на Ваше переконання, це ядро виховної діяльності, де виховання особистості постає цілісним, всеохопним процесом, а виховні впливи держави, суспільства, родини поєднуються з неперервною освітою і самоосвітою особистості.

Відверта розмова: професор В.П. Андрущенко серед студентів

Двадцять років поспіль розповідається про євроінтеграцію України як про проект за крок до реалізації, а Ви чи не один з перших взялися до реалізації освітніх задумів у цьому перспективному напрямку, бо знаєте, що в Європі

успіх у кар'єрі прямо залежить від успіху в навчанні. Та й сам процес отримання знань має приносити насолоду.

За Вашого керівництва створено Асоціацію ректорів педагогічних університетів Європи та видано одноосібну монографію «Світанок Європи. Проблема підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи ХХІ століття». А ще в університеті засновано науковий часопис «Європейські педагогічні студії» і втілюється в життя міжнародний проект «Педагогічна Конституція Європи». Своїми конкретними діями в бік Європи стверджуєте, що бути європейцями – означає виявляти волю до подолання труднощів, до змін, не миритися з реальним станом речей та вірити у власні сили. Тож не спроста удостоєні найвищої нагороди – міжнародної відзнаки «Ім'я в науці» Оксфордського клубу ректорів Європи.

Вважаю, буде закономірно й справедливо, коли про Вас скажуть друзі, побратими по науці та одnodумці, їх у вас неймовірно багато. Тому зупинимось на думці кількох і прислухаємося до вітальних та щиросердних слів на Вашу адресу.

Василь Григорович Кремень, академік, президент АПН України, земляк: «Віктора Андрущенко знаю давно, ще із студентської лави. Вражають його дисциплінованість, організованість і працьовитість, це істинний вчений сучасності. Завжди його оточують друзі, яких шанує й гордиться за їх успіхи».

Микола Іванович Михальченко, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України: «Віктор Андрущенко – талановитий вчений-філософ і мудрий організатор наукового творчого процесу. Йому притаманні високий інтелект, глибокі знання з різноманітних галузей пізнання, методологічна культура, наполегливість і працездатність, власне, все те, що необхідне вченому».

Юрій Сергійович Шемшученко, академік НАН України: «Про мого земляка Віктора Андрущенка можу розповідати довго й лише в позитиві. Вражає його працездатність, а в коло наукових інтересів входять проблеми філософії і розвитку особистості, реформування суспільства й модернізації освіти, історія філософії та педагогіка в самому широкому розумінні цього поняття».

Ірина Іванівна Загарницька, професор, директор Інституту розвитку дитини: «Віктор Петрович – людина могутнього інтелекту і таланту й працювати за його керівництва – щаслива доля кожного вченого педагога».

Василь Каленикович Майборода, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник народної освіти України: «Голос Віктора Петровича як вченого й ректора нині творчо лунає і на світових конференціях, віддзеркалений у пошукових монографіях і статтях, збагачений досвідом становлення української державності».

Сьогодні Ви, Вікторе Петровичу – відомий вчений, організатор науки й освіти, ректор одного з кращих педагогічних університетів держави. Вашій науково-педагогічній працездатності можна позаздрити: Ви є автором понад 750 наукових праць, серед яких 30 індивідуальних і близько 55 колективних монографій, підручників, навчальних посібників для студентів. За Вашого керівництва та за консультування підготовлено 80 кандидатів і 40 докторів наук. Із сотень наукових і науково-методичних праць виділимо підручник «Історія соціальної філософії», за який одержали першу премію Академії педагогічних наук України. А ще – загальне визнання отримали книги «Сучасна соціальна філософія» (у співавторстві з М. Михальченком); «Історія соціальної філософії»; «Культура. Ідеологія. Особистість» (у співавторстві з М. Михальченком та Л. Губер-

ським); «Соціальна робота» т. 1-8 (у співавторстві); «Інтелектуальний потенціал нації: погляд у ХХІ століття». т. 1-3 (у співавторстві); «Беловежське. Україна 1991–1995. Леонід Кравчук» (у співавторстві з М. Михальченком); «Вступ до філософії. Великі філософи»...

Ректор університету В.П. Андрущенко на Центральному цвинтарі болгарської столиці Софії біля поховання Михайла Драгоманова

...Перед тим, як написати про Вас, Вікторе Петровичу, листав книгу Сенеки «Моральні листи до Луцилія» й зупинився на «Шостому листі» великого філософа Древнього Риму, слова якого і Вас не залишили б байдужим: «Я хочу, щоб ця зміна, яка так швидко відбувається в мені, передалася й тобі: тоді я б ще міцніше повірив в нашу дружбу — справжню дружбу, якою не зламають ні надія, ні страх, ні користь, таку, яку зберігають до смерті, заради якої йдуть на смерть. Я назву тобі багатьох, хто позбавлений не друзів,

але самої дружби. Такого не може бути з тими, чії душі об'єднує загальна воля і жага до чесності. Як же інакше? Адже вони знають, що тоді у них все спільне, особливо не-гаразди». Щось у цих роздумах для нас є спільного...

Покладання квітів до пам'ятника Михайла Драгоманова, чие ім'я носить університет — традиція, започаткована ректором

Дивлюся на фото, дароване Вами мені 1998 року, коли були першим заступником міністра освіти України й читаю: «Віктору від Віктора: в знак дружби». Ця світлина зберігається у книзі «Філософія освіти ХХІ століття: пошук пріоритетів», яка 2013 року поцінована Державною премією України в галузі освіти. Ви й нині, Вікторе Петровичу, перебуваєте в повсякденному науково-педагогічному пошуку й благодатній відповідальності за долю університету та освітянській приреченості.

*Окрилив
українську
пісню*

Хочешь співати в хорі? Спочатку придивися до палички диригента.

Луї Шпор

Життя без музики — це як довга подорож через пустелю.

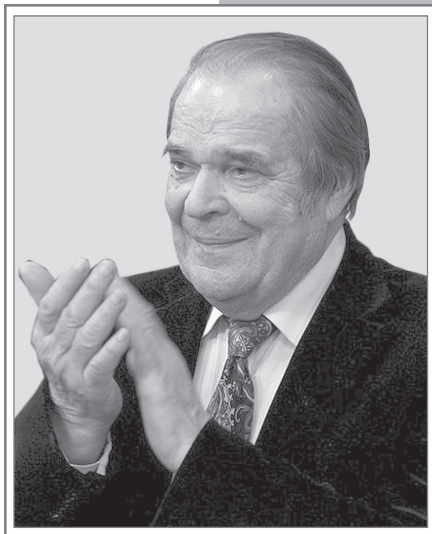
Дмитро Бортнянський

Музика виражає почуття та думки без слів. Вона існувала ще до мови і вона є чимось вищим ніж будь-яка мова.

Платон Майборода

АВДІЄВСЬКИЙ

Анатолій Тимофійович

(16 серпня 1933, с. Федвар, нині с. Підлісне Олександрівського р-ну Кіровоградської обл.) – хоровий диригент, композитор, педагог, професор (1986), член НАПН України (1996); Герой України (2003), лауреат Шевченківської (1968) та Державної премій СРСР (1978), заслужений діяч мистецтв України (1967), народ. артист УРСР (1975), народ. артист СРСР (1983); член-засновник АМ України (1996); Голова Всеукраїнської нац. музичної

спілки (з 1990). Кавалер орденів: Я. Мудрого V ст. (2008) та IV ст. (2013). 1958 – закінчив Одеську консерваторію; у 1958–1963 – засновник, худ. керівник і голдиригент Поліського ансамблю пісні й танцю «Льонок». Від 1966 – директор, худ. керівник і гол. диригент Національного заслуженого академ. укр. народ. хору ім. Григорія Верьовки. Від 1991 – голова Всеукраїнської музичної спілки (від 1998 – Національна всеукраїнська музична спілка). Від 1980 – викладач Київського державного педінституту ім. О.М. Горького, зав. кафебри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування, з 2003 – проректор-директор Інституту мистецтв.

Найкращою «візитною карткою» України, що упродовж багатьох десятиліть несе у широкий світ пісню-сповідь, пісню-думу, пісню-душу, є Національний заслужений академічний український народний хор імені Г. Верьовки. Нині діапазон хору сягає від етносу та фольклору до класичних обробок а-капела та пісень сучасних композиторів; від вокально-хореографічних сцен, композицій та народних дійств – до фольк-опери Є. Станковича «Цвіт папороті», в якій народні мотиви вдало синтезуються із сучасними прийомами композиторського письма та аранжування. Мені, як раднику Міністра культури України, пощастило бути на інавгурації Президента у Верховній Раді напередодні виступу провідного вокального колективу на головній сцені країни і бачити блаженну мить, коли з'явився перед розмаїттям українського вишиванкового велелюддя – народного хору імені Г. Верьовки Маестро – генеральний директор, художній керівник хору Анатолій Тимофійович Авдієвський – повний зал завмер. Тиша раптом стало такою дзвінкою, що було чути, як працюють кондиціонери – то до роботи приступив диригент Анатолій Авдієвський – гордість України, Герой! Мені враз згадалися слова Анатолія Тимофійовича – щемні, глибокі смислом і любов'ю до держави: «Душу можна освітлити, збагатити, вберегти від якогось негаразду, від неприємного, злого, тільки завдяки вірі в Господа Бога та вірі у велику

силу мистецтва. Український народ має можливість пишати, що він володар надзвичайного багатства – пісні... У народній пісні захована душа людська... Наш народ – він оптиміст, і це зафіксовано в його пісенній творчості. Дуже багато ліричних пісень, пов'язаних з любов'ю до рідної Батьківщині, до власної землі святої, до родини, батька, матері, до коханої... Я хотів би, щоб ця любов ніколи не зраджувала наш народ. І щоб у життя кожного з нас знайшлася можливість порадіти від спілкування із цими прекрасними творами, що поціновані не тільки нашим народом, а й усім світом».

Біля «штурвала» прославленого народного хору Анатолій Авдієвський опинився 48 років тому. Тоді йому «передав справи» легендарний Григорій Верьовка. І донині Авдієвський продовжує копітку роботи зі збереження безцінної фольклорної спадщини країни (у репертуарі хору також твори Володимира Верменича, Платона Майбороди, Ігоря Шамо, Миколи Луценка; а Володимир Зубицький спеціально для хору Г. Верьовки написав музику до «Сорочинського ярмарку»). Сьогодні в колективі близько ста осіб творчого складу, є три групи – хорова, оркестрова й танцювальна. Однак зараз розповідати про активну концертну діяльність хору не варто через те, що протягом багатьох років налагодити гастрольні-концертні заходи – велика проблема.

А.Т. Авдієвський отримує запрошення з різних регіонів України. Колектив зараз «виїзний» лише в межах нашої країни. А раніше хор імені Г. Верьовки скрізь зустрічали і приймали нарівні з оперою, балетом – він виконував своєрідну функцію місіонера, представляючи українську народну пісню. Але остання за часом закордонна поїздка хору відбулася 2000 року (до США), та й то їх запросили

«за інерцією», адже 1996 року хор три з половиною місяці гастролював Америкою, виступаючи в престижних залах. Колектив тоді мав такий успіх, що його запросили вдруге...

Багато років тому Анатолій Тимофійович ризикнув «підняти» фолк-оперу, маю на увазі «Цвіт папороті» Євгена Станковича, він написав його спеціально для хору імені Григорія Верьовки. Свого часу цей твір називали «націоналістичним». Але ж кожна людина, якщо вона патріот, мусить бути в хорошому сенсі націоналістом. А вже інтернаціоналізм виникає на основі любові до свого рідного, до матері, і тільки потім починаєш розуміти й цінувати культури інших народів. Адже пісня має не лише естетичну спрямованість, а є й носієм історичних фактів.

Хор імені Григорія Верьовки завжди славився прекрасними національними костюмами: унікальними вишиванками ручної роботи, причому в усіх «тематичних» піснях (а це весільні, веснянки, купальські, козацькі, колядки, щедрівки...) було витримано «дрес-код»... Погоджуюся з думкою Маестро, який стверджує, що в давній Греції по-справжньому освіченою вважалася людина, яка співала у хорі... На мій погляд, прибалтійські народи звільнилися від СРСР першими, бо гартували свою свідомість у великих хорах, які збиралися на співочих полях. Український народ мудрий, і такі ж його пісні. Багато з них мають вражаючу драматургію, глибоке філософське звучання. Це не лише художня цінність, а й наша історія. Без розуміння і справжньої поваги до цього феномену наші патріотичні гасла нагадуватимуть бурю у склянці води. Кожному народу Бог дав певну частину звукового діапазону, який я ще називаю «смісловим звучанням». У росіян чи поляків є власне коло мелодійних зворотів, що шліфувались роками. Так само є звороти, які притаманні лише для українців. Науковці довели, що люд-

ський голосовий вібратор має зв'язок з Вищим світом. У піснях важливим є смислове звучання. Так само, скажімо, як і в поезії: словесний ряд Тараса Шевченка, Лесі Українки, Володимира Сосюри, Павла Тичини ми одразу ж пізнаємо, бо він винятковий. Слова і смислова інтонація показують характер людей, тому діти повинні виховуватись саме на народній пісні, яка має рідну мелодію й інтонацію. Співа-

Маєстро Анатолій Тимофійович Авдієвський впевнено веде колектив знаменитого на увесь світ хору невторованими пісенними стежками

ючи ці зрозумілі й близькі серцю пісні, малеча відчуває, хто вона і яким є її народ. Недаремно Микола Гоголь сказав, що в народній пісні захована батьківська могила і любов до рідного краю. До того ж, лише народна пісня шліфує думку людей. Якщо віршований факт не є історичною правдою, то він і не сприйметься народною піснею.

Справедливо вважаючи, що кожна народна пісня, залежно від регіону побутування й від жанру, має свої темброво – виконавські особливості, Маєстро в копіткій щоденній

праці шукає особливе звукове забарвлення кожної пісні, свій неповторний стиль, що вражає прозорою чистотою, граничною злагожденістю інтонування, м'якими й оксамитовими хоровими акордами, які зачаровують емоційно наповненим звучанням і рідкісною красою. Слухачі завжди пізнають виконання цього неординарного колективу, бо він має власне виконавське обличчя, свій стиль і в цьому велика заслуга Маестро. Можливо тому, що Анатолій Тимофійович Авдієвський звернувся до творів українських класиків Бориса Лятошинського, Левка Ревуцького, а згодом працював над творами Є. Станковича, Л. Дичко, В. Зубицького, прекрасною церковною музикою О. Кошиця, К. Стеценка, М. Леонтовича, яка багато років була під суворою заборонаю. У звучанні хору з'явилося особливе сучасне інтонування, сучасне забарвлення звука і темброінтонування. Розширюючи репертуарні межі, керівник хору сміливо включає до програми складні партитури й сучасних композиторів. Колектив вже давно став універсальним, він досконало володіє як народною, так і академічною манерою співу. Коли вдома батько з матір'ю співають українські пісні, то дитина внутрішньо збагачується і очищується, вона здатна оцінити красу мелодії. Наприклад, пісня «Ніч яка місячна». Можна відчутти й оцінити, а коли лунає лише «гец-мец» і мелодія перетворюється в інстинктивні коливання, то відбувається збіднення душі. Особливо це небезпечно для дитини, яка ще не має життєвих орієнтирів. Це можна розцінювати як розтління дітей. Коли донька Гната Хоткевича Галина проживала у Франції і їй дали можливість співати українські народні пісні на телепередачі, то французькі матері писали листи, що їх діти засинали усміхненими під спів. Таким є високий рівень народної творчості українців. Петро Чайковський говорив, що знає багато талановитих народів,

але лише український народ — народ-композитор. Часто українські пісні ставали всесвітньо відомими піснями, прикладом цього є «Щедрик» Миколи Леонтовича, який став новорічним всесвітнім шлягером.

Не зайвим буде нагадати, що свого часу прославлений хор імені Г. Верьовки був одним з рекордсменів продажів аудіоносіїв — платівок фірми «Мелодія». Колективу навіть вручили «Золотий диск» (плюс вагому грошову премію) за великі вінілові накладі — близько 8 мільйонів примірників. У контексті Радянського Союзу хор Верьовки тоді виявився єдиною творчою одиницею з України, що удостоїлася таких переможних показників (тиражні рекорди тоді біла Алла Пугачова).

Був і драматичний період у кар'єрі А. Авдієвського, коли 1966-го щойно почав продовжувати справу свого попередника — тоді Анатолію Тимофійовичу доручили «омолодити колектив»:

— Я ж не знав, що Григорій Гурійович серйозно хворий, а він мені казав: «Я вже не можу їм приділяти стільки уваги — здоров'я підводить». А я йому: «У вас такий вигляд козацький, покеруєте ще!..» — «Ні, ні...» А я тоді керував хором «Льонок». У той час багато було хороших колективів — Закарпатський, Буковинський, Волинський, Прикарпатський... Нині до цих колективів повна байдужість — і ліквідувати їх рука не піднімається, і підтримки вони позбавлені. Ну а як інакше можна поставитися до того, що їхній артист одержує зарплату в 250 гривень? А в моєму «Льонку» тоді лише молодь була — 17–20-річні хлопці та дівчата. Так от майже на всіх засіданнях функціонери казали Верьовці: «Григорію Гурійовичу, бачите, які молоді колективи — приємно глянути, вони і співають, і танцюють, а у вас усі похилого віку, прямо пансіонат якийсь, треба думати про омолодження!» Він мені: «У мене рука не піднімається когось звільнити, вони всі прийшли до мене молодими...». І от мені доручили

провести цю акцію з «омолодження». Тоді ми скоротили хор десь на третину. Я відчував біль. Адже для артистів це була трагедія. Іншого фаху вони не мали... Пам'ятаю, влаштовував їх навіть у газетні кіоски, загалом, брав досить активну участь у їхньому житті. Досі серце ниє від того, що саме мені довелося проводити цей «захід». Але й сьогодні треба тримати планку, щоб відповідати рівню тих талантів,

Квіти та шана від студентства і ректората університету

які знаходив і огранював Григорій Гурійович, – а це Тамара Савченко, Галина Бережна, Іван Гур'єв, Надія Бугайцева, Наталка Лепетун, Лідія Заболотна, бандуристи Володимир Перепелюк і Сергій Баштан, сопілкар Євген Бобровников, Одарка Фоменко, Олександра Горова, Валентина Назаренко, Валентина Черкун – усіх не злічити...

Анатолій Авдієвський – митець справді сучасний, який прагне до оновлення виконавських прийомів, розширення репертуару та органічно поєднує у своїй творчості повагу до

традицій з динамічним новаторством, яскраву народність з високим професіоналізмом. У новаціях А.Т. Авдієвського характерним є тембральне звучання народних перлин. Саме в пошуку звукового забарвлення для кожного твору, власне, й криється секрет своєрідної, притаманної лише цьому хору виконавської інтонації акордових підголосків, що зачаровують своєю красою і багатством. Його творчий доробок неймовірно великий, але основні твори варто згадати: Маєстро автор творів великої форми, сюїт, обробок українських народних пісень, а також російських, польських, чеських, іспанських, бразильських, корейських. Зокрема, Анатолій Тимофійович хормейстер опери «Цвіт папороті» та ораторії «Чорна елегія» Є. Станковича; головний диригент-постановник Співочих полів України, зведених хорів, керівник Всеукраїнських семінарів керівників хорів, голова журі Всеукраїнських конкурсів імені М. Леонтовича. Авторські твори: «На ланах барвистих» (1958, слова Д. Луценка), «Ой на горі ясени» (1965, слова народні), «Привітальна-хороводна» (1965, слова М. Негоди), «Ода Києву» (1966), «Не громи в степах гудуть» (1968, слова Д. Луценка) тощо; обробки українських народних пісень: «Цвіте терен» (1958), «Ой там за лісочком» (1958), «На поточку прала» (1958), «Гандзя» (1961), «Чуєш, брате мій» (1965), «Діброва зелена» (1967), «Думи мої, думи» (1981, слова Т. Шевченка), пісень народів світу: «Вот мчится тройка почтовая» (1958, російська), «Край Омера вище Сараєво» (1965, хорватська), «Аріан» (1966, корейська), «Світанкова» (1967, мексиканська) та багато-багато інших.

Прочитаємо зізнання Володимира Войта, бандуриста, диригента, композитора: «Працюючи в хорі Верьовки, і взяв участь в репетиціях Маєстро Авдієвського, то був вражений глибиною ідей цього митця, його вимогами, розумінням, тим, як у нього хор звучить, знахідками в оркестровому

звучанні, сутності оркестру в народному хорі, танцювальної групи. Раніше від старших артистів я чув: «Авдієвський будує акорд і мороз по шкірі йде». І ось сам з цим стикнувся. Анатолій Авдієвський, це насамперед глибокий знавець традицій українського хорового співу, помножених на бездоганний смак, витончений слух. Це має бути дуже вартісним не лише для хормейстерів, але і для теоретиків, істориків музики. Наведу «класичний» для української хорової музики приклад. Скажімо, «Закувала та сива зозуля» Петра Ніщинського. Ноти записані просто, жодних додаткових позначень. Думаю, рукописного оригіналу автора нам сьогодні не віднайти. Переглядаючи доступні на сьогодні видання, а видавався цей твір протягом ста років, як в центральній Україні, Галичині так і в США тощо. Бачимо, що всі вони відмінні одне від одного. Хорове голосоведення, різні супроводи, існують акапельні варіанти і навіть поетичний текст набув редакторських версій! Такі дослідження привели до можливого висновку, що спочатку цей хор виконувався акапела і пізніше до нього було додано супровід. Наступна стадія — це художня частина. І знову таки відсутність темпових позначень і динамічних відтінків в нотному тексті. До чого це призводить, коли твір потрапляє до рук малодосвідченого диригента? Усі елементи, завдяки яким цей твір цікавий, цілковито відсутні. І саме тут вступають в силу виконавські традиції цього твору — неписані художні відхилення, які так притаманні українській пісенній культурі. Ці видозміни передаються від старшого митця молодшому, від вчителя до учня. І ніхто, напевно, не знає, коли вони виникли, хто перший так заспівав. І Авдієвський є таким митцем, майстром, живим носієм цих традицій, на рівні національної пам'яті, паралельно формуючи те, що стає в українському хоровому мистецтві — традицією!»

Головна риса творчої манери А.Т. Авдієвського — рідкісна багатогранність. Він — виняткового обдарування диригент і хормейстер, композитор, майстер блискучих обробок народних пісень, досвідчений педагог, організатор, натхненник молоді. Відкриваючи світові неповторну красу і емоційну силу рідної пісні, став своєрідним камертоном, за яким настроюють своє мистецтво всі хоріві здобутки.

Ректор університету В.П. Андрущенко вручає Гран-прі 2013/2014 навчального року маестро А.Т. Авдієвському

Але ось яка проблема сьогодення щоденно турбує Маестро: сучасна пісня перестала бути елементом очищення, справедливо бідкається Анатолій Тимофійович, коли виступає перед студентами Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, адже раніше музика та душевність слів пропускалися через час і її довершеність ставала такою, що, почувши раз, людина запам'ятовувала її на все життя. Тому пісня й насправді вважалася народною. Проходячи крізь душі мільйонів людей, пісня, наче діа-

мант, перевтілюється в мистецький феномен, який дивує мелодійністю кожну особистість.

...Разом із тим – життя триває – народжуються діти, створюються нові творчі колективи, лунає пісня... Попри те, що Національний заслужений академічний український народний хор України імені Г.Г. Верьовки продовжує гастролювати Україною: концерти в столиці, є запрошення до обласних центрів.

На Площі Зірок у Києві засяяло ім'я й Анатолія Авдієвського

Маєстро Анатолій Тимофійович Авдієвський впевнено веде колектив знаменитого на увесь світ хору невторованими пісенними стежками до нових звершень у сучасному хоровому мистецтві. Провідною метою, що її поставив перед собою видатний диригент, є пошук оригінальних, народних засобів і прийомів пісенного вираження, нових форм відтворення й живого втілення задумів – української пісні. Неспроста багато студентів обрали його творчий шлях – стали хормейстерами, диригентами, відомими майстрами сцени.

*Відкрив
архіви
й розповів
про забуту
правду*

*Свою Україну любіть.
Любіть її... Во врем'я люте.
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Тарас Шевченко

Ще не вмерла України і слава, і воля...

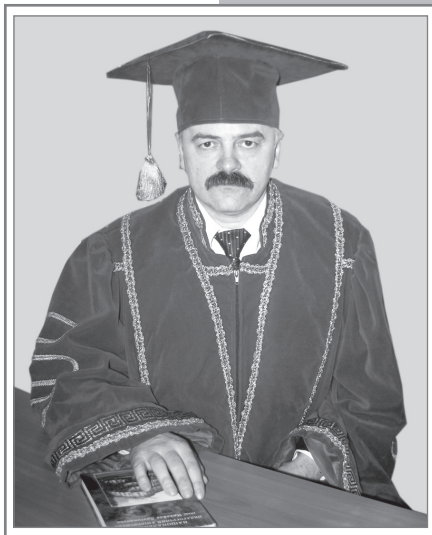
Павло Чубинський

*В дитинстві відкриваєш материк, котрий
назветься потім — Батьківщина.*

Ліна Костенко

АНДРУСИШИН Богдан Іванович

(10 січня 1959, с. Хоро-
стець, Бережанського (нині
Козівського) р-ну Терно-
пільської обл.) – вчений-
педагог, доктор історич-
них наук (1997), професор
(1997), заслужений діяч нау-
ки і техніки України (2009),
академік Української ака-
демії історичних наук, АН
ВО України (2005), УАПН
(2009); Відмінник освіти
України (2001). Нагород-
жений: знаками «Василь
Сухомлинський» (2007) і
«К.Д. Ушинський» (2013),
Грамотою Верховної Ради

України (2008), орденами Святого Рівноап-
стольного князя Володимира Великого III-го
і II-го ступенів (2004). Закінчив: Хоростець-
ку школу, Чортківське педучилище (1978) та
істор. ф-т Київського держ. педінституту ім.
О.М. Горького; вчителював у Білоцерківській
школі № 13. З листопада 1989 - асистент ка-
федри історії СРСР та УРСР істор. ф-ту педін-
ституту ім. О. М. Горького, пройшов шлях від
асистента до професора та заст. декана дефек-
тологічного ф-ту (1990–1994). Нині – про-
ректор з організації навчально-методичної
роботи гуманітарних ін-тів (2011), директор
Ін-ту політології та права (2006), зав.кафедри
теорії та історії держави і права.

Кожен історик — продукт своєї доби, і він ніколи не стане абстрактним суб'єктом, який пізнає, формулюючи свої запитання минулому мовою сучасного українського суспільства. Ми живемо в новій геологічній добі, яка почалася наприкінці XVIII століття водночас з винаходом парового двигуна, а її унікальність полягає в тому, що особистість є не лише рушієм суспільних змін, а й, можливо, навіть перш за все, рушієм власних поглядів на минуле та сучасне. Тому, як на мене, найцікавішим питанням, яке сьогодні постає перед істориком є те, яким чином він може продукувати знання, які були б орієнтиром для майбутнього.

У цьому, пізнавально-історичному ключі, мене й захопила постать Богдана Івановича Андрусишина, зокрема, його організаторські здібності та наукові доробки. Бо через дію, конкретні вчинки і навчально-виховну роботу розкривається внутрішній світ вченого У його дослідженнях — думки та розчарування. Там — все: страждання, незгоди, але, обов'язково — відкриття!

Справедливо зазначав у своїй розповіді про колегу Андрусишина доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Олександр Петрович Реєнт, зазначаючи, що історичні розвідки та наукові праці Богдана Івановича «...містять ідеї зближення історії з іншими галузями знань: правовими, політологічними, економічними»

ми, культурологічними, релігійними, етнопсихологічними, філософськими. Він має свою цікаву думку на майбутнє і стверджує перспективу у таких напрямках історичних досліджень, як «нова економічна історія», «нова соціальна історія», «психоісторія», «мікроісторія».

Ця фраза зацікавила як науковця і, ознайомившись із науковими працями Богдана Івановича – а їх чимала кількість, скажімо, до сфери наукових інтересів вченого входять питання української археографії, дізнався, що йому вдалося віднайти і видати історичне джерело – рукопис мемуарів отця Павла Олійника – греко-католицького священника з Тернопільщини, написаних на початку 60-х років ХХ століття. У виданні священник, окрім власних спогадів, виклав своє бачення подій на історію не лише краю, а й всієї України. Чи, наприклад, Богдан Іванович долучився до серії видань Інституту історії НАН України під назвою «Історичні зошити», в якій побачили світ матеріали, що висвітлювали так звані «білі плями». А в співавторстві з істориком, професором кафедри давньої та нової історії України Національного університету імені Т. Шевченка – Василем Іринарховичем Ульяновським, професор Андрушишин підготував до друку документи з архіву Міністерства і сповідань Української держави 1918 року. В цьому унікальному відкритті неймовірно багато проблем, які лежали «під замком» і лише завдяки наполегливості Богдана Івановича побачили світ та повернулися із небуття. А це – державно-правове становище церкви в Українській Гетьманській державі та діяльність Міністерства і сповідань, робота Всеукраїнського церковного Собору й Кирило-Мефодієвського братства, позиція культурної комісії при Міровій делегації на переговорах з РСФРР щодо повернення евакуйованого в Росію церковного майна

України, домова церкви гетьмана Павла Скоропадського. Матеріали були оприлюднені вченим на Міжнародній науково-практичній конференції з нагоди 120-ї річниці від дня народження Скоропадського і 75-ї річниці проголошення Української держави 1918 року.

Серед випускників історичного факультету. 1983 рік

Не слід іще забувати, що з-під пера історика Богдана Івановича Андрусишина (у співавторстві з А.М. Гузом) вийшов збірник документів «Пам'ятки історії держави і права України. Київська Русь», в якому з першоджерел документи, подані в українському перекладі та які й нині користуються величезним попитом серед учителів та студентів і шанувальників історії держави.

Як я зрозумів із ґрунтовних досліджень Андрусишина, його виступів у пресі та на конференціях, сьогодні історики повинні почати звертатися до минулого з точки зору майбутнього, а не теперішнього. Їхній вибір проблем для дослідження та дослідницьких методів, шлях конструювання знання для студентів про сліди минулого має ке-

руватися перспективою, спрямованою на майбутнє, і це повинно дати відповідь на питання про те, якого виду знання про історичне минуле потребуватимуть люди у транснаціональному, діаспорному світі. Мені зрозуміла така думка вченого Богдана Івановича Андрусича, бо, споглядаючи навіть сторінки шкільної історії, бачимо, що український народ стояв довго на колінах перед іншими народами - під гнітом Польщі, Литви, Росії, турками. Такий підхід, зрештою, виправданий історією.

Богдан Андрусичин справедливо у своїх дослідженнях зазначає, що, хто хотів, той устав з колін. Але часто буває так, як у зоопарку: якщо повідчиняти замки на клітках, не всі звірі розбіжаться. Цілісності громади, як бачимо, ще не досягнуто. Цілісність має бути довкола спільної системи пріоритетів, яка в нас, на жаль, ще не сформована.

Звичайно, в українській історії є і жертвні сторінки, і героїчні. Ті, над якими варто плакати, і ті, якими можна пишатися. І смішні є. Ми не тільки страждали, але й імперії творили, і нацистів перемагали, і шлях проклали у космос, ним люди досі на орбіту добираються. У нас своя історія, така ж, як і в інших країнах. Не краща й не гірша, просто наша. У мене є приклад – на початку XVI століття (а про це дізнався із архівів, коли упорядковував енциклопедію «Черкащина»), наші землі «були окуповані литовцями», на маленьке містечко Канів напала татарська орда. І звичайні канівські мешканці організувалися, відбили напад завойовників, а потім наздогнали орду в полі і добили. І зробили це без допомоги держави, якась стороння влада не перешкодила їм змогти захистити себе – це був неймовірної значимості патріотизм моїх земляків.

У листопаді 1997 року Богдана Андрусича призначено на посаду професора кафедри історії України історич-

ного факультету, заступником, а з червня 1998 року – деканом соціально-гуманітарного факультету. З цього часу коло його наукових інтересів розширюється та охоплює проблеми історії держави і права, політології, методики викладання правознавства, канонічного права. І тут проявляються менеджерські риси його характеру: він створив Інститут політології, соціології та права, з якого згодом відокремилися нові структурні підрозділи – Інститут соціальної педагогіки та управління, Інститут філософської освіти та науки, Інститут соціології, психології та управління і, власне, Інститут політології та права. До речі, Інститут політології та права є єдиним подібним в Україні навчальним інститутом, своєрідним навчально-науковим комплексом, де на високому професійному рівні та з урахуванням новітніх досягнень юридичної і політологічної науки готуються юристи і політологи ХХІ століття. Вперше в Україні студенти Інституту, крім базової фахової підготовки, отримують кваліфікацію викладача правознавства та політології для вищих навчальних закладів, а також кваліфікацію вчителя основ правознавства й вчителя соціально-гуманітарних дисциплін для загальноосвітніх середніх навчальних закладів, потреба у яких існує дуже гостро. Разом з колегами-філософами Богдан Іванович був ініціатором відкриття в університеті нової спеціальності «Релігієзнавство».

Розширюється також сфера його науково-педагогічної діяльності: Богдан Іванович читає лекції з історії держави і права та канонічного права, бере участь у міжнародних та всеукраїнських конференціях, «круглих столах», стає організатором наукових форумів за участю вчених із США, Російської Федерації, Польщі, Білорусії, Казахстану, Туреччини, Грузії та Румунії.

Богдан Іванович Андрусішин користується авторитетом серед аспірантів як професійний науковий керівник: ди-

сертації, офіційним опонентом яких виступав, викликають захоплення глибоким дослідженням. Опонування кандидатських дисертацій торкалося тих питань української історії, які професор Б.І. Андрусишин сам достеменно знав, а саме – проблеми української державності 1917–1920 роках, історія української православної та греко-католицької церков, діяльність Товариства «Просвіта», історія профспілок, діяльність дипломатичних представництв, соціально-

З колегами-істориками. 2004 рік

економічне та культурне становище національних меншин в Україні, питання археографічної комісії ВУАН, життя і діяльності окремих визначних персоналій (В. Зінківського і С. Шелухіна), музеєзнавства, педагогічних бібліотек, дослідження історії політичних партій, історії науки і техніки, а також теорії та методики навчання історії, політології. Викликають захоплення докторські роботи – В.П. Коцура «Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920–30-х років: історіографія», І.І. Тюрменка «Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині Івана

Огієнка», І.В. Срібняка «Полонені та інтерновані вояки українці в Європі (1914–1924)», Н.Г. Стоколос «Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX століття)», О.М. Мовчана «Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті роки)».

У науковому доробку вченого, як зазначив професор Олександр Петрович Реєнт, є і вдалі історіографічні роботи. Досліджуючи роботу українських урядів, соціальні конфлікти, Богдан Іванович розкрив своє історичне бачення і

Учасник Міжнародної конференції.
2009 рік

рішуче стає на бік історії дослідження соціального миру, яка своїм інструментом вважає реформу та соціальне партнерство. На його думку, ця теорія виявилася значно дієвішою і продуктивною. У своїх працях науковець наголошує на злободенності таких питань як страйки, безробіття, охорона праці, роль профспілок в умовах переходу до ринку тощо. Зрозуміло, що мова йде про той час, коли в Україні з'явилася можливість вільно висловлювати не тільки свої думки, але й найрізноманітніші точки зору на ту чи іншу проблему, що яскраво він продемонстрував у своїх наукових працях. На основі ретельного дослідження джерел, аналізу численної літератури як вітчизняної, так і зарубіжної, Богдан Іванович вніс багато нового до скарбниці української наукової історичної думки, поставивши завдання дослідити теоретичні підвалини основних моделей суспільного розвитку та місця в них робітничого класу, ставлення до робітничого питання діячів українського

національно-визвольного руху, роль української національної еліти, яка, піклуючись про відновлення української державності, просто не усвідомила важливості розв'язання соціальних питань, завдання знайти консенсус між соціальним і національним в Українській революції, не змогла консолідувати українське суспільство не допустити до зіткнення різних соціальних груп української людності у боротьбі за соціальну справедливість на тлі національної проблеми – створення держави української нації.

Професор Б.І. Андрусишин причетний і до формування нової парадигми дослідження української історії, на передові рубежі якої виходять проблеми державотворення доби Української революції 1917–1920 років. Його докторська дисертація та численні наукові праці, значною мірою були присвячені розвитку державно-правових інститутів на Україні, тобто традиційному об'єктові вітчизняних історико-юридичних досліджень. Автор глибоко вивчив сучасну історико-юридичну літературу з проблеми, нормативні джерела, правотворчу і правозастосовчу практику. Зважено і аргументовано аналізується конституційна політика Центральної Ради щодо робітництва, ґрунтовно опрацьовані матеріали щодо організаційних адміністративних заходів, яких уживали гетьманській уряд П. Скоропадського, Директорія УНР, радянський уряд. Залучення до наукового аналізу праць представників суміжних наукових спеціальностей (юристів, політологів, економістів), забезпечило можливість, з одного боку, здійснити порівняльний та всебічний аналіз досліджуваної проблеми, а з іншого, виділити специфічні аспекти, що властиві лише працям автора. Проблеми історії Української революції продовжували розроблятися в подальших працях вченого. У світ вийшли десятки наукових статей дослідника, присвячених різним

аспектам. Під його керівництвом захищена кандидатська дисертація І.А. Вівсяної «Національно-культурна співпраця українців Галичини і Надніпрянщини у 1917–1920 рр.», яка мала «беззаперечні позитивні досягнення» у розкритті проблеми соборності Української Народної Республіки. То ж неспроста Богдан Іванович Андрусишин ініціював і створив громадську правничу організацію «Феміда» та обраний її першим головою. Він є заступником голови осередку Товариства «Просвіта» НПУ імені М.П. Драгоманова, заступником голови Всеукраїнської громадської організації Союз гетьманців-державників, входить до складу, як представник України, до національного комітету Платформи «Діалог Євразія», яка об'єднує інтелігенцію євразійських країн. Щоб бути фахівцем правознавства, здобуває другу вищу освіту у Київському національному університеті внутрішніх справ.

Водночас наукові інтереси професора Б.І. Андрусишина не обмежуються лише тематикою доби Української революції 1917–1920 років. Не менш помітний внесок зробив вчений у висвітлення історії української православної церкви, формування державно-церковних відносин на українських землях, зокрема, в Українській державі гетьмана Павла Скоропадського. Його монографія «Церква в Українській державі (доба Директорії УНР)», написана на основі раніше закритих архівних матеріалів – є першою працею, що присвячена цим украї складним і надзвичайно важливим для розуміння долі української державності проблемам.

Богдан Іванович керує науковою працею молодого покоління вчених: захищено три докторських і шість кандидатських дисертацій, які присвячені актуальній науковій тематиці, а ще група аспірантів та здобувачів з різних ВНЗ України завершують дисертаційні роботи.

Свій внесок зробив Андрусишин і в розвиток краєзнавства Тернопільщини, своєї материзни, що знайшло відображення у публікаціях та виступах на наукових конференціях.

Ще на зорі української Незалежності, коли гостро відчувалася потреба у правдивих матеріалах з української історії, Богдан Андрусишин, на замовлення Міністерства освіти і науки України, взяв участь у підготовці методичного посібника «Історія України. Матеріали до лекцій та методичні

З дирекцією Інституту політології та права. 2013 рік

поради для викладачів навчальних закладів системи підготовки молодших спеціалістів». Як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти допущено його книгу «Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР)».

Б.І. Андрусишина часто запрошують очолювати журі всеукраїнських олімпіад з історії, вчений постійно зустрічається з учителями, учнівською молоддю Києва та Терно-

пілля. Умілий організатор, талановитий педагог, блискучий лектор і багаторічний член спеціалізованих вчених рад по захисту кандидатських дисертацій зі спеціальностей «Теорія і методика навчання історії», «Історія України», «Політологія» при НПУ імені М.П. Драгоманова.

...З наших українських університетів допоки ми не зробили Єль, Гарвард, Оксфорд чи Кембрідж, але ми можемо навчити наших студентів і докторантів на потенційних спудеїв чи працівників тих навчальних закладів. Тому потрібно їх виховувати та навчати в той спосіб, який дозволить зав'язати зі студентами та професорами із Заходу партнерські інтелектуальні відносини. Аби вони розмовляли тією самою мовою, і були в стані без комплексів та зарозумілості, що з них випливає, брали активну участь у створенні знань про минуле на світовому рівні та знали й історію України. Також молодих істориків треба мотивувати, аби юнаки і дівчата повернулися до України та використали свій досвід у навчанні (і вихованні) студентів. І це мають зробити й нині роблять українські вчені – педагоги, і серед них чільне місце посідає талановитий організатор навчально-виховного процесу, драгоманівець Богдан Іванович Андрусишин.

Ректор університету, академік Віктор Петрович Андрущенко сказав про Богдана Івановича справедливі слова: «Наукове надбання Б.І. Андрусишина, вченого-новатора дає відчутний поштовх потужній інтелектуальній хвилі молодих дослідників України».

*Директорські
турботи:
щодень
робота
розуму
та душі*

Тільки людина рішуча, енергійна, з твердим характером, така, що знає, чого вона хоче, чому вона хоче і які засоби ведуть до виконання її волі, тільки така людина може виховати рішучих, енергійних, сильних характером майбутніх учителів.

Василь Сухомлинський

Завдання вчителя і викладача — уникати гучних промов та порад про мови в Україні, а виконувати свою роботу наполегливо та сумлінно.

Анатолій Висоцький

Вільне володіння українською мовою — однією з найрозвиненіших мов світу — є неодмінною умовою формування сучасного вчителя та культурної особистості загалом.

Анатолій Висоцький

ВИСОЦЬКИЙ Анатолій Васильович

(4 квітня 1965, Київ) – педагог-мовознавець, доктор філологічних наук (2013), професор, Заслужений працівник освіти України (2010); нагороджений медаллю імені М.П. Драгоманова; кавалер ордену «Кирила і Мефодія» та лицар ордену «Нестор Літописець». Середню освіту здобув у школі № 16 Києва; закінчив українське відділення філологічного ф-ту Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького (1988). Автор

понад 60 публікацій, серед яких монографія «Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові», посібники: «Українська фонетика та орфографія» (2001), «Український синтаксис та пунктуація» (2001), «Українська морфологія та орфографія» (2001), «Практикум з правопису української мови» (2007, у співавторстві) та інші видання. У 2002 очолив факультет української філології, який у 2004 реорганізований в Інститут української філології, а в 2012 – в Інститут української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка.

Анато́лія Васи́льовича, здається, знаю давно. Мені до душі його толерантність і вміння відшукати, так би мовити, «ключик» не тільки до, здавалось би, «непередбачуваних» колег, а й до всіх, з ким працює. Його шанують студенти: уміння вислухати й порозумітися, лагідний голос, вдавану серйозність, та головне — молодь завжди отримує підтримку свого директора.

Професор А.В. Висоцький закоханий у мову, він її так тонко відчуває, як мати дитину. «Мова в сьогоднішньому світі, — подержавницьки розмірковує доктор філологічних наук Анатолій Васильович, — надзвичайно складна і рухома реальність, якій належить вирішальна роль у встановленні моральних параметрів буття, в екзистенційній орієнтації людини. Нині динаміка технологічного розвитку значно випередила гуманітарну сферу, в якій не діє принцип накопичення й поступального розвитку. Тому в демократичному світі кращі уми працюють над реформою освіти, над реорганізацією гуманітарних дисциплін у технократичному просторі, над модернізованими системами понять, які дозволять знайти нові культурні й суспільні баланси в добу глобалізації. Йдеться про нові покоління, обличчя й ментальність яких змінюється з кожним наступним технологічним відкриттям, зміни пришвидшуються, світ змінюється безповоротно».

Важко не погодитися з педагогом А.В. Висоцьким, оскільки він давно в «темі» й доклав, з колегами чимало зусиль для вирі-

шення мовної проблеми не тільки в університеті, а й в Україні. Напередодні прийняття Верховною Радою України «Закону про мови» Анатолій Васильович запропонував добрий десяток своїх пропозицій і побажань колег, передав до освітянського Міністерства. Ось кілька його зауваг: «Незважаючи на намагання авторів Закону упорядкувати термінологічний апарат, законопроект переобтяжений термінами й поняттями, які не мають однозначного, несуперечливого і науково обґрунтованого тлумачення ні з соціолінгвістичного, ні з юридичного погляду. Йдеться, зокрема, про терміни «державна мова», «регіональна мова», «рідна мова», «мова меншини», «мова національної меншини» тощо. Деякі з цих термінів запропоновано вживати паралельно (наприклад, «регіональна мова або мова меншини» – стаття 1, хоч кількома рядками нижче витлумачений термін «мови національних меншин»). Не названо критеріїв залучення мови до однієї з цих категорій. Водночас у тексті законопроекту немає згадки про zagrożені мови, сфера вживання яких звузилася до критичної межі і які потребують захисту. Така термінологічна плутанина не з'ясовує юридичного статусу мов, які поширені в Україні, а, навпаки, посилює його невизначеність. Не сприяє це й рівності мовців у забезпеченні їхніх мовних прав та зберігаючи умови для деформації мовної ситуації.

Пропонований законопроект суперечить Конституції України, у статті 10 якої йдеться про державну (українську) мову, всебічний розвиток і функціонування якої в усіх сферах суспільного життя на всій території України забезпечує держава, мови національних меншин (зпоміж них виокремлено російську), яким в Україні гарантовано вільний розвиток, використання і захист, та мови міжнародного спілкування, вивченню яких сприяє держава. Немає жодної згадки про так звані «регіональні» мови. Тому передбачений законопроект статус таких мов є неконституційним».

Безумовно, стверджує Анатолій Васильович, українська мова має власні внутрішні важелі регулювання свого розвитку. У неї є, якщо порівняти з біологією, імунітет. І свідчення того – зростання авторитету Інститут української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка та збільшення конкурсу на спеціальність «українська мова і література», як тільки починаються гучні промови «опонентів» про занепад української мови. Зокрема, цього року конкурс на цю спеціальність сягав 10ти осіб на місце, з них 5 – це ті, хто претендував на навчання за кошти державного бюджету. Але й кількість осіб, які навчають за контрактом, також виросла вдвічі порівняно не тільки з минулим роком, але й із позаминулим. «Це є свідченням того, – стверджує директор А.В. Висоцький, – що українська мова сама себе захищає і шанується її молодими громадянами». Погоджуюся з професором Анатолієм Висоцьким, адже цивілізовані українці остаточно переконуються, що свою мову й культуру, державу й майбутнє треба захищати щодня, щогодини, в будь-яку хвилину свого життя. Але форми цього захисту мають бути сучасні.

Можна однозначно сказати, що з приходом А.В. Висоцького до керівництва Інститутом розпочалися кардинальні зміни на краще. І не тільки тому, що Анатолій Васильович намагається всіляко зберегти й уславити його історію – адже імена, якими славетний Інститут, відомі в Україні й поза її межами. Серед них – письменники Юрій Збанацький, Павло Глазовий, Андрій Малишко, Марія Пригара... Звичайно ж, це співпраця та створення належних умов для тих колег, які щоденно стають за кафедри, читають студентам лекції, та й для студентської молоді робиться багато.

Професорсько-викладацький склад Інституту налічує 79 викладачів, з яких 85 відсотків – це кандидати й доктори наук, середній вік яких – 46 років. В Інституті шану-

ють традиції педагогів, студенти виховуються в найкращих звичаях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Скажімо, мають статус уже не лише університетських, а й народних самодіяльних колективів України театр «Вавилон» і ансамбль «Купава», їх джерела натхнення та підтримки – в Інституті.

Відкриття аудиторії імені А. Малишка. На фото (зліва -направо) ректор В.П. Андрущенко, Почесний професор університету, поет І.Ф. Драч, директор Інституту А.В. Висоцький. 2013 рік

Викладачі є авторами підручників передусім для вищої школи, посібників з української мови, з української літератури для середніх шкіл, журналістики та видавничої справи. Сьогодні тут працюють професор, завідувач кафедри української мови Марія Яківна Плющ, академік НАПН України і завідувач кафедри стилістики української мови Любов Іванівна Мацько, педагоги зі світовим ім'ям: Герой України, професор Анатолій Несторович Паламаренко, професор Ганна Олександрівна Козачук... Інститут україн-

ської філології та літературної творчості імені Андрія Малишка — один з небагатьох навчальних закладів, який має серед викладачів народних артистів України — Андрія Демиденка й Тамару Гримаську-Стратієнко, письменника, лауреата багатьох Всеукраїнських та Міжнародних премій Віктора Жадька. Тож студентам, окрім філологічної підготовки, дають також й основи акторської майстерності, навички — комунікаційні та літературної творчості.

*Професор А.В. Висоцький з колегами
в аудиторії імені А. Малишка. 2014 рік*

В Інституті діють відомі в Україні та поза її межами наукові школи: академіка А. Грищенко, академіка Л. Мазько, академіка П. Хропка, професора В. Погребенника, М. Плющ. Тож відбувається підтримка наукової традиції в поєднанні з реаліями роботи в педагогічній освіті.

Саме це й забезпечує популярність Інституту серед абітурієнтів — і не лише українських. Прикметно, що у

вищі навчаються юнаки та дівчата з дальнього й ближнього зарубіжжя – Грузії, Угорщини, Словаччини, Молдови, Придністров'я...

Звичайно, професори та викладачі Інституту за керівництва А.В. Висоцького працюють і на перспективу. Скажімо, розробляється загальний комплекс досліджень «Лінгводидактика вищої і середньої школи». Безумовно, педагогічний навчальний заклад і покликаний займатися передусім розробкою застосування теоретичних знань у підготовці вчителів середньої та вищої школи. Головним є тут продовження традиційної граматичної української школи, яка існувала в Інституті (тоді – факультеті) ще з 30-х років ХХ століття. І свідченням цього, наприклад, є надзвичайно різноманітна тематика дисертацій: від досліджень у галузі діалектології до сучасного семантичного синтаксису. Так само й літературознавчі розвідки спрямовані на вивчення української літератури як новітньої, так і класичної. Значну увагу пошукачі та дисертанти приділяють вивченню забутих в історії або заборонених імен – від того й прогалини в осягненні минулого української філологічної науки.

А сам А.В. Висоцький як науковець трудиться над усуненням «білих плям» історії мовознавства, читає лекційні курси з історичної граматики української мови, вступу до мовознавства, старослов'янської мови та сучасної української літературної мови. Його наукові інтереси пов'язані з вивченням прислівникової синтаксичної сфери в українській мові, дослідженням поверхневої та глибинної структури речення, а також із проблемами національного виховання засобами української мови у світоглядній концепції Михайла Драгоманова.

Ще один напрям повсякденної кропіткої діяльності директора Інституту Анатолія Васильовича Висоцького – пошук навчально-наукових міжнародних зв'язків з україн-

ською діаспорою, налагодження стосунків із науковцями та студентством Словаччини, Польщі, Угорщини, Бразилії, Греції, Естонії, Канади, США. Вже підписані Угоди про співпрацю з Європейським конгресом українців, створена Асоціація викладачів української мови та літератури Європи. Для іноземців в Інституті проводять літні мовні курси, пропагується українська не лише як мова нашої держави, а й як мова навчання за кордоном і спілкування українців у місцях компактного проживання.

«Навчання в нашому Інституті — це робота розуму та душі, — ці слова Анатолій Васильович повторює не раз перед вступниками, бо це і його смисл буття та керівництва. — У нас надзвичайно інтенсивна виховна робота. Вона багатоаспектна, бо виховання в класичному розумінні не передбачає лише моралізаторство, розповіді й демонстрацію, а передбачає залучення студента самого в процес виховання».

Педагог — не лише професія, а й смисл буття, мета, доля Анатолія Васильовича Висоцького, який вибрав цю почесну професію раз і назавжди. Бо переконаний, що ті, хто її обрав, витримують чесні й сильні, утримуються ті, хто розпочав і без упину продовжує навчальн-виховну благородну освітянську працю.

То лиш на перший погляд праця керівника видається легкою, такою собі, без внутрішньої напруги та боротьби. Гай-гай... Анатолій Васильович не звик відступати, він за характером — наполегливий і принциповий. Йому професорсько-викладацький колектив повірив, а це — головне для директора Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. І вже стає звичним, що поруч із ним працюють його колеги і студенти, кількість прихильників Анатолія Васильовича Висоцького щороку зростає...

*Філософ,
приречений
освітою*

*Хто думає про науку, той любить її, а хто
її любить, той ніколи не перестає вчитися,
хоча б зовні він і здавався бездіяльним.*

Григорій Сковорода

*Живе лиш той, хто не живе для себе,
Хто для інших виборює життя.*

Василь Симоненко

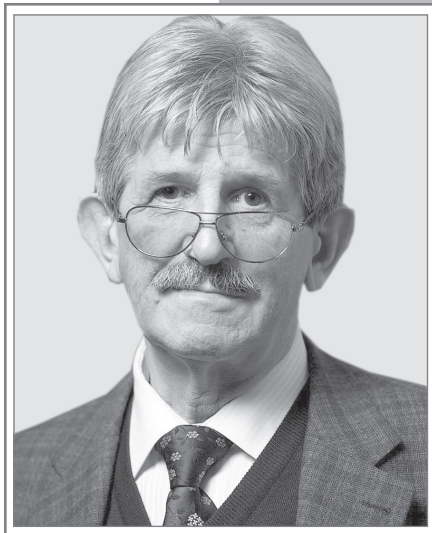
Ми навчаємося не для школи, а для життя.

Григорій Волинка

ВОЛИНКА

Григорій Іванович

(1 травня 1949, Ніжин, Чернігівська обл. – 17 квітня 2014, Київ) – педагог, доктор філософських наук (1989), професор (1991), академік УАПН (1997); Заслужений діяч науки і техніки (2000), Відмінник освіти України (1997, 1999). Нагороди: кавалер ордена «За заслуги» III ступеня (2010), нагрудний «Знак пошани» та «Відмінник освіти України», золота медаль № 1 «Михайло Петрович Драгоманов. 1841–1895 рр.»

численні Почесні грамоти та відзнаки. Закінчив: Ніжинську школу №1 (1964), Київський електромеханічний технікум залізничного транспорту (1968), держуніверситет ім. Т.Шевченка (1976). Голова спеціалізованої вченої ради по захисту дисертацій з філософської антропології, філософії культури та історії філософії (2008). З 1979 – у Київському державному педінституті імені О.М. Горького на посадах: асистент, старший викладач, доцент; в університеті – зав.кафедри філософії Інституту філософської освіти і науки (1989), проректор з наукової роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (з 2003).

Кожна особистість — це унікальний, неповторний світ, і відхід її від нас — то загибель цілого світу. Це абстрактна істина, проте вона раптово набула трагічних, щемливих обрисів у мить, коли надійшла несподівана й скорботна звістка: 17 квітня 2014 року Григорія Івановича Волинки, нашого колеги, проректора, філософа — раптом не стало. Серед викладачів і студентів університету ця трагічна новина викликала шок, бо буквально кілька днів тому бачили його худорляву постать у коридорі, аудиторії, як неквапливо розмовляв біля пам'ятника Михайлу Драгоманову. Григорій Іванович Волинка любив тишу: ніхто не чув від нього крикливого голосу, грубої розмови, різкого невдоволення. Й постать його була не викликаюча невдоволення — він був скромним і добрим педагогом. Краще про Г.І. Волинку, здається, й не скажеш, як написав у статті «Душа і серце філософії» однодумець і колега, ректор університету Віктор Петрович Андрущенко: «Григорій Іванович — це, передусім, глибока непересічна щира Особистість. Талант філософа й педагога, прекрасного глибокодумного науковця й дисциплінованого організатора, вченого з ліричною тонкою душею, який так вміло поєднував у собі Григорій Іванович, дозволив йому стати за кермо великого крейсера наукової сфери НПУ, що централізував поважний академічний і професорський корпус, студентську молоду науку, міжнародне співробітництво вчених й чимало іншого».

Григорій Іванович був людиною винятково нестандартною. Він не міг бути просто переповідачем якихось істин. У нього було особливе ставлення до тих проблем, які нам усім доводилося розв'язувати в житті. По-перше, був людиною високої інтелектуальної і філософської культури, по-друге, дуже любив не тільки свій Ніжин, а й Київ. Останнє було йому прирочене ще в ті роки, коли він був студентом філософського факультету університету імені Тараса Шевченка – на факультеті відрізнявся від усіх своєю зрілістю. Згодом, на початку 2000 року, коли разом з кафедральним колективом (В.О. Дорошкевичем та Н.Г. Мозговою), Григорій Іванович надрукував цікаві науково-документальні дослідження з минулого столиці, які знайшли своє втілення у статтях про родину Михайла Булгакова, Миколу Федорова – засновника російського космізму та про часопростір Київської духовної академії.

Нова стратегія трансформації змісту філософської освіти студентів і аспірантів, розроблена й впроваджена Григорієм Івановичем, стала новаторством у цій царині, адже виходила із принципів історичності, поліфонії і повноти. Вона надала можливість сучасному студенту вільно й творчо підійти до своїх наукових ідей, контекстуально мислити, практично втілювати напрацювання. З 1989 року, після успішного захисту докторської дисертації, Григорій Іванович очолив кафедру філософії, яку передав йому професор Олексій Пилипович Павелко. Під опікою Г.І. Волинки кардинально змінилася проблематика кафедральних наукових досліджень. Вони все тісніше пов'язувались тепер із питаннями духовних засад розбудови держави, із світоглядними запитамися вищої педагогічної освіти, з історією вітчизняної і зарубіжної філософії. Історико-філософська школа, що склалася на кафедрі філософії за керівництва Григорія Івановича, досить плідно працювала над проблематикою

світової та української філософії. Його вихованцями, які досліджували в руслі зазначених питань, були підготовлені та захищені 15 кандидатських і 7 докторських дисертацій. Це такі вчені, як Т. Андрущенко, К. Жоль, А. Толстоухов, В. Ярошовець, Ф. Кирилюк, А. Гуріна, Я. Руга, В. Скотний, Н. Мозгова, Б. Новикова, Г. Немчінов, Ю. Федів, Н. Шуст та інші.

Науковцями Волинкової наукової школи розроблено принципово нові програми нормативних курсів з філософських дисциплін. Наприклад, 1999 році опубліковано перший в Україні великий підручник з історії філософії «Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика» (Г. Волинка, В. Гусєв, І. Огородник, Ю. Федів). Вчені школи Ю. Федів і Н. Мозгова написали і у 2000 році видали великий посібник «Історія української філософії» (наук. редактор Г. Волинка). Проведені науковцями Г. Волинкою, Ю. Федівим та Н. Мозговою дослідження університету як соціокультурного феномену показали, що саме педагогічний вищий навчальний заклад в сучасних умовах втілює класичну складову вищої університетської освіти. Науковцям, членам групи дослідників (Г. Волинка, Н. Мозгова, О. Бондаренко) саме цієї кафедри, ректоратом було доручено вивчити питання історичних витоків педагогічного університету. І група філософів на чолі з професором Г. Волинкою довела, що відлік підготовки учителів для Київського округу був розпочатий у 1834 році, і в цьому році виповнюється 180 років з дня створення Педагогічного інституту при Університеті Святого Володимира. Результатами пошуків стала фундаментальна книга (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи / авт.: В.П. Андрущенко, Г.І. Волинка, Н.Г. Мозгова [та ін.] – К., 2005. – 255 с.), ґрунтовний бібліографічний перелік архівних і документальних джерел, низка наукових статей професорів

кафедри (Генетичні корені Національного педагогічного / Г. Волинка, У витоків вищої освіти Київщини: до 170-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова / Г. Волинка, Н. Мозгова, Феномен педагогічного університету як предмет філософського осмислення / Г. Волинка, 170-річчя Київського національного — це свято і драгоманівців / Г. Волинка).

Професор Г.І. Волинка з колегами кафедри філософії. 2012 рік

Григорій Іванович був наділений рідкісним даром Вчителя Життя. І справа не тільки в тому, скільки талановитих аспірантів він підготував, долучивши їх до секретів філософської науки (а таких — десятки). І не тільки в тому, що в його книзі «Філософія Стародавності і Середньовіччя в освітньому контексті», вперше в українській філософській науці досліджена парадоксальна надмірність інформаційної змістовності міфу. Міфи первісних народів — бездонні акумулятори досвіду. Оскільки не існувало сторонніх носіїв досвідної інформації, вона мала повністю і без втрат передаватись в індивідуальні духовні світи представників кожного нового покоління. Григорій Іванович прослідкував трансформацію засобів такої передачі і дійшов висновку, що їх рудименти досить добре працювали в навчальних закладах Платона

(Академія), Аристотеля (Лікей), в середньовічних монастирських школах і навіть в університетах пізнього Середньовіччя. Всі вони орієнтувались на вичерпну освіченість, що фактично ставила освічену людину на межу знаного і незнаного, даючи широкі можливості для трансцендентування-творчості. В Нові часи починається жорстке дозування змісту освіти з його помітними плюсами і багатьма непомітними мінусами. Щоб позбутися принаймні деяких з мінусів, варто, на думку професора Волинка, посилити увагу вчених-освітян до близького і далекого історичного спадку, зокрема, до феномену перенадмірності освіти.

Важливим є й те, що Григорій Іванович, людина органічно демократична і відкрита, вважав своїм обов'язком звертатися не тільки до колег-фахівців, а й до найширшої аудиторії. Ось як згадує професор, доктор філософських наук Наталія Мозгова, заняття, які проводив Григорій Волинка на факультеті ще університету імені Т. Шевченка: «Семінари Григорія Івановича стали для нас справжніми уроками «сократівської майєвтики». Я пам'ятаю, яку безцінну літературу з гносеології відкривав для нас Григорій Іванович: ми зачитувались В.О. Лекторским, Б.М. Кедровим, П.В. Копниним, Е.В. Ільєнковим, К.І. Мегрелідзе. Праця останнього «Основні проблеми соціології мислення» повністю перевернула наше до того примітивне бачення природи людського мислення. Студенти зачитувались книгою, ретельно конспектували. На семінарських заняттях Григорій Іванович розповідав нам про свої наукові інтереси, які були пов'язані з онтологічними і методологічними засадами стилю мислення в природознавстві ХХ століття. Розповідав нам також про свої поїздки до Валентина Фердінандовича Асмуса у Передєлкіно, до міста Дубно Московської області (РФ), у ті часи найбільшого центру з досліджень у галузі

ядерної фізики, до Казані, Обнинська та Москви на Міжнародні наукові симпозіуми з філософії науки. Ми замріяно слухали і щиро вірили, що колись і ми будемо аспірантами та долучимось до таких величних наукових справ».

Пригадую, як зустрів Григорія Івановича у «Книжковому арсеналі» на виставці — продажі: довго ходили рядами, зупинялися біля стендів видавництв, вели розмову, перелистуючи філософську та художню літературу. Нарешті Григорій Іванович підсумував побачене й запам'яталася його виважена, але така глибинна думка: «Катастрофічно мало філософської та футуристичної літератури. Чому це погано? Наприклад, німці — про них кажуть, що вони остання нація в Європі, яка (навіть робітники) читає античну філософію. А крім того, кажуть, що нації, які не читають філософів, не здатні створити навіть простого автомобіля. В Україні, на жаль, відсутній масовий запит на філософську думку. Думаю, це має пряму кореляцію зі зниженням технологічного рівня української економіки до рівня нерозвинутих африканських країн».

Мені пощастило бути присутнім на Всеукраїнській конференції, на якій виступав і Григорій Іванович. На перший погляд нічого дивного. Однак, на засіданні сиділи не тільки студенти Національного педагогічного університету, але і професори, академіки, народні депутати, урядовці... Більшість уже дуже дорослих людей. І всі ми слухали щиро розповідь не про абстракції та формальні кліше, а про любов, дружбу, гідність, доброту. Прості життєві уроки, які насичували філософські категорії реальним смислом. Пам'ятаю, як він згадував гудзики на рукавах піджаків. Знаєте, про що це свідчить? Про данину традиції, адже вже давно їх пришивають не для прямого призначення, а для дотримання канону. На перший погляд дрібниця, але в таких дрібницях часто заховані риси людини, її культурні та національні осо-

бливості. І доктор Волинка вмів їх помічати. Вмів пояснювати значення настільки очевидних речей, що вони зазвичай проминали повз нашу увагу. А він їх бачив, і вказував на них.

Григорій Іванович Волинка, безперечно, був і залишається видатною особистістю. Він відрізнявся від багатьох інших науковців тим, що сповідував високі духовні переконання. Для нього земні, побутові, прагматичні проблеми завжди залишалися осторонь. Його життя — це духовне життя. Наукові філософські раці Григорія Івановича порушують низку проблем, як наприклад, проблему «естетичності» української ментальності в освіті. Його концепції характеризують духовне життя окремої особистості й українського народу, зокрема педагогів в цілому. Варто згадати і про наукові досягнення Волинки у галузі історії української філософії. У багатьох аспектах можна відзначити його неординарні заслуги, про які знають як в Україні, так і за кордоном.

Григорій Іванович Волинка — це була різностороння людина. Якщо є втілення філософа, то це в ньому, він був рідкісним типом втіленого філософа. Для нього це було життям, а не роботою. Філософія Волинки вражає ще й тим, що його життя — це дивовижна єдність слова та справи. Він великий тим, що жив (щодня, щохвилини) за тими ж принципами, яких навчав студентів. До нього всі ставилися з великою повагою. Без Волинки наш університет, здається, збіднів на одну доброту, чуйність і шанобливість, відчувати-ме порожнечу. Будемо сподіватися: те, що Григорій Іванович писав, а те, що розповідав як проректор і викладач, проросло вдячним спомином у душах його колег і студентів.

...Велетні філософського духу відходять, утворюючи величезну дірку, яка відтепер буде в нашому освітянському просторі. Відтепер треба більше думати над тим, хто є, з ким треба продовжувати розпочате Григорієм Івановичем Волинкою.

*Кожним
прожитим
днем...*

Учітеся, брати мої, думайте, читайте.

Тарас Шевченко

Лише той Учитель, хто живе так, як навчає.

Григорій Сковорода

Посередній педагог розповідає,

Хороший викладач пояснює,

Кращий педагог демонструє,

Великий викладач надихає.

Іван Горбачук

ГОРБАЧУК

Іван Тихонович

(18 січня 1933, с. Батарєя Березівського р-ну на Берестейщині (Республіка Білорусь) – педагог-фізик, кандидат фізико-математичних наук (1974), академік АН ВО України (2004); Відмінник народної освіти (1967), Заслужений працівник освіти України (2000). Нагороди: медалі – ім. А.С. Макаренка (1986), Ветеран праці (1987), «В пам'ять 1500-летия Києва», знак «Ушинський К.Д.» (2007); кавалер ордену «За заслуги» III ступеня (2010). Закінчив у с. Міжліс-

ся (1949) та Березівську школи (1952). Студент фізико-математичного ф-ту Київського держ. педінституту ім. О.М. Горького (1954–1959). Заст. декана фізико-математичного ф-ту (1977–1980); наук. керівник лабораторії «Молекулярна фізика загального фізичного практикуму кафедри загальної фізики» (1982); завкафедри загальної фізики (1985–1986), завкафедри методології та методики навчання фізико-математичних дисциплін вищої школи (2011), голова Т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка НПУ імені М.П. Драгоманова, голова первинної профспілкової організації та голова профкому працівників освіти і науки університету (з 1991).

Ше будучи студентом Миколаївського педагогічного інституту я з групою пошуковців пройшов шляхом партизанського з'єднання С.А. Ковпака, про який Сидір Артемович написав у своїй книзі «Від Путивля до Карпат». Частина цього путі пролягав і через Білорусію і ми, добравшись в січні 1974 року до Мінська, мали за честь зустрітися з партизанським командиром, Героєм Радянського Союзу Петром Мироновичем Машеровим, на той час – Першим секретарем ЦК Компартії Білорусі. Не забулося, як в готелі «Юність» Петро Миронович – неймовірної ширості і простоти державний керівник, розповідав і про свої партизанські будні, ділився споминами про побратимів-сябрів, тобто – друзів, співав з нами під гітару.

Наш шлях розпочався з Хатині – меморіального комплексу в пам'ять білоруським селам, знищеним нацистами в роки Другої світової війни, де ми поклали вінок до пам'ятника Йосипу Камінському з убитим сином на руках. А тоді, глибоченим снігом рушили ми від села до села, які були розташовані у дрімучих лісах, нас гостино зустрічали мешканці, накривали у клубках столи й велися до ранку розмови про страшні роки фашистської окупації. З того часу я зберіг пам'ять про гостинний, щирий і турботливий народ – білорусів, їхню добродушність і доброзичливість до нас, українських студентів.

Тому, коли дізнався, що І.Т. Горбачук з Білорусії, навіть не сумнівався в його людський, гідних достойної особис-

тості рисах характеру. Адже Берестейщина (від назви міста Берестя), звідки родом Іван Тихонович, український етнокультурний регіон у складі сучасної Республіки Білорусь, частина Західного Полісся.

Коли ми збиралися до Білорусії, то вивчили історичні події, які відбувалися в роки Другої світової війни на цій території. Знали й про те, що в 1941–1944 роках з Берестейської тюрми білоруські партизани випустили засуджених за політичними мотивами членів і ОУН – Григора Шварка (село Болото), Леонтія Кватерука (місто Кобрин), Василь Пархотика (с. Здишів), Войтика (с. Дивин) та Юліана Шумінського (с. Жабинка), які брали участь у створенні українських комітетів. Так, у Бересті Український комітет разом із білорусами очолили Олександр Гнатів (голова), Іван Микита (заступник) та Володимир Криницький (секретар). Членами комітету були: Іван Кобиляко, Борис Олесюк, Василь Яців та Петро Шалунчак. Українські комітети виникли також у Кобрині, Янові, Дорогочині, Пінську та Столині. Ці комітети – органи українського самоврядування здійснили на білоруській території велику роботу з відродження національної освіти, добившись відкриття шкіл, у яких рідною мовою викладали історію та географію України. Звичайно ж – відроджували зруйновані загарбниками міста та села. Всі ці події життя Берестейщини відзначилися й на формуванні світогляду великої сільської родини Горбачуків.

...Іван Тихонович Горбачук – людина з прогресивними поглядами, ерудована, інтелігентна, заслужено користується шанобою і повагою серед колективу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Він народився в простій сім'ї – де шанували честь, порядність, принциповість, ширість, уміння тримати слово.

Тому й взірць у всьому як доброзичлива та відповідальна, порядна і високопрофесійна особистість. Неспроста в грудні 2007 року Вчена рада нашого навчального закладу одноголосно присвоїла Іванові Тихоновичу високе звання «Заслужений професор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова».

Серед членів кафедра фізики. 1967 рік

Впевненими кар'єрними щаблями Іван Тихонович Горбачук крокував і подолав високі посади — від аспіранта, асистента кафедри фізики, заступника декана фізико-математичного факультету, старшого викладача, кандидата фізики-математичних наук, доцента, професора кафедри фізики, завідувача кафедри методології та методики навчання фізико-математичних дисциплін вищої школи.

Переміни в суспільстві приводили і до певних реформаций в науці України та його світогляді зокрема, що не могло не позначитися на напрямках наукових досліджень. 1950-і — 1970-і роки вважаються «золотим віком» фізики. Фундаментальні дослідження були виконані в галузі фізики

твердого тіла й низьких температур, надпровідності, радіофізики, теоретичної й експериментальної ядерної фізики, фізики плазми і керованого термоядерного синтезу, астрономії та радіоастрономії. Як у складі АН УРСР, так і у вищих навчальних закладах утворювалися нові спеціалізовані підрозділи, відділи, лабораторії. І.Т. Горбачук, як і тепер, знаходився на передньому рубежі наукових пошуків. Кафедра фізики університету розробляла під його безпосереднім керівництвом цікаві та нові наукові проекти, вела державницькі госпрозрахункові теми, які, здебільшого, були пов'язані з так званою «оборонкою».

Іван Тихонович із колегами-однодумцями проводив дослідження в галузі електрокінетичних явищ в дисперсних системах у сильних електричних полях. Їх вплив на явища електрофорезу, електроосмосу до сьогоднішнього дня залишається актуальною науковою проблемою. Особливо важливими були дослідження «наукової команди Горбачука» подвійних електричних шарів, так званого «дзета»-потенціалу. Наукові результати захищені авторськими свідоцтвами, опубліковані в провідних наукових журналах і вісниках як в Україні, так і за кодоном.

Професор І.Т. Горбачук є відомим вченим і в галузі теплофізики та молекулярної фізики. Одним з перших в колишньому Радянському Союзі Іван Тихонович провів серію експериментальних досліджень нелінійних явищ електро- і масопереносу в гетерогенних дисперсних системах сильних електричних полів. На розроблених експериментальних установках були одержані результати, підтверджені найновішою теорією всесвітньо відомого спеціаліста першої величини в цій галузі, доктора хімічних наук, професора Станіслава Самойловича Духіна. На основі цих досліджень одержано 7 авторських свідо-

цтв та 1974 року захищена кандидатська дисертація за спеціальністю «Теплофізика та молекулярна фізика», а розробки впроваджені в ряді науково-дослідних інститутів Росії, України, Литви, Болгарії.

Свій великий, понад 60-річний, педагогічний досвід Іван Тихонович узагальнив у навчальних і методичних виданнях. За підручниками із загальної фізики І.Т. Горбачука та його колег вчать студенти всієї України, а це такі наукові видання як – «Фізичний практикум», «Загальна фізика. Електрика і магнетизм», «Загальна фізика. Лабораторний практикум», «Загальна фізика. Збірник задач» та ін.

*Кафедра загальної фізики проводить звітну наукова конференцію.
У центрі – завкафедри І.Т. Горбачук. 1996 рік*

За своєю внутрішньою суттю Іван Тихонович Горбачук – це лідер, людина активна, наполеглива, цілеспрямована та відповідальна. Тому й не дивина, що Іван Тихонович є визнаним профспілковим лідером не лише в нашому університеті, а серед працівників освіти і науки Києва, де він, як член Ради, виконує одне з найвідповідальніших доручень – відстоює інтереси освітян і на рівні міста, й на рівні держави.

Він завжди готовий виступити з ініціативами, спрямованими на покращення умов праці й відпочинку співробітників навчального закладу та запропонувати конкретні шляхи для розв'язання проблем, що виникають в нашому повсякденному житті. Саме за його керівництва, як голови профкому вузу, щорічно укладаються соціально спрямовані колективні договори між адміністрацією університету та його трудовим колективом.

*Розмова в осередку університетської «Просвіти» із засновником школи кобзарського мистецтва, кобзарем Василем Литвином.
2004 рік*

Профспілкова робота вимагає наявності у людини специфічних особистісних рис: почуття справедливості, чутливості до потреб і турбот людей, щирого ставлення до них. Наявність таких якостей дає можливість Івану Тихоновичу ефективно керувати профспілковою організацією й разом з командою одностудців та помічників допомагати викладачам, трудовому колективу вирішувати різноманітні питання, з якими вони звертаються до профкому.

За мудре керівництво громадською організацією, поважливе ставлення до людей І.Т. Горбачука й шанують і по-

важають всі члени профкому. Він уміє чітко й злагоджено організувати роботу своїх колег – профспілкових активістів на виконання тих завдань, що стоять перед профспілковою організацією університету.

Іван Тихонович мудра, з багатим життєвим досвідом людина, яка чітко бачить мету і вміє її досягати, має тверді життєві принципи і сповідує високі духовні цінності, з хистом організатора і цікавістю до життя у всіх його проявах. Іван Тихонович ще і голова осередку «Просвіта». Завдяки його ентузіазму й наполегливості розширюється пропаганда українського слова: проводяться круглі столи, дискусії, наукові конференції з проблем функціонування української мови.

А, виступаючи перед студентами університету, академік Академії наук вищої освіти України ділиться своїм баченням про сьгоднішні проблеми та розповідає про шляхи їх вирішення. Іван Тихонович стверджує, що, по-перше, саме від учителів вимагається все те саме, що й вимагалось вчора, 30 чи 100 років тому, – любити дітей. Але й чимало інформаційного та звабного. Нове, що з'явилося останнім часом: юнаки і дівчата стали більш ерудовані, мають ту інтернетську освіту, якої не мало старше покоління.

По-друге, студенти живуть у світі матеріальної нерівності, вони хизуються, скажімо, новими модифікаціями мобільних телефонів, планшетів і це є проблемою. Хоча ще більшою моральною проблемою є те, як навчити майбутніх вчителів любити свій предмет і учнів, яким його викладаєш, і при цьому не дратуватися від роботи. Хоча ще більшою моральною проблемою є те, як навчити майбутніх вчителів любити школярів і при цьому не дратуватися від роботи. Щодо навчальних програм, то, на думку професора Горбачука їх треба перебудувати так, аби вони відповідали стану сучасної науки, а також не були відділеними

одна від одної, тобто – викладати фізику, хімію, біологію, мови так, щоб були суцільно пов'язані. Треба подумати над тим, як спростити структуру предметів, щоб вона не просто відтворювала історію науки, а була органічно пов'язана із ставленням особистості і до природи, навколишнього середовища. Бо в молодій людині має бути розуміння, як у цілому побудовано світ, і це треба зробити просто та доступно для вчителів і, звичайно, учнів. Таких книжок у нас немає. Тому починати треба зі створення хороших, доступних підручників та програм. Для цього

Серед профспілкового активу університету. 2007 рік

треба мати науково-популярну літературу. У нас сьогодні нічого прочитати про загальну теорію відносності, теорію елементарних часток тощо. Якби була державна програма підтримки науково-популярної літератури, це було б кроком, щоб готувати вчителів, які б володіли досягненнями сучасної науки і могли учням їх переповідати.

Ще одна проблема для школи, на думку академіка І.Т. Горбачука, особливо у великих містах, як Київ – знайти молодого вчителя. Але чимало проблем пов'язані не зі школою, не з Міносвіти, а з нашим суспільством у цілому. «Маю на увазі престижність професії вчителя, – зізнається професор І.Т. Горбачук, – які разом із медиками вважаються

основою інтелігентного суспільства. Не може бути престижною робота педагога, коли в класі навчається 30–40 осіб. Найкращий варіант – 20, а ще краще – по десятеро учнів, як це зробили у Фінляндії. Поки ми цього не досягнемо – важко повернути престиж роботі вчителя».

...За час педагогічної діяльності професор І.Т. Горбачук допоміг сотням студентам стати освіченішими, культурнішими, благороднішими, патріотичнішими, а багатьом членам трудового колективу університету – відчувати себе соціально захищеними та відпочившими.

Ректор університету
В.П. Андрущенко вручає професору
І.Т. Горбачуку кубок
«Вдячність вчителю». 2014 рік

За наставництво і значний внесок у розвиток вищого навчального закладу та педагогічної освіти України загальноуніверситетським рейтингом Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова у 2013/2014 навчальному році кубок «Вдячність вчителю» Драгоманівці віддали голові трудового колективу НПУ, професору Івану

Тихоновичу Горбачуку. Ця нагорода як висока відзнака за кожний його трудовий і педагогічний день, наповнений турботами і відповідальністю за доручену справу.

*І слово
освятив
у мову*

Мова — це доля нашого народу, і вона залежить від того, як речно ми всі плекатимемо її.

Олесь Гончар

Чужу мову можна вивчити за вісім років, а свою треба вчити все життя.

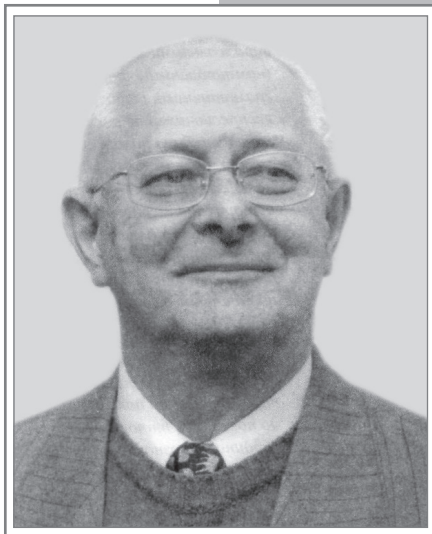
Арнольд Грищенко

Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини.

Арнольд Грищенко

ГРИЩЕНКО

Арнольд Панасович

(23 вересня 1936, с. Мутичів Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. – 17 грудня 2006, Київ) – мовознавець. Доктор філологічних наук (1980), професор (1987), академік АПН України (1999). Заслужений діяч науки і техніки України (1995), лауреат премії імені І.Я. Франка Національної академії наук України. Закінчив Ніжинський педінститут (1958). У 1960 вступив до аспірантури Інституту мовознавства АН УРСР (науковий керівник

кандидатської дисертації «Структура складносурядного речення української мови» – М.А. Жовтобрюх). У 1979 захистив докторську дисертацію «Історія становлення словозміни і словотвору прикметника в українській мові». Створив наукову школу з історії та сучасного функціонування граматичної системи української мови. 1981–2006 – завідувач кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

В історії українського мовознавства ім'я Арнольда Панасовича Грищенка широковідоме. Глибоке знання німецької, англійської та всіх слов'янських мов дало можливість науковцю пропонувати зміни до тих чи інших норм «Українського правопису». Наукові дослідження із синтаксису та морфології сучасної української мови, історії української мови відзначаються докладним аналізом явища в синхронії та діахронії, типологічними та порівняльно-історичними зіставленнями з тотожними явищами в інших мовах.

Неспроста ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, доктор філологічних наук, професор Микола Іванович Степаненко статтю до ювілею А.П. Грищенка назвав «Українського мовознавства вірний слуга». Ця стаття й покладена в основу даної публікації.

Арнольд Панасович переконливо довів, що синтаксичні одиниці, які утворюють складне речення, варто кваліфікувати не як прості речення, а як його складники, побудовані за зразком простого речення, але з граматичного погляду не тотожні з ним. На думку мовознавця, є всі підстави виокремлювати речення, у яких не представлені зовнішні показники зв'язку складових частин — сполучники або сполучні слова, у самостійний різновид, а самі складні речення протиставляти за такими двома диференційними ознака-

ми: а) наявність сполучникового зв'язку між складовими частинами і б) відсутність цього зв'язку між ними.

Складносурядні речення традиційно поділено на єднальні, зіставно-протиставні й розділові. Новаторство вченого-педагога в тому, що в межах означених типів Грищенко розрізняє структурно-семантичні моделі. Єднальні речення представлені трьома моделями: до першої входять складносурядні речення, загальний зміст яких зведений до повідомлення про паралельне тривання певних подій, станів, явищ довкілля в одному з трьох часів: теперішньому, минулому або майбутньому. Складносурядні речення другої моделі інформують про послідовність перебігу кількох дій, або тривання станів, а складносурядні речення третьої моделі – про причинно-наслідкові та умовно-наслідкові відношення, причому перша складова частина містить у собі причину того, про що повідомляється в другій.

Зіставні речення Арнольд Панасович диференціював на дві моделі: зіставні складносурядні речення моделі I і протиставні складносурядні речення моделі II. Розділові речення репрезентовані вченим однією моделлю, що становлять цілком виразний, відмінний від інших тип складного речення. На противагу єднальним і зіставно-протиставним реченням, які з логічного погляду являють собою так звані «кон'юнктивні судження», розділові складносурядні речення інтерпретуються в логіці як диз'юнктивні (розділові) судження. Ознакою цих суджень, утворюваних унаслідок поєднання кількох простих суджень, є логічний сполучник «або». Моделі представлено у вигляді формул, підставою для вичленування яких служать вищо-часові форми присудків.

Цінним є розмірковування вченого А.П. Грищенко і про зв'язок речення з контекстом, органічним компонентом якого воно є. Глибинного аналізу потребує твердження про

те, що вихоплене з контекстуального оточення речення багато втрачає стосовно своєї інформативної наповнюваності й конкретного зв'язку з тим або тим фрагментом дійсності. Запропонована Арнольдом Панасовичем класифікація складносурядних речень без особливих змін використовується в багатьох підручниках із сучасної української мови для вищих навчальних закладів.

У колі основних наукових зацікавлень Арнольда Панасовича Грищенка було чимало мовних проблем: історична морфологія, зокрема становлення словозміни і словотвору прикметника в українській мові. Ця проблема — об'єкт дослідження його докторської дисертації. Учений поставив за мету з'ясувати шляхи становлення прикметників на основі порівняльно-історичного аналізу із використанням власне українських, праслов'янських, а також індоєвропейських мовних фактів, які розкривають значеннєву природу, морфологічний і словотвірний потенціал ад'єктивної лексики. До наукового обігу введено також матеріали з усіх діалектних ареалів української мови. Оперування багатющим фактажем дало змогу зробити аргументовані висновки про категорійні характеристики, які уможливають визначення лінгвістичного статусу прикметника на тлі іменника, дієслова й прислівника, про парадигматичні процеси в розвитку ад'єктивної словозміни, про власне морфологічні і морфонологічні явища, що визначають становлення словозмінної системи коротких і повних прикметників, про словотвірну структуру ад'єктивів.

Окремо потрібно сказати про монографію «Прикметник в українській мові» Арнольда Грищенка. Важливість цієї праці насамперед у тому, що в ній словотвірні та словозмінні характеристики ад'єктива подано в зіставленні з відповідними явищами російської, білоруської та інших

слов'янських мов. Такий компаративний аналіз ученому під силу навіть пасує, оскільки він вільно володів російською, білоруською, німецькою, англійською мовами, читав і міг розмовляти майже всіма слов'янськими мовами — чеською, словацькою, польською, болгарською, сербською, хорватською. Щодо матеріалу дослідження, то спектр його досить широкий: пам'ятки української мови, лексикогра-

Шанувальники української мови: А.П. Грищенко і П.І. Орлик

фічні джерела, діалектне та літературне (усне й писемне) мовлення. Монографія Арнольда Грищенка достойно примножила розряд фундаментальних наукових розвідок, вона ніколи не втратить своєї значущості, оскільки це «справді перша в українському мовознавстві спроба комплексного порівняльно-історичного аналізу виділення прикметника з первісно недиференційованого класу імен і набуття ним статусу окремого лексико-граматичного класу слів». У роботі містяться важливі відомості про власне українську специфіку прикметника, репрезентовану властивою

йому словотвірною парадигмою... Лексичний прикметниковий матеріал виступає переконливим свідченням, образно висловлюючись, європейської орієнтації контактів української мови. Наша мова ніколи не була герметичною комунікативною системою, вона засвоювала іншомовні лексичні одиниці. «Авторові вдалося зібрати велику кількість прикметникових форм із староруських пам'яток і

На фото (зліва - направо) професори П.І. Орлик, А.Г. Слюсаренко, А.П. Грищенко

розмістити їх у певній послідовності, — зауважував у своїй рецензії доктор філологічних наук, професор Степан Пилипович Бевзенко. — Монографія... є помітним здобутком вітчизняного мовознавства у вивченні історії української мови; вона зайняла гідне місце в серії праць з історичної морфології». «Видання таких праць, — читаємо в навчальному посібникові «Історія українського мовознавства» цього ж ученого, — значно поповнило б наші знання про становлення морфологічної системи і системи словотвору української мови». Численні покликання в різноманітних

виданнях на працю «Прикметник в українській мові» засвідчують, що мовознавці-славісти віднайшли в ній свіжі й нові думки, які стосуються історичної морфології та історичного словотвору слов'янських мов.

У середині сімдесятих років минулого століття професор Михайло Андрійович Жовтобрюх висунув пропозицію підготувати кількатомну колективну працю «Сучасна українська літературна мова», що відбила б стан розвитку мовознавчої науки того часу. Один із співавторів третього тому («Синтаксис») — Арнольд Панасович Грищенко. Він підготував розділи «Часова віднесеність речення», «Додаток», «Обставина», «Складнопідрядні речення» (речення з підрядними підметовими, присудковими, додатковими, означальними, місця, часу), «Складносурядні речення». В Інституті мовознавства в той же час і з ініціативи того ж невтомного Михайла Андрійовича створені колективи науковців для підготовки фундаментальних праць із сучасної української мови та історії української мови. Арнольд Панасович брав участь у написанні колективних досліджень «Синтаксис словосполучення і простого речення», «Морфологічна будова сучасної української мови». Його праці «Внутрішня синтаксична організація простого речення», «Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення», «Прикметник у функції головного компонента в словосполученні» суттєво поглибили дослідження, присвячені питанням граматичного ладу мови у всій багатоманітності внутрішніх системних зв'язків граматичних явищ.

У монографії «Морфологічна будова української мови» Арнольд Грищенко, який також уходив до складу редакційної колегії, розкрив у широкому плані питання морфемної структури прикметника (суфіксальний словотвір) — узято

до уваги специфіку прикметника як самостійної частини мови і зв'язки його з іншими лексико-граматичними розрядами слів. У праці «Словотвір сучасної української мови» він з'ясував ще недостатньо вивчені загальнотеоретичні питання словотвірного аналізу, ще не опрацьовану належним чином на українському мовному матеріалі проблему суфіксального словотвору похідних і непохідних якісних прикметників (відіменникових, віддієслівних, відприкметникових), схарактеризував словотвірну структуру відіменникових відтопонімних, віддієслівних, відприслівникових, відчислівникових відносних прикметників.

У колективній монографії «Історія української мови: Морфологія», присвяченій питанням еволюції форм граматичних категорій української мови від праслов'янського періоду до наших днів, Арнольдові Панасовичу належить розділ «Прикметник». Він ґрунтовно дослідив походження категорії прикметника, поділяючи її суттєво уточнюючи ту концептуальну засаду, що формально-граматичні відмінності між іменником та прикметником існували не споконвічно, що останній виокремився із загального класу імен і протягом тривалого періоду свого розвитку набув тих семантичних і морфолого-синтаксичних ознак, які дають підстави вважати його окремою частиною мови. Докладно проаналізовано також генезис повних і коротких форм ад'єктива, ступені порівняння його.

Арнольд Грищенко займався вивченням не лише сучасного, а й історичного синтаксису. Як колективний редактор монографії «Історія української мови: Синтаксис» він запропонував концепцію дослідження історії синтаксичного рівня української мови: «Основним об'єктом... опису залишається... внутрішньо-синтаксична і зовнішньо-синтаксична одиниці синтаксичної підсистеми... історичний аспект

ставить нові, специфічні вимоги до лінгвістичного аналізу, зумовлювані необхідністю охарактеризувати основні лінії змін у структурі речення, якими характеризувалося становлення синтаксичної системи, починаючи від найдавніших свідчень функціонування аналізованих мовних явищ і закінчуючи тим станом, який можна кваліфікувати як стан синхронії». Водночас Арнольд Панасович накреслив перспективу розвитку історичного синтаксису, виділивши кардинальні першочергові проблеми, які мають тримати на оці українські вчені, зазначивши: «Питання історичного синтаксису української мови потребують і надалі уваги з боку дослідників, причому успішному розв'язанню їх повинні сприяти результати багатьох часткових і узагальнюючих досліджень. Заслуговують на увагу насамперед проблеми діалектного синтаксису української мови, без висвітлення яких на широкому лінгвогеографічному матеріалі неможливе з'ясування багатьох питань власне історичного синтаксису української мови... До актуальних належать проблеми, пов'язані з історією структурних різновидів простого речення, властивих українській мові. Висвітлення їх можливе тільки при об'єднанні зусиль багатьох дослідників і використанні фактичних даних з якомога більшою кількістю джерел різної хронологічної належності». Арнольд Панасович, як і годиться відповідальному редакторові, скрупульозно проаналізував працю, створену в співавторстві з Г.Х. Щербатюк, В.В. Німчуком, Г.П. Арполенко, В.М. Русанівським. Сам же він підготував великий за обсягом і глибокий за змістом розділ «Складне речення», описав усі структурно-значеннєві різновиди складносурядних (єднальні, зіставно-протиставні, розділові), безсполучникових і складнопідрядних (з підрядними означальними, додатковими, часовими, підметовими, присудковими, умовними, допустовими, на-

слідковими, причини, мети, місця, порівняльними, способу дії, міри і ступеня) речень. Значення цієї праці полягає насамперед у тому, що «...історію становлення складного речення... висвітлено на репрезентативному фактичному матеріалі з численних пам'яток і діалектних джерел... описано з урахуванням наукового досвіду дослідників-попередників, в аналізі синтаксичних структур раціонально використано широке слов'янське тло, що дало можливість визначити спільне й відмінне в історії становлення українського складного речення». Як бачимо, завдання, поставлене відповідальним редактором перед собою й авторським колективом, повністю виконане.

Арнольд Панасович активно працював над монографією про репресованого мовознавця Олексу Синявського, але не встиг завершити її. Сторінки майбутньої книги надруковано в альманасі «Рідний край», що виходить у Полтаві. У ній використано розсекречені вже в добу незалежності архівні матеріали, невідомі широкому загалові документи, знято завісу непам'ятства зі славного імені Синявського, розкрито сторінки його біографії, наукової, педагогічної та громадської діяльності. Це перша ґрунтовна розвідка про одного з найталановитіших українських лінгвістів ХХ століття, якому були притаманні «наукова принциповість, високий теоретичний рівень досліджень, широка обізнаність із досягненнями світового мовознавства, вміння аналізувати й узагальнювати важливі тенденції в розвитку української мови», життя і діяльність якого — «...взірець служіння рідному слову — чистому й красивому».

Представники наукової школи професора А.П. Грищенка — ціла плеяда вчених-мовознавців, яких він мав особливий дар знаходити, плекав і завжди підтримував, і які продовжили працю свого талановитого Учителя,

Двадцять дев'ять молодих науковців захистили дисертації за наукового керівництва Арнольда Панасовича: В.В. Грещук, М.І. Степаненко, Н.І. Бойко, О.Д. Бондаревська, А.К. Мойсієнко, А.П. Павленко, Н.І. Козирод, В.В. Гумовська, О.І. Леута, В.М. Литовченко, Н.М. Бурдаківська, М.І. Калько, Г. М. Вокальчук, Я.М. Чопик, І.І. Овчіннікова, Т.С. Слободинська, І.С. Савченко, Г.М. Шелемеха, А.В. Висоцький, А.М. Марчило, В.М. Васильченко, І.І. Погрібний, А.І. Лонська, С.В. Харченко, І.В. Дудко, В.П. Заскалета, Т.М. Сидоренко; для них він високопрофесійний, відкритий, уважний, щирий у спілкуванні, був ідеалом вченого, педагога-наставника, керівника.

Професор А.П. Грищенко серед учасників Міжнародного конгресу українців. Донецьк, 2005 рік

Як член Національної правописної комісії при Кабінеті Міністрів України Арнольд Грищенко брав активну участь у роботі над новою редакцією орфографічного кодексу. Він, зокрема, підготував розділ «Правопис слів іншомовного походження», опублікував статтю «Про одну

традицію / новацію в українському правописі», у якій ідеться про написання літери и в загальних і власних назвах іншомовного походження після букв на позначення приголосних д, т, з, с, ц, ж(дж), ч, ш, р перед наступним приголосним, про банальні протиставлення на зразок Дізель (< нім. DieselRudolf (1858–1913), винахідник дизель-мотора) – дизель (конструктивний тип мотора, запропонований Дізелем 1893 р.), Сифіліс (лат. Siphilus – персонаж поеми веронського лікаря Джироламо Фракасторо (1483–1553) – сифіліс (назва захворювання, на яке страждав згаданий персонаж), Рідберг (< швед. Rydberg Johannes Robert (1854–1919) – шведський фізик) – ридберг (одиниця енергії, застосовувана в атомній фізиці й оптиці), Рікетс (<англ. Ricketts H. T. (1871–1910) – американський патолог) – рикетсіози (інфекційні захворювання людей і тварин), Сілует (<фр. Etiennede Sihouette (1709–1767) – французький письменник і політик) – силует (портрет з чорного паперу, що відтворює обриси обличчя; нечіткі обриси істоти або предмета в темноті на світлому тлі; з Сілуета було намальовано карикатуру, що зображала тінь його профілю), Сіменс (<нім. Siemens Ernst Werner (1816–1892) – німецький учений) – сименс (одиниця електропровідності в міжнародній системі одиниць). Автор цієї роботи пропонував «розглядати орфографічні питання не на засадах емоційних оцінок (не зачіпайте правила «дев'ятки», бо це стимулюватиме «сум» за літерою і!), а з почуттям здорового глузду, який дає цілковиті підстави заперечувати наявність засад для протиставлення іншомовних власних і загальних назв за правилом «дев'ятки».

З ініціативи Арнольда Грищенка кафедра, яку він очолював, активно й успішно впродовж двох десятиліть працювала над науковою темою «Лінгводидактичний опис

функціонування української мови». Доробок керівника теми ваговитий. 1982 року виходить у світ посібник «Граматика української мови», у якому з позиції тодішньої української лінгвістики висвітлено найважливіші питання словотвору, морфології та синтаксису. Він адресований учителям, які викладають українську мову, однак з великим успіхом використовувався й використовується в педагогічних вищих навчальних закладах. Передмову та розділ «Морфологія» (вступні зауваження, предмет і основні поняття морфології, типи морфологічних форм і засоби вираження їх, частини мови і принципи класифікації їх, частини мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово) написав Арнольд Панасович, інші розділи підготували Іван Романович Вихованець («Синтаксис») та Катерина Григорівна Городенська («Словотвір», «Морфологія» (прислівник, службові слова, вигук).

У 1986 році з'являється видання «Украинская граматика», адресоване широкому колу користувачів: людям, які вивчають українську мову або бажають систематизувати свої знання з української мови чи познайомитися з її структурою загалом, філологам-дослідникам, викладачам, студентам, учителям. Над ним працювали мовознавці Віталій Макарович Русанівський (відповідальний редактор), Михайло Андрійович Жовтобрюх, Катерина Григорівна Городенська, Арнольд Панасович Грищенко – автор розділів «Морфологія» (категорії імен, форми іменної словозміни), «Синтаксис» (словосполучення, просте речення, складне речення).

За керівництва професора А.П. Грищенка створено підручник «Сучасна українська літературна мова» для студентів-філологів педагогічних університетів, який витримав кілька видань і дотепер користується в лінгвістичних колах України великим попитом. До редакційної колеги увійшли

професори Марія Яківна Плющ, Любов Іванівна Мацько, Ніна Іванівна Тоцька, доцент Іванна Михайлівна Уздиган. Якщо говорити про пріоритети цієї праці, то вона є зразком підручника, який відповідає загальнодидактичним і специфічно-методичним принципам навчання: науковості, доступності, систематичності, перспективності, свідомості, зв'язку теорії з практикою. Укладачі підручника виходили з того, що суспільно-комунікативні перспективи української мови – розширення сфер функціонування, піднесення престижу її тощо – залежать не тільки від державних заходів на рівні законодавства, фінансування різних програм, орієнтованих на її захист, а й від мовного навчання та мовного виховання. «Мета мовного навчання, – зауважує у «Вступі» професор Грищенко, – полягає у свідомому практичному оволодінні українською літературною мовою, заснованому на вивченні її системи і підсистем – фонетичної, лексико-семантичної і граматичної, а також закономірностей, які визначають використання тих або інших виражальних засобів відповідно до сучасних мовних норм. Мовне виховання ставить своїм першочерговим завданням усвідомлення значення рідної мови не лише як засобу спілкування, а й як найважливішого джерела формування інтелекту і духовно-емоційної сфери особистості через її органічний зв'язок з національними традиціями». Арнольд Панасович здійснив загальне редагування затвердженого Міністерством освіти і науки України підручника і сам написав розділи «Лексикологія», «Фразеологія», «Лексикографія», «Морфологія» (предмет морфології, типи морфологічних форм і засобів вираження їх, частини мови і принципи класифікації їх, частини мови: іменник, прикметник; підрозділ «Дієслово» підготовлено у співавторстві з Л.І. Мацько). На виняткову увагу заслуговує розділ «Лексикологія», що містить бага-

то нових відомостей про лексику української мови з погляду походження — про споконвічну українську лексику та про лексичні запозичення з інших мов (слов'янських і неслов'янських), про багатозначність слів, про знакову природу слова, про системні семантичні зв'язки в словниковому складі. У цьому розділі «враховано досягнення сучасного мовознавства, пов'язані з аналізом лексичного складу як системно організованої єдності, подано важливі відомості про функціонування словникового складу сучасної української мови, проілюстровані репрезентативними фактами». І сьогодні студенти філологічних факультетів педагогічних університетів навчаються за програмою «Сучасна українська літературна мова», яку уклали професори Арнольд Панасович Грищенко та Петро Семенович Дудик.

З професором Михайлом Андрійовичем Жовтобрюхом Арнольд Панасович підготував програму «Історична граматики української мови», а з Михайлом Якимовичем Брициним — програму «Порівняльна граматики української і російської мов», які також є чинними. Академік А.П. Грищенко розробив освітньо-професійну програму за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова», яка є державним нормативним документом, що визначає нормативний зміст навчання, установлює вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої і професійної підготовки вчителя української мови. Цей стандарт використовують при розробці та корегуванні відповідних навчальних планів і програм дисциплін лінгвістичного циклу («Вступу до мовознавства», «Теорії мови», «Історії лінгвістичних учень», «Діалектології», «Історичної граматики української мови», «Історії української літературної мови», «Сучасної української літературної мови», «Стилістики», «Практикуму з української мови», «Лінгвістичного аналізу тексту», «Мето-

дики викладання рідної мови в школі», а також спецкурсів і спецсемінарів), розробці засобів діагностики рівня якості освітньо-професійної підготовки фахівця-словесника, визначенні змісту навчання в системі перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів української мови й літератури. Стандарт включає виробничі функції, типові завдання діяльності та вміння, якими повинен володіти учитель української мови основної школи.

Відкриття аудиторії імені Арнольда Грищенка. 2013 рік

Арнольд Панасович виступав на багатьох наукових і методичних форумах із різними повідомленнями, що стосуються лінгводидактичного опису функціонування української мови. Так, доповідь «Норма і граматична форма» він виголосив на розширеному засіданні Координаційної ради «Українська мова», що відбулося в Херсоні. Цікавими, новаторськими за змістом є його науково-педагогічні публікації «Проблеми викладання української мови як фахової дисципліни у вищій школі», «Українська мова як фахова дисципліна у вищій школі». Про них треба сказати детальніше. Безперечний пріоритет у викладанні дисциплін лінгвістичного циклу у

вищих педагогічних навчальних закладах, переконував Арнольд Панасович, «становить орієнтація майбутніх учителів на використання одержаних ними фахових знань у навчальному процесі середніх та інших типів шкіл». Словесники покликані не лише давати ґрунтовні лінгвістичні знання своїм вихованцям, а й вирішувати важливі соціолінгвістичні завдання, пов'язані з утворенням престижу української мови як «комунікативної системи, здатної задовольняти потреби спілкування в усіх необхідних галузях... суспільства».

У сучасному українському суспільстві склалася парадоксальна ситуація, коли українська мова, що за лексичною будовою, словотвірними можливостями, граматичним ладом чи будь-якими іншими ознаками не поступається перед мовами світу, ніяк не вийде на державницькі позиції, ніяк не може виконувати гарантовані їй Конституцією функції. «Жодна мова не відповідала за те, що вона витісняє з комунікативної практики іншу мову, — наголошує академік Грищенко. — Відповідальність за прояви лінгвоциду лежить на тих, хто планує і втілює в життя відповідну мовну політику, яка щодо української мови реалізується на практиці поступово і невпинно, негласно і гласно з часу втрати Україною державної незалежності в 1654 р.».

В одній праці неможливо осягнути всі грані мовознавчої концепції Арнольда Панасовича Грищенко. Вона заслуговує на вдумливе і різноаспектне дослідження як на загальноукраїнському, так і на світовому науковому тлі. Читаючи роботи Арнольда Панасовича, мимоволі замислюєшся, з одного боку, над глибиною його думок, а з іншого — над зрозумілістю викладу, вишуканістю стилю. Учений мав свій науковий почерк, який легко ідентифікується. Цією чесною наділені аж ніяк не всі науковці. Для наукових праць Грищенко характерне поєднання глибокого змісту, широти

охоплених проблем з ясністю та простотою викладу; висновки обґрунтовані значним мовним матеріалом як літературної, так і діалектної систем не лише України, а й фактично всіх слов'янських та багатьох європейських мов. Розповідаючи, приміром, про те, що креативна сила мовної системи, об'єктивована в комунікативній діяльності мовців, виявляється в породженні нескінченної кількості вживань шляхом актуалізації обмежених мовних засобів від конкретних потреб спілкування, він удається до такої образної інтерпретації: «Тут діє принцип семи нот, на основі синтагматики яких створюються мелодії від елементарних, найпростіших до фундаментальних музичних творів, які, очевидно, можна порівнювати з найскладнішими текстами як послідовностями відповідних речень (висловлень)». А ось його «опоетизовані» розмірковування про таїну речення: «У мовознавстві існують вічні проблеми. Вічні тому, що ніколи не можуть дістати кінцевого, абсолютно-завершального з'ясування попри зусилля багатьох дослідників збагатити і відповідним чином висвітлити їхню сутність. Однією з вічних, безперечно, можна вважати проблему речення – тему, здавалося б, просту й зрозумілу ще з багаторічного циклічного вивчення в середній школі, але водночас і таємничу з багатьох поглядів».

...Перед філологом А. Грищенком завжди стояла проблема, як оживити лінгвістичний виклад, як уникнути складної термінології, як утілити думку в конкретну форму, аби дослідники сприйняли її не тільки розумом, а й серцем. Є всі підстави твердити, що з таким нелегким завданням Арнольд Панасович успішно справився, тому, що він не тільки подвижник української лінгвістичної науки, а й справжній Учитель для численного корпусу педагогів-словесників України, і цим самим забезпечив своїм працям довгий вік.

*«Треба
серцем
любити
дітей
і бути
педагогом»*

*Виховуючи дитину, ти виховаєш себе, за-
тверджуєш свою людську гідність.*

Василь Сухомлинський

*Виховання дітей потребує найсерйознішого
тону, найпростішого і щирого. В цих трьох
якостях повинна проявлятися найвища
правда вашого життя. Щонайменше дода-
вання брехливості, штучності, зубоскаль-
ства, легковажності прирікають виховну
роботу на невдачу.*

Антон Макаренко

*Будьте самі і особистістю, і студентом для
того, щоб виховати вчителя.*

Віктор Андрущенко

ЗАГАРНИЦЬКА

Ірина Іванівна

(25 липня 1975,

Київ) – педагог, доктор філософських наук (2013). Закінчила: Київське державне педагогічне училище ім. К.Д. Ушинського (1994), Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (1999), Національну академію управління (юридичний ф-т, спеціальність «Правознавство» (2001–2004), аспірантуру Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (2003–2007). Працювала: музич-

ним керівником дитячого навчального закладу № 508 Києва (1997–1998); провідним спеціалістом Київського міського відділення Всеукраїнської музичної спілки (1998–2000); художнім керівником вокальної студії «Каприз» Національної академії управління (2000–2003); помічником ректора – начальником служби ректорату Національного педагогічного ун-ту ім. М.П. Драгоманова (2003–2008); доцент (2007), професор кафедри соціальної філософії та філософії освіти Інституту магістратури, аспірантури і докторантури, зав.кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності (2009). Директор Інституту розвитку дитини (з 2008).

Ірина Іванівна любить той час, коли день проходить на вранішній щасливий радісній ноті, то увечері, хоч і втоmlена, й голова іще розривається від незавершених проблем, а згадується той вранішній світанковий заспів. Бо тоді щось гарне та любе й миле супроводжує, додає наснаги протягом дня, і споминає його Загарницька до найменшої рисочки — колег і студентство, бо бажає хоч крихітку радості в новий день — хай тепліє отам, біля серця...

А буває ж день у директора Інституту зав'язується навпаки: крутим вузлом нездоланих проблем та розмов, отоді щось холодним пальцем торкає ту жилочку біля серця, яка натягує нерви, наче струну, до болю, і аж до вечора та й в ночі озивається тихим шемом.

Нелегко бути жінкою-керівником — тут треба тримати марку, бути не лише знавцем педагогіки та менеджменту, освітянських законів та постанов, а й сформований духовний світогляд, так би мовити, — багатий інтелектуально-культурний рівень. Але, якщо процитувати кілька абзаців із Довідки, коли кандидатуру Ірини Іванівни подавали до нагороди «Флагман педагогічної освіти» для навчальних закладів, то переконаєшся, що директор вартий пошестей, які і заслуговує: «Як керівник інституту, І.І. Загарницька відзначається високим рівнем професіоналізму, ініціативи й творчості. Досконало знає специфіку діяльності вищого навчального закладу, володіє ефективними формами та

методами організаційної роботи, вміло спрямовує зусилля професорсько-викладацького складу на впровадження у навчально-виховний процес новітніх освітніх технологій. Характерними рисами Ірини Іванівни є інтелігентність, доброзичливість, відповідальне ставлення до виконання покладених на неї обов'язків.

Це керівник нового типу мислення, новатор педагогічних ідей, який будує роботу на засадах справедливості, толерантності та цілеспрямованості у досягненні поставленої мети. Ірина Іванівна надає важливого значення встановленню контакту з професорсько-викладацьким складом, студентами та їх батьками; приділяє багато зусиль створенню сприятливого психологічного клімату в стінах очолюваного нею інституту, культивує повагу до прояву творчої індивідуальності кожного представника колективу.

Користується заслуженим авторитетом серед колег, батьківської громадськості, молоді та випускників Інституту розвитку дитини».

Ірина Іванівна Загарницька сумлінно пройшла увесь шлях до керівника навчальним закладом: здобувши дві вищі освіти — закінчила Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова та Національну академію управління. Звичайно ж, роботу директора, а тим більше — освітянського навчального закладу визначають за досягнен-

Під час декади Інституту ректор університету, академік В.П Андрущенко був не тільки гостем

нями педагогічного колективу. А зроблено вже чимало... За її керівництва Інститут розвитку дитини за шість років діяльності розширив напрями підготовки студентської молоді. У навчальному закладі засвоїли святе педагогічне правило: студент, який хоче бути вчителем, повинен бути доброю та вимогливою особистістю, але обов'язково має

Професор І.І. Загарницька з членами вченої ради Інституту. 2009 рік

пам'ятати: вимагати можна тільки те, на що учень здатен. Тому й додалася до фаху «Дошкільна освіта» (спеціалізації: сімейне виховання, початкове навчання, практична психологія, іноземна мова, логопедія, здоров'я людини і правознавство) нова спеціальність – «Менеджмент соціокультурної діяльності» (спеціалізації: редагування, туризм, культурно-дозвілєва діяльність). За цей час покращилася якісна структура професорсько-викладацьких кадрів - нині в Інституті працює 34 викладача, серед яких 28 професорів та доцентів, середній вік яких – 39 років.

Упорядковано й навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, зокрема, підготовлено не тільки навчаль-

ні програми, а й створено на сайті Інституту віртуальний методичний кабінет. Запроваджено лекції та майстер-класи відомих вчених, відвідування студентами найкращих вітчизняних і зарубіжних педагогічних університетів.

Відкрито науково-дослідну лабораторію «Теорії і методики розвитку дитячої обдарованості та креативності». А іще - започатковано щорічні наукові конференції: Міжнародну науково-практичну «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» та Міжнародну студентську науково-практичну конференцію «Дитинство. Освіта. Соціум» (участь в яких беруть представники України, Польщі, Литви, Росії, Білорусії, Казахстану, Туреччини); Всеукраїнський науково-методичний семінар «Інноваційні технології в дошкільній освіті України» (особливістю якого є спрямування за одним з конкретно визначених напрямків розвитку дитини).

Налагоджено активне освітньо-наукове співробітництво з установами МОН України, НАН України та НАПН України (Інститут обдарованої дитини, Державний центр «Мала академія наук України», Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, Український державний центр позашкільної освіти, Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Лабораторія психології дошкільника Інституту психології ім. Г.С. Костюка), Головними управліннями освіти і науки міст: Києва, Обухова, Білої Церкви, Василькова, Броварів. Триває співпраця з Управліннями освіти Оболонського, Солом'янського, Шевченківського, Деснянського, Дарницького і Святошинського районів Києва та вищими навчальними закладами України, Словаччини, Польщі, Чехії, Литви, Білорусії та Казахстану.

Започатковано власні періодичні друковані та електронні видання (фаховий часопис «Вісник Інституту роз-

виту дитини» за трьома напрямками: філософія, педагогіка, психологія, який виходить шість разів на рік; додаток до вказаного «Вісника», який друкується раз на рік, та електронне видання «Студентські пошуки»). Ініційовано щорічну Всеукраїнську благодійну акцію «Дитинство: крок у майбутнє».

Засновано Театр танцю «Резонанс», що став переможцем XVIII Міжнародного телевізійного конкурсу «Весняні ластівки-2012» (2012) та Всеукраїнського молодіжного фестивалю-конкурсу хореографії «Інший вимір» (2012). Створено Асоціацію випускників Інституту розвитку дитини, яка не лише допомагає у проведенні практики, а й сприяє активізації обміну методичними доробками між колишніми студентами та дозволяє розширити коло їх подальшого працевлаштування.

Ймовірно, найбільш душевною і благородною для Ірини Іванівни та педагогічного і студентського колективів стала акція «Дитинство: крок у майбутнє». Від проведених заходів залишилися незабутні враження, коли майбутні вчителі-вихователі відвідували дитячі садочки, зокрема - реабілітаційний центр «Місто щасливих дітей» та будинок «Берізка». Малеча радісно аплодувала студентським акторам театралізованих дійств за змістом казок «Півник та двоє мишенят» та «Колобок». Також малята залюбки погралися з майбутніми вчителями-вихователями у веселі ігри та естафети, розмальовували повітряні кульки весняними пейзажами, водили хороводи...

Прислухаймося до думки Ірини Іванівни: «На своїх лекціях я розповідаю студентам, що діти завжди хочуть бути комусь потрібними, мріють, щоб оточуючих хвилювали їхні проблеми, щоб їм усміхалися, з ними жартували, гралися. Вихователем бути дуже важко — він завжди має бути

прикладом, повинен уміти розуміти всі покоління та знаходити спільну мову з людьми різного віку. Бути зразком — для представника цієї професії є неписаним законом. Якщо це спосіб життя людини, а високі моральні якості у неї, як мовиться, в крові; якщо в її серці панує любов до дітей, а в кожній ситуації їй вдається залишатися людиною, то в ролі педагога вона просто «приречена» на успіх. Саме тому я завжди прагну, щоб у нас в Інституті панував такий стиль стосунків, коли мене і моїх колег поважали б, насамперед, не тільки як викладачів, а й як особистостей».

Професор І.І. Загарницька серед учасників щорічної Всеукраїнської благодійної акції «Дитинство — крок у майбутнє». 2012 рік

Сучасна педагогіка робить ставку на практичне застосування знань, і професорсько-викладацький колектив Інституті розвитку дитини повною мірою дотримується вказаного принципу у своїй навчально-виховній діяльності. Директор Інституту Ірина Загарницька розмірковує так: на шляху до професійної майстерності сучасні студенти потребують не лише опанування традиційних знань з обраного фаху. Нині їм потрібні ще й додаткові вміння, без яких

не можна добитися успіху у світі, позначеному швидкими і непередбачуваними змінами. Експерти Інституту серед цих базових умінь найчастіше згадують такі: творче мислення, вміння вирішувати проблеми, навички спілкування, вміння ставити мету, працювати в команді, вміти вчитися.

...Зізнаюся, мені щемно писати про Ірину Іванівну – від того, що так мало знаю як керівника, бо – молода, але приємно відзначити, що директор Інституту І.І. Загарницька – це той нинішній лідер освітянської ниви, яка не байдужа до своєї справи і в усьому бачить позитив і масу незроблених справ. «Кожен день – твій», – переконана професор Ірина Іванівна Загарницька, маючи цілу кіпу планів, і знає одне: що б там собі не згадував, а щодення таки починається учорашніми турботами, і бринить там, на денці душі то-несенька жилочка радості від зустрічі з колегами, студентами, дітьми, з якими буде втілювати в життя нові, ще не реалізовані педагогічні задуми.

*Визнання
та розплата
за вірш
«Любіть
Україну»*

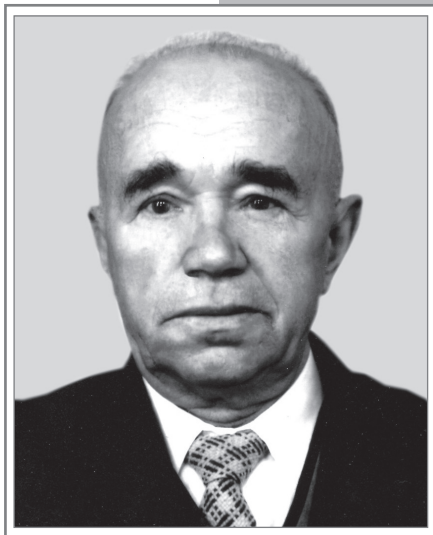
І возвеличимо на диво розум наш, і наш язык.
Тарас Шевченко

*Виховувати— не значить казати студентам
гарні слова, наставляти їх, а, насамперед,
самому жити по-людськи.*
Олексій Острогорський

*Ні, наша мова не загине,
Її не знищать сили злі!
Ти власним світом, Україно,
Сіяти будеш на землі.*

Володимир Сосюра

КОБИЛЕЦЬКИЙ Іван Спиридонович

(літ. псевд. — Юрій Свиридович Кобилецький; 29.07(11.08). 1905, м. Звенигородка Київської губ. (нині Черкаська обл.) — 09.09.1987, Київ) — вчений-філолог (критик та літературознавець), педагог і письменник, доктор філологічних наук (1973), професор (1961); 1929 — викладач та директор Київської вечірньої робочої школи. 1931 — викладач та завідувач 5-ї вечірньої робітничої школи; 1931—1932 — редактор «Українфільму» та худвідділу Одеської кінофа-

брики; 1934—1935 редактор ж. «Молодий Більшовик»; 1935—1937 — редактор видавництва «Молодий Більшовик» та заступник редактора ж. «Молодняк» (нині «Дніпро»). Входив до редколегії з підготовки до видання 20-томного зібрання творів І. Франка та п'ятитомника М. Коцюбинського. За його редакцією вийшли твори: «Кобзар», «Земля» та «Вибрані твори» О. Кобилянської, «Поезії Івана Франка». З 1945 — декан філологічного факультету КДУ ім. Т. Шевченка; 1951 — звільнено від виконання обов'язків декана, 1952 — звільнено з університету та переведено на викладацьку роботу до Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

Мій земляк — Юрій Кобилецький народився в черкаському провінційному містечку Звенигородці на початку ХХ століття. В його автобіографічній повісті «За далиною далина» є такі рядки: «Я не люблю свого дитинства, і хати, де провів дитячі та юнацькі роки, і вулиці, на якій жив — не люблю. У мене ці спогади викликають щем серця і нагале відчуття якогось нещастя, що має впасти на мою голову, та згадка про постійне відчуття голоду та холоду... Життя вимуштрувало мене так, що пізніше я зносив найболючіші болі... Багато за свій вік я перечитав книг письменників про їх дитинство, але вони не зворушили мене... Лише дві книги про дитинство вразили мене з першого прочитання: «Дитинство» та «В людях» М. Горького».

Справді, життя таки терло-перетирало Юрія Кобилецького, але майбутній письменник і вчений не зламався, навпаки — нелегке дитинство його загартувало, зробило самостійним і відповідальним. І педагогічний шлях Юрій обрав, порадившись з вчителькою — Софією Мефодіївною Терещенко, записав про це у вищезгаданих автобіографічних нотатках: «Це була людина, яка відкривала мені очі на великий світ краси серед отих страшних злиднів горьківських «страстей-мордастей».

Хочу детально зупинитися на нелегкій долі неймовірно талановитої вчительки Юрія Кобилецького — Софії Терещенко

пенко, яка «збирала пісні Шевченкового краю, етнографічні матеріали (рушники, вишивки, посуд, знаряддя), малювала етюди, пейзажі, людей Звенигородщини» — і тоді стане зрозумілим захоплення її вихованця літературою, силою духовного впливу на свого учня, його умінням долати труднощі та при будь-яких суперечностях йти обраним шляхом.

Мало хто достеменно знає, що Софія Мефодіївна Терещенко (1876 — 1948) була запрошена прикрасити імператорські палаци в Петергофі та Царському Селі під Петербургом (петербурзький графік Мате, який мандрував батьківщиною Т. Шевченка, помітив здібності її та брата Каленя до малювання й запросив до столиці, де Мате влаштував їх в училище технічного малювання барона Штігліца). З показань Софії Терещенко 1929 року слідчому ДПУ: «Я весь час жила в помешканні графині Шувалової, яка спочатку допомагала мені грішми, а коли я змогла заробляти малюванням, тоді користувалася лише помешканням Шувалової. В цьому будинку поліція не мала права робити трусів, тому що займали весь будинок графиня та її слуги. Я часто використовувала своє помешкання в цьому будинку: переховувала папери революціонерів, а часом курсисток-революціонерок. І, звичайно, була дуже захоплена їхнім духом». Як вільна слухачка Академії художеств, Софія Терещенко відвідувала клас графіки художника А. Новоскальцева. З 1911 року відкрила власну майстерню в Царському Селі. Там вона працювала до 1917 року, одночасно реставрувала полотна славетних творців у художній галереї Шувалова, згодом повернулася на Звенигородщину, працювала вчителем. Тут же, в 1920 році разом із братами Калеником та майстром пензля Ніфонтом заснувала художню школу імені Т. Шевченка, започаткувала краєзнавчий музей, з великим ентузіазмом вивчала історію та традиції

Шевченкового краю. Звенигородська художня школа мала великий авторитет, бо саме сюди приходили обдаровані земляки великого художника й поета Тараса Шевченка, яким не потрібно було малювати крадькома. Тут не тільки вивчали світове мистецтво, але цікавились і минувшиною краю. Так при школі й виникає музей, туди зносили дорослі й малі старі монети, козацьку зброю, побутові речі, картини з панських світлиць різних європейських шкіл, зразки народного мистецтва тощо. Музей розширювався й наповнювався новими експонатами, розпочалося глибоке вивчення Шевченкового краю.

Софія Терещенко досліджувала історію рідного краю не за книжками, а мандруючи битими шляхами від села до села, залучаючи школярів, серед яких був і Юрій Кобилецький. Шукали, зустрічалися і записували розповіді старих людей: веснянки, купальські та петрівчанські пісні, обрядові ігри, традиційні свята та замальовки побутових речей знаходили місце в блокнотах. Подвижницьку роботу Софії Мефодіївни високо оцінювали відомі вчені – академік Агатангел Кримський та його учень, молодий вчений Микола Левченко, які жили й працювали у Звенигородці. Саме ця діяльність привела її в чумацьке село Орли, що під Лисянкою. Тут записала оповідки від місцевих старожилів, котрі ще самі чумакували, що під назвою «Чумаки на Звенигородщині» увійшли до збірника «Чумаки», що побачив світ у Києві: матеріали були опубліковані, але без прізвища автора, бо Софія Мефодіївна була арештована і звинувачена в зв'язку з «процесом СВУ». Софія Терещенко була схоплена чекістами у 1929 році, в розпал масових арештів народознавців (кримінальна справа за № 370 по обвинуваченню Софії Терещенко в злочині, передбаченому ст. 54 п. 11 КК УРСР «за участь в контрреволюційній організації

«Спілка Визволення України», яка ставила за мету повалення радянської влади, боротьбу за національне визволення України, зберігається в держархіві Черкаської області. На її долю випали Соловки, участь у будівництві Біломорсько-Балтійського каналу. В 1935 році отримала новий вирок: довічне заслання. По етапу потрапила до м. Кзил-Орди в Казахстані, а у 1941 році – до м. Джамбул. Перебуваючи на засланні, Софія Мефодіївна не полишає збирати матеріали до Звенигородського музею. Через брата Каленика передала скриньку зі східною різьбою, яку, за переказами, подарували музею Т. Шевченка в Каневі. Президія Черкаського обласного суду від 25 січня 1973 року скасувала постанову Особливої наради при колегії ГПУ УРСР від 12 березня 1930 року щодо С.М. Терещенко. 15 червня 1973 року за протестом прокурора УРСР Верховний суд УРСР скасував вирок Київського обласного суду від 29 вересня 1935 року щодо С.М. Терещенко і закриття справу за відсутністю в її діях складу злочину.

...У кожного поета є кілька, сказати б, титульних творів, що зринають в пам'яті лише при згадці імені того чи іншого автора. У Володимира Сосюри, без сумніву, таким є вірш „Любіть Україну». Пригадуєте:

*«Любіть Україну, як
сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди».*

Відомо, що цей твір зіграв драматичну роль у житті поета. Сосюра написав його, коли йшла Друга світова війна і нам „дозволили» любити Україну. Але невдовзі після закінчення бойні, поетові не проминули кадебісти нагадати про його любов до Батьківщини. Те нагадування обернулося Во-

лодимиру Сосюрі роками гонінь, але найбільше переслідування та невдоволення влади лягли на долю професора Кобилецького, якому в першодруці й була присвячена поезія. Юрія Свиридовича звільнили з посади декана філологічного факультету Київського університету, змусивши митарствувати в пошуках роботи, допоки не прибився до кафедри літератури КІНО.

А чому В. Сосюра присвятив вірш, який згодом піддався «партійній критиці», саме Юрію Кобилецькому, та тому, що були друзями, разом пішли на фронт Другої світової війни, їли кашу з одного котелка. Про Юрія поет згадує й в романі «Третя рота» – назва твору автор взяв із назви міста Верхнього (більш відоме як Третя Рота, нині у складі Лисичанська), де на содовому підприємстві Сосюра працював. Ось як про це пише сам Володимир Миколайович: «Повний щастя перемоги і радості повороту в Україну, я в 1944 році написав вірш «Любіть Україну», який студенти просили мене по кілька разів читати їм на літвечорах. Поет Олекса Новицький надрукував «Любіть Україну» в «Київській правді», а Леонід Новиченко, як редактор, передрукував його в нашій «Літературній газеті». Цього вірша я написав внаслідок таких фактів... Ще в Башкирії, в Уфі, коли Україну розпинали криваві окупанти, одна така сказала при мені й Юрію Кобилецькому:

– Как я соскучилась за украинским салом!

Кобилецький відповів:

– А за украинским народом вы не соскучились?

І в Москві теж одна така сказала, коли ми з молодим прозаїком із Західної України Ткачуком ішли з нею по вулиці Горького:

– Для меня Родина – там, где мене хорошо.

Ткачук сказав:

– Свиняча філософія.

І ще Валентин Бичко пожалівся мені, що днями за порадою т. Мануїльського з одного номера газети «Зірка» знято шапку з такими словами: «Учіться, брати мої, думайте, читайте. І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь!» І ще: «Мова рідна, слово рідне, хто вас забуває, той у грудях не серденько, а лиш камінь має». Я не буду називати авторів цих слів... У відповідь на це і те, що було перед цим, я написав «Любіть Україну», присвятивши своєму товаришу Юрію Кобилецькому».

*Розворот автобіографічних нотаток Ю. Кобилецького
«За далиною — далина»*

Після повернення з фронту в Київ, Юрій приступив до роботи в університеті. В грудні 1944 року захистив кандидатську дисертацію за темою «Поезія І. Франка», офіційними опонентами на захисті виступали академіки П.Г. Тичина та М.Т. Рильський. 1946 року одержав вчене звання доцента та очолив кафедру історії української літератури, в а січні 1949 — філологічний факультет. Викладав курс

історії української літератури, активно займався науково-дослідницькою та літературною діяльністю, систематично виступав у республіканській і союзній пресі. Керував підготовкою кандидатських дисертацій більшості аспірантів журналістського фаху впродовж досліджуваного періоду. Розробив і читав спецкурс для журналістів «Нарис».

Після Другої світової війни розвиток нашої літератури пішов двома колями – одна на материковій Україні, друга – в діаспорі. Література, творена в діаспорі, так і залишається невідомою для нас. Ми децю читали з Івана Багряного, але в нього є такі твори, які кожен українець мав би знати. Бо це письменник, який витримав випробування часом. Те саме можна сказати про Уласа Самчука, Володимира Винниченка, Тодося Осьмачку, Євгена Маланюка. Або візьмемо «Степову квітку» Миколи Лазорського – цікавий сюжет, легко читається. Діаспорні письменники мали доступ до архівів. Юрій Косач, племінник Лесі Українки – це письменник, який працював у архівах Мазаріні, Рішельє, державних архівах Англії, Франції.

Післявоєнний час, коли Юрій Свиридович Кобилецький працював деканом філологічного університету імені Т. Шевченка, був означений у середовищі українських діячів культури довжелезним шлейфом найчорніших доносів, нечуваних підозр, розгулом репресій. Сприяв цьому й приїзд в Україну Лазаря Кагановича – згодом, секретаря ЦК КП(б)У, і хоч керував тут недовго – з березня по грудень 1947-го року, але встиг усмак «покомандувати малосвідомими українськими інтелігентами». До представника «центру» потягся шлейф ябедничих листів, і до таких «листочків-анонімок» можна віднести й доповідню 22 серпня 1947 року, в якій літератори Ілля Стебун (Кацнельсон) і Євген Адельгейм написали на ім'я Лазаря Ка-

гановича лист (надруковано істориком Юрієм Шаповалом у газеті «Комсомольское знамя» 6 листопада 1990 року в статті «В жанре подметного письма»), який фактично мав характер доносу – про політичне шкідливі і небезпечні погляди серед певної групи українських письменників. Цікаво те, що крім традиційних обвинувачень в українському націоналізмі, лист містив закиди у антисемітизмі письменникам, а в шостому пункті написаного вміщено серйозне звинувачення (друкую мовою оригіналу та із збереженням орфографії і пунктуації): «б. Главный редактор государственного литературного издательства Ю. Кобылецкий всячески препятствует изданию литературно - художественных произведений, разоблачающих украинский буржуазный национализм. Так повесть А. Ильченко «Петербургская осень», выдержавшая несколько изданий на русском языке (в переводе), до сих пор не издана в оригинале на Украине, хотя рукопись находится в Гослитиздате уж очень давно. Высокоидейные, партийные романы и повести погибшего на фронте талантливого украинского писателя О. Десняка «Удай-ріка» и «Тургайський сокіл», получившие высокую оценку читателей и критики, признаны Ю. Кобылецким «схематичными, мало-художественными произведениями» и не допускаются к переизданию. Вызывает удивление также отказ издательства от издания однотомника стихотворений одного из старейших популярнейших украинских советских поэтов Павла Усенко, творчество которого пронизано духом большевистской партийности. В своих статьях Ю. Кобылецкий неоднократно превозносил отмеченные националистическими извращениями произведения П. Панча и О. Вышни и в частности дал высокую оценку вредному националистическому роману П. Панча «Запорожцы». То ж не дивно, що на полях цього доносу «заліз-

ний Лазар» робить помітку: «Надо спеціально розобрати і обсудити Кобылицького!»

Знищити головного редактора Л. Каганович не встиг, проте тавро українського буржуазного націоналіста, якому В. Сосюра присвятив «Любіть Україну» було поставлено надійно та надовго. Більше того, Ю. Кобылицький не «покаявся» і став одним із авторів двотомної «Історії української літератури» (1950), вщент «розгромленої» комуністичними ідеологами за «прояви українського буржуазного націоналізму», відсутність «класової боротьби», нехтування впливами російської революційно-демократичної літератури на українську.

Мине небагато часу і автори доносу самі стануть об'єктами критики: уже у 1948 році І. Стебуна та Є. Адельгейма критикуватимуть як «безрідних космополітів». А справжню хвилю антисемітизму, в тому числі побутового, викличуть не українські письменники, а сам режим, інспіруючи боротьбу проти «безрідних космополітів» і пізніше «справу лікарів». Уже в роки горбачовської «перебудови», у квітні 1989 року, І. Стебун написав листа до редакції газети «Літературна Україна», в якому, згадуючи про критику українських письменників, зауважив: «В той час я був одним із заступників голови правління Спілки письменників України й, на жаль, слухняно виконував категоричні командні вказівки «згори».

Юрія Свиридовича таки було «попрошено» з університету імені Т. Шевченка, а перед цим — його «почистили та вимили» на партійних і профспілкових зборах, і, зрештою, із січня 1952 року Кобылицький починає працювати (до початку 1986 року) професором кафедри української літератури Київського державного педагогічного інституту. Ось які перші враження від нового вузу, про які Ю. Кобылиць-

кий згадує в своїй автобіографічній повісті в розділі «Нові пороги життя»: «Пішов у педінститут... В актовому колись Комерційного інституту, а в перші роки Радянської влади – Інституту народного господарства проходили завжди збори комсомольського активу району...І кожної хвилини згадувався університет, звідки починався мій шлях у науку».

Зберігся спомин в автобіографічній повісті «Після пристрастей і страстей» і поета Станіслава Вишенського, який навчався в Київському педагогічному інституті (закінчив 1969 року) і слухав лекції професора Кобилецького: «Пригадую, як в інституті, як же без нього, виник конфлікт і знову таки пов'язаний з викладачем української літератури. Причому з викладачем так званої української радянської літератури. А ним був здібний літературознавець, але наскрізь просоветський професор Юрій Кобилецький. Частково це його псевдонім як літератора, бо в миру він був Іваном Кобилецьким. Свого часу приятелював чи не з усіма класиками тієї літератури, а тому в лекції завжди влітав свої спогади про збавлені в добірному товаристві дні, а то й ночі.

«Коли в 1972 році після арештів української інтелігенції, – згадував професор університету, автор книги «Євреї на Україні» Матвій Михайлович Шестопад, – переді мною було поставлено вибір: або як безпартійному іти з ідеологічного факультету геть, або вступати в члени КПРС – друзі порадили: вступати. Якимось зустрівся із своїм колишнім науковим керівником професором Ю.С. Кобилецьким і розповів про ситуацію, він запитав, хто буде давати рекомендацію в партію, і, коли почув від мене про намір звернутися за рекомендацією до професора Рубана, зірвався на крик: «Я тебе поважати перестану, вітатися не буду з тобою, тільки візьмеш рекомендацію в Рубана. Мені його жінка в 1937 році кричала: «Мы еще вашей кровью крыши красить

будем». І фарбували. Це вони змусили Ю.С. Кобилецького піти з посади декана філологічного факультету, а потім і з університету тільки за те, що не відмовився від присвяти у вірші В.Сосюра «Любіть Україну».

...Викладаючи студентам історію розвитку вітчизняного «красного письменства», наполегливо, з року в рік Юрій Свиридович дбав про якісну підготовку висококваліфікованих кадрів – вчителів та викладачів літератури для середніх та вищих шкіл. За десятиліття викладацької діяльності доктор філологічних наук Ю.С.Кобилецький підготував до захисту більше 35-ти аспірантів, створив наукові монографії, літературні портрети про творчість Миколи Куліша, Олександра Довженка, Андрія Малишка, Петра Панча, багатьох інших майстрів художнього слова, які були його сучасниками, інші - колегами по Спілці письменників, а деякі – близькі товариші. У співробітництві із професорами П.К. Волинським та І. І. Пільгуком, П.П. Хропком написав підручник для студентів вузу «Історія української літератури: Література першої половини ХІХ століття» (1964), який й нині не втратив свою актуальність.

Працюючи на кафедрі української літератури Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького, професор Юрій Свиридович Кобилецький залишив по собі добру пам'ять як учений, педагог, літератор, голова студентської літературної студії і людина, якій присвятив Володимир Сосюра свій дуже відомий нам вірш «Любіть Україну».

*Зірки є
на небі,
а за
кафедрою —
педагог*

Мова —
душа кожної національності,
її святощі,
її найцінніший скарб.
В мові наша стара
й нова культура,
ознака нашого
національного визнання

Іван Огієнко

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало.

Тарас Шевченко

А на москалів не вважайте, нехай вони
собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У
їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чие
краще, нехай судять люди.

Тарас Шевченко

КОЗАЧУК

Ганна Олександрівна

(17 вересня 1938, с. Любе Розищенського р-ну Волинської обл.) – педагог-мовознавець, кандидат філологічних наук (1971), професор (1994). Нагороди: медаль «Ветеран праці» (1990), орден княгині Ольги III ступеня (2000), Почесні грамоти та відзнаки Міністерства освіти та науки України, університету. Освіта: Любченська семирічна школа (1946–1953), Луцьке педучилище (1953–1957), історико-філологічний ф-т Луцький державний педагогічний інститут ім. Лесі Українки (1957–1962).

Працювала: вчителем Радовичівської восьмирічної школи Нововолинського р-ну (1963–1963), Губинської восьмирічної та Сенкевичівської середньої шкіл Горохівського р-ну Волині (1963–1964). У грудні 1964 обрана за конкурсом на посаду асистента кафедри укр. мови та літератури Луцького пединституту. З 1968 – аспірантка кафедри української мови Київського державного педагогічного інституту ім. О. М. Горького. З 1976 – викладач, з 1980 – ст. викладач, а з 1981 – доцент, професор кафедри української мови Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Понад п'ятдесят років Ганна Олександрівна Козачук працює в нашому університеті. Якби Ви бачили цю тендітну, строгу і красиву жінку із чудовою косою, ніколи б не подумали, що в неї така сила волі й мудрості, глибинні знання рідної української мови. Її знання та педагогічний досвід є також складовою педагогічного успіху університету. Свого часу про неї щиро-сердно написала колега по кафедрі професор Наталія Павлівна Гальона, я тільки відкоригував: «Ганна – четверта дитина, а всього в сім'ї семеро дітей: шість сестер і брат. Дівчатка і хлопчик змалечку залучалися до посильної праці, що згодом згодилися у житті, бо і в школі, і в інститутах вчилися добре. А книжки у великій родині Козачуків завжди в пошані, і малеча вміла читати ще в дошкільному віці. Батько, буваючи в районному центрі чи в Луцьку, завжди купував і привозив додому художню книжку. Нерідко ввечері чи у свято Олександр Васильович читав уголос «Кобзаря» Т. Шевченка, повісті І. Нечуя-Левицького чи Івана Франка, твори Панаса Мирного, скоромовки та поезії Степана Руданського, байки Леоніда Глібова. Діти знали, що Леся Українка жила в недалекому від них селі Колодяжному біля Ковеля. У невеличкій домашній бібліотеці була й Біблія».

До першого класу Любченської семирічної школи Ганна пішла в перший післявоєнний 1946-й рік, де працювали

самовіддані вчителі, які намагалися не лише навчити азів наук, але й викликати зацікавленість до подальшого навчання. Особливо великий вплив на учнів 5–7 класів мала вчителька української мови й літератури Галина Петрівна Рябошапка, яка розвивала інтерес до українського слова взагалі і до художнього зокрема. Писемна грамотність і теоретичні знання з української та російської мов і літератури, достатня підготовка з математики забезпечили випускниці школи успішне складання вступних іспитів до Луцького педагогічного училища, куди у 1953 році після закінчення Любченської семирічної школи поступила Ганна Козачук.

*Ганна Козачук — студентка
Луцького педучилища. 1955 рік*

До навчання в педагогічному училищі дівчина ставилася відповідально і вчилася з великим зацікавленням. Бібліотека в училищі, навчальні кабінети, різні гуртки — все це сприяло навчанню й допомагало виробляти загальну культуру вчителя. У педучилищі Ганна Козачук сумлінно ставилася до вивчення дисциплін, але особливу зацікавленість виявляла до фізичної географії та землезнавства. У 1957 році, після закінчення з відзнакою педучилища, вона за співбесідою вступила на історико-філологічний факультет Луцького педінституту імені Лесі Українки, хоч мріяла про географічний факультет... Але сталося так, що лінгвістика захопила її не менше, ніж географія. І саме викладачам

лінгвістичних та літературознавчих дисциплін, які самовіддано і з великою любов'ю до справи, якій служили, вона завдячує, що стала філологом-лінгвістом.

Особливий вплив на майбутню педагогічну долю Г.О. Козачук мав викладач лінгвістичних дисциплін Володимир Феофанович Покальчук. Його лекції зі вступу до мовознавства, сучасної української літературної мови і, особливо, з української діалектології стали основою для подальшої її праці. Ганна стала відвідувати гурток української діалектології, яким керував Покальчук, основним її завданням було збір матеріалу та приведення в систему карток для наукового вивчення.

Уперше в діалектологічній експедиції Ганна Козачук брала участь після закінчення першого курсу училища 1958 року, а потім — щоліта під час навчання в інституті, вчителюючи, а згодом, як асистент кафедри української мови Луцького педінституту імені Лесі Українки. Перебуваючи на практиці в селі Верхи Камінь-Каширського району Волинської області, записала матеріал не лише в цьому населеному пункті, а й у п'ятьох навколишніх.

Після закінчення 1962 року інституту, Ганна Козачук більше двох років вчителювала в Радовичівській та Нивській школах Горохівського району Волинської області. Село Радовичі знаходиться в центрі надбужко-поліських говірок, а Ниви (Губин-2) — на межі поліських і волинських говірок, а це становить особливий інтерес для діалектології, бо саме суміжні говірки дають цінний матеріал науці. Записи діалектного матеріалу з цих та інших сіл згодом були використані Ганною Олександрівною в статтях та знаходяться в картотеці.

У 1964 році деканат історико-філологічного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені

Лесі Українки запропонував Г.О. Козачук взяти участь у конкурсі на посаду асистента кафедри української мови і літератури. Окрім виконання навчального навантаження, Ганна Олександрівна їздила в діалектологічні експедиції та відповідала за опрацювання експедиційного матеріалу. На його основі й обраний аспект дисертаційного дослідження – лексика західнополіських говірок. Остаточно тема кандидатської дисертації «Сільськогосподарська лексика говірок Волині» сформульована під час навчання в аспірантурі Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

*Професор Г.О. Козачук (у верхньому ряду – крайня справа)
серед колег спеціалізованої вченої ради. 2005 рік*

Основним методом дослідження Ганною Олександрівною діалектного матеріалу обраний лінгвогеографічний, що зобов'язувало аспірантку детально обстежувати значно густішу, ніж до «Атласу української мови», мережу насе-

лених пунктів Волині. На кожній карті атласу «Сільського-сподарська лексика говірок Волині» (всього 101) поданий матеріал зі 100 населень краю.

Працюючи над Атласом і текстом дисертації, Ганна Олександрівна Козачук консультувалася з відомими українськими діалектологами, як Ф.Т. Жилко, І.Г. Матвіяс, А.М. Залеський, Т.В. Назарова, І.О. Варченко, Н.Й. Марчук, Н.П. Прилипка. Під час відрядження до Інституту суспільних наук АН України (Львів), де готувався другий том «Атласу української мови», вона познайомила й отримувала суттєві поради від таких учених, як Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький, Д.Г. Бандрівський, Я.В. Закревська.

Робота над дисертацією збіглася в часі з обговоренням проблеми діалектологічного життя на Всеукраїнських нарадах і конференціях та семінарах; діалектологи працювали над регіональними монографіями, осмислювали і виробляли методику укладання відповідних атласів. Сумлінно зібраний діалектний матеріал й опрацьована теорія та методологія лінгвістичного картографування дала змогу Г.О. Козачук укласти «Атлас сільськогосподарської лексики говірок Волині». Це один з перших видань, який послужив основою чи певним зразком для регіональних атласів. Дисертація Г.О. Козачук складається з двох взаємопов'язаних частин: перша – атлас, а друга – текстова частина, у якій не лише здійснена детальна інтерпретація карт атласу, а й представлені теоретичні та методичні засади виконання наукових досліджень такого типу, проаналізована структура і системні зв'язки досліджуваної групи лексики.

Кандидатську дисертацію «Сільськогосподарська лексика говірок Волині» Г.О. Козачук захистила у листопаді 1971 року, вклавшись у трирічний термін навчання в аспірантурі. А після захисту дисертантка повернулася до Лу-

цького педінституту імені Лесі Українки на посаду старшого викладача кафедри української мови. В аудиторії Ганна Олександрівна намагалася, щоб студенти розуміли матеріал і науково та творчо підходили до вивчення дисципліни. Молода викладачка відкривала для себе світ великого наукового мовознавства і прагнула, щоб її вихованці його опановували та заглиблювалися у великий світ лінгвістики. Під її керівництвом відбувалися студентські наукові конференції, на яких юнаки і дівчата виголошували не реферативні, а самостійні наукові доповіді. Після їх прослуховування, завжди виникали дискусії, а також аргументації щодо рекомендації досліджень на Всеукраїнський конкурс студентських робіт.

1976 року Ганна Олександрівна Козачук переїхала до Києва за місцем роботи чоловіка, Володимира Олександровича Павлощука – наукового співробітника Інституту фізики АН України. Спочатку працювала викладачем кафедри української мови Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького, а в грудні 1976 року обрана за конкурсом на посаду викладача лабораторії навчального телебачення, згодом – старшого викладача лабораторії наукових основ вищої педосвіти. З січня 1994 року Ганна Олександрівна обіймає посаду професора кафедри української мови Інституту української філології.

Власне, з перших днів роботи в університеті науково-педагогічні дослідження Ганни Олександрівни пов'язані з українською діалектологією, а також з синтаксисом простого речення, особливо з проблем, які не мали широкого висвітлення. Професор Ганна Олександрівна Козачук продовжує й нині обґрунтовувати структуру українських говірок, виступає на діалектологічних конференціях та нарадах в Дніпропетровську, Житомирі, Києві, Ужгороді,

Вінниці, Луцьку, Умані. Результати педагогічних пошуків публікує в наукових збірниках.

Професор Г.О. Козачук продовжує досліджувати також семантико-граматичну структуру речення української мови. Це, переважно, непрості питання вираження членів речення семантично та синтаксично нерозкладними словосполученнями (статті: «Словосполучення у функції додатка», «Багатослівні члени речення», «Предикативна структура ускладненого речення», «Підмети, виражені словосполученнями», «Числова відповідність між підметом і

*В актовому залі університету професори
А.Н. Паламаренко, М.Я. Плюц, Г.О. Козачук. 2013 рік*

простим присудком», «Словосполучення у функції обставин» та інші). Не залишає поза увагою й питання, пов'язані з функціонуванням окремих членів у структурі речення (статті: «Вторинні синтаксичні функції прикметника», «Обставина способу дії в семантико-граматичній структурі

речення»). Вона автор понад 150 публікацій, серед яких особливе місце посідають теоретичні розвідки з українського мовознавства та навчальні посібники і підручники.

Практика викладання лінгвістичних дисциплін зумовила Ганну Олександрівну до написання програм, навчальних посібників і підручників, за якими працюють студенти та абітурієнти. Особливою увагою користуються її методичні рекомендації: «Особливості проведення занять з практикуму української мови», «Методичні рекомендації та плани практичних занять з сучасної української літературної мови»; навчальні посібники у співавторстві: «Українська мова. Практикум», «Практичний курс української мови», підручник «Сучасна українська літературна мова», які витримали кілька видань, «Вчимося писати твори з української літератури», «Збірник диктантів з української мови: для початкових класів», а також публікує статті з питань викладання української мови в школі. До речі, Ганна Олександрівна й нині рецензує та редагує підручники з мовознавства.

Окрім навчальної і науково-педагогічної роботи, в Ганни Олександрівни Козачук чимало й громадських доручень: багаторічний член спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій з мовознавства, виступає офіційним опонентом чи бере участь в дискусіях, виконувала обов'язки вченого секретаря спеціалізованої ради із захисту докторських дисертацій з методики мови і літератури та секретарювала на засіданнях Вченої ради університету.

Визначальною рисою Г.О. Козачук є постійна інтелектуальна праця: оновлення і віддача своїх знань, своєї душі молоді. Для студентів, магістрів, співпрацівників, аспірантів, учителів і для всіх, хто до неї звертається, у неї вистачає енергії і часу. Вона щедро ділиться з ними своїми знаннями,

ідеями, думками, порадами, щира і безпосередня у спілкуванні, вимоглива до себе і до своїх учнів, особливо у ставленні до основних своїх обов'язків — навчання і педагогічної праці. Щоразу, поринаючи у світ навчальних книг Г.О. Козачук з української мови для старшокласників та вступників і для студентів, переймаємося відчуттям того, що спілкуємося дійсно з животрепетним, креативним словом, яке глибоко розкриває вищу сутність особистості Вчителя.

...Я переглядав освітянські газети і з подивом дізнався чимало цікавого. Наприклад, що в нас в Україні та й університеті неймовірно багато з'явилося «видатних зіркових» педагогів, а на мій погляд, зірки є на небі, а в аудиторії, за кафедрою — тільки віддані науковій справі, з багатющим життєвим, професійним досвідом і стажем, мудрі Вчителі, за плечима яких посібники та підручники всеукраїнського визнання, десятки дисертантів, сотні й тисячі студентів. Такі вчені-педагоги, як, зокрема, й відомий в українському мовознавчому професійному колі професор Ганна Олександрівна Козачук.

*Послідовник
Архімеда*

Фізика написана у великій книзі, яка завжди відкрита у нас перед очима, — я маю на увазі Всесвіт.

Галілео Галілей

Фізика — це велика насолода.

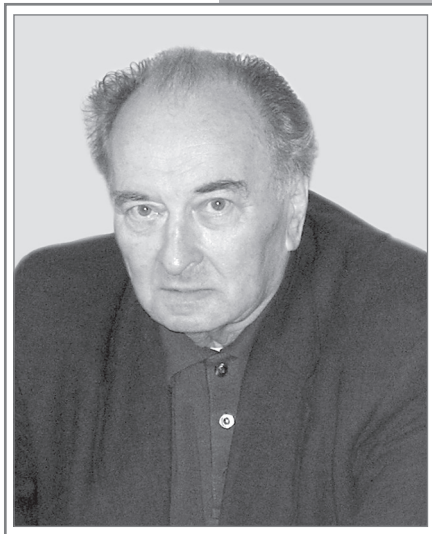
Лев Ландау

Математика, медицина, фізика, механіка, музика зі своїми сестрами — чим глибше їх пізнаємо, тим сильніше палять серце наше голод і спрага.

Григорій Сковорода

КОРШАК

Євген Васильович

(25 вересня 1935, с. Дацьки, Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. — 31 липня 2011, Київ) — педагог-фізик. Педагогічний шлях: учитель фізики сільської школи (1957–1962), аспірант кафедри методики викладання фізики Київського держ. педагогічного ін-ту імені О.М. Горького (1962–1965), викладач, старший викладач (1965–1967), доцент (1967–1989), заступник декана фізико-математичного ф-ту, про-

ректор з навчальної роботи (1973–1978), професор (1989), зав.кафедри методики фізики (1980–2006), академік АН ВШ України; Заслужений вчитель України. Нагороджений: медалями «Ветеран праці» та «А.С. Макаренка», «1500 років Києву», імені М. Кравчука; знаками: «Відмінник освіти України» і «Петро Могила». 1953–1957 — студент фізичного відділення фізико-математичного ф-ту Київського держ.педагогічного ін-ту імені О.М. Горького; головний редактор науково-методичного журналу «Фізика та астрономія в школі» (з 1995–2011); професор кафедри теорії та методики навчання фізики і астрономії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2006).

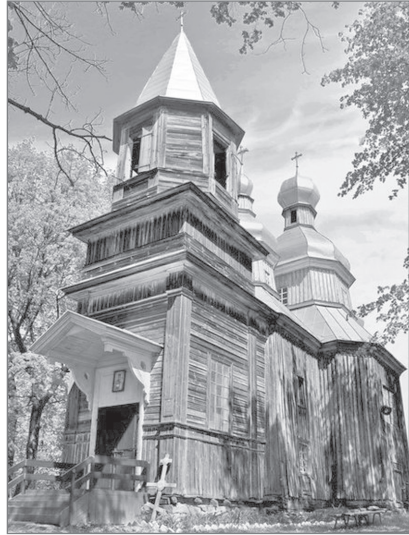
Зовсім випадково в Інтернеті прочитав таку рекламу: «Якщо ви не вивчаєте на академічному або профільному рівні жодного з таких предметів як алгебра, геометрія, фізика чи хімія – тоді вам достатньо мати лише збірник «Розв’язання вправ та завдань до підручників «Фізика», яка задовольнить усі ваші потреби. Ця книга універсальна і потрібна усім, незалежно від профілю та рівня змісту освіти». Одним із співавторів видання – Євген Васильович Коршак.

Його вчительська доля розпочалася далекого 1957 року, коли за призначенням став завідувачем навчальної частини в Пиївській середній школі Ржищівського району Київської області, яка має своє історичне місце на карті України. Походження дивної назви поселення невідомо, є легенди: можливо, від слів «пити», або «пиво», чи жіночого імені «Пія». Лаврентій Похилевич у виданні «Сказания о населенных пунктах Киевской губернии» напише так: «Пи, село в 5-ти верстах южнее села Певец, близбольшой дороги из Ржищева в Канев. Жителей обоого пола 1108. В 1741 году считалось 60 усадеб, а в 1792 году – 75, да в деревне Яновке 18; а жителей обоого пола в первом селении 640, а во втором 150. Земли в настоящее время причислено к селению 2325 десятин, из числа коей 961 дес. по силе уставной грамоты и выкупного договора, жители, при содействии правительства, приобрели в собственность за 44984 рубля 27 копеек.

424

Сначала пришлого века село числилось в Каневском старостве и по рассказам народным причина названия его — в одном из слов поговорки, определявшей разгульную жизнь Каневского старосты: «Микалай Потоцкий з Приська пив пиво». Каждое из этих слов дало название отдельному селу. К концу же пришлого века Пии принадлежали к вотчинам Станислава Понятовского, а потом Головинских; а с 1814 года, вследствие покупки, составляет собственность Людвика Францовича Янковского. Церковь деревянная, построена в 1776 году, о двух престолах: главный в честь Успения Божьей Матери, а другой на хорах во имя Св. Николая». Цікавий історичний факт: на території школи, де працював Євген Коршак, у парку стояв маєток пана Людвіка Янковського, переповідають — будинок зведено розкішний, а пан гуляв з родиною величним парком — і понині один із трьох ставків носить назву «Панський».

Село Дацьки. Дерев'яна церква Успіння Божої Матері, в якій хрестили Євгена Коршака

Дно ж водойми було вистелене дубовими дошками — так Янковський облаштував власний басейн. А в іншому — невеликому ставку, француз-поміщик колись розводив жаб — національна кухня чужоземця, без цього делікатесу не могла обійтися навіть і в українському селі. Тут молодий вчитель викладав фізику, астрономію, вів курси механізаторів для учнів, був класним керівником, очолю-

вав районне об'єднання вчителів фізики, набував перший педагогічний досвід в сільській школі.

Перед вчителями завжди вічна проблема — як збільшити зацікавленість учнів навчанням шкільних дисциплін. Особливо останнім часом різко зменшилась зацікавленість точними науками, в тому числі фізикою. Саме ці фактори змушують вчителів шукати нові, більш ефективні форми та методи навчання, зокрема, інтерактивні, в основі яких лежить поряд з колективною і індивідуальною, групова форма роботи. Як відомо — фізика є фундаментальною наукою, яка вивчає загальні закономірності перебігу природних явищ, закладає основи світорозуміння, дає обґрунтування природничо-наукової картини світу. Шкільний курс фізики як раніше, так і тепер побудований так: в основній школі (7–9 класи) вивчається логічно завершений базовий курс фізики, який закладає основи фізичного знання; у старшій школі вивчення фізики відбувається залежно від обраного профілю навчання. І тому особливу увагу, на думку Євгена Васильовича Коршака, слід звертати саме на роботу з учнями 7–9 класів. Адже на протязі цих трьох років школярі повинні отримати ґрунтовні знання з фізики, зацікавитися непростотою наукою, навчитися логічно мислити, самостійно роботи правильні висновки.

Євген Васильович власним прикладом проведення занять у Піївській школі довів, що групова навчальна діяльність не ізолює учнів один від одного, а, навпаки -дає змогу реалізувати їхнє природнє прагнення до спілкування, взаємодопомоги і співпраці. Ефективність групової навчальної діяльності підвищується, якщо її поєднати з дидактичною грою. Ці форми та методи яскраво проявляються при проведенні нетрадиційних уроків.

«Часто у розмові з учнями та їх батьками доводиться чути репліки — навіщо ця фізика? — розповідав у своєму

виступі на республіканському радіо Євген Васильович, — Яка з неї користь?». А фізик Коршак із захопленням і доступно, на численних прикладах, пересипаних афоризмами та цікавими історичними фактами розповідав про те, що фізика — унікальна дисципліна. Найбільш механізована і точна, вона тісно пов'язана з навколишнім світом. Отже, навчити учнів вивчати фізику потрібно не

Ділова розмова вчених (зліва — направо) професори — М.І. Шкіль, Є.В. Коршак, академік В.М. Глушков. 1985 рік

лише для того, щоб діти стали фізиками, а для того, щоб навчилися мислити, знаходити компроміси, відрізняти головне від другорядного. Фізика має допомогти формувати уявлення про роль особистості в світі та роль фізики в освоєнні світу людиною. І тому, перед початком вивчення теми з курсу фізики, Євген Коршак розповідав школярам, де отриманні знання можна й треба застосувати — тому й не дивина, що багато його випускників

полюбили предмет вчителя і стали відомими фізиками, викладачами цього непростого предмету.

Євген Васильович любив читати не тільки фахові книги, в його домашній бібліотеці була майже вся літературна класика, зачитувався й поезією, слухав музику. І тому своїм учням намагався пояснити, що про фізичні явища та їх застосування можна прочитати не лише у підручниках з фізики, але й в художній літературі. А на уроках фізики використовував навіть вірші, художні твори, приказки та загадки, приносив грамофон і в класі та коридорі школі лунала класична музика. Не секрет, що знання з фізики та вміння проводити експерименти підняли авторитет учителя Коршака серед місцевого населення. Бо, окрім професійного та доступного викладання фізики, він виготовляв і встановлював сільчанам телевізійні антени, за допомогою яких згодом учні будуть дивитися навчальні телевізійні передачі з фізики, автором і ведучим яких і буде.

У 1962–1965 роках Євген Коршак став аспірантом кафедри методики викладання фізики Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького. У 1965 році достроково захищає дисертацію на тему «Використання напівпровідників в навчальному фізичному експерименті» і стає кандидатом педагогічних наук. Дані дисертаційних досліджень оформлює в перший посібник для вчителів: «Виготовлення і використання приладів на напівпровідниках».

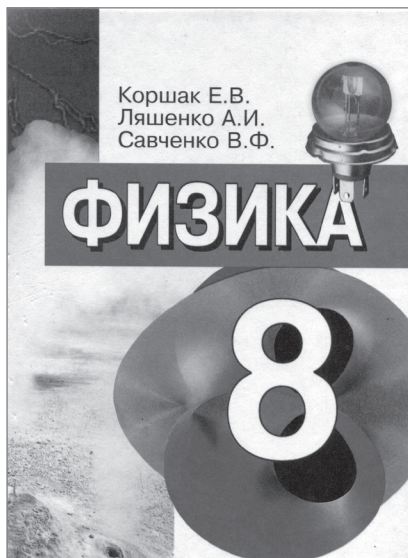
Усе, до чого брався Євген Васильович у своїй педагогічній діяльності, у розмаїтій, багатогранній творчій праці, несе відбиток самобутньої і яскравої особистості, рідкісного професіоналізму, оригінального мислення та великої душі. Його підручники з фізики для 7–11 класів загальноосвітніх шкіл, видані українською, російською, польською, угорською і румунською мовами, відкрили для учнів без-

межний світ природи, зробили цей предмет найголовнішим і найпотрібнішим, зацікавили на все життя та прилучили до фізичної науки. Навчально-методичні збірники (їх понад 40) для вчителів і студентів відкрили нові шляхи розвитку методики навчання фізики у середній і вищій школі, захопили своєю оригінальністю й новаційністю, стали надійним підґрунтям вироблення педагогічного стилю та фахової майстерності в молоді. Широко відомі посібники, написані як самотійно, так і в колективі колег, — заклали фундамент методики фізики, створили її профіль, стали головним імпульсом подальшого її ефективного розвитку та вдосконалення. Це, наприклад, посібники для вчителів і студентів: «Методика і техніка шкільного фізичного експерименту. Практикум», «Методика розв'язування задач з фізики», «Розв'язування задач з фізики. Практикум», «Науково-технічний прогрес і вивчення фізики в школі», «Коливання і хвилі», «Самостійна робота з фізики», «Фотографія в школі», «Технічні засоби навчання з фізики», «Збірник задач республіканських фізичних олімпіад»; для учнів навчальні посібники: «Основи динаміки», «Фізичні властивості напівпровідників та їх використання», «Завдання для тестової перевірки знань, умінь, і навичок учнів з фізики», серія підручників для середніх навчальних закладів.

Євген Васильович Коршак був упорядником, згодом редактором (більше 20 років), щорічного збірника науково-методичних статей «Викладання фізики в школі» та головним редактором науково-методичного журналу «Фізика та астрономія в школі» (з 1995 по 2011 рік). З 1980 по 2006 рік керував роботою постійно діючого Всеукраїнського науково-методичного семінару «Актуальні питання методики навчання фізики і астрономії у середній і вищій школі» (7 засідань на рік), де згуртував навколо себе викла-

дачів з методики фізики вищих навчальних закладів України, учителів-методистів, працівників науково-дослідних інститутів і студентів. Багато з учасників семінару захистили дисертації, мають публікації у наукових фахових виданнях в Україні та за кордоном.

Не одне покоління школярів знали Євгена Васильовича, який з 1965 року брав активну участь в організації та

Професор Є.В. Коршак перший серед упорядників підручника

проведенні Всеукраїнських фізичних олімпіад юних фізиків: спочатку як член журі, а потім як заступник голови. Для всіх олімпіад складав задачі експериментального, та низку завдань теоретичного туру. Упродовж багатьох років був головою журі Київської міської олімпіади юних фізиків, пропонував на конкурси цікаві експерименти, які застосовував на уроках з учнями, та в аудиторіях з студентами. Наприклад, саме Євген Васильович Коршак довів на практичних

заняттях, що використання афоризмів на уроках фізики — це один із засобів підвищення мотивації навчальної діяльності. Використовую їх під час оргмоментів, а ще відповідно до спонтанних ситуацій, що виникають під час занять. Скажімо, під час контрольної роботи епіграфом використовував слова французького мислителя Жан-Жака Руссо «Працюй для того, щоб насолоджуватися». При розв'язуванні задач — «Коли задачу розв'язує хтось інший, усе легко, коли

розв'язуєш сам — нічого не виходить» — швейцарського фізика Леонардо Ейлера, або — «Здібності, як мускули, ростуть при тренуваннях» українського фізика Юрія Кондратюка.

Також хороший виховний ефект на уроках фізики, як переконувався Євген Васильович, дає використання під час занять висловів видатних вчених. Наведення розумних перлин-висловів по ходу уроку та вчасно — дуже корисно: вдалі та оригінальні слова, як блискавка, пронизують свідомість учнів і запам'ятовуються надовго. Потрібно декілька секунд на цю справу, а цінність його безперечна. Наприклад, прислів'я, які любив повторювати Євген Васильович: Шекспіра — «Де думка сильна — там діло повне сили» Шекспіра та Піфагора — «Роби велике, не обіцяючи великого».

Проте, одним із найголовніших життєвих та професійних досягнень професора Євгена Васильовича Коршака було заснування наукової школи в методичній науці, головними принципами якої є педагогічна виваженість і ґрунтовність, широчінь освітянського світогляду, творча спрямованість та відкритість до нового. Тисячі підготовлених вчителів фізики, яких навчив у стінах вузу Євген Васильович Коршак, передають дітям зацікавленість фізичною наукою. Понад 50 кандидатів педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 — теорія і методика навчання (фізика), які пройшли головну свою школу під його дбайливим керівництвом, продовжують активний науково-педагогічний пошук в Україні, Білорусії, Узбекистані, Таджикистані, Болгарії, Кубі, збагачуючи традиції української педагогічної думки. Його лекції слухали студентів педагогічних вузів Болгарії, Куби.

Багато зробив Євгеній Васильович і для пропаганди досягнень української школи методики навчання фізики, читаючи лекції у педагогічних вищих навчальних закладах

України та зарубіжних держав. Був редактором науково-методичного збірника «Методика викладання фізики» та головним редактором науково-методичного журналу «Фізика та астрономія в школі» (1995), брав активну участь в організації та проведенні Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференцій з методики навчання фізики, був головою журі Всеукраїнського конкурсу «Учитель року». Він є достойним представником української школи методистів-фізиків, вчений-педагог, з-під пера якого вийшли понад 300 наукових праць.

Педагогічну працю в Національному університеті імені М.П. Драгоманова фізиків Євгена і Надії Коршаків успішно продовжує їх дочка – доцент кафедри теорії та методики навчання природничо-географічних дисциплін Тетяна Євгенівна Буяло.

...Усім відомий вигук Архімеда «Еврика!» – «Я знайшов!», котрий з тих часів став крилатим висловом. Євген Васильович Коршак також знайшов «золотий ключик» до сердець своїх учнів – викладання фізики, Архімедової науки. Він для молодого покоління науковців – приклад життєвості, цілеспрямованості, працездатності, відданості фахові, зразок Вчителя-методиста.

*Педагог,
який
сприяв
узаконенню
дати
заснування
університету*

*Вчителі, яким діти зобов'язані вихованням,
поважаніші, ніж батьки: одні дарують нам
тільки життя, а інші — добре життя.*

Аристотель

*Хто думає про науку, той любить її, а хто
її любить, той ніколи не перестає вчитися,
хоча б зовні він і здавався бездіяльним.*

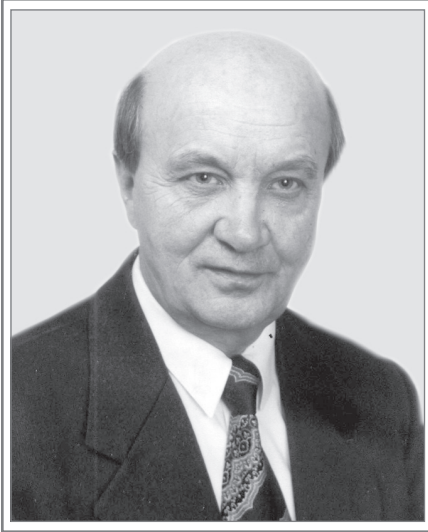
Григорій Сковорода

*Розуміння дитини — педагогічна емпатія
викладача, тобто — його усвідомлення від-
носин, почуттів, психічного стану молодії
особистості.*

Василь Сухомлинський

МАЙБОРОДА

Василь Каленикович

(29 липня 1935, с. Маслівка Миронівського р-ну Київської обл.) – доктор пед. наук (1993), професор (1994), академік АН ВО України (1995); Заслужений працівник народ. освіти України (1998), лауреат: премій ім. Я. Мудрого (1998) і св. Володимира (2006); автор понад 250 наук. праць. Освіта: закінчив Канівське пед. училище (1954), історико-філософський ф-т Київського держ. у-ту ім. Т. Шевченка (1963), аспірантуру (1968).

Робота: працював ст. піо-

нервожатим, вихователем, вчителем та заст. директора у школах Київщини; проректор з навчальної, наук. діяльності (1970) та ректор Миколаївського пед. ін-т (1970–1980); нач. управління пед. навчальних закладів МОН України, член колегії (1980–1986); зав.відділу, гол. наук. співробітник Ін-ту педагогіки та Ін-ту педагогіки і психології професійної освіти (1986–1994); вчений секретар, зав.кафедри управління освітою Нац. академії держ. управління при Президентові України (1995–2005). Проректор наукової роботи Національної академії СБУ, з 2010 – головний наук. співробітник Інституту Вищої освіти НАПН України.

Василь Каленикович Майборода, мій ректор по Миколаївському педагогічному інституті, викладач педагогіки, першим узаконив дату заснування університету, в якому я нині працюю. Дослівно про це написав у своїй книзі «Наш університет» академік, ректор Віктор Петрович Андрущенко: «Як зазначив відомий в Україні і далеко за її межами історик педагогічної освіти і науки, доктор педагогічних наук, професор В.К. Майборода (1992 рік), «...вища педагогічна освіта на Київщині формувалась у лоні університету Св. Володимира й витоки Педагогічного інституту, який сьогодні утвердився в якості Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, слід шукати саме там». Означений історичний факт підтверджується і дослідженнями відомих істориків педагогічної освіти, таких як: А.В. Глузман (Ялта, 1997. – С. 126), Н.М. Дем'яненко (Київ, 2000)».

Ось чому з таким щемним трепетом і задоволенням розповідати про життєвий і педагогічний шлях академіка Вищої освіти України В.К. Майбороду й розпочну оповідь з дитинства, з його материзни. Василько знайшовся в Майбородів сонячного жнивного літа 1935 року. Маслівка, село Київщини, що завінковане густолісом, якраз духмяніло хлібом, розпареною на сонці травою та достиглими вишнями. Подружжя Майбородів пестили дванадцять немовля, росли дітей в атмосфері доброти та ніжності. Ці риси упро-

довж життя щедро слугуватимуть Василю Калениковичу як символічний маяк родинної любові, на який орієнтується, не дивлячись на лихоліття життєвих перепон та проблем.

У перший рік страшної війни фашисти рвався до Києва, стягував до міста техніку та людські ресурси, які розповзлися тінню зажерливого павука. «Хто видумав цю бойню, —

*Серед вихованців Черняхіського дитячого будинку
Житомищини. 1954 рік*

знімали до неба руки маслівські жінки, проводжаючи чоловіків на фронт, — то щоб його било об кам'яну бруківку, щоб він колесом став!». Та загарбник невпинно рвався до столиці, і пощади від нього не було нікому. Батька, бригадира рільничої бригади Каленика Пилиповича, заберуть на фронт у перші ж дні війни, а мати, Лукина Юхимівна, як птаха, буде прикривати тілом восьмеро дітей від тріскоту канонади, що наближалася від Києва до села. Горіла порохня, палали хліба, фашисти топтали українську землю. І зно-

ву прийшли в оселі голод та поневіряння, але вже принесені чужинцями. Згодом війна посунулася на захід, німців погнали до фашистського лігва, і Василько взявся за книжки, пішов навчатися в Маслівську школу.

Як ішов малюк із сумкою через плече поза городами, кругом же — ані душі! Ніхто не озветься! У малого серце, здається, у п'ятах. Хоч кричи, хоч моли. Правда, на схилі горба, що височів край дороги, заплуталася у вітрах одинокка тополя. Вона, наче мати, й заспокоювала Василька і звідтоді, мабуть, він і садить дерева як пам'ять про одинокке дитинство...

Професор В.К. Майборода серед колег

— А довкола отієї тополі осінню кукурудза росла, — Василь Каленикович розплутує спомин думок про дитинство. Ми сидимо з академіком у сквері навпроти червоного корпусу Шевченківського університету, а за нами спостерігає з монумента Кобзар. — Ото біжу зі школи, — згадує юність

Майборода, – то й наламаю качанів. Потереблю зерна й на піч. А пізно увечері заберуся і гріюся. Вночі ж так розпарюся, що вранці аж капає з тебе. Як вийду на двір, пінне тіло враз остиває, і тоді холод ламає кістки та цокотять од стужі зуби, бо не було ні взуття, ні одягу для зими. І якось не хворів... – дивується Василь Каленикович, а затим подивився на розкішних діточок, які бавилися в дитячому майданчику парку, усміхнувся – бо ж сам уже давно прадідуля.

До Канівського педагогічного училища Василь Майборода вступив одразу. Із десяти бажаних випускників школи зараховано тільки трьох. Вчився з охотою, наче їв хліб з маслом, бо любив обрану професію вчителя і вважав, як і тепер – найпочеснішою на Землі.

– Чекав практики у школі як селяни у спекотне літо дощу, – ділиться спомином Василь Каленикович. Він розмірковує про педагогіку, про те, чому дитина любить той чи інший предмет: «Оцінка залежить і від того, як ти поважаєш вчителя. А повоєнні вчителі були мудрі, серйозно ставилися до роботи і знання сповна віддавали дітям. От за їхню любов до нас, сільських дітей, до предмету я й проїнявся тією відданістю професії. Та й ми були, здається, більш зорієнтовані лише на навчальний процес. Кажуть, що людина, як свічка, жива, поки горить. Тому мені зрозумілі слова великого Вчителя Василя Сухомлинського: «У шістнадцять років, озирнувшись назад, ти вже повинен бачити плоди своєї праці, зробити підсумок життя».

У дев'ятнадцять літ Василь Майборода свідомо стає на стезю педагогічної ниви – розпочинає старшим піонервожатим і вихователем в Черняхівському дитячому будинку, що на Житомирщині. Затим – Пустовітівська восьмирічка, Зеленьківська середня школа, Миронівська № 4, що на Київщині вже у ранзі заступника директора.

— Звідтоді педагогічній ниві не зраджую, — наче сповідається мені Василь Каленикович, — цей святий хрест несучу всеньке життя (60 років), і він для мене не тяжкий.

Ректор Миколаївського педінституту професор В.К. Майборода з професорсько-викладацьким складом

У Шевченковому парку тихо, ніхто не викрикнує, не порушить вікової інтелігентної тиші. На клумбі перед пам'ятником нашого духовного пророка, який, до речі, також причетний до педагогіки своїми безсмертними виховними творами, немов чиясь жартівлива рука розсипала квіти — буяли кручені паничі, чорнобривці, майори, нечесані панни. Такий квітковий розмай милував малого Тараса й біля дідової хатини в Кирилівці, а Василя Калениковича — біля батькової хати.

— Нещодавно був у рідному краї, у Маслівці, — одганяє спомина Василь Каленикович і зітхає. — Цікавився й освітою в області... Закриваються школи де треба й не треба. А сьогодні, як і завтра селу потрібні люди, яких школа має на-

вчити та виховати. Державна політика має бути направлена на те, щоб школи на селі неперемінно збереглися й розвивалися. Школа — як гребля, що тримає майбутнє.

Подумки згоджуюся з доктором педагогічних наук В.К. Майбородою всеціло. Адже печальна, хоч і азбучна істина: вмирає школа, одразу ж, прямо на очах, чахне село, виїжджають у міста селяни з дітьми учнівського віку.

*Співачка Софія Ротару на запрошення ректора В.К. Майбороди
(на фото — в центрі) в гостях у студентів
Миколаївського педінституту. 1978 рік*

— Свого часу я зустрічався з відомим педагогом із Черкащини, народним учителем СРСР, директором Сахнівської середньої школи Олександром Антоновичем Захаренком, — звів очі до пам'ятника поету Майборода, хвилину розглядає задумливу постать Тараса Григоровича, продовжив:

— Коли зганяли три села в одне хазяйство, район наповісся зробити в Нетеребці з десяти — вісім класів. Але Захаренко підняв селян, правління і відстояли школу. Нині на

території одного господарства — дві десятилітки. Чим же виграло село і люди? А от чим! Місцевий колгосп не знав такої болючої для багатьох сіл України проблеми, як нестача робочих рук. Тоді районне та й місцеве начальство сушило

*Академік В.К. Майборода
дарує музею Національного
університету імені
М.П. Драгоманова фотопортрет
М.М. Грищенка. 2005 рік*

голови над іншим: де знайти місця для охочої молоді, яка бажає трудитися в селі. А тепер все змінилося: немає вже Олександра Анатолійовича, вмирає, на жаль, потроху його педагогічна ідея, як і село в Україні.

— А як усе ж таки утримати на селі молодь? — запитую академіка, аби почути виважену, з урахуванням сьогоднішньої молодіжної політики, думку педагогічного стратега. Послухайте мудрого педагога, який даремно слів на вітер не кидає, кому не байдужа доля сільської школи:

— Треба, — відповідає Василь Каленикович, — умови навчання в сільській школі створити кращими, ніж у містах. Зробив же таке той же Захаренко у своїй Сахнівці, куди потік екскурсій вчитися досвіду плыв плавом. І рівень сільського життя має бути вищим від міського, отоді й відродиться глибинка, заврожайтяться українська земля, благословиться, як світання, сільське навчання

...Коли я був студентом Миколаївського педагогічного інституту, про місто корабелів найповніше дізнався від

ректора вузу В. Майбороди. Там і вперше побачив Софію Ротару, яка була гостем вузу, співала для студентів і викладачів. Десять років — з 1970 по 1980 роки — Василь Каленикович трудився у цьому вузі: спочатку проректором, затим — ректором.

— Сімнадцятого грудня тисяча дев'ятсот вісімдесятого року, — розповідає академік Майборода, — колеги, друзі, рідні, студенти проводжали мене до Києва для роботи в Міністерстві освіти. Одні — з радістю, інші — зі смутком, а були й такі, що радили, просили не залишати рідний інститут, розпочату справу, щоб не допустити помилки. Застерігали, люблячи. Шкода, що їх щемкого сердечного болю і прохань не прислухався... Але життя прожити — не поле перейти.

Найчастіше колишній ректор Миколаївського педагогічного інституту Василь Каленикович Майборода згадує вечори трудової слави, що проводилися у вузі. Готувалися до свята не лише викладачі, співробітники і студенти інституту, а й все місто. А проводилася урочиста церемонія у колишньому театрі імені Чкалова.

— Останню доповідь на цьому вечорі я зберігаю й понині, — зізнається Василь Каленикович і молодіє добродушним обличчям. Він і нині, мій ректор, стрункий і з лагідною усмішкою, толерантний, розмовляє неквапливо — кожне слово, ніби монетарне золото, виважує, не кидає на вітер.

— Перечитую, — продовжує спомин Майборода, — радію за багатьох і сумую, коли хтось із них пішов у вічність. В основі моєї доповіді була Людина праці, Людина творчого горіння, Людина високих моральних якостей. І їх так було багато навколо мене, що й сьогодні я можу назвати у такому ж порядку, у якому я їх називав тисяча дев'ятсот сімдесят дев'ятого року як кращих із кращих. Як тих викладачів, кому не була байдужою ідея педагогічного інституту,

бо кожний із них віддавав підготовці справжнього Вчителя частинку свого серця.

У цей день, коли ми сиділи в парку допізна, вітри вкладалися на спочинок довго і зі співом у верхів'ї дерев. Над парком пливли хмарини: то суцільною пеленою, то клаптями. Надвечір'я котило прохолоду згори, із високості, притискаючи легкі хмаринки до самого асфальту, й тоді здавалося, що автомобілі та перехожі купалися у сивій каламуті.

*Академік Василь Каленикович Майборода (в центрі)
з колегами-академіками Академії наук Вищої освіти України.
2013 рік*

— Вікторе, бач, як в житті буває... — немов аж із сумом зронив Василь Каленикович і поклав тендітні, з витонченими пальцями, руки на папку. А мені подумалося: скількох дітей та студентів, аспірантів і докторантів ось ці руки, спочатку сільського вчителя, затим — викладача, керівника вузу — провели на широку дорогу життя! Скількох у тяжкі хви-

лини підтримали! Заспокоювали! А скільком запам'ятався рівноважений голос, увага, теплі слова!

— Я й нині пам'ятаю уривки тієї доповіді, — продовжує Василь Каленикович. Його обличчя враз зосередилося, брови зійшлися на перенісці, але ненадовго: Майборода ніби вже виступав перед своїми колегами: «Ніщо так не псує людину, як байдужість, безвідповідальне ставлення до справи, неробство. Тільки доброчесна, наполеглива і сумлінна праця звеличує особистість. Про це завжди пам'ятають і не забувають мої колеги, що працюють тепер вже в Національному університеті імені В.О. Сухомлинського».

...Василя Калениковича Майбороду знають не тільки в Національній академії державного управління при Президентові України, де він обіймав посаду завідувача кафедри, професора, вченого секретаря, в Національній академії Служби безпеки України, де він працював проректором з наукової роботи, в Інституті вищої освіти НАПН України, де він був головним науковим співробітником і головою спеціалізованої вченої ради, а й педагоги далеко за межами столиці. Василь Каленикович — відомий вчений у галузі теорії та історії професійної освіти й державного управління. Академік Майборода проводить значну викладацьку, дослідницьку та організаторську роботу, є автором двохсотп'ятидесяти наукових та навчально-методичних праць. У тому числі — дев'яти монографій, двох підручників, 35 навчально-методичних посібників, рекомендацій та програм. Його навчальний посібник для здобувачів «Методика підготовки й оформлення рукопису та автореферату дисертації» перевидається вп'яте.

Василя Калениковича називають науковим батьком. Ним підготовлено 11 докторів і 33 кандидати наук. А скільком здобувачам він допоміг стати кандидатами й докторами

наук, працюючи вченим секретарем, заступником голови, головою спеціалізованої вченої ради, головою експертної ради ВАК України – важко перелічити. У 2005 році Правління Дитячого фонду України вручило йому кришталевий пам'ятний знак «Серце віддаю дітям» «за сердечну чуйність, щедрість та доброту до дітей і активну допомогу Дитячому фонду України».

...Як зазначив у своїй книзі «Наш університет» ректор, академік В.П. Андрущенко: «З невідомих причин не було враховано тієї обставини, що Київський інститут народної освіти імені Михайла Драгоманова створювався не на порожньому місці, а на основі давніше існуючих вищих педагогічних інституцій, які прямо чи опосередковано походили від вчительського інституту казенних студентів при Київському університеті, який започаткував у 1834 році вищу світську педагогічну освіту на Київщині. Саме в ньому треба шукати витоки Київських вищих жіночих педагогічних курсів (університету св. Ольги), Київського учительського інституту, Фребелівського педінституту, Географічного інституту та інших закладів, зрештою – Київського інституту народної освіти імені Михайла Драгоманова... Саме завдяки досліджень університетський науковців і, зокрема, Василя Калениковича Майбороди й виходить, що нинішній Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова є спадкоємцем не лише Київського інституту народної освіти імені М.П. Драгоманова, але й Педагогічного інституту при університеті св. Володимира, утвореного 21 листопада (4 грудня за новим стилем) 1834 року».

З цієї дати й розпочинається вища світська педагогічна освіта в Київському регіоні, з неї веде відлік років свого існування нинішній флагман педагогічної освіти України.

*Охоронниця
українського
слова*

*Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене
любили, я сам перший люблю.*

Григорій Сковорода

*Мова — це наша національна ознака, в мові —
наша культура, сутність нашої свідомості.*

Іван Огієнко

*Народна мова — скринька золота, це глибина
тисячоліть.*

Любов Мацько

МАЦЬКО

Любов Іванівна

(9 лютого 1939, ст. Переяславська Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.) – педагог-мовознавець, доктор філологічних наук (1986), професор (1987), дійсний член НАПА України (1999), Почесний професор університету. Заслужений працівник народної освіти України (2000). Освіта: навчання в Переяслав-Хмельницькому пед. училищі (1953–1957) та в Київському держ.педагогічному ін-ті ім. О.М. Горького (1957–1962). Трудова діяльність:

1961 – вчитель укр. мови у школі-інтернаті. 1962–1964 – співробітник відділу теорії та історії укр. мови Ін-ту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. З 1964 – аспірантка Київського держ. пед. ін-ту ім. О.М. Горького; викладач кафедри укр. мови, завідувач підготовчого від-ня для сільської і робітничої молоді; 1974–1980 – декан ф-ту підвищення кваліфікації вчителів Польської народ. республіки; 1970–1981 – учений секретар Ради ін-ту. Наукова школа: 13 докторів та 40 кандидатів філолог. і пед. наук. Автор понад 450 наук. публікацій. З 1988 – завідувач кафедри стилістики укр. мови Ін-ту української філології та літературної творчості імені А. Малишка.

Закадеміком Любов'ю Іванівною Мацько ми знаємося, здається, цілу вічність. Її мудрі поради відчуваю повсякчас, особливо в хвилини розпачу та життєвих випробувань, яких доводиться зазнавати в наш нелегкий час. Спокійна й зрівноважена, толерантна і переконлива, Любов Іванівна багато підтримує колег. І ця постійна турбота, і це жіноче надійне плече відомого в Україні вченого допомагають жити й творити, зберегти відповідний статус особистості... На ювілеї Любові Іванівни ректор університету Віктор Петрович Андрущенко, вітаючи її, сказав: «Ми щасливі, що маємо можливість працювати поруч із Вами, вчитись у Вас, наслідувати Вас».

В уявленні педагогічної громади і студентів-філологів університету склався чіткий і сталий образ академіка Л.І. Мацько: її тембр голосу на радіо, наукових вітчизняних та зарубіжних конференціях, у студентській аудиторії - завжди впізнаний. Як і її готовність відстояти моральні принципи відповідальності за рідну мову, бажання надати українському слову високого значення у суспільстві. Любов Іванівна воістину охоронниця українського слова! Знайшовши свою «нішу» в нашій сучасній боротьбі за виживання української мови, вона невтомно бореться за її збереження й процвітання: випускає підручники та підтримує таланти як співорганізатор відомого уже в Україні Міжнародного конкурсу імені Петра Яцика, відкриває молодих майстрів

мови через життєдайне джерело духовного, українського слова. Це особистість, для якої світоглядне значення є моральним концептом української культури. Я цілком підтримую мудрість індійських філософів: «Коли зривають травинку, здрігається Всесвіт», так і слово, зізнається Любов Іванівна, — якщо його забувають, гине народ».

Самобутні дослідження Майстра наукового слова, академіка Л.І. Мацько, якісно синтезують складні питання теоретичної лінгвістики, лінгвориторики, соціо-, етно-, прагмалінгвістики, лінгвістики тексту, лінгвокультурології, лінгводидактики середньої школи (старшої ланки) і вищої професійної освіти. У своїх наукових працях Любов Іванівна постає, насамперед, як лінгвіст-теоретик. Культуромовні міркування вченого очікувані у філологічній аудиторії, вагомі і для фахівців інших напрямів, адже концептуальною основою досліджень виступає не тільки мова в її системних зв'язках, а й людина як мовна особистість, мовна культура в різних проявах.

У Любові Іванівни Мацько власне бачення мовної особистості. Науковець звертає увагу перш за все на ті її складники, які є важливими в контексті лінгводидактичних і лінгвометодичних запитів сучасної української мовної освіти. Ідеться про мовнокомунікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції; ґрунтовні мовні знання та мобільність їх використання; мовну свідомість і усвідомлення учнями себе мовними українськими особистостями; мову як справу національно-культурного самовизначення; національну культуровідповідність; знання концептів і мовних знаків національної культури; мовну здатність та мовну здібність; мовне чуття, мовний смак; усвідомлену естетичну мовну поведінку; мовну стійкість. Їй болить доля української мови, і про це каже так: «Можуть бути мовці (і немало є), що, не знаючи української мови, хочуть у культурі ідентифікува-

ти себе українцями, але це не є повноцінною культурною ідентифікацією і причина такого стану не у мові і культурі, а в іншій третій силі — політиці, ідеології, владі, яка деформує природний порядок постання мовно-культурної ідентичності українських мовних особистостей».

По-особливому заяскравів у мовотворчості вченого Л.І. Мацько і прикметник мовний: інтелектуальна мова, мовний нігілізм, мовна пам'ять, мовні вчинки, нова філософія літературної української мови, мовотворча палітра художниці слова. Любов Іванівна домагається чистоти стильової виразності, вишуканості тропіки. Вражає її здібність концентрувати увагу на певному об'єкті, терпляче (як ювелір шліфує дорогоцінний камінь), зосереджено, до досконалості, аналізувати факти, відточувати думку, наповнювати її емоційно-вольовою напругою і семантичною місткістю, багатством і несподіваністю асоціацій.

Глибина думки незбагненним чином поєднується з ясністю і простотою викладу проблеми. Однак за цією удаваною простотою завжди проглядається титанічна праця. Аналіз численних текстів Любові Мацько підтверджує: перед нами креативна мовна особистість, носій елітарної мовленнєвої культури, що виявляється в індивідуальній манері викладу і побудови думки, у здатності надавати конкретним, логічним, власне науковим відомостям особливої форми словесної творчості, інноваційно оформляти структуру думки. Любов Іванівна розмірковує: «Під загальним поняттям мова міста розуміємо мовлення всіх мовців міста, всі види мовної діяльності з найхарактернішими саме для цього міста мовленнєвими особливостями, що породжують тексти, всі види писемних і усних текстів, зокрема літературних і публіцистичних, тексти всіх стилів і жанрових різновидів, розмовні й діалектні тексти, українські лінгвокультурні тексти і полілінгвокультурні та полілінгвальні тексти».

Педагог-мовник Л.І. Мацько володіє нестандартним типом наукового мовомислення й унікальним поглядом на навколишню дійсність, що виявляється в перманентному моделюванні інтелектуальних понять, які ще не знаходили адекватного вираження в мові, в оновленні існуючих понять «інтелектуальна молодь, інтелектуальна творчість, нова інтелектуальна політика, інтелектуальна еліта, наукова далекоглядність»; в реактивації лексем: «Починає формуватися нова інтелектуальна політика України, і для цього вища школа має готувати суперфахівців-пошуковців, які б володіли комплексом нових методів, розуміли пріоритети національно-державних і загальнолюдських цінностей, були високоадаптованими і стресостійкими за сучасних умов відкритого до світу українського суспільства».

Їй властиві інтегративний підхід до явищ мови, чіткі дефініції, пошук когнітивно значущих авторських новотворів і яскравих образів: «реалізація програми можлива лише за умови українськості педагогічного дискурсу, навчального середовища, україномовного особистісно зорієнтованого навчання; інтелект нації закодований у системі національної мови»; «... хатня вжитковість української літератури»; «мовна культура не постає на пустому місці, це постійна робота, спрямована на вдосконалення свого мовлення, розвиток інтелекту, на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот, створення свого фахового образу, досягнення соціального престижу».

Новаторським є стиль наукової розповіді професора Л.І. Мацько. Її особливість полягає в тому, що міркування про предмет дослідження реалізуються через призму особистого ставлення автора, захоплюють своєю оригінальністю, влучною інтерпретацією мовних фактів, строго вивіреною системою аргументації, глибоким проникненням у сутність

досліджуваних явищ, комплексністю підходу до мовних закономірностей: «Лексична система мови є динамічною, рухливою і чутливішою, ніж інші системи, до суспільно-політичного життя носіїв мови. ...Помічені всім суспільством і обговорюються зміни окремих мовних одиниць, переважно лексичних, з'ясовуються тенденції впливу цих змін на вже сформовану кодифікацію сучасної української літературної мови».

Характерна педагогічна риса Любові Іванівни Мацько — здатність «жити мовним науковим життям», оперативно відгукуватися на найбільш гострі й актуальні проблеми

Виступ на науковій конференції з мови

мови, вміння оцінити і переваги, і недоліки, і перспективи нового наукового явища, теорії і цілого напрямку: «Мова і культура — це дві семіотичні системи, що в семіотичному просторі одна одної займають значне місце і надзвичайно важливі ролі виконують у їх прагматиконах — мова у прагмакультурі, а культура у прагмалінгвістиці. Мовна ідентичність не обходиться без відповідної їй культурної ідентич-

ності, як і культурна ідентичність обов'язково передбачає наявність мовної ідентичності, бо і мова, і культура є не зовнішніми ознаками людини, які можна легко набути, а внутрішніми сутностями людини, складовими її свідомості, мовомислення, її мовно-культурної особистості».

Любов Іванівна Мацько — це академічний красномовець, котрий блискуче володіє естетичними потенціями мови. Її виступи — це незабутнє враження від освітянських форумів, окраса зборів Національної академії педагогічних наук України, яскравий креативний спалах інтелектуальної енергії на вчених спеціалізованих радах. Лекція професора Л.І. Мацько — це своєрідна лабораторія розвитку наукового мислення викладача і формування студентського мислення. Якісна риса викладача-науковця — діалогова взаємодія зі студентом-дослідником. Саме в процесі діалогової взаємодії, на глибоке переконання дослідниці, відбувається освітня зустріч, яка збагачує і молодь, і викладачів новими враженнями, ідеями, цінностями. Любов Іванівна завжди заохочує прагнення студентів глибоко і самостійно розібратися в навчальному матеріалі, у проблемі, мати свою аргументовану думку. На очах студентської аудиторії народжується і пульсує думка. Науковий діалог допомагає формувати у студентів самостійність, відповідальність, відкритість, спонукає до розвитку мовленнєвих умінь представити власну думку в гармонії форми і змісту, зіставити її з думкою іншого автора, володіти реплікою і паузою, вербальними та невербальними засобами вираження спеціальних реалій, категорій і понять.

Вражає її наукова щедрість, що виявляється у скрупульозному аналізі наукового твору дослідника-початківця й у відкритому і відвертому захопленні оригінальністю інтерпретації мовних фактів іншого науковця незалежно від особистих симпатій і антипатій. Відома і наукова принци-

повість Л.І. Мацько, вона не дозволяє ані собі, ані своїм дисертантам наукової легковажності чи поспішності, їй чужі безапеляційність суджень, підміна істинних доказів першим-ліпшим поясненням. Важко піддається підрахунку кількість захистів дисертацій, в яких Любов Іванівна виступала в якості офіційного опонента, тим самим відкривши дисертантам шлях у велику науку.

Незвичайна її професійна добросовісність, що ґрунтується на високих моральних принципах і величезній повазі до наукової праці взагалі: «Інтелектуальна діяльність — це, власне, не тільки подолання опору матеріалу пізнання, а й опору душі та власного мислення, суспільних стереотипів і соціальної байдужості, матеріальної скрути й моральної та розумової інертності».

«Особистість українського вченого, а особливо педагога-філолога має, насамперед, відзначатися українською елітарністю, — доводить Л.І. Мацько. — Фактично ідеться про елітарну мовну особистість, що є зразком вільного володіння всіма можливостями мови і творчого її використання, еталоном для наслідування у відповідному мовному колективі. Це активна, толерантна особистість, для якої характерні національний колорит, нормативність, стильова індивідуальність, толерантність, включеність у європейський культурний контекст, чітка вивіреність відбору лексичних і синтаксичних засобів».

Науковий і педагогічний дискурс Л.І. Мацько — це її наукова позиція, завжди цілковито чітка і зрозуміла. Наприклад: нам треба чітко зрозуміти, що ні в якому разі ми не можемо, не маємо права втрачати самих себе, зраджувати тисячолітню іпостась народу, відмовляючись від українства.

Мовна культура — це постійна робота, спрямована на виховання і вдосконалення крашчих людських чеснот, ство-

рення свого фахового образу, досягнення соціального престижу в суспільстві, — власною педагогічною діяльністю — дією доводить академік Любов Іванівна Мацько.

Академіки Л.І. Мацько і О.В. Сухомлинська

Вирішальну роль у мовній освіті й мовному вихованні особистості дослідника науковий наставник відводить читанню книг: української і зарубіжної класики, новинок з філології, мовознавства, психології, педагогіки, української преси. Людина, яка не читає або дуже мало читає, не може по-справжньому зрозуміти і саму себе, не те, що інших, бо «слова є засобом розуміти іншого, як самого себе і розуміти самого себе так, як іншого» (О. Потебня). «Обшир і контексти всього прочитаного, — зізнається професор-мовознавець Любов Іванівна Мацько, — формують у мені щораз нові смисли, підводять до породження нового знання».

Кожний мовець-автор повинен дбати про мовця-читача та слухача — це правило Л.І. Мацько відоме всім її аспірантам і докторантам. На текстах знакових мовних осо-

бистостей Т. Шевченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, Г. Сковороди, І. Франка, Лесі Українки та багатьох інших сподвижників рідного Слова наставник виховує у своїх пошуковців вдумливість у текст, ідею, її розгортання, уважність до образності слів і виразів, гнучкість, делікатність, коректність, привітність, тактовність, уважність до співрозмовників. Самій Любові Іванівні властиве досконале, яскраве, оригінальне використання засобів національної мови, що відображає риси її індивідуального світобачення і світосприймання.

До речі, серед педагогів, котрі добре знають Любов Іванівну, відомо, що вона – майстерна вишивальниця: стіни її домівки прикрашені власноруч вишитими картинами, які привертають до себе увагу кожного, хто переступає цей гостинний поріг. Вітати гостей вдома разом із чоловіком – Михайлом Васильовичем, академік Мацько любить і вміє за українським звичаєм. По-особливому тепла атмосфера відчувається у затишній оселі, де так багато книг і квітів. У цій атмосфері виростили доньки, продовжувачки родинної філологічної династії, одностаттєвих статей, підручників, методичних збірників. Написана із ними у співавторстві «Стилістика української мови» займає особливе місце у творчій біографії професора Любові Іванівни Мацько. Ця книга не є підручником у традиційному розумінні цього слова, бо акумулює власний кількадесятилітній досвід викладання стилістики у вищій школі та узагальнює досвід попередників – українських і зарубіжних. Загалом наукова діяльність доктора філологічних наук Л.І. Мацько повною мірою відображена у цьому біобібліографічному покажчику: більше 30-ти книг (монографії, підручники, словники), статті, виступи та інтерв'ю.

Про Любов Іванівну можна сказати, як справедливо зазначає її колега, кандидат філологічних наук Оксана Калита, що «..вона, як герої Довженкових творів, чолом сягає неба, а ногами стоїть на землі». Науковець із світовим ім'ям, Любов Іванівна Мацько добре пам'ятає уроки історії, не пориває зв'язків зі своїм корінням. Щороку запалює свічку пам'яті, вшановуючи загиблих українців, жертв Голодомору 1932–1933 років, відзначає річниці Незалежної держави. Традиційно святкують у родині Мацько Миколая, Різдво, Водохреще, Великдень. Такі свята – на рівні з родинними.

В особистості професора-педагога Л.І. Мацько приваблює процес роздуму і мислення, який розгортається перед студентами, захоплює, торкаючись глибин свідомості, душі, серця... Вона розповідає просто й переконливо, тепло і логічно-твердо (С. Єрмоленко). Ось деякі з висловів академіка Любові Іванівни Мацько: «Унікальність мови в її багатовимірності: мова одночасно сьогочасна і вічна, конкретно-чуттєва й загальна, матеріальна й ідеальна, фізична й духовна, індивідуальна для кожного мовця і спільна для всіх. Її суспільні функції (комунікативна, ідентифікаційна, номінативна, мислетворча, пізнавальна, експресивна, емотивна, волюнтативна, естетична, міфологічна) спрямовані на життєві потреби мовців та духовне вдосконалення колективу й особистості. Про такі суспільні функції сучасної української мови і поле їх духовного впливу важливо пам'ятати саме нині, коли українська держава переходить від авторитарного життя до демократичного, в якому особливого значення набувають такі якості особистості, як справедливість, чесність, правдивість та близькі до них, що складають ширший концепт духовності».

Секрет мовотворчості Любов Іванівна пояснює так: механізмом мовної творчості керують глибинні закони пізнання, здатність людини на основі мисленнєвого апа-

рату до узагальнень і висновків, до вербалізації креативно пізнаного і до креативно вербального відображення.

В особистості Л.І. Мацько приваблює елегантна зовнішність, вдумливі очі, стримано-емоційна манера викладу й образність мовлення. Спілкування з нею завжди захоплює несподіваними обертами думки, зіставленнями і порівняннями, оригінальними кваліфікаціями вже відомого й умінням побачити в аналізованому мовному факті його глибинні вияви.

Для того, щоб досягти виразності й багатства індивідуального стилю, потрібно, на її переконання: постійно збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного мовлення власного та споріднених фахів; виробляти увагу до чужого бездоганного мовлення, аналізувати, чим воно досконале: багатством словника, інтонацій, особливостями тембру, різноманітністю синтаксичних структур, умінням будувати як окремі фрази, так і текст, індивідуальною образністю, порівняннями, епітетами, метафорами тощо; читати українську класичну і сучасну літературу та публіцистику з тим, щоб мати «на слуху» рівень розвитку сучасної української літературної мови; хоча б періодично читати вголос; зачувати гарні зразки напам'ять; читати «з олівцем»; постійно бути уважним до власного мовлення і мовлення найближчих людей, колег, дбати про природність, невимушеність мовлення; бути уважним до життя, до різноманіття його форм, барв, явищ, процесів, як у природі, так і в суспільстві; помічати, як усе відображається в українській мовній картині світу.

Власне, авторська науково-педагогічна діяльність Любові Іванівни Мацько, її українська елітарність, правдивість, відповідальність, відкритість, мовна культура, мовомислення, мовотворчість дозволяють виховувати дослідників як яскравих, інтелігентних і шляхетних особистостей, як

майстрів педагогічної дії в інноваційній освіті, «навчає» сприймати мову як свою людинолюбну сутність, як картину світу, як порадника і помічника в суспільному житті; а своє мовне вдосконалення розуміти як постійний органічний стан і поширювати це розуміння серед інших.

*Академік Л.І. Мацько з учасниками
Всеукраїнської науково-практичної конференції
в Національному університеті «Острозька академія». 2013 рік*

Незаперечно: сьогодні представницею сильної мовної особистості, яка фахово рефлексує над словом, впливає на розвиток української літературної мови як свого часу, так і на перспективу, безумовно, є Любов Іванівна Мацько. Це еталон мовно-педагогічної досконалості, у науковій творчості якого виявляються кращі традиції українського мовознавства: фундаментальність, багатоаспектність, комплексність, функціональність, системність підходу до досліджуваних явищ, відкритість до нових ідей.

Своїми думками і почуттями, наполегливістю в досягненні мети, відданістю обраному фаху й вузу, в якому

працює більше як півстоліття, — чи це не примат духовного над матеріальним Л. І. Мацько, ідеального над прагматичним — якості, дефіцит якої так відчувається сьогодні.

*Ректор В.П. Андрущенко про академіка Любов Іванівну Мацько:
«Ми щасливі, що маємо можливість працювати поруч із Вами,
вчитись у Вас, наслідувати Вас»*

Переконаний: її життєве призначення й роль як ученого — утверджувати істину, творити Добро, захищати Красу українського Слова. Місія академіка Любові Іванівни Мацько — бути джерелом духовної насаги студентства, колег, однодумців — у цьому велич Учителя.

*Леді
світового
письменства*

Розум заключається не тільки в знанні, а і в умінні застосовувати знання на ділі.

Аристотель

Хто вміє — той робить, хто не вміє — той вчить інших, хто не вміє вчити — той вчить, як потрібно вчити.

Лоренс Пітер

Педагог має сам володіти не тільки унікальним розумом, а й великою добротою та високим моральним світоглядом.

Михайло Драгоманов

МІРОШНИЧЕНКО

Леся Федорівна

(12 червня 1943, Дніпропетровськ) — педагог-методист; доктор педагогічних наук (2000), професор (2001). Нагороди: 1990 — «Відмінник народної освіти УРСР»; 2001 — «Відмінник освіти України»; 2005 — знак «За наукові досягнення», 2008 — нагрудний знак «Петро Могила», 2010 — орден «Св. великомучениці Варвари», 2013 — «Заслужений діяч науки і техніки України». В 1963–1967 — навчалася на філологічному ф-ті Донецького національного університету

(1963–1964) та Вінницького педагогічного ін-ту ім. М. Островського. Понад десять років працювала вчителем-словесником, викладачем у вузах Ніжина, Вінниці та Києва. В 1980–1983 навчалась в аспірантурі Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. У 1983 — захистила кандидатську (Москва, РФ). Наукові дослідження пов'язані з актуальними питаннями методики викладання літератури. З 1991 по 2008 — завідувач кафедри методики викладання російської мови і світової літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Педагогічна концепція вченого Лесі Федорівни Мірошніченко формувалася в межах київської, московської та ленінградської методичних шкіл. Її науковим керівником і наставником був на той час єдиний у Радянському Союзі академік (АПН СРСР і АПН України) з методики викладання літератури Олександр Романович Мазуркевич (1913–1995). Як науковий співробітник Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, О.Р. Мазуркевич здійснював наукове керівництво дослідженням проблем літературної освіти та історії української літератури і педагогіки. Його «Нариси з історії методики української літератури», «Метод і творчість», нариси української словесності «За рідне слово в рідній школі», де висвітлювалися процеси навчання українською мовою протягом ХІХ – початку ХХ століття – ці публікації полонили молодого науковця Лесю Мірошніченко й визначили майбутній напрямок фаху.

На перших етапах наукової діяльності Леся Мірошніченко, маючи вже значний вчительський досвід, викладала методику навчання літератури в різних педагогічних інститутах України, аргументовано наголошуючи на необхідності використання необмежених інформаційних, розвивальних та виховних аспектів світового письменства. Узагальнивши і творчо переосмисливши надбання попередників, молодий вчений поклала початок вітчизняній

методичі викладання світової літератури. Здійснені нею дослідження щодо формування уявлення учнів про перекладний та різнонаціональний характер творів, творчу особистість перекладача, визначальну роль компаративного підходу до викладання нового шкільного предмета являють собою значний внесок в теорію і практику методики. Своїми працями вона накреслила магістральні шляхи розвитку нової методичної дисципліни, озброїла вчительство і науково-педагогічну громадськість України необхідними теоретичними знаннями і практичними засобами їх реалізації, сприяла утвердженню в школах держави курсу «Світова література».

У сучасній педагогічній теорії та практиці спостерігається підвищений інтерес до «вічних» проблем шкільного викладання літератури, найактуальнішою з яких була і залишається підготовка вчителя-словесника. Значним внеском у розв'язання порушеної проблеми і стали педагогічні дослідження Лесі Мірошниченко та її наукової школи, в яких на системних засадах розробляються багатоаспектні підходи до формування, розвитку та вдосконалення фахової майстерності вчителя світової літератури.

Методичні ідеї Лесі Мірошниченко викликали гострий інтерес, стали об'єктом напружених наукових дискусій. Поступово впродовж 25 років під її керівництвом на кафедрі методики викладання світової літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова склалася досить поширена методична школа «Теорія і технологія підготовки майбутнього вчителя світової літератури». На базі кафедри були розроблені Державні стандарти із зарубіжної літератури для середніх навчальних закладів України, навчальні програми, підручники, посібники, хрестоматії, монографії, а також численні статті у фаховій пресі.

Серед новаторських ідей, які розроблялися представниками «Мірошниченкової методичної школи» вже у перші роки її існування можна назвати ті, що стосуються спільних проблем у вивченні української, російської, зарубіжної літератур. Спектр питань для вивчення поступово збагачувався, і значна частина нових напрямків вітчизняних методичних досліджень почала формуватися із уведенням до навчальних програм середніх закладів освіти курсу «Зарубіжна література».

Леся Федорівна Мірошниченко з членами кафедри методики викладання російської мови та світової літератури

Адже Україна була першою в світі країною, яка впровадила предмет, що відкривав можливості учням середніх загальноосвітніх закладів опанувати найкращі здобутки світового письменства.

Проблема вчительської творчості – центральна в методичній концепції професора Лесі Федорівни Мірошниченко, яка проходить лейтмотивом через науково-педагогічну діяльність цього відомого в Україні та поза її межами вченого, фундатора вітчизняної методики навчання світової літератури, засновника наукової школи, навчителя багатотисячної когорти вчителів-словесників. Усі, хто знає Лесю Федорівну за публікаціями, науковою, викладацькою, громадською діяльністю чи особисто, можуть підтвердити слова – це творчий науковець-педагог.

XX–XXI століття визначається цілою низкою талановитих науковців-методистів, чії успіхи в галузі становлення і розвитку методики викладання літератури в школі безперечні, а їхні праці стали основою формування професійної компетентності вчителя-словесника. З цього погляду вагомим є внесок Лесі Мірошниченко, її сучасний підхід до розроблення власної, оригінальної методичної системи у підготовці учителя світової літератури.

Після здобуття Україною Незалежності, наукові дослідження професора Лесі Федорівни Мірошниченко стали основою розбудови вітчизняної методики навчання зарубіжній літературі в школах України. Численні науково-методичні розробки, її статті з теорії і практики навчання студентів-філологів та конкретні теми вивчення зарубіжної літератури в шкільному курсі стали своєрідним професійним камертоном для українського вчителства.. Створена серія підручників і навчальних посібників: «Зарубіжна література» для середніх навчальних закладів України, «У світі зарубіжної літератури: посібник-хрестоматія» (у співробітництві з професорами О. Ісаєвою, Ж. Клименко).

Багатоаспектні наукові інтереси Лесі Мірошниченко – свідчення її професійного таланту, любові до педагогічної

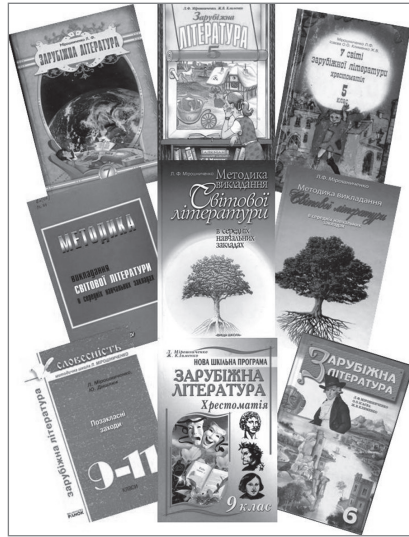
справи, якій присвячено все життя, вірності обраному шляху. Перший постулат основ її методичної школи – збереження традицій у методиці викладання – актуальний тепер уже і для її наукової системи, яка стала джерелом сил та енергії, стимулом для пошуку, базою для становлення та розвитку сучасної методики вивчення світової літератури. Завдяки цій методиці цілі покоління учнів вже вийшли зі школи творчими читачами з критичним мисленням і сучасними поглядами на світ.

Підручник «Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах», підготовлений Л. Ф. Мірошниченко, є надзвичайно важливим здобутком сучасної методичної науки, він необхідний студентам філологічних інститутів та факультетів для опанування курсу методики викладання світової літератури, а також для підготовки та успішного проходження пропедевтичної, а головним чином виробничої педагогічної практики в школах. Винятковий внесок у розвиток методики викладання літератури зроблений особисто Л.Ф. Мірошниченко та очолюваною нею методичною школою «Теорія і технологія підготовки майбутнього вчителя світової літератури», це – складне, внутрішньо структуроване багаторівневе утворення з елементів, які створюють цілісність, але знаходяться у певних зв'язках із педагогічним середовищем.

Послідовники наукової школи професора Л.Ф. Мірошниченко активно утверджують демократичну концепцію у навчанні загалом та літератури зокрема. Леся Федорівна – безперечно, активна, динамічна, ініціативна, життєлюбна, яскрава, неповторна особистість. Її наукова діяльність спрямована на розвиток методики викладання літератури в Україні, наочно доводить, що кожний учитель не стає вихователем сам по собі, а навчається ним бути, формується

на кращих здобутках попередніх поколінь педагогів, творчо застосовує й розвиває, а набутий досвід передає наступним поколінням. Професор Л.Ф. Мірошніченко – це не просто висококваліфікований фахівець своєї галузі, а професійний корифей методичної науки не тільки університету, а й України.

Професор Леся Федорівна Мірошніченко є членом спеціалізованої наукової ради із захисту докторських дисертацій в університеті, членом редакційної колегії журналу «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України», «Русский язык и литература в школах Украины», керує аспірантами та докторантами, активно виступає на

Підручники і навчальні посібники професора Л.Ф. Мірошніченко

різноманітних форумах та конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів. І сьогодні є активний науковий комунікатор: вона й тепер спілкується з колегами в Україні і за її кордонами, знаходячи й підхоплюючи все передове, що народжується в педагогічному світі, а також доносячи свою методичну позицію до інших. Професор Мірошніченко вміє відстоювати напрацьовані положення, дискутувати, переконувати у раціональності своєї концепції, шукати нові ідеї, враховувати багатство думок методистів-інтелектуалів і творчих учителів-практиків. Усього цього вона вчить своїх аспірантів і докторантів, навчає власним прикладом.

Л.Ф. Мірошніченко написано і видано понад 100 наукових доробків, науково-методичних розробок, статей, серед яких понад 20 навчальних підручників та посібників для шкіл та 15 навчальних програм, зокрема і перший в Україні підручник «Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах» для студентів вищих

У резиденції посла Японії в Україні на церемонії вручення нагороди Л.Ф. Мірошніченко

навчальних закладів, який користується широким попитом серед фахівців і на сьогодні має декілька перевидань у різних видавництвах України. Посібники, підготовлені Лесею Федорівною, неодноразово ставали переможцями конкурсів навчальних видань, що проводить Міністерство освіти і науки України.

Можна стверджувати, що ідеї та багаторічні творчі надбання відмінника освіти України, професора Л.Ф. Мірошніченко є наслідком плідної творчої вчительської та викладацької роботи, наполегливої дослідницької діяльності, мета якої — навчити школярів і студентів спілкуватися з світовою літературою, зробити процес читання особистісно потрібним та значущим. І надзвичайно важливо, що Леся Федорівна не зупиняється на досягнутому, продовжує розвивати вітчизняну методіку, втілює в життя свої ідеї і відкриває цікавий світ педагогічної науки — теорії та методики навчання світової літератури.

*Ікар
педагогіки,
що дарував
зерна
добра*

Ученість — солодкий плід гіркого коріння.

Сократ

*У мене нема ніякого таланту — є лише напо-
легливість і допитливість.*

Альберт Ейнштейн

Нове життя нового прагне слова.

Максим Рильський

ОРАИК

Петро Іванович

(7 липня 1929, с. Володарка, Київської обл. – 12 липня 1993, м. Київ) – педагог; доктор філологічних наук (1978). Нагороджений: орденом Дружби народів (1988), знаком «Відмінник освіти СРСР» (1987), знаком «Відмінник народної освіти УРСР» (1988); медалями: ім. А.С. Макаренка (1989), «В пам'ять 1500-річчя Києва» (1982), «Ветеран праці» (1985), «Золотою медаллю» Культурного союзу укр. трудящих Чехословаччини (1988), Освітньої комісії

Республіки Польща (1980), ун-ту П. Шафарика в Кошицях, ЧССР (1988). 1949–1953 – навчання в Київському ун-ті ім. Т. Шевченка. З 1956 – аспірант кафедри укр. літератури Київського державного пед. ін-ту ім. О.М. Горького. Автор монографій про творчість А. Турчинської, А. Головка; ст. про П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінку, Лесю Українку, В. Самійленка, В. Елана-Блакитного, С. Пилипенка, І. Микитенка; книги «Іду до вас» (2014, посмертно). 1964–1993 – на кафедрі української літератури, пройшовши етапи становлення вузівського співробітника аж до проректора з наукової роботи державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

«До Петра Івановича тягнулися, як бджоли до меду, всі – був неймовірної щедрості і душевної доброти педагог, від Бога», – так охарактеризував П.І. Орлика професор Василь Васильович Яременко, який також працював у КДПІ імені О.М. Горького. Насправді воно так і було в житті: Петро Іванович не вмів старіти. Саме не вмів, а не хотів. Юнацька лукавинка, здається, іскрилася в його очах повсякчас – у кабінеті, студентській аудиторії, в залі засідань... Він почувався молодим та енергійним, і тому прагнув бути ближчим до студентів, колег. Серед них йому було зручно і легко, вони дарували йому не тільки повагу і шанобливе ставлення, а й ніби ділилися частинкою юнацького максималізму.

Малий Петро пережив не один голод, а і роки фашистської окупації. З дитинства багато читав, у школі вчився старанно і закінчив її не за десять, як усі, а за дев'ять років, склавши іспити екстерном одночасно за восьмий і дев'ятий класи. Після школи син колгоспника, простий сільський хлопчисько, без чиєїсь допомоги або протекції вступив до столичного вишу – Київського державного інституту фізкультури, де провчився всього рік, коли зрозумів, що це не його покликання. Забрав документи і успішно склав вступні іспити на відділення української мови і літератури та логіки і психології Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, який успішно закінчив у 1953 році. У ці

бентежні роки юності рідна література навіки увійшла в юнакове серце.

Петро Іванович — од природи покладливий і добродушний, вмів жити з людьми, бачити в них добро, віру, в яке вони, можливо, втратили, а він обнадіював, кажучи: «Все буде добре!». Образи і поговорі проходили повз нього. Спілкуючись з ним, важко було нехтувати його довірою. Можливо, тому багато його вихованців перемогли себе і врешті досягли тієї мети, в яку їх змусив повірити педагог. А все це в Орликовому характері від того, що довелося пройти тернистий життєвий шлях, випити не одну склянку гіркого зілля негараздів, і тому й цінував — час, стосунки, поважав старших, турбувався за молодих.

До 1956 року Петро Іванович учителював у Золотниківській середній школі Тернопільської області, викладаючи українську мову і літературу. Невситима жадоба знань привела його до аспірантури при кафедрі української літератури КДПІ ім. О.М. Горького, з яким майбутній філолог-науковець, літературознавець і педагог за позовом серця і душі пов'язав подальшу творчу долю.

Нелегким було становлення молодого науковця: дисертаційне дослідження на здобуття ступеня кандидата філологічних наук, присвячене складній життєвій долі і суперечливій творчості поета, журналіста, публіциста Василя Еллана-Блакитного (Василя Михайловича Елланського), який за визнанням М. Зерова, був «сильною, впливовою постаттю» на літературному полі. Це той Блакитний, який за часів Центральної Ради потрапив до Лук'янівської в'язниці за антиурядове звернення «До робітників і селян України», а в неспокійні революційні роки брав участь у створенні підпільної друкарні в Одесі, керував повстанням проти гетьмана в Полтаві, під час наступу Денікіна, перехо-

вуючись у сторожці на Байковому цвинтарі, керував київським боротьбистським підпіллям...

Саме собою було зрозумілим: трирічний труд П.І. Орлика закінчився тим, що дисертація не була допущена до захисту. Інший би опустив руки, розчарувався, впав би духом, образився б на світ – переживши тяжку моральну травму,

1954 рік, педагогічний колектив Золотниківської середньої школи, що на Тернопільщині, де П.І. Орлик працював учителем української мови і літератури.

Перший ряд: Мирослав Оксеньович Безпалько – вчитель біології, Михайло Федорович Невістюк – учитель фізвиховання, Петро Іванович Орлик – учитель української мови і літератури.
Другий ряд: Алла Іванівна Миколаєва – вчитель молодших класів, Катерина Іванівна Ковальчук, Алла Іванівна Братина – вчителі математики, Олена Яківна Вінницька – вчитель української мови, Інна Василівна Сухоносова – вчитель російської мови і літератури.

Третій ряд: Марія Андріївна Ісакова – вчитель історії, завуч, Тетяна Дмитрівна Модестова – директор школи

Петро Іванович написав і 1965 року захистив дисертацію на тему про еволюцію української байки у ХХ столітті.

Працюючи на кафедрі української літератури, доцент П.І. Орлик продовжує інтенсивно досліджувати тенденції українського літературного процесу. Він систематично виступає із статтями в науковій і методичній пресі, готує ґрунтовні монографічні розвідки про творчість Михайла Коцюбинського, Андрія Головка, Агати Турчинської. Улюбленою ж темою наукових пошуків вченого у той час стає українська поезія на грані ХІХ–ХХ століть, результатом стала докторська дисертація на тему «Українська революційно-демократична поезія кінця ХІХ – початку ХХ ст. і проблеми розвитку реалізму».

Петро Іванович знав і шанував українську літературу, тому з таким бажанням йшов до студентів із новими книгами письменників, яких знав особисто, а це – Олесь Гончар, Леонід Новиченко, Михайло Стельмах... Читаючи на філологічному факультеті курси основ теорії літератури, нової і новітньої літератури, ще й керував спецсеминарами з питань української поезії перших десятиріч ХХ століття, виїжджав із лекціями за кордон, зокрема до Пряшівського філософського факультету університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях, а також до Кракова. Завжди готувався до кожного заняття так, ніби йшов до студентів уперше. Тому й любили і шанували вони викладача, заслуховувалися його віршами.

Петро Іванович як проректор з наукової роботи, дбав і про підготовку висококваліфікованих учителів-філологів – бере участь у підготовці вузівських підручників з історії українського письменства перших десятиріч ХІХ століття та новітньої літератури, у складанні програм вищої школи, розробляє методичні рекомендації з літературознавчих дис-

циплін. Вчений-літературознавець, Петро Іванович ніколи не замикався в колі фахових і педагогічних інтересів. Ним було створено робочу програму історії новітньої української літератури в контексті слов'янської і європейської літератур. Він читає спецкурс про український «химерний» роман, проводить спецсеминар про історико-біографічну прозу, постійно цікавиться новинами історико-літературного процесу, намагається висвітлювати літературну ходу і творчість окремих письменників у відповідності з умовами і завданнями нового часу. Людина творчо обдарована, він добре розумів силу художнього слова у вихованні молоді, у тому, щоб людина ставала кращою і доброю.

Доктор філологічних наук, професор, директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, академік НАН України Микола Григорович Жулинський пригадує: «В моїй уяві образ Петра Орлика загорнутий в ласкаве, тихе світло сонячного вересня. Добра, тепла посмішка, яка виказує особливу делікатність українського інтелігента в зав'язуванні знайомства та входженні в розмову. Петро Іванович любив слухати. Здавалося б, природний дар бути учителем, навчати і наставляти мав би виробити потребу домінувати в розмові, та ні — він всім своїм виразом обличчя, очима, навіть нахилом до співбесідника намагався дати зрозуміти, що хоче слухати і те, що ви скажете, для нього є особливо цікавим, майже необхідним.

Не пригадую, з якою метою я десь в середині вісімдесятих минулого століття побував у Київському педагогічному інституті ім. О.М. Горького. Здається, мав завірити в канцелярії якийсь підпис на рецензії, що її написав професор Петро Хропко. Там я і зустрівся з Петром Івановичем, якому похвалився, що придбав його нарис життя і творчості «Андрій Головка». Сказав йому, що був приємно здивова-

ний, що автор подає таку високу оцінку повісті Андрія Головка «Можу», про яку, як і про твір «Червоний роман», ніхто добрим словом й досі не згадує.

— А ви що, читали цю повість? — посміхнувся і нахилився до мене Петро Іванович.

*1978 рік, кафедра української літератури
педінституту ім. О.М. Горького в день 50-річчя професора
П.П. Хропка (справа - наліво) сидять: М.С. Терещенко, П.П. Хропко,
П.К. Волинський, П.І. Орлик; (зліва - направо) стоять: В.З. Смаль,
А.І. Плахова, А.С. Дем'янівська, В.В. Лобода, О.Д. Гнідан,
І.О. Голубенко, К.О. Хрипко, М.Я. Плюц,
А.З. Слюсаренко, А.І. Мацько*

— Не тільки читав, але й купив збірку «Можу» 1928 року в букіністичній крамниці на Подолі, — похвалився я.

— От бачите, вам пощастило. Я це видання бачив, хоча коли писав цей нарис, то користувався журнальною публікацією 1923 року. В цьому двадцять третьому році з'явилися друком повісті «Можу», «Червоний роман», оповідання

«Дівчинка з шляху». Яка емоційно бурхлива, щира стихія образного мислення панує в цих творах Андрія Головка!

Не можу не процитувати схвилюваної реакції Петра Орлика на повісті «Можу» і «Червоний роман» автора класичних оповідань «Пилипко» і «Червона хустина».

1981 рік (зліва - направо):
Борис Олійник, Леонід Новиченко,
Петро Орлик, Олесь Гончар
на відзначенні 90-річчя від дня
народження П.Г. Тичини,
с. Піски Чернігівської області

землі — щастя жити, а отже, творити, боротись, перемагати. В них, у цих повістях, безсмертна юність нашої прози».

«Була ще одна, нетривала розмова з професором Орликом, — продовжує щирий спомин академік Жулинський, — коли він поцікавився, як іде робота над завершенням 50-томного зібрання творів Івана Франка. Петро Іванович виказував особливий інтерес до творчості Каме-няра, писав багато про нього, особливо в навчальному по-

«Іноді виникає навіть думка: от якби А. Головка написав ще такі дві-три повісті! Наскільки б багатшою була наша українська проза — ні, не двадцятих років, а взагалі. І незвичайною, від першого до останнього слова, схвилюваністю, і молодіжним, терпким і витривалим, відвертим і щасливим сміхом, невичерпною вірою в комуністичне майбутнє, і навіть отією «рубаною» фразою, що від неї автор ніби поспішає в нестримному пориві так багато і так по-доброму, так відверто сказати людям про найтрудніше на

сібнику «Українська поезія кінця ХІХ – початку ХХ століття». Ця книжка була написана в атмосфері національного відродження, тоді, коли в період тимчасової «відлиги» радянського режиму, засудження сталінізму та реабілітації деяких яскравих творчих особистостей плеяди «розстріляного відродження» та жертв сталінських репресій з'явилася можливість сказати те, що досі замовчувалося, було під забороною, немилосердно цензурувалося. Так от, у цьому навчальному посібникові Петро Орлик зумів подати доволі об'ємні характеристики творчої спадщини передусім Лесі Українки та Івана Франка, згадати прихильним словом-оцінкою таких письменників, про яких було дозволено говорити лише з позицій негачії, осуду та обвинувачення. Згадую розлогі характеристики творчості Олександра Олеся, Володимира Самійленка, прихильні згадки про Якова Савченка, Пилипа Капельгородського, Миколи Чернявського, Володимира Ярошенка, Андрія Бобенка (Бибика), Антона Шабленка».

Петро Іванович Орлик працював в університеті на різних посадах: заступником декана загальнонаукового факультету, деканом філологічного факультету, проректором з навчально-виховної роботи гуманітарних факультетів, проректором з наукової роботи інституту, завжди вмючи підтримати науковий пошук колеги, оцінити його творчий доробок, і що найголовніше, був прикладом сумлінного ставлення до виконання покладених обов'язків. А ще керував підготовкою кандидатських дисертацій: вихованці Петра Орлика й нині працюють у багатьох вузах України, згадуючи добрим словом свого керівника і наставника.

Петро Іванович захоплювався книжками, мав чималу особисту бібліотеку, постійно цікавився літературними новинки прозової та поетичної творчості, випишував усі

українські та союзні літературні журнали, зокрема й «Літературну Україну».

До цього часу вдома у літератора зберігається двохсоттомна бібліотека з трьох серій всесвітньої літератури, українська література від найдавніших часів до середини 90-х років, включаючи, як раніше казали, «дисидентську», різноманітні довідники та словники, багато видань з дарчими написами відомих письменників. Коли Петра Івановича не стало, всі наукові добірки його родина передала до читальної зали університету, а унікальну книжкову експозицію – до Національної парламентської бібліотеки України, де створено «Фонд Орлика».

Доктор філологічних наук, професор, а в 1993–2013 роках – директор Національного науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України Петро Петрович Кононенко так писав про П.І. Орлика: «Для сотень і тисяч людей він найперше постає як талановитий педагог і вчений, автор чисельних науково-педагогічних праць, спосеред яких і «конституційного» характеру: літературно-критичні нариси «Андрій Головка» (1986) і «Агата Турчинська» (1981); педагогічний посібник «Слідами феї Моргани» (у співавторстві з Ю. Кузнецовим, 1990); «Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (у співавторстві з П.П. Хропком, О.Д. Гнідан, В.Ф. Погребенником, 1991). І одразу відзначити: виконано фахово, педагогічно, естетично, суголосно і з сучасними концептами. Олесь Гончар тоді невинно іронізував: критики, літературознавці скрупульозно переказують сюжет, трактуючи його як «зміст», далі йде «тема», «ідея», художні особливості. Звичайно, – «образи» твору. Але де ж твір «як макросвіт», де «образ» його автора?

Перехід до нового завжди пов'язаний з переборенням інерційно-«стабільних», що означає й застійних, тенденцій, єдності еволюційно-революційних засад. Але для цього професійних знань замало. Необхідно бути від природи наділеним чуттям, здібностями і здатністю «літати», бути Ікарком, що знав: сонце може розтопити крила і тоді... – але не міг не летіти! Щоб творити новий тип суспільства, любив нагадувати Петро Іванович кредо Григорія Сковороди, необхідно почати виховання «внутрішньої людини». А це означає – із самопізнання і самовиховання. Бо кожна особистість – тип, призначений виконати лише при-таманну йому певну місію. Петро Орлик належав до типу «Ікарів» – характером і волею, який в спілкуванні – гранична стриманість і толерантність, отже – й педагогічна інтелігентність, і в лекційно-виховній роботі, і в науково-педагогічній.

*Петро Іванович Орлик
з дружиною Марією Андріївною.
1981 рік*

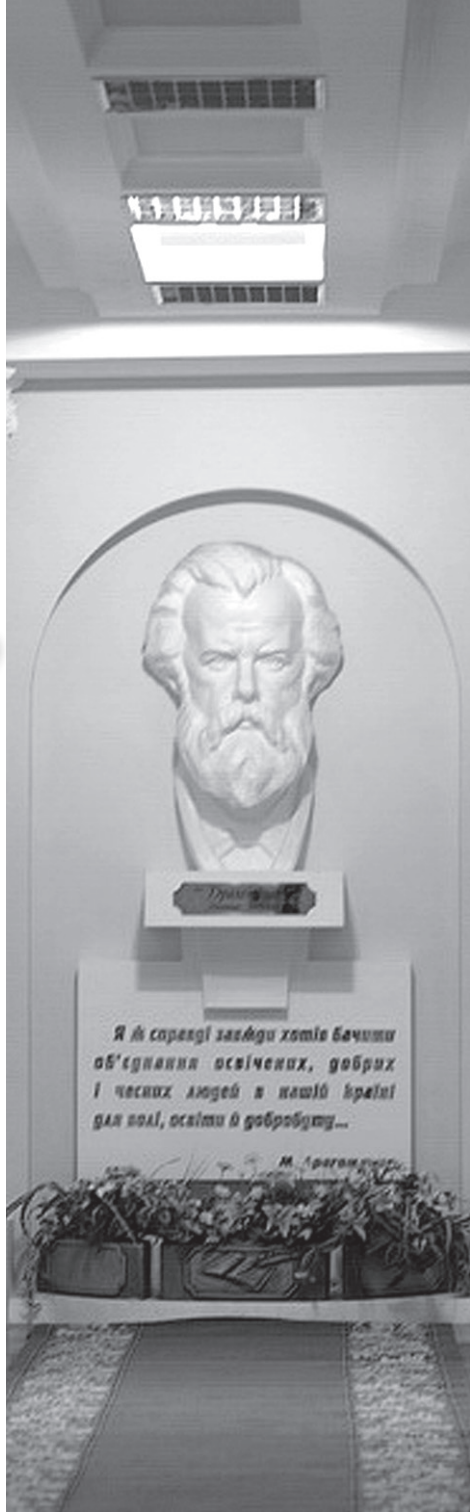
Нині педагогічний колектив драгоманівців співпрацює з Українсько-Американським гуманітарним інститутом «Вісконсінський міжнародний університет (США) в Україні». За радянських часів така співдружність була неможливою, але в ретроспективі таку можливість проектував тодішній проректор Петро Іванович Орлик: враховував, що за кордонами життєдіє ще понад двадцять мільйонів українців і з ними аж ніяк не можна втрачати спілкування.

На переконання Орлика, такий синтез надбань зарубіжної і вітчизняної педагогіки збагатить перш за все українську освіту, а значить – український народ. Тому в наукових та методичних розробках Петро Іванович синтезував найперспективніші концепції, проекти, навчально-виховні плани. Робити безпосередні, як приклад, посилення на досвід «Шкільної Ради» (США), авторитетних вчених Німеччини, Австралії, Канади не міг, але характер його мислення та масштаби інтересів і знань були міжнародними. При цьому технології враховувалися й зарубіжні, але концепції, філософсько-психологічні засади – національні, відповідні педагогічним поглядам В. Мономаха, Г. Сковороди, Т. Шевченка, Г. усової, К. Ушинського, В. Сухомлинського, вітчизняних педагогів П. Волинського, Г. Костюка, О. Білецького, Л. Булаховського...

Петро Іванович знав протидію, аж до прямих обструкцій українознавству з боку представників різних, у тому числі й урядуючих кіл. Але щоразу, коли розглядалося на ректораті чи методичною комісією долю видання чи монографії, стояв на своєму поетичними рядками: «Українознавство – це голос, але це й доля України. І нам не однаково, як Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окрадену збудять». Стверджував, що варто і словом, і діями будити рідний народ із летаргійного сну і гордитися національним...

...Людина живе, доки її згадують. Немає сумніву, що вченого – літературознавця, Ікара педагогіки, що дарував зерна добра усім, хто його оточував, кого вчив і навчав – Петра Івановича Орлика повсякчас згадують вихованці, колеги, друзі. І в тих споминах – розмова про щедрість його душі, вміння толерантно вислухати й допомогти, а ще – обов'язково – поділяться враженням од того, як Орлик умів розмовляти українською й опоетизовував слово – тихо й урочисто. Як на сповіді...

*Менеджер
і педагог
економічного
мислення*

*Я й середі завжди хотів бачити
об'єднання освічених, добрих
і чесних людей в нашій країні
для волі, освіти й добробуту...*

М. Грошевський

*Для вченої й освіченої людини жити —
значить мислити.*

Цицерон

*Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав
іти, то, на мою думку, ти щасливий.*

Григорій Сковорода

Ми навчаємося не для школи, а для життя.

Олег Падалка

ПАДАЛКА

Олег Семенович

(18 квітня 1952, с. Горобіївка Срібнянського р-ну Чернігівської обл.) – вчений-педагог, доктор педагогічних наук (2009), професор кафедри теорії та історії педагогіки (2002), член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України (2012), академік Академії наук вищої освіти. У 1974–1978 – навчання на фізикоматематичному ф-ті педінституту ім. О.М. Горького; проректор з адміністративно-господарської роботи

(1981), доцент кафедри загальної педагогіки (1994), проректор з економіки (1997). Серед нагород: «Відмінник народної освіти» (1986), медаль МО України «А.С. Макаренка» (1987), знак «Отличник просвещения СССР» (1989), Заслужений працівник освіти (2002); нагрудні знаки: «Петро Могила» (2006), «Василь Сухомлинський» (2007), «К.Д. Ушинський» (2007); орден «За заслуги» III ступеня та відзнака НАН України «За наукові досягнення» (2010), церковні. Нині – перший проректор з організації навчально-виховної роботи і економіки університету (2011), завідувач кафедри економіки освіти Інституту управління та економіки освіти (2013).

Єв університеті посада, від якої залежить діяльність вузу, соціальне благополуччя студентів і викладачів — це проректор з економіки та організації навчально-виховної роботи. У нього, як мовиться, щодень — роботи не початий край. Бо «на контролі» — вісім навчальних корпусів та сім гуртожитків, найбільша серед вищих педагогічних навчальних закладів України бібліотека, сучасний спорткомплекс з плавальними басейнами, тренажерними та ігровими залами. А ще ж їдальні, буфети, спортивно-оздоровчі табори, студентський клуб, Центр культури і мистецтв, комп'ютерно-видавнича лабораторія, друкарня... І цим господарством й опікується Олег Семенович Падалка.

Виплеканий чернігівською природою, Олег Падалка увібрав від неї відчуття краси, неповторності і зваби. Горбіївка, де побачив Олег світ, це станове козацьке село. Заснування поселення припадає на другу половину XVI століття. Легенда розповідає, що в цей час два брати — козаки поселилися на правому березі річки Глинної. Місце поселення по імені старшого з братів Савви назване Савинцями. Згодом молодший влаштував своє житло на колишньому острові — на тій частині села Горобіївки, що здавна називається Кутком. За спосіб переселення через річку — «як горобець перелетів» — засновника села прозвано Горобцем, а місце поселення — Горобіївкою. Назва з часом та зміною влади

змінювалася: Воробії – Ораб'євка – Орабієвка, в 1920-х роках комуністи штучно змінюють на Горобіївка.

Вже майже тридцять три роки віддав університету Олег Семенович, це як тридцять три височенних пороги. Це тільки сказати, – а зрання, з сьомої, щойно розвидниться, й до смеркання – як білка в колесі. Це ж самому в усе треба вникнути, вислухати кожного, перевірити зроблене, дати вказівку й одержати від ректора нові вказівки, зустріти гостей: своїх, вітчизняних та із-за кордону, з усього світу...

На відкритті наукової бібліотеки університету

А зроблено так багато, бо працює оперативно й розсудливо, все в його, як кажуть, «горить». Скажімо, подав ректор Віктор Петрович Андрущенко ідею комп'ютеризувати Наукову бібліотеку університету, зробити таку, щоб була на рівні провідних не тільки в Києві, а і в країні, й прикинув, як би це могло бути. Та одне – на словах та на папері,

інше — коли зі стандартного старовинного приміщення робиш «європейське». Тут треба розмірковувати й рахувати, й добряче. І Олег Семенович, звісно — з підтримки фахівців і програмістів-бібліотекарів, уже «закатує» на першому поверсі капітальний ремонт, ставляться пластикові вікна, прокладаються кабелі для Інтернету, замінюються стелажі... І вже бібліотека впроваджує багатофункціональну сучасну автоматизовану бібліотечну інформаційну систему ІРБІС, яка інтегрується в корпоративні бібліотечні системи засобами підтримки Web-технологій та протоколу Z39.50, має повну сумісність з міжнародними бібліографічними комунікативними МАРК-форматами та застосовується у багатьох великих українських і зарубіжних університетських бібліотеках. Використання такої системи дозволяє забезпечити роботу користувачам у режимі віддаленого доступу з базами даних електронного каталогу через Web-сторінку Наукової бібліотеки університету. Але в Олега Падалки, можна сказати, «наполеонівські плани» — наступним кроком (а це десь у 2015 році) стане впровадження електронної книговидачі із застосуванням штрихового кодування. Ця форма книговидачі має безперечні переваги порівняно з традиційною (точність, заощадження часу). Але вже нині ведеться велика організаційно-економічна підготовча робота: накопичуються кошти для придбання спеціального обладнання, стаціонарних ручних сканерів для зчитування штрих-кодів, упорядковується книжковий фонд, узгоджуються зразки пластикових читацьких квитків.

Поцікавився й стратегічними планами проректора Падалки — Олег Семенович у своєму нотатнику червоним олівцем окреслив такі напрями розвитку соціальної сфери університету: збільшення витрат на матеріальну підтримку та оздоровлення викладачів і студентів за рахунок позабюджет-

них коштів, залучення партнерів – меценатів університету; розширення практики укладання угод з друзями – партнерами щодо відпочинку та оздоровлення студентів, співробітників та викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова оздоровчих установах вузів-партнерів; модернізація навчально-лабораторної бази університету; забезпечення і впровадження енерго-ефективних проєктів та оснащення об'єктів.

Перший проректор університету О.С. Падалка з активістами студентського профкому

Особливу увагу вченого Олега Семеновича Падалки приділено освіті і вихованню економічного мислення у шкільної та студентської молоді. У 1991 році він захистив дисертацію «Підготовка студентів педагогічних вузів до економічного виховання школярів» на здобуття вченого ступеня кандидата педагогічних наук. Наукові дослідження обраної теми було продовжено, – Олег Семенович у 2009 році успішно відстояв перед вченою радою Інституту педагогіки АПН України докторську дисертацію на тему «Професійно-економічна підготовка майбутніх вчителів у вищих навчальних закладах». Згадуючи особисті

(та у співпраці) наукові доробки професора О.С. Падалки, що відображають один із напрямів науково-педагогічної діяльності, можна виокремити наступні праці: «Основи соціально-економічної педагогіки», «Експериментальні програми економічного всеобучу учнів середньої школи (базовий компонент)», «Учись господарювати рентабельно», «Ознайомлення учнівської молоді з основними поняттями ринкової економіки на уроках трудового навчання», «Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису і компетентності» та інші посібники.

Серед наукової еліти університету

У 2002 році О.С. Падалка виконує обов'язки професора кафедри загальної педагогіки, а з 2003 року – професор кафедри теорії та історії педагогіки. Він активно виступає в педагогічній пресі, публікує психолого-педагогічні розвідки, бере участь у численних наукових конференціях України з психолого-педагогічної тематики. Поєднуючи

великий обсяг адміністративної роботи з науково-педагогічною, упродовж останніх років професор Олег Семенович Падалка підготував до успішного захисту кандидатських дисертацій 15 науковців, які працюють у нашому університеті та вузах України. Він є членом спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, членом редакційних колегій низки наукових видань.

Ще один напрям наукових інтересів професора О.С. Падалки — педагогічні технології в підготовці майбутнього вчителя. У плані реформування вищої педагогічної освіти в контексті Болонських домовленостей в університеті підготовлено чимало навчально-методичних посібників цього науково-практичного спрямування, зокрема Олегом Семеновичем з колегами видано: «Педагогічні технології: навчальний посібник для вузів», «Педагогічна технологія у сучасному вузі: навчальний посібник для студентів, аспірантів і викладачів вузів», «Технології управління професійно-економічною підготовкою в умовах вищого педагогічного навчального закладу», «Технологія формування економічного мислення у студентів педагогічного університету», «Педагогічна технологія: підручник для підготовки спеціалістів», «Дидактично-технологічна підготовка магістрів». У наукових працях професора О.С. Падалки є також дослідження з економічної думки Михайла Драгоманова («Ідеї М.П. Драгоманова у формуванні економічного мислення майбутніх вчителів», «Потрібен педагог з рисами управлінця, підприємця, економіста: ідеї М.П. Драгоманова по формуванні економічного мислення майбутніх вчителів», «Проблеми економічної теорії і практики у науковій спадщині М.П. Драгоманова», «Економічні справи в системі наукових поглядів М. Драгоманова»).

Щоб добрати фактів про Олега Семеновича, цікавлюся в ректора, академіка Віктора Петровича Андрущенко,

який каже: «Проректор О.С. Падалка – вчений і сучасний менеджер, вимогливий і відповідальний, постійно зорієнтований на головну мету і кінцевий результат. Він з плеяди славної української інтелігенції, яка успішно долає труднощі і є плоть від плоті свого народу, яка надихається

*Вручення вченому О.С. Падалці найвищої церковної нагороди
у Володимирському кафедральному соборі*

ним і творить себе задля нього. Він з когорти тих, хто пишається своєю приналежністю до великого, талановитого і працьовитого, з багатою культурою українського народу і, як чесний син, примножує його здобутки». Не залишився осторонь й голова профспілки, професор Іван Тихонович Горбачук, вирізняючи головне, що підсилює науковий та

організаторський рівень проректора: «Олег Семенович Падалка — особистість, що поєднує в собі організатора освіти, педагога, громадського діяча, спортсмена; це надзвичайно чуйна, добра і мудра людина, яка завжди готова поділитися своїм великим досвідом і знаннями, допомогти людям. Як представник керівництва університету, наділений якостями активної ініціативи, Олег Семенович та його співавтори в наукових працях проектують інформаційне розвиваюче середовище, розглядають питання вдосконалення навчально-виховного процесу вузу: «Виховання у цілісному педагогічному процесі: навчально-методичний комплекс», «Психолого-педагогічні основи навчання», «Формування складників педагогічної культури у магістрів», що в кінцевому результаті спрямовано на зміцнення інтелектуального та матеріального потенціалу університету».

...За останні роки матеріальна база університету, якою постійно опікується професор О.С. Падалка, значно зміцніла, осучаснилася і її чекають грандіозні удосконалення та оновлення. І на чолі цих економічних перетворень та здобутків, долаючи перешкоди, і в радості, в хвилини так званих «освітянських обжинків» — Олег Семенович Падалка. Мабуть не помилюсь, якщо першим серед них відзначу досягнення у царині виконання проекту «Електронна педагогіка». Понад 5 тисяч електронних підручників, навчальних посібників, програм виготовлених на кафедрах університету, є яскравим свідченням інноваційної ходи, достойною відповіддю на виклики інформаційної епохи. До речі, проект «Електронна педагогіка» дозволив організувати дистанційне навчання майже в 35 навчальних центрах України, й особливо, — вивчення української мови дистанційним чином представниками української діаспори в Бразилії.

На фото (зліва - направо): ректор В.П. Андрущенко, голова профкому І.Т. Горбачук, перший проректор О.С. Падалка

...Статний, завжди уважний і принциповий, здібний організатор — це професор Олег Семенович Падалка, менеджер із сучасним економічним мисленням і педагог провідного педагогічного університету країни...

*Закохана
у вроду
українських
слів*

Скажи мені що-небудь, щоб я тебе побачив.

Сократ

Мовні проблеми є в усьому світі, але де більше свободи, там вони природніше, гуманніше і розв'язуються.

Іван Дзюба

Стан державної мови, рівень володіння нею, поширеність у різних сферах життя — усе це показник цивілізованості суспільства.

Марія Плющ

ПЛЮЩ Марія Яківна

(7 січня 1926, с. Храпачі Білоцерківського р-ну, Київської обл.) – мовознавець, педагог і методист, доктор філологічних наук (1984), професор (1986), академік АН ВО України; Відмінник народної освіти УРСР (1971), Отличник просвещения СССР (1982), Заслужений працівник народосвіти України (1995). Нагороди: орден княгині Ольги (2010), медалі – «За трудову доблесть» (1970), ім. А.С. Макаренка (1990).

Наукова робота відзначена Міжнародним бібліографічним центром (Кембридж, Англія) – «Медаллю честі» (2001) та медаллю «За наукові досягнення» (2005). Автор 300 наук. праць. У 1946 вступила до Київського держ. пед. ін-ту ім. О.М. Горького. Читає лекційні курси: «Сучасна українська літературна мова», «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство, для магістрів» – курси «Теоретична грамати́ка української мови», «Системна організація української мови», спецкурси «Взаємозв'язок іменних і дієслівних категорій», «Способи словотворення в сучасній українській мові» та ін. Завідувач кафедри української мови Інституту української філології та літературної творчості імені А. Малишка (з 2006).

Село Храпачі, де побачила світ Марія Яценко (це дівоче прізвище М.Я. Плющ), лежить на крутих берегах річки Протоки, яка в давнину називалася Ротком, але з невідомих причин і свавілля радянських топографів втратила первинність.

Поряд з Храпачами, які в ХІХ столітті були величезним селом і склалися із чотирьох кутків — Храпачів, Скребишів, Глушків і Соколівки (нині це окремі села), на півострові, утвореному меандром Протоки, було розташоване городище ХІІ—ХІІІ століть. Перекази розповідають, що тут стояло місто Соколів, яке з трьох боків захищалося водами Ротка, а з четвертого — валом. Перші відомості про Храпачі відносяться до 1622 року (тоді село називалось Роток Горний). Назва Храпачі, ймовірно, пішла від прізвища козацької родини, що тут мешкала.

Головний туристичний об'єкт Храпачів — дерев'яну Михайлівську церкву, що притулилася на одному з пригорбків південної околиці поселення, збудували 1896 — на місці старого храму, зведеного у 1847 році, а та церква, в свою чергу, змінила ще старішу, споруджену 1730 року. Михайлівська святиня якимось дивом вистояла в роки радянського антирелігійного божевілля. Без бань (бо їх скинули в 1950-роках перетворивши на клуб — зерносховища), з потемнілою обвітреною шалівкою, цей похмурий храм нагадує сувору нормандську будівлю з історичного

фільму про вікінгів. Але, можливо, через різьблений декор, або хрестоподібність в плані, чи завдяки розташуванню на пагорбі, церква у цій будівлі вгадується безпомилково. Ось у цьому історичному селі Київщини, на Різдво Хрестове й народилася Марія Яківна Яценко.

Початкову освіту дівчина здобула на Луганщині (в Алчевській школі № 1, де мешкали батьки). З 1937 по 1940 рік навчалася в Храпачівській семирічній школі, після її закінчення вступила до Білоцерківського педучилища на шкільний відділ. До початку Другої світової війни подолала перший курс. Під час фашистської окупації працювала в селі, а з лютого 1944 року продовжила навчання в педучилищі й завершила з відзнакою.

1946 року Марія Яценко вступити до Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького – відтоді її педагогічна діяльність пов'язана з цим навчальним закладом України, тут і знайшла жіноче щастя – в аспірантські роки прийшло кохання – зустріла студента з Чернігівщини, Миколу Плюща, побралися, благословили у світ сина Юрія. Сьогодні Микола Романович також учений, професор, доктор історичних наук.

...Перші спроби наукової роботи М.Я. Плющ здійснив ще в студентські роки, коли за керівництва працівника Інституту мовознавства Володимира Брахнова проходила діалектологічну практику в Борисполі на Київщині, результати якої знайшли відображення в статті у співавторстві з П.П. Хропком. Під час навчання в аспірантурі працювала над кандидатською дисертацією «Способи словотворення в сучасній українській мові» за керівництва А.П. Медушевського, яку захистила 1957 року. До захисту опублікувала дві статті в «Наукових записках» КДПУ і навчальний посібник.

Наукова школа академіка Академії наук Вищої освіти України Марії Яківни Плющ, започаткована в 60-ті роки ХХ століття. Над проблемами словотвору продовжувала працювати впродовж наступних десятиліть, брала участь у Республіканських наукових конференціях, колективних монографіях, публікувала доповіді, тези, рецензії на підручники з української мови. За матеріалами кандидатської дисертації

М.Я. Плющ серед членів кафедри

підготувала навчальний посібник для вчителів «Словотворення та вивчення його в школі», який вийшов двома виданнями.

Наукові інтереси професора Марії Яківни Плющ були зосереджені й на дослідженні проблем граматики сучасної української мови — морфеміки, морфології, синтаксису, зокрема — семантики і функцій категорії відмінка іменника, категорії числа іменника і займенника, категорії особи в змісті іменника, займенника та дієслова, категорії стану дієслова, відокремлених другорядних членів речення.

Із середини 70-х років ХХ століття М.Я. Плющ опрацювала тему «Орудний відмінок в українській мові», з якої опублікувала низку статей у журналах, тези наукових доповідей, виголошених на Республіканських конференціях, і монографію «Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення». Докладне опрацювання окремого відмінка переросло в тему докторської дисертації, у якій розглянуто семантику відмінків сучасної української мови з погляду їх функціонування в словосполученні, простому реченні та ускладненому компонентами з другоряднопредикативним значенням, звертанням, дієприкметниковим зворотом з другоряднопредикативним значенням.

Матеріали з докторської знайшли відображення і в монографії «Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення», яка дістала схвальну оцінку в рецензіях та загальне визнання з боку вітчизняних мовознавців. Так, доктор філологічних наук, професор І.І. Слинко у рецензії, опублікованій у журналі «Мовознавство», зазначив, що «...в українському мовознавстві вперше так докладно і всебічно описане значення орудного знаряддя і засобу на рівні найповніших досліджень. М.Я. Плющ написала актуальну і потрібну роботу про вживання орудного відмінка в сучасній українській мові, використавши для цього найновіші теоретичні положення, багатий фактичний матеріал і висловивши чимало свіжих, нових спостережень. Ця праця цінна й з практичного боку, прислужиться і викладачеві вузу і вчителеві середньої школи».

У схвальних відгуках на докторську дисертацію офіційних опонентів доктора філологічних наук В.В. Бабайцевої (Московський педагогічний університет), докторів філологічних наук М.А. Жовтобрюха (Інститут мовознавства) та І.К. Кучеренка (Київський університет імені Т.Г. Шевченка),

як і неофіційних — доктора філологічних наук В.І. Кононенка й І.Р. Вихованця, відзначено наукову новизну, яка полягала в утвердженні нового напрямку дослідження граматичної категорії відмінка — функціонально-семантичного, що має теоретичне значення для поглибленого вивчення не тільки відмінкової системи, а й теорії всіх морфологічних категорій. Монографічні праці професора М.Я. Плющ, особливо — «Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення», цікаві детальним дослідженням особливостей простого речення.

Науковий пошук М.Я. Плющ особливо активізується в кінці ХХ — на початку ХХІ століття. Дослідниця не раз зверталася до кличного відмінка — найбільш суперечливої проблеми граматики української мови, вступаючи в дискусію з відомими в Україні мовознавцями І.Р. Вихованцем, І.К. Кучеренком, І.Т. Яценком, Д.Х. Баранником, П.С. Дудиком, у співпраці з якими реалізувалися її науково-педагогічні ідеї.

За останні роки професор М.Я. Плющ опублікувала низку статей у наукових збірниках Вінницького, Київського, Кіровоградського, Полтавського, Львівського, Прикарпатського, Рівненського, Уманського, Чернівецького та інших університетів, присвячених актуальним проблемам сучасного мовознавства. Педагогічні ідеї й напрацювання Марії Яківни підсумовані в її праці «Грамматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія» тта монографії «Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні (вибрані праці)» (2 видання 2011–2013 роки).

Мовознавчі студії професора М.Я. Плющ охоплюють також проблеми лінгвістичного аналізу художнього тексту. Різні аспекти лінгвістичного аналізу тексту стали об'єктом дослідження в її теоретичних і методичних статтях, навчальному посібнику для філологічних факультетів «Методика лінгвістичного аналізу тексту» знайшли стисле коментування в енциклопедичному

словнику «Українська мова», в «Літературній енциклопедії», в УРЕ (Українській радянській енциклопедії в 12-ти томах).

Особливе місце в науково-педагогічному доробкові М.Я. Плющ посідає підготовка підручників та навчальних посібників для вищої і загальноосвітньої школи, коледжів, ліцеїв. Марія Яківна є відповідальним редактором науково-

Лейпцігська вища школа. Професор М.Я. Плющ від імені українців робить запис в Книзі почесних гостей. 1986 рік

го часопису НПУ імені М.П. Драгоманова («Проблеми граматики і лексикології української мови») відповідальним редактором і автором трьох розділів підручника «Сучасна українська літературна мова» — морфеміки, словотвору, морфології — створеного колективом кафедри української мови (за винятком двох розділів, опрацьованих викладачами інших навчальних закладів України). Дев'ять видань цього підручника забезпечують потреби вищої школи України у викладанні української мови. А також вона є співавтором низки підручників для філологічних факультетів університетів, зокрема їй належать розділи «Морфеміка»,

«Словотвір», «Морфологія» (у співавторстві з авторським колективом Київського національного університету імені Тараса Шевченка, колективом кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка).

До комплексу теоретичного і методичного забезпечення основного для філологічних факультетів курсу мови входить і навчальний посібник «Сучасна українська літературна мова: збірник вправ», створений колективом кафедри, який очолила М.Я. Плющ, що вже витримав не одне видання.

Засідання кафедри методики мови і літератури. 1989 рік

Творчі зв'язки єднали Марію Яківну з докторами наук, науковими співробітниками Інституту української мови імені О.О. Потебні НАН України – з М.А. Жовтобрюхом, з І.Р. Вихованцем, К.Г. Городенською, з викладачами-мовознавцями П.С. Дудиком і Н.Л. Іваницькою (Вінницький педагогічний університет), А. Мойсієнком (КНУ імені Т.Г. Шевченка), В.В. Грецуком (Прикарпатський університет), М.І. Степаненком (Полтавський університет),

К.Ф. Шульжуком (Рівненський гуманітарний університет), з якими продовжує науково – педагогічні зв'язки.

М.Я. Плющ спрямовує науковий пошук у русло нових ідей, виступає з доповідями у багатьох містах України, навчальних закладах ближнього і дальнього зарубіжжя. Наприклад, за ініціативою Марії Яківни проведено засідання «круглого столу» з проблеми «Теоретико-пізнавальний і методичний аспекти створення підручників з української мови для загальноосвітньої школи», також щороку проводяться Міжнародні наукові конференції з проблем лінгвістики «Взаємодія лексичної і граматичної семантики». Такі заходи засвідчують широкий діапазон її мовознавчих інтересів, прилучення до найбільш актуальних проблем українського мовознавства.

Своїми ідеями і творчими здобутками Марія Яківна щедро ділиться з магістрами, аспірантами, докторантами, молодими викладачами. За її керівництва підготовлено і захищено захищено 30 дисертацій: 29 кандидатських і докторська.

Як методист професор Марія Яківна Плющ заявила про себе в підготовці навчально-методичних посібників для вчителів української мови і літератури такими виданнями, як «Словотворення та вивчення його в школі» та «Вивчення морфології в 5–7 класах»; «Українська мова. Дидактичні матеріали з морфології», «Українська мова. Довідник», «Граматика української мови в таблицях» та ін.

Обійнявши посаду завідувача кафедри методики української мови і літератури (1987–1991), М.Я. Плющ за власним бажанням упродовж двох років вела уроки у 125 школі Києва в класі (10-ому, а потім 11-ому) з поглибленим вивченням української мови. У цей же період працювала над проблемами методики мови і керувала 4 аспірантами і докторантом (Г. Онкович); організувала міжвузівські наукові конференції.

На основі власного педагогічного досвіду Марія Яківна разом із тоді ще аспірантом С.О. Караманом висловила ідею про опрацювання методики викладання української мови в школі з поглибленим її вивченням. Ця ідея була втілена в житті С.О. Караман захистив із цієї проблеми кандидатську і докторську дисертації; а у видавництві «Освіта» вийшли друком підручники для коледжів, ліцеїв, шкіл з поглибленим вивченням української мови (автори М.Я. Плющ, С.О. Караман, В.І. Тихоша та О.В. Караман), «Українська мова» для 10, 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (академічний та профільний рівень).

Лінгвістичну школу професора М.Я. Плющ пройшли студенти-філологи багатьох поколінь, і не лише ті, що навчалися в університеті імені М.П. Драгоманова, але й інших вищих навчальних закладів України гуманітарних спеціальностей. Юнаки і дівчата навчаються за її підручниками й навчальними посібниками. У науковому світі добре відомі її монографії, підручники, статті не тільки в Україні, а й за рубежом.

Серед методичних напрацювань найбільш використовуваних в Україні – «Словотворення та вивчення його в школі: посібник для вчителів», «Вивчення морфології в 5–6 класах: посібник для вчителів», а також написані у співавторстві «Сучасна українська літературна мова: збірник вправ», «Граматика української мови в таблицях» (2004), «Українська мова: довідник», «Українська мова. Дидактичний матеріал з морфології: посібник для вчителя», «Лінгвістичний аналіз тексту: навчальний посібник», а за рубежом підручник «Сучасна українська літературна мова» за її редакцією... і «Практический курс украинского языка: ученик». – М. : ИПК МГЛУ «Рема», 2009. – 428 с, «Украинский язык: хрестоматія», – М. : ИПК МГЛУ «Рема», 2009. – 296 с. (у співавторстві), звичайно ж, найбільш популярний підручник для

студентів філологічних спеціальностей «Сучасна українська літературна мова», який витримав сім видань: у 2000, 2001, 2003, 2005, 2006, 2007, 2009 роках.

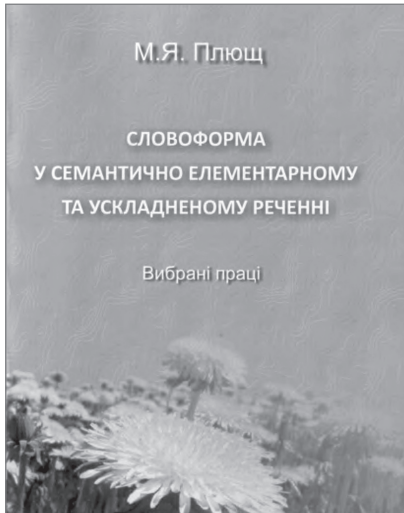
Разом 60 років: із чоловіком — професором, доктором історичних наук Миколою Романовичем Плющем. 2013 рік

Запам'яталося написане професором Наталією Гальною у статті «Ім'я в Україні» на посвяту 80-річчя М.Я. Плющу: «Спливає в пам'яті ще одна картинка: я — викладач кафедри, а поряд за столом — Марія Яківна, доктор, професор, завідувач кафедри. Як завжди, світлий силует, приємний для споглядання — блакитні ясні очі, лагідна усмішка, світла кофтинка. Мимоволі спостерігаю за шанованою колегою й вкотре дивуюсь: до кінця робочого дня ще далеко, а Марія Яківна вже прочитала лекцію, розпочала писати звіт, зробила багато поточних справ».

Багато років професор М.Я. Плющ обиралася Головою жіночої ради університету, виконувала обов'язки вченого

секретаря ради університету, куратора академічних груп; брала активну участь як голова секції української мови у проведенні Всеукраїнських студентських олімпіад з української мови і літератури, та у Всеукраїнському третьому турі змагань учнів Малої академії наук.

Це надто важливо: мовознавець Марія Яківна Плющ, яка віддано закохана у вроду українських слів і переконана

*Педагогічний здобуток професора
М.Я. Плющ. 2013 рік*

в тому, що, якщо ти живий, якщо не покруч, не перевертень, а почувашся кривинкою історії свого народу, то, насамперед, дбатимеш про те, щоб квітувало це життєдайне верховіття, не забувалася минувшина краю, її особистості та рідна мова. А якщо до того ж долею даровано тобі бути самому квітом на цьому родючому гіллі, маєш прийняти в своє життя й високі вимоги такої долі: і духовну чистоту, і творчу плідність, і священну

чесність, з якою передавав би глибинну радість, віру й надію студентів, колег, з якими живеш, діяльність яких представляєш перед українським народом.

...У сум'ятті буднів, що наседають на Марію Яківну, щодення приносить чимало проблем, радощів, розчарувань та цікаві зустрічі. Але вимогливість до себе, учнів, студентів, підлеглих, принциповість, надійне плече колег і рідних, любов до людей і рідної землі допомагає долати труднощі.

*Нащадок
писаря
війська
Запорозького*

Найрідкісніша річ — це по'єднання розуму з ентузіазмом.

Франсуа Вольтер

Мало мати хороший розум, головне — добре його застосовувати.

Рене Декард

Не дивина дорогу віднайти, але ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бреде та іншого веде — в цьому і важкість.

Григорій Сковорода

ПОКАСЬ

Віталій Петрович

(27 липня 1957, м. Городище, Черкаська обл.) – педагог-вчений, географ і біолог; доктор філософських наук (2012), професор (2005), академік Академії наук Вищої школи України (2007). Заслужений працівник освіти України (2005), кавалер ордена «За заслуги» III ступеня (2010), нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2005), Грамотою Верховної Ради України (2007), знаками МОН України: «Петро Могила», «Василь Сухомлинський», АПН України «К.Д. Ушинський». Закінчив Київський державний педагогічний інститут ім. О.М.Горького (1984) за спеціальністю «Вчитель географії та біології середньої школи».

1984–1992 – директор студентського містечка; 1987–1990 – викладач кафедри теорії та методики виховної роботи (за сумісництвом); 1992–1999 – начальник управління дошкільних та інтернатних закладів МОН України. З 1995 – доцент кафедр соціальної педагогіки, теорії та історії педагогіки, з 2005 завідувач кафедри педагогіки та психології, з 1999 – декан природничо-географічного ф-ту, з 2004 – директор Інституту природничо-географічної освіти та екології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Віталій Петрович Покась народився в козацькому Городищі, на Черкащині — це історичне містечко також було ареною баталій, а місцеві жителі своєю кров'ю вписали важливі рядки в скрижалі козацької правди. А рід його походить від Григорія Покаса, який був писарем війська Запорізького у XVII столітті. Саме від Григорія йде землепис Козацької держави. Джерельна основа та фактологічне тло «Розмови Малоросії з Великоросією» базуються на «Літописі Граб'янки» та «Короткому описі Малоросії», зокрема на тій його редакції, авторство якої і належить Григорію Покасу. Про це свідчить наявність у віршованому творі сюжетів, що фіксуються лише у тексті Покаса. Головна ідея твору полягає у спростуванні імперської візії української історії як суцільної смуги зрад та пошуку протекції сильного монарха, обстоюванні тези про рівноправність двох державних утворень — Малоросії та Великоросії, що ґрунтується на суверенитеті спільного монарха:

*«...Не тебе. Государю твоєму поддалась,
При которых ты с предков своих и родилась.
Не думай, чтоб ты сама была мой властитель,
Но государь твой и мой обциий повелитель.
А разность наша есть в приложенных именах.
Ты Великая, а я Мала...»*

На закид про зрадницький характер українського вищого політикуму, Григорій Покас устами Малоросії гнівно

застерігає від неправдивих звинувачень та узагальнень, вказуючи на цілий шерек зрадників, діяннями яких переповнена російська історія: «Мазепу только твердишь, а своих забыла». Натомість автор згадує про братів Розумовських, наслідками діяльності яких Великоросія має завдячувати Малоросії, тобто – Україні.

А ще родина Віталія Петровича походить від роду Івана Сухопари, який був сподвижником Максима Залізняка та Івана Гонти. Загін якого приєднався біля Корсуня до гайдамаків у період Коліївщини. Його правнук Михайло Сухопара та прадід В. Покася – герой Шипки і Плевни, нагороджений двома орденами Святого Георгія під час визволення Болгарії від Османського іга.

Невеликий екскурс в історію міста, де формувався рід Покасів, де пройшло дитинство нашого героя. Перші задокументовані згадки про козаків на Городищині з'явилися після 1537 року, коли ці багаті природними ресурсами землі у Володимира Глинського придбав знатний черкаський міщанин Іван Зубрик, який вже був власником Млієва. Козаків було багато, тому Зубрик особисто сюди не потикався, а писав скарги польському королю. Нарікав, що козаки, користуючись своєю силою та чисельною перевагою, на його угіддях самовільно б'ють бобрів, відбирають мед, майно та інші пожитки.

Городищина перебувала в центрі подій великої Національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 років. Городище вже було значним містечком. Через нього проходили то польська армія, то козацькі війська. 24 травня 1648 року військо Хмельницького, що налічувало близько 15 тисяч козаків та 4 тисячі татар, стояло під Городищем. Отаборилися на місці, де нині автостанція. Зупинилися на триденний відпочинок та підготовку до наступу на польські сили, що зосередилися біля Корсуня. 26 травня в

Гороховій балці козаки Хмельницького здобули вагому перемогу, яка увійшла в історію, як Корсунська битва.

Мліївський маєток було віддано у володіння Хмельницькому «на булаву». Гетьман багато разів відвідував наш край. Через Городищину йшли козацькі полки у Молдовські походи, до Батога, на зимову битву до Дрижополя (нині село Охматів Жашківського району). В документах тих часів згадується село Трисаги (нині Петропавлівка).

Щоб уберегтися від козацьких повстань, у 1645 році, за наказом Конецпольського, у Городищі насипали захисні вали, побудували невелику фортецю з двома невисокими дерев'яними вежами, яку в ділових паперах гучно називали замком. Залишки того валу видно й тепер за районним вузлом зв'язку. Виходячи навіть з сучасних залишків, був він більшим за корсунський, який, щоправда, зберігся краще, бо його охороняють.

Замок був центром території з селами і хуторами. Тут стояв гарнізон, зберігалися військові та продовольчі запаси. В замку перебував староста, підстароста або управляючий. Як представники уряду, вони виконували господарські, поліцейні та судові функції. Довкола замку розрослося поселення, розвивалися промисли і торгівля. Вірогідно, що замок побудував знаменитий Гійом Боплан – французький інженер, який служив при польському війську. З початку 1630-х до 1648 років він будував в Україні фортеці та інші захисні споруди. Особливо багато попрацював над зведенням укріплень в прикордонній зі степом смузі дніпровського правобережжя, що прикривала собою з півдня польські володіння. Населені пункти Городищини Боплан наніс на свою знамениту карту 1648 року.

З 1663 року в Городищі проживала одна з доньок Богдана Хмельницького. Це була Катерина (Олена). Вона була дружиною гетьмана Правобережної України Павла Тетері.

У 1664 році в неї гостював брат Юрій. Він постригся в ченці під іменем Гедеон і перебував у монастирях Києва, Корсуня, Сміли та Малої Маньківки. Павло Тетеря вважав Юрія своїм політичним конкурентом, а тому прагнув вижити з України. Юрія арештували і під охороною відправили до Львова, а далі до Польщі. Історик Едвард Рудіковський стверджував, що затримали Юрія королівські гвардійці по дорозі з Городища, коли повертався до Смілянського монастиря. А Володимир Антонович переконував, що Юрія схопили безпосередньо в хаті сестри у Городищі.

У червні 1664 року козаки кошового отамана Війська Запорізького низового Івана Сірка розбили під Городищем татарське військо. Червоною стала річка від татарської крові. З того часу річка, що впадає у Вільшанку називається Татарка. Під час недавніх археологічних досліджень у Татарці було знайдено розривне чавунне ядро XVII століття сокира, алебарда та козацька люлька.

У 1664 році увірвалося в Україну надзвичайно жорстоке військо поляка Стефана Чернецького. Але він не мав достатніх сил протистояти козакам. Тому швидко розмістив військо по укріплених населених пунктах (зокрема у городищенському замку), а сам помчав у дикі степи до хана просити військової допомоги. Тим часом Іван Сірко зібрав 20 тисяч запорожців, заходився піднімати народні повстання в тилу польської армії. Воював по всій Черкащині: Городище, Канів, Корсунь, Медведівка, Сміла, Чигирин...

В серпні 1664 року Іван Сірко знову прийшов до Городища, почав штурмувати укріплення. Тут з вісьмома загонами замкнувся польський полковник Себастьян Маховський, який чекав на повернення Чернецького. Козаки вийшли із навколишніх лісів і чагарників, запалили передмістя, перелізли через вал і заходилися руйнувати частокіл. Козакам

допомагали місцеві жителі. Пожежа перекинулася на містечко. Загинув ротмістр Олізар, козаки почали оточувати й самого Маховського. Але йому на підмогу підійшов Бідзінський, який ночував неподалік і почув відгомін з Городища. Він раптово ударив по козаках, розсіяв їх і змусив відступити. Для Сірка Городищенський замок не повинен був складати велику проблему. Він легко брав штурмом значно сильніші укріплення. Але у Городищі удача відвернулася від нього. Про Сірка ходили легенди, що його куля і шабля не бере, проте у Городищі був тяжко поранений.

...Родинними зв'язками з прізвищем Покась пов'язаний Герой Радянського Союзу Микола Мамай, мужність якого проявилася в квітні 1945 року, коли війська 1-го Українського фронту приступили до форсування річки Нейсе (Німеччина). Бомбардувальники перешкождали ворогові зайняти оборону на ділянці Котбус-Шпремберг. На землі і в небі йшли запеклі бої. В одному з них 16 квітня ворожа зенітка підбила літак Мамай — гвардії майор спрямував паляючу машину на автоколонну ворога.

А ще в роду Покасів є й Герой Радянського Союзу Григорій Лютий, геройство якого проявилось при форсуванні Одера: в ніч на 31 січня 1945 року на південь від населеного пункту Рейгерсфельд (Берава, 6 кілометрів на південний схід від міста Кендзежин, Польща) важко поранило командира взводу. Сержант Лютий прийняв командування взводом, уміло організував переправу бійців через річку і закріпився на березі. Вогнем взводу прикривав переправу підрозділів полку. Під прикриттям ночі під час атаки пануючої висоти взвод перший зайняв її. Діючи у складі роти, Григорій Лютий захопив вісімнадцять зенітних 105-міліметрових гармат і велику кількість боєприпасів. Відбив кілька контратак гітлерівців, в

одній з них був важко поранений. Після госпіталя Григорій повернувся в рідні краї.

До речі, з 10 грудня 2001 року в Городищі діє обласна молодіжна організація «Батьківщина Тараса Шевченка». Метою організації є утвердження в суспільстві духовних заповідей Т.Г. Шевченка та його видатних земляків. Голова товариства – журналіст Олег Покась.

Професор В.П. Покась

уважно вслухається у виступ колеги на Міжнародній конференції

Вихідцями роду Покасів є відомі вчені України – доктор технічних наук, професор, перший проректор Національного технічного університету Микола Дмитрієв, завідувач кафедри геометрії Одеського національного університету імені Мечнікова Сергій Покась, його син, історик, Михайло Покась. Саме до цього роду увійшов доктор юридичних наук, професор, ректор Одеської національної юридичної академії Володимир Завальнюк.

Виходець з роду Покасів є й відомий вчений-грунтознавець, академік АН Білорусі, ректор Білоруської сільськогосподарської академії Іван Феодосійович Гаркуша (1896—1970). Сьогодні його ім'я майже невідоме широкому загалу, а ось для спеціалістів з грунтознавства він донині є незаперечним авторитетом. Його книги і підручники є в багатьох бібліотеках світу, в електронних каталогах, на них роблять посилання сучасні дослідники-науковці. А починався складний і важкий шлях в науку з містечка Городище...

Професор В.П. Покась (в центрі) серед учасників Перших міжнародних Драгоманівських читань. 2003 рік.

Представник роду й Іван Бащенко, відомий організатор сільськогосподарського виробництва в Україні, Заслужений працівник сільського господарства, кавалер усіх трудових орденів Радянського Союзу та голова колгоспу «Зоря» Корсунь-Шевченківського району з 50-річним стажем.

Але найбільша слава роду Покасів – це батьки – народні вчителі Євдокія Демидівна та Петро Якович, які майже 100 років свого життя віддали педагогічній справі, виховали тисячі школярів. Віталій Петрович та його дружина, Лілія Антонівна, пішли їхнім шляхом і вже десятки років навчають та виховують молодь.

Професор Віталій Петрович Покась працює у складі спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій «Філософія освіти та соціальна філософія», голова Вченої ради Інституту природничо-географічної освіти та екології та член Вченої ради університету. Читає курс лекцій «Історія педагогіки» та «Філософія екології».

Віталій Покась брав активну участь у робочій групі з підготовки держаних законопроектів, зокрема – «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про охорону дитинства», Державної Національної програми «Освіта. Україна XXI ст.», «Діти України», Державної програми «Вчитель», галузевих стандартів вищої освіти. За його ініціативи в університеті відкрито нові спеціальності: «Екологія», «Туризм», «Географія та практична психологія», «Хімія», «Біологія та соціальна педагогіка» та інших. Був організатором багатьох Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференцій з питань освіти. Очолює Державну екзаменаційну комісію з атестації спеціалістів та магістрів.

Науковий доробок педагога-вченого В.П. Покася складає понад 100 наукових та навчально-методичних праць.

...Доктор філософських наук Віталій Петрович Покась переконаний, що педагог-філософ – це не просто «мисляча машина»; це вчений, здатний переводити думки й почуття у свою біографію. Не випадково з часів Цицерона говорять про «втіху філософією». Щоправда, в наш час, після пандемії зла ХХ століття, навряд чи можна сповна «втішитися»

філософією – для цього потрібні сильніші засоби. І освітня культура (в найширшому значенні цього слова) може бути засобом, без перебільшення, рятівним.

Професор В.П. Покась в Президії науково-педагогічної конференції, яку відкриває ректор В.П. Андрущенко

Усе педагогічне життя Віталій Петрович й намагається знайти шляхи такого «користання мудрістю» – козацький родовід зобов'язує. Принаймні, останніми роками філософ В.П. Покась написав солідні монографії «Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні», «Інтернатні заклади освіти: філософія, історія, стратегія розвитку», та розробив лекційні курси із «Філософії екології» та «Історії педагогіки». Й така діяльність продовжується щодень.

*Син тилу
і професор
географії*

Географія — єдине мистецтво, в якому останні творіння завжди найкращі.

Франсуа Вольтер

Я знаю, що нічого не знаю.

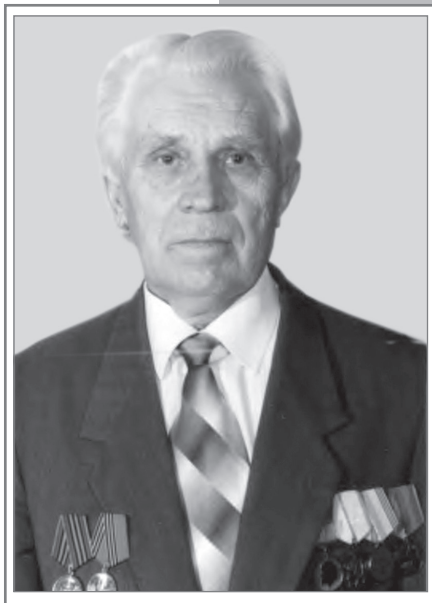
Сократ

Я чую і я забуваю. Я бачу і я пам'ятаю, я роблю і я розумію.

Конфуцій

ПОЛОВИНА

Іван Петрович

(12 вересня 1928, с. Заріг Оржицького р-ну Полтавської обл.) – вчений-педагог, доктор географічних наук (1970), професор (1977), дійсний член Української екологічної академії наук (1993). Освіта: закінчив Зарігську та Оржицьку школи, географічний ф-т Київського державного ун-ту ім. Т. Шевченка (1953); аспірантура Центральної аерологічної обсерваторії (Москва, РФ). Нагороди: орден «Знак пошани» (1971) та 12 медалей, відзнака «Почесний ветеран міста-героя Києва», Почесні грамоти

університету. Робота: інженер-аеролог керівника пункту літакового зондування Київського аеропорту «Жуляни», молодший науковий співробітник Українського науково-дослідного гідро-метеорологічного ін-ту (УкрНДГМІ) у Києві (1957), завідувач лабораторії «Активні впливи на хмари і тумани» (1966); член комісії з методики шкільної географії Міністерства освіти України (1973–2000). З вересня 1973 очолив кафедру фізичної географії Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького.

Жорстокість Другої світової війни тринадцятирічний Іван Половина побачив на власні очі: в середині вересня у 1941 році околиця полтавського села Оржиця і прилегла до нього територія стала фіналом військової трагедії на Лівобережній Україні. Саме тут значні сили радянських військ Південно-Західного фронту, які попали в оточення, протягом кількох днів вели запеклий бій із загарбниками. А вже з 21 вересня настали два важкі роки фашистської окупації. Війна покалічила тисячі хлопчачих доль, відняла світле і радісне дитинство. Діти війни, як могли, наближали перемогу в міру своїх, хоч і маленьких, хоч і слабких, сил. Вони також випили горя повною чашею, можливо, занадто великою для маленької людини, адже початок війни співпав для них з початком життя...

З перших днів війни у Івана було величезне бажання хоч чим-небудь допомогти фронту, тому пішов працювати до місцевого колгоспу. Але Іванові батьки наполягали на тому, що треба хлопцеві вчитися: у листопаді 1943 року Іван Половина продовжив навчання у шостому класі Зарігської неповно-середньої школи. А під час літніх канікул знову трудився в колгоспі різноробочим, і своєю працею також наближав час перемоги над ворогом.

З вересня 1945 року І. Половина продовжив навчання в Оржицькій середній школі, а після її закінчення, після важких вагань — обрати історичних чи географічний фах,

вступив на географічний факультет Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка на спеціальність «географ-кліматолог».

Виробничу діяльність Іван Петрович розпочав із посади інженера-аеролога — керівника пункту літакового зондування Київського аеропорту «Жуляни». Це для нього була цікава робота, яка й визначила його подальшу наукову діяльність. У листопаді 1954 року Іван Петрович Половина вступає в Москві до стаціонарної аспірантури Центральної аерологічної обсерваторії й після її закінчення отримує призначення до Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту (УкрНДГМІ) в Києві.

З початку 1958 року в Інституті почалася підготовка до організації наукових досліджень з проблеми активного впливу на гідрометеорологічні процеси. Однією із її складових було встановлення можливості боротьби з посухою, яка завдавала великих збитків сільському господарстві України. Організація цих пошуків, в яких взяв участь молодший науковий співробітник І.П. Половина, потребувала ґрунтовної підготовки, яка здійснювалася впродовж року. Був створений експериментальний метеорологічний полігон в степовій зоні України з густою сіткою спостережних пунктів за опадами, радіолокаційними станціями, обладнані спеціальні літаки-лабораторії, на базі ІЛ-14 для дослідження хмар та введення в них реагентів. Ця організаційна діяльність здійснювалася при безпосередній і багатогранній діяльності молодого вченого І.П. Половини як спеціаліста — аеролога.

Наукові здібності Івана Петровича були помічені керівництвом і в грудні 1962 року його обирають на посаду старшого наукового співробітника відділу фізики хмар і активного впливу на них, а згодом він очолив лабораторію «Активні впливи на хмари і тумани». На нього по-

кладається відповідальність за дослідження теми «Вплив на внутрішньомасові хмари і тумани з метою отримання додаткових опадів і їх розсіювання». Зрозуміло, накопичення конкретного матеріалу не могла не знайти реалізації в його науковому доробку: 28 жовтня 1970 року Іван Петрович Половина захищає в Головній геофізичній обсерваторії імені О.І. Воєйкова Ленінграда докторську дисертацію на тему «Будова внутрішньомасових шарувато-подібних хмар і можливість активного вплив на них».

Лекцію читає професор І.П. Половина

Пошукова робота професора І.П. Половина на той час була пов'язана з експериментальними дослідженнями із проблеми фізики хмар та активного впливу на них. На основі багаточисленних експериментів, з використанням синоптичних та аерологічних даних, ним були встановлені параметри внутрішньомасових хмар і туманів в холодний період року над територією України. Визначена придатність їх для отримання додаткових опадів, та розсіювання. Розроблена та впроваджена в практику методика активного впливу на внутрішньомасові шаруватоподібні хмари і тумани з метою збільшення кількості опадів над територією

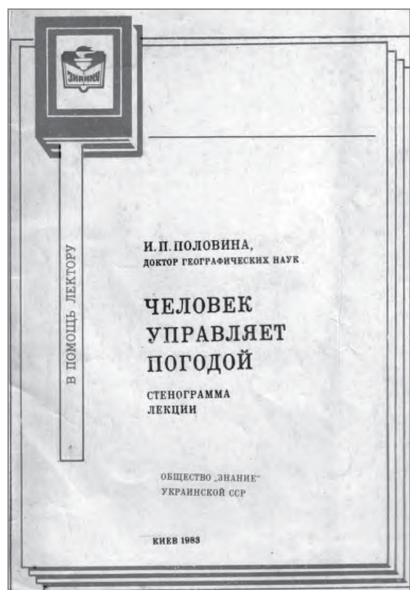
України, розсіювання туманів і низьких хмар над аеродромами держави, та хмар в районі Кримської астрофізичної обсерваторії, для забезпечення оптичних спостережень за космічними об'єктами. Роботи по розсіюванню хмар в тому районі були важливою складовою частиною державної програми з дослідження Місяця. Особливо успішними вони були під час запуску апарату «Луна-9».

Результати наукових досліджень Івана Петровича Половина з проблеми активного впливу на хмари і тумани викладені в численних публікаціях (понад 100) та 2-х монографіях. За час проведення експериментальних робіт та оперативних операцій з розсіювання хмар і туманів учений-кліматолог провів у повітрі в літаку 3800 годин.

Його монографія «Рассеяние переохлажденных слоистообразных облаков и туманов», яка вийшла друком 1980 року, відзначена спеціальним знаком і премією республіканського конкурсу Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти за кращу наукову роботу. Як науковий фахівець з проблеми фізики хмар та активного впливу на них, І.П. Половина входив до складу Спеціалізованої ради по активному впливу на гідрометеорологічні процеси.

У 1972 році на базі кафедри природничих дисциплін створено природничо-географічний факультет, а на початку 1973 року доктор географічних наук І.П. Половина запрошений на роботу до Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького. За конкурсом його обирають завідувати кафедрою фізичної географії. Почалася досить складна, багатогранна педагогічна діяльність з підбору кадрів, організації навчального процесу з фізико-географічних дисциплін та методики їх викладання. На цій посаді професор Іван Петрович Половина відпрацював двадцять два роки.

Основна його педагогічна діяльність була пов'язана з викладанням курсів: «Фізична географія материків і океанів», «Фізична географія», «Метеорологія і кліматологія», «Взаємодія суспільства і природи», «Загальні географічні закономірності Землі». Професор І.П. Половина запрошувався для читання спеціальних курсів і в інші вузи, зокрема, «Активний вплив на хмари і тумани» – у Київський державний університет імені Т. Шевченка, Томський державний університет. Упродовж тривалого часу вів курс «Взаємодія суспільства і природи» в Уманському державному університеті імені П.Г. Тичини.

Обкладинка стенограми лекції професора І.П. Половини

Починаючи з другої половини 70-х років ХХ століття основна лекційна діяльність Івана Петровича була пов'язана з екологічною тематикою. По лінії товариств «Знання» та «Охорони природи» він прочитав для населення понад 800 лекцій з цієї досить актуальної для

сьогодення проблеми. Багатогранна і ефективна його праця була відзначена почесним знаком «За активну роботу».

Значна частина лекційної діяльності професора Івана Петровича Половини присвячена і подіям Другої світової війни. Географ за освітою, історик за покликанням, знавець новітньої історії, свідок трагічних військових подій 1941 року, він підготував цикл лекцій на цю тему і спер-

щу прочитав у рідній Полтавській області. Емоційний, підкріплений конкретними фактами виступ не залишив байдужим земляків. А з середини 90-х років ХХ століття, коли почалася фальсифікація подій, пов'язаних з Другою світовою війною, професор Іван Петрович Половина не міг залишатися байдужим. Він написав і видав сім книг і брошур, присвячених воєнному часові та подарував музеям та бібліотекам. Це такі видання як «Правда о войне», «Подготовка Второй мировой войны», «Великая Отечественная война (обзор военных операций, работа тыла)» та ін.

За активну громадську роботу з героїко-патріотичного виховання, захист правди історії, у зв'язку з 63-ю річницею визволення Києва, І.П. Половина нагороджений грамотою Київської організації ветеранів війни та Почесною грамотою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. А за особливі досягнення на освітянській ниві професор Іван Петрович Половина нагороджений Почесними відзнаками Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова – срібною та золотою медалями «Михайло Петрович Драгоманов».

Науково-методична діяльність професора І.П. Половини у сфері педагогіки та методики викладання пов'язана з розробкою проблеми «Взаємодія ВУЗу і школи по удосконаленню змісту, методів, і педагогічної спрямованості викладання фізико-географічних дисциплін». Вона включала розробку навчальних планів і програм, підготовку методичних рекомендацій для різних видів навчального процесу, навчальних посібників (опубліковано понад 50 праць). Іван Петрович є автором двох навчальних посібників для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів: «Фізична географія Європи», «Загальні географічні закономірності Землі». Професор І.П. Половина видав та-

кож навчальні посібники для самостійної роботи студентів з проблеми екологічної освіти підростаючого покоління.

Екологічна освіта і виховання студентства, переконаний доктор географічних наук Іван Петрович Половина, мають становити цілісну систему, яка охоплює все життя особистості. Її метою має бути формування світогляду людини, який базується на усвідомленні своєї єдності з природним середовищем, бо людство має дбати про спрямованість своєї культури і практичної діяльності не на експлуатацію природи і навіть не на збереження її в первісному вигляді, а на розвиток, який сприятиме потребам суспільства. Для реалізації цієї мети екологічна освіта і виховання юнаків і дівчат повинна охоплювати багато напрямків діяльності.

Серед членів Ради ветеранів університету

Екологічна освіта і виховання, переконаний вчений-географ, повинні починатися в ранньому дитинстві. У родині та в дитячому садочку малюки мають отримати початкові відомості про навколишній світ. Про необхідність бережливого ставлення до рослин і тварин, про забезпечення

чистоти повітря, води та ґрунтового покриву. Ці знання закріплюються і розширюються у процесі навчання в початковій та середній школі. Тут надзвичайно важливим елементом освіти і виховання має бути екологізація навчального процесу. Вона полягає в тому, що практично всі дисципліни в шкільному курсі містять екологічний матеріал, який потребує ретельного підбору і може стати важливим джерелом екологічних знань. У шкільні роки в учнів потрібно сформуванати світоуявлення, яке включає особистість у навколишній світ не як господаря, а як безпосереднього учасника процесу його розвитку. У випускному класі загальноосвітньої школи обов'язковим має бути підсумковий курс, який має систематизувати знання про закономірності розвитку природи і аспекти соціально-економічного розвитку, тобто взаємодію суспільства і природи.

На думку професора Івана Петровича Половини, у вищих навчальних закладах екологічна освіта повинна мати три істотно різних напрямки. Перший, скажімо, можна назвати «загальносвітоглядним», або «базовим». Він на більш високому рівні продовжує підсумкову освіту школи. Незалежно від спеціальності, яку отримує випускник вузу, він повинен володіти знаннями про закономірності розвитку та стійкість біосфери, природні ресурси Землі. Добре усвідомити основні аспекти соціально-економічного розвитку на різних етапах цивілізації та негативний їх вплив на природне середовище, можливі його наслідки. У вищих навчальних закладах базовий курс повинен називатися «Взаємодія суспільства і природи».

Другий напрямок може бути названий «екологічним професіоналізмом». На основі базового курсу випускник вищого навчального закладу здобуває поглиблену екологічну освіту, безпосередньо пов'язану з характером майбутньої

ої спеціальності. З цією метою має читатися додатковий екологічний курс, який повинен забезпечити спеціалістові можливість приймати найбільш доцільні рішення у своїй діяльності залежно від екологічних факторів. Безперечно, що розробка програм таких курсів для різних навчальних закладів потребуватиме кваліфікованої та копіткої педагогічної праці.

Третій напрямок екологічної освіти, як вважає доктор географічних наук І.П. Половина, пов'язаний із необхідністю підготовки керівних кадрів державного рівня, які мають вирішувати різноманітні питання взаємодії суспільства і природи. Ці спеціалісти повинні поєднувати екологічні знання з широкою гуманітарною підготовкою у сфері економіки, правознавства, політології, міжнародних відносин та інших гуманітарних проблем. Кожна з них повинна тісно пов'язуватися з екологічною проблемою.

Важливим напрямком екологічної освіти має стати й підготовка у вузах учителів-екологів і методистів, безперервна екологічна підготовка та перепідготовка вчителів і викладачів вузів, система післявузівської освіти, неформальна освіта широких верств населення.

...Доброю освітянською традицією на шляху вдосконалення професійної майстерності для професора географії І.П. Половини є виступ з лекцією безпосередньо в студентській аудиторії. До речі, цим досвідом вчений поділився в методичному посібнику «Вимоги до публічної лекції». Іван Петрович так сформулював своє педагогічне кредо, яке варто взяти на озброєння молодим викладачам: «Якщо ви не володієте енциклопедичними знаннями, чудовою пам'яттю, логічним викладом думок, емоційною, що вільно лється, українською мовою, якщо лекція позбавлена елементів гумору – не ставайте за кафедрою».

Її
бентежне,
наповнене
любов'ю,
серце
належить
книгам

Якщо ви хочете, щоб молодь тягнулася до знань, турбуйтеся про головні, найважливіші джерела духовної культури — бібліотеки.

Василь Сухомлинський

Бібліотеки — гардероби, з яких умілі люди можуть отримувати децо для прикраси, багато чого — для цікавості і ще більше для вживання.

Дж. Дайєр

Бібліотека, яку збрала людина, говорить про структуру її мислення, як одяг про структуру тіла.

Лоїс Буджолд

РОГОВА

Павла Іванівна

(2 листопада 1947, с. Іванівка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл.) – бібліотекознавець, бібліограф, педагог; кандидат істор. наук, доцент (2005); Заслужений працівник культури України (2008). Освіта: школа № 1 м. Кам'янка-Дніпровська (1961), Київська музична студія при Держ. консерваторії ім. П.І. Чайковського (1965), Київський держ. педінститут ім. О.М. Горького (1971). Нагороди: орден княгині Ольги III ступеня (2013); знак

«Відмінник освіти України» (1996), Почесна відзнака Американського біографічного ін-ту в номінації «Бізнес-леді» (1999), Грамота ВР України (2010), Почесні грамоти Кабміну, МОН України, Президії АПН України; медалі: «Ушинський К.Д.» (2007), «М.П. Драгоманов» (2005), «Григорій Сковорода» (2012); «В.О. Сухомлинський» (2008). Робота: завсектору відділу рекомендаційної бібліографії Держ. респуб. бібліотеки УРСР ім.КПРС (1989), директор Центральної освітянської бібліотеки Ін-ту системних досліджень МОН України (1993), директор Держ. науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського АПН України (2000).

Античні греки дійшли такої думки — є два типи мудрості. Є мудрість — «Логос» — як вічну і загальну необхідність (по Геракліту); а є ще, і на моє переконання, мудрість у голові, яка в бутті, в конкретних справах і речах — це Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського. І тому, ймовірно, греки дійшли висновку, що світ — це книга. Світ читається, як ми читаємо цікаве видання. У книзі кожний розділовий знак, кожне слово щось значать. Так само й у світі речі мають деякі приховані, божественні смисли і приєднання до цих змістів надає радість буття. І дає, так би мовити, залучення до певної життєвої благодаті. Тому світ, як і переконана Павла Іванівна Рогова, — це цікава, неосязжна й багатогранна книга...

Павла Іванівна працює доцентом у нас, на кафедрі журналістики Інституту української філології та літературної творчості імені А. Малишка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова більше десяти років, навчає майбутніх бібліотекарів. До речі, це П.І. Рогова добилася через Міністерство освіти і науки України, щоб відкрили спеціальність «бібліотекознавство», студентів на практику забирає до свого колективу, а потім, після випуску, ще й сприяє влаштуванню на роботу. Про життя і творчість Павли Іванівни написано багато добрих і щирих слів, серед яких варто відзначити академіків — В.Г. Кременя та О.В. Сухомлинську, провідних фахівців бібліотечної спра-

ви О. Онищенко і Т. Добко (стаття «Романтик бібліотечної справи») та Р. Жданової (стаття «Подвижник бібліотечної справи») й ін.

З Павлою Іванівною ми познайомилися (навіть важко пригадати скільки років тому) – в Будинку вчителя, на черговій презентації книги мого товариша, письменника Юрія Хорунжого. Я із зали дивися на чарівну жінку, яка вели цей творчий вечір, вслухався в тиху та лагідну розповідь – і ця постать, і цей зачарований голос, який народжувався десь аж у серці – запам'яталися. А коли ми стали колегами по кафедрі, і коли кандидат історичних наук, доцент Рогова виступала з конкретними пропозиціями, або запрошувала на численні заходи, які організовували сухомлинці, – подумалося: «від таких співробітників тільки збагачуєшся духовно і дякуєш талану...».

Доля розпорядилася так, що Павлі Іванівні, цій тендітній, але з твердим характером і гарними вокальними даними жінці (мріяла бути співачкою), дано підняти й розбудувати три бібліотеки, утвердити на практиці, що Україні потрібна Всеукраїнська державна педагогічна бібліотека, мережа освітянських бібліотек, які цілеспрямовано забезпечуватимуть інформаційні потреби галузі. Коли 1989 року П.І. Рогова очолила спеціальну педагогічну бібліотеку при Київському Будинку вчителя, вона мала вже значний досвід бібліотечної роботи, була відомим бібліографом, в її науковому доробку налічувалося майже 20 бібліографічних праць.

1991 рік – рік народження Незалежної України, втілення ідей національного відродження у практичну площину, зокрема відкриття національних державних установ, закладів, реформування й модернізація вітчизняної освіти тощо. У зв'язку з цим у Міністерстві освіти України (МОН України), яке в той час очолював П.М. Таланчук, народи-

лася ідея створення Національної освітянської бібліотеки України, яка почала втілюватися таким шляхом: згідно з наказом Міністерства освіти України № 128 від 7 травня 1993 року засновано Центральну освітянську бібліотеку (ЦОБ) Інституту змісту і методів навчання МОН України на базі спеціальної педагогічної бібліотеки Київсько-

Колектив ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського. У центрі першого ряду — директор П.І. Рогова. 2009 рік

го Будинку вчителя. Місце створення такої книгозбірні вибрано було не випадково. Адже у будівлі колишнього Педагогічного музею впродовж 1912–1920 років також була спеціальна педагогічна бібліотека. До речі, у буремні 1917–1918 роках у цьому історичному приміщенні (споруджено за проектом відомого київського архітектора П.Ф. Альошина) розташовувалася Українська Центральна Рада, одним із завдань якої було формування українських педагогічних книгозбірень. Саме у цьому освітянському домі у квітні–серпні 1917 року проходили I та II Всеукраїнські вчительські з'їзди. А 7 листопада 1917 року в залі Педагогічного музею було урочисто відкрито Україн-

ську академію педагогічних наук (УАПН). У приміщенні музею працювало Бюро Всеукраїнської вчительської спілки, головою якого була Софія Русова. У цьому ж будинку працювала і новостворена Українська державна Академія мистецтв, а 1922 року тут засновано Будинок працівників освіти. У 1934 році був реорганізований у Київський міський Будинок учителя, як державну культурно-просвітницьку установу, створену з метою забезпечення культурних і професійних потреб працівників освітніх закладів.

Отже, керівництво Міністерства освіти і науки України призначає П.І. Рогову директором новоствореної книгозбірні, на яку покладалось вагоме завдання – розбудувати Центральну освітянську бібліотеку як інформаційний центр освітянської галузі України.

Створити і розбудувати таку бібліотеку, як Центральна освітянська – у період важкого економічного стану держави допомогли Павлі Іванівні, певно, її вроджені менеджерські здібності, енергія й наполегливість, гострий розум, застосування у своїй роботі сучасних методів керівництва, диктованих часом, потребами суспільства. Неабияку роль тут відіграло вдале поєднання професії педагога зі знаннями бібліотечно-бібліографічної справи, та й керівництво педагогічної Академії та Міністерство освіти стало всіляко підтримувати енергійного директора...

На посаді директора Центральної освітянської бібліотеки (ЦЮБ) Павла Іванівна пройшла нелегку школу керівника. У процесі своєї діяльності опанувала всі ділянки бібліотечної роботи, адже розбудовувати новостворену книгозбірню потрібно було на нових теоретичних та методологічних принципах бібліотечно-бібліографічної науки. Доводилось багато читати, запозичувати не тільки вітчизняний, а й зарубіжний досвід діяльності бібліотек як публічних, так і спеціальних.

Центральна освітянська бібліотека, незважаючи на економічні негаразди, стрімко увійшла в робоче русло.

За короткий період діяльності у ЦОБ започатковано довідково-пошуковий апарат, який складався з алфавітного і систематичного каталогів, систематичної картотеки. Сформувався фонд документів, п'ятдесят відсотків якого становили видання з педагогіки та психології, щорічно проводилось до 100 книжкових виставок з актуальних педагогічних та психологічних питань, відбувалися зустрічі з видатними вченими і письменниками. Крім цього, доводилось розв'язувати непрості питання, пов'язані з комплектуванням фонду, обслуговуванням читачів, вирішувати кадрові та господарські проблеми. Завдяки невсипущій енергії директора, вмінню переконувати меценатів, добродійників, освітян не тільки з України, а й із зарубіжних країн у значимості справи, щоб ті надавали бібліотеці допомогу, до фондів надходили унікальні видання з питань історії, культури, освіти України, відсутні у фондах вітчизняних книгозбірень. Не маючи достатнього фінансування, все ж бібліотека щорічно передплачувала вкрай потрібні фахові періодичні видання, оснащувалась необхідними технічними засобами.

«Як оживити бібліотеку, коли на книги видавали мізерні кошти?», — відразу ж, як сіла в директорське крісло, перейнялася буденними клопотами Павла Іванівна. Вона розуміла, що, навіть при фінансових труднощах бібліотечні працівники замість скорочення мережі книгозбірень наполягають на модернізації та осучасненні їхньої роботи. Адже вони мають усі шанси стати культурно-інформаційними та освітніми центрами міста і села, основою розвитку активної та свідомої громади.

Це здається неймовірним, що у складний і бурхливий період, коли в Україні почали масово закриватися публічні

бібліотеки, скорочувалися бібліотечні кадри тощо, з ініціативи МОН України та АПН України засновано Державну науково-педагогічну бібліотеку України, про яку мріяли освітяни і бібліотекарі понад 100 років.

Президент НАПН України В.Г. Кремень вручає П.І. Роговій орден княгині Ольги III ступеня. 2013 рік

Перший рік роботи ДНПБ України був особливо складним і напруженим. Директору треба було встигнути все: і штат набрати (150 осіб), і організаційні питання вирішити, і напрями роботи започаткувати, і ремонтні роботи здійснити. А з наданням бібліотеці статусу науково-дослідної установи, виникла необхідність розбудувати зміст діяльності відповідно й на науковій основі. Окрім комплексу проблем адміністративно-організаційного, бібліотечно-бібліографічного характеру, Павлі Іванівні потрібно було досконало вивчити психолого-педагогічні питання, проблеми освітрянської галузі, напрями її наукових досліджень в установах Академії педагогічних наук та практичне втілення

Міністерством освіти і науки України в роботу навчальних закладів держави.

Ще одна вагома справа, започаткована Павлою Іванівною, — підготовка в Київському національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова фахівців за інтегрованою спеціальністю «бібліотекар-педагог».

*Доцент П.І. Рогова — член кафедри журналістики Інституту української філології і літературної творчості імені А. Малишка.
2013 рік*

«Жодна зустріч у житті не буває випадковою», — мені не забулися, в дитинстві почуті від мами ці слова, а після того, як у наш університет прийшла Павла Іванівна Рогова, вони знову спом'янулися. Враженнями від лекцій кандидата історичних наук П.І. Рогової зі мною діляться студенти. «Її слова є своєрідним стимулом, що підтримує наші поривання до професії бібліотекаря», — зізнавалася Марія Черкаська. «Нині багато хороших професіоналів, та головне — залишатися щирими та знаючими фахівцями, такими, як Павла

Іванівна, а це якраз рідкість, – підсумовував розмову четвертокурсник Олексій Підмога, – вона як педагог щира зі своїми студентами, по-європейськи східна і по-східному європейська. Доцент Рогова – великий книго- і українолюб».

*Презентація роману В.О. Жадька
про композитра Миколу Аркаса «Грек з душею українця».
Ведуча творчої зустрічі – Павла Рогова. 2012 рік*

Для кожного студента Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова лекційна та практичні заняття, які проводить Павла Іванівна Рогова стають своєрідним посібником духовності, тож свідомо можна підсумувати, що зустріч з нею для студентів стає своєрідним знаком: юнаки і дівчата розуміють головне – вони потрібні Україні, і що так варто усвідомлено йти до того, щоб завдяки і праці вчителя та бібліотекаря потрібним став кожен громадянин у цій країні, який є частиною нашого суспільства. «Україна інтелектуальна! Україна творча! Україна повинна стати високодуховною та по-європейськи українською!» – ці тези-гасла записані студентами на лекції вченого-педагога Павли Іванівни Рогової.

...У Павли Іванівни все ж бувають години, аби відпочити та подумки озирнутися на прожите, спом'янути хвилини радості й печалі. Всього було в неї життєвою дорогою, всілякі люди зустрічалися, та й шлях, здається, здебільшого пролягав тільки вгору, бо її бентежне, наповнене любов'ю,

*Павла Іванівна з донькою Лесею
і онукою Крістіною*

серце належить книгам, любимій професії, колективу однодумців, колегам по університету. Тому й не йме вона віри: і хто ото вигадав, що можна почати життя спочатку — з ранку, з понеділка чи й з року нового, мовляв, махни на все рукою, забудь, що схибив колись, і топчи собі, жіночко, стежечку рівно. Хто сказав отаке і для чого? В її неспокійну і щедру душу запливає тільки бентежна та приємна хвиля

споминів, бринить там на денці тонесенька жилочка радості. Павла Іванівна вслухається всім єством у ту безгучну музику, лиш думкою вертає собі нищечком у вчорашній та й минулий день, бо знає: то звідти течуть ці срібні звуки, і мали вони різноголосе звучання...

А ще більше непокоїть Павлу Іванівну Рогову завтрашнє, майбутнє, де її чекають директорські турботи, буденні клопоти і блаженні хвилини радості від спілкування з колективом бібліотеки, а, особливо — з донькою Лесею та внучкою Крістіною, яких вона безмежно любить.

*Колу
бібліотека —
Alma
mater*

*Книги — морська глибина,
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перла виносить.*

Іван Франко

Як музика не може прожити дня, щоб не взяти до рук музичного інструмента, не творити і не діставати від цього насолоди, — так людина не може обійтися без книжки.

Василь Сухомлинський

Бібліотека — це той храм, де завжди народжується і зберігається духовність.

Ельга Татарчук

ТАТАРЧУК

Ельга Володимирівна

(15 жовтня 1930, м. Андижан, Узбекистан) – історик, бібліотекознавець. Відмінник народної освіти України (1981), Заслужений працівник культури України (1991). Нагороди: медаль «За трудову доблесть» (1986), церковний орден «Св. Великомучениці Варвари» (2004); відзначена численними урядовими подяками, грамотами Міністерства освіти і науки України, ректорату. Освіта: середня вечірня школа №10 в Києві (1948), історичний

факультет Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (1956). 1977–2007 – директор Наукової бібліотеки університету; Почесний директор Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (з 2007).

Зізнаюся, вперше завітавши до університетської бібліотеки, вразився досі мені невідомим ім'ям директора — Ельга, Ельга Володимирівна Татарчук. І згодом поцікавився історією та його походженням, яке має давньонімецьке коріння й означає «свята». Як дізнався, досліджуючи етимологію і значення імені, Ельги мають гарну пам'ять, засвоюють інформацію швидко, люблять читати. Характер власниці імені впевнений, але м'який, вона обирає професію педагога, вихователя, програміста. Всі ці якості якнайкраще втілені в шляхетному обличчі її власниці, Ельги Володимирівни Татарчук.

Ельга Володимирівна — доброзичлива, розумна, із спокійним, надзвичайно проникливим голосом, була для мене, та й залишається для колег уважним керівником книжкового царства великого навчального закладу. З її біографії зрозумів, що за оцим спокоєм — нелегке до і післявоєнне життя, тому й характер гартувався твердим і відповідальним. А побачила Ельга світ у родині службовців, учнівські роки пройшли в різних містах Північного Кавказу, куди сім'я переїжджала за місцем служби батька й зупинилася нарешті в столиці України. У 1948 році Ельга закінчила середню вечірню школу в Києві, а трудове життя розпочала сімнадцятирічною дівчиною на посаді помічника бібліотекаря Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького. На цю посаду її взяла Марія Сергіївна Мо-

роховська, яка на той час організовувала невеличке книжкове господарство, що залишилося після війни.

Її змінив на цій посаді завідувач вузівської бібліотеки Дмитро Юхимович Серветник, який і став першим наставником, спрямувавши допитливу юну особу з довгою русою косою безпосередньо на оволодіння основ бібліографічної праці. Власне, саме з того першого спілкування з педагогічними журналами, що надходили до бібліотеки, й заснувала вона першу бібліографічну картотеку для студентів і викладачів університету. Ще одним наставником Ельги Володимирівни стала її мати, Валентина Артемівна Зост, яка чверть трудового віку також працювала бібліотекарем відділу книгозберігання, й передала, так би мовити, родинну естафету доньці.

«Після звільнення від фашистів Києва в листопаді 1943 року, — поділилася спогадами Ельга Володимирівна, — в інституті розпочалися заняття. Але книжковий фонд бібліотеки, який знаходився в підвальному приміщенні, був затоплений із-за пошкоджених під час бомбардувань комунікацій, співробітники намагалися рятувати книги: розкладали на стелажах, столах, підвіконнях, підлозі для просушки. Десять працівників, серед яких Г.Т. Власенко, Д.І. Грушкіна, В.А. Зост, К.Ф. Кивенко, Є.Я. Котляр, С.М. Котляренко, З.М. Лисиціна,

Зріднені бібліотекою (справа — наліво): Г.С. Разумова — завідувач бібліотеки в 1954—1977 роках і Е.В. Татарчук — директор бібліотеки у 1977—2007 роках

З.А. Мартинова, тривалий час трудилися в підвальних неопалюваних приміщеннях, відбираючи ті видання, якими ще можна було користуватися. Поступово бібліотека відновлювалася, й згодом відчинила двері не лише для студен-

Колектив бібліотеки університету (в центрі — академік М.М. Підтиченко, проректори, П.І. Орлик, А.П. Проколієнко, Г.С. Разумова і завбібліотеки Е.В. Татарчук). 1978 рік

тів і викладачів інституту, а й для науковців інших навчальних закладів». Почалася переінвентаризація книжкового фонду, і вже на 1 січня 1954 року у бібліотеці налічувалося близько 265 тисяч примірників. За ініціативи Д.Ю. Серветника було розпочато створення фундаментального фонду бібліотеки, до якого відбиралися й дореволюційні видання, а також контрольний примірник із поточних надходжень до бібліотеки та обов'язковий примірник видань із Центрального колектора бібліотек.

З надзвичайним ентузіазмом та сумлінням працівники готували фонд для забезпечення навчального процесу, впорядковували каталог, який також суттєво постраждав за часів окупації. А вже в студентській аудиторії поверталися вчорашні захисники

Вітчизни і література для навчання була неймовірно потрібна, адже вчорашні солдати «зголодніли» за п'ять років за книгою, знаннями. Студенти перших курсів почали отримувати комплекти навчальної літератури на групи, в читальному залі відкрили фонди для самостійного обслуговування.

Згодом Ельга Володимирівна очолила інформаційно-бібліографічний відділ. Визначальним у її роботі була захопленість справою і паралельно – навчання на історичному факультеті інституту. У відділі Е.В. Татарчук панувала атмосфера солідарності, взаємопідтримки, адже бібліографія – одна з найважливіших ділянок бібліотеки. Робота відділу була спрямована на те, щоб читач на свій запит зміг отримати максимально вичерпну інформацію. Свою захопленість, інтерес, прагнення досконалості Ельга Володимирівна мимоволі передавала і колегам – С. Комендант, А. Сопільнюк, Н. Тарасовій, І. Поздняковій, які також присвятили свою працю бібліографії. Працювали з систематичною картотекою статей, здійснювали аналітичний опис збірників, журналів, матеріалів наукових конференцій, співпрацювали з кафедрами в «Дні інформації» і «Дні кафедр», пропонували студентам бібліографічні огляди книг за певними темами або інформаційним надходженням

Ельга Володимирівна – вдумливий педагог; її лекції студентам в курсі «Вступ до спеціальності» з основ інформаційно-бібліографічної діяльності студенти сприймали дуже практично: вони цілими групами відвідували бібліотеку, поповнюючи свої комплекти навчальної літератури і шукали відповіді на свої навчальні і наукові питання у довідково-пошуковому апараті Наукової бібліотеки. У своїх статтях Ельга Володимирівна бібліотеку вважає головною лабораторією вузу, в якій відбувається становлення інтелектуала, фахівця, педагога, вихователя. Тому інформаційний рівень

вузівської бібліотеки, завжди нагадує вона, повинен бути високим, його працівники – фахівці високого професіоналізму, етики, культури.

Перший досвід великої і за обсягом і за напруженням бібліографічної роботи Ельги Володимирівни – продовження укладання (після Н.М. Недоступ і О.Д. Балабанова з КДУ імені Т. Шевченка) «Бібліографічного покажчика друкованих праць співробітників КДПІ імені О.М. Горького». В роботі допомагали бібліографи С.В. Комендант і Н.І. Тарасова. Наступні випуски продовжують відображення наукового потенціалу університету: бібліографічні покажчики друкованих праць включають праці, опубліковані за час роботи автора в університеті, переглядалися *de visu*, уточнювалися бібліографічні дані. Ця робота захоплювала і приносила задоволення працівникам відділу.

Серед однодумців Е.В. Татарчук, її учениця і вихованка з бібліографічної справи – Наталія Іванівна Тарасова, яка доклала чимало зусиль до підготовки даного видання. Н.І. Тарасова закінчила філологічний факультет Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького і трудову діяльність розпочала редактором-бібліографом у відділі бібліографії бібліотеки КДПІ імені О.М. Горького, де працювали творчі фахівці – Е.В. Татарчук і С.В. Комендант. «Бібліографічне хрещення» Наталія Іванівна пройшла при підготовці випуску «Друкованих праць співробітників КДПІ імені О.М. Горького». З 1975 року Наталія Іванівна – завідувач відділу, є автором та співавтором понад ста науково-допоміжних, рекомендаційних та біобібліографічних покажчиків, методичних рекомендацій, інформаційних статей, біобібліографічних покажчиків серії «Вчені НПУ імені М.П. Драгоманова». За керівництва Н.І. Тарасової постійне видається щорічник «Українська педагогічна

бібліографія», започаткований у 1990-му році. Разом із колегами Наталія Іванівна вивчає раритетні видання фундаментального фонду наукової бібліотеки, проводить бібліографічні розвідки педагогічних праць М.П. Драгоманова. У навчальному курсі «Вступ до спеціальності» та «Основи наукової діяльності» проводить бесіди і практичні заняття в студентських групах першокурсників з основ бібліографії та бібліографічної культури. Тому й нагород Наталія Іванівна Тарасова удостоєно чимало, серед яких: грамоти університету та Міністерства освіти і науки України, знак «Відмінник освіти України», медалі – «В пам'ять 1500-леття Києва» і «М.П. Драгоманов», нагрудний знак «Софія Русова».

На фото: Е.В. Татарчук
(в центрі) з Н.І. Тарасовою
(праворуч) і Г.І. Шаленко (ліворуч)

Учні Ельги Володимирівни – бібліографи – Галина Іванівна Шаленко ще й багаторічний профспілковий лідер колективу, Ірина Вікторівна Позднякова й Ірина Борисівна Трикозенко організують бібліографічну роботу гуманітарного корпусу – натхненно працюють у бібліографічній професії все трудове життя, тому що знайшли в ній сенс, красу, логіку, що створює культурний феномен у сфері інформаційної комунікації.

...У 1973 році університет розпочав будівництво навчального корпусу для гуманітарних факультетів на вулиці Тургенєвській, 8/14, вже через три роки «гуманітарії» перебралися в нові апартаменти, а бібліотека отримала

можливість створити у звільнених приміщеннях мережу факультетських відділів обслуговування: на третьому і четвертому поверхах відчинили двері читальні зали психолого-педагогічної, філологічної та історичної літератури; значно поліпшилася матеріально-технічна база. У перевезенні фондів, розстановці нових стелажів брали участь не лише

Е.В. Татарчук з колективом бібліотеки. 2006 рік

співробітники бібліотеки, а й студенти інституту.

1977 року Е.В. Татарчук очолила бібліотеку. Серйозну увагу стала приділяти комплектуванню фондів, тому що однією з проблем стала проблема дублювання книжкового фонду на всі приміщення і читальні зали Наукової бібліотеки – факультети інституту отримали окремі приміщення в різних кінцях міста.

Професійним досягненням директора стало і формування стабільного колективу, здатного виконувати роботу в умовах високого напруження і некомпактного розташування приміщень. Завдячуючи Ельзі Володимирівні, значна

частина молодих працівників колективу здобула вищу освіту, навчилася якісно працювати. Творча аура колективу сприяла тому, що багато співробітників присвятили своє життя служінню бібліотечній справі. Як керівникові і організаторові Ельзі Володимирівні притаманні щирість, готовність вислухати і допомогти, вираженість і стриманість, внутрішня культура, відповідальність, професійна інтуїція, закоханість в бібліотечну справу. Вона – людина твердих переконань, інтелектуал, шанувальниця друкованого слова, книги. Правило всього життя: обов'язковий щоденний перегляд усіх надходжень, що отримує бібліотека – книг, журналів, газет.

У 80-тих роках активізувалася діяльність бібліотеки як науково-методичного Центру бібліотек вищих і середніх педагогічних навчальних закладів України. Цікаві і змістовні професійні конференції, наради, семінари, консультації, організовані з ініціативи Ельги Володимирівни, сприяли координації і впровадженню в практику найбільш ефективних методів науково-бібліографічної і педагогічної роботи. У її науково-бібліографічному доробку – бібліографічні посібники, інформаційні покажчики на допомогу навчальному і виховному процесам вузу, методичні матеріали, історичні на-

Ельга Володимирівна з онукою — Наталією Олександріною Стефановою, доцентом кафедри англійської філології університету

риси і буклети до ювілеїв університету, статті в профільних і періодичних виданнях. Декілька років тому вийшла книга «Історія та сьогодення наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова» (авт.-укладачі: Л. Савенкова, Н. Тарасова, Е. Татарчук), одним із ініціаторів якої була Е.В. Татарчук.

Десятки років Ельга Володимирівна працювала членом Бібліотечної комісії Міністерства освіти і науки України, в Українській бібліотечній асоціації, у 1977–2007 роках – член Вченої Ради НПУ імені М.П. Драгоманова.

Відданість бібліографічній справі, досконале знання теорії і практики бібліотечної справи дозволили Ельзі Володимирівні виховати чимало фахівців-бібліографів, бібліотекарів, які впродовж багатьох років і нині забезпечують інформаційні запити студентів, аспірантів, викладачів університету.

...Добра, усміхнена і мудра Ельга Володимирівна Татарчук – такою знають її в університеті, й ті, що спілкуються із цією на рідкість світлою людиною. Вона вміє любити і прощати, вислухати і порадити, а часом і наполегливо навчати там, де бачить, що не було кому вчити і виховувати; вона зуміла виховати не одне покоління талановитих фахівців. Для неї Наукова бібліотека стала частиною педагогічного осередку великого університетського колективу, *Alma mater*, якій Ельга Володимирівна присвятила шістьдесят років кращого життя і творчості.

Педагог,
який
знайшов
красу
в
математиці

*Ніякої достовірності нема в науках там,
де не можна застосувати ні однієї з мате-
матичних наук, і в тому, що не має зв'язку з
математикою.*

Леонардо да Вінчі

*У математичних питаннях не можна нех-
тувати й найменшими похибками.*

Ісаак Ньютон

*Не розум від книг, а книги від розуму створи-
лись.*

Григорій Сковорода

ШВЕЦЬ

Василь Олександрович

(14 січня 1948 року, село Рогізна Сквирського р-ну Київської обл.) — математик-педагог, учитель-методист (1974); кандидат пед. наук (1989), доцент (1990), професор (2004). Відмінник народної освіти УРСР (1982); депутат Немішайвської селищної ради Бородянського району Київщини (з 2010). Освіта: восьмирічка (1963), середня — у Великоерчиківській школі Сквирського р-ну (1966); Чернігівський державний педагогічний інститут імені

Т.Г. Шевченка (1970). Автор 280 наукових праць: підручники та посібники для шкіл, коледжів і технікумів, вишів. Вчений секретар Спеціалізованої вченої ради по захисту докторських дисертацій зі спеціальності 13.00.02 (теорія та методика навчання (математика)). З 1973 по 1985 — вчитель математики Немішайвської школи Бородянського р-ну Київської обл. З 1985 — викладач Київського державного педінституту ім. О.М. Горького, з 1992 — завідувач кафедри математики і методики викладання математики, а з 2006 — завідувач кафедри математики і теорії та методики навчання математики фізико-математичного інституту НПУ імені М.П. Драгоманова.

Ймовірно, важко сказати краще про Василя Олександровича, як написав про нього ректор Віктор Андрущенко в статті «Науковець з душею поета»: «Василь Швець — талановитий вчений, який впевнено й мудро очолює кафедру математики і теорії та методики навчання математики фізико-математичного інституту Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова... Серед колег математик з душею поета й сам охоче читає поезію, яка вражає присутніх масштабністю художнього мислення, філософською глибиною і високою культурою поетичної думки. У руслі сучасних інформаційних змін, що ставлять вимоги до виховання всебічно розвиненої особистості на засадах високоморальної духовної культури, вихователем і наставником такої особистості має бути духовно й інтелектуально багатий вчитель — прикладом такого педагога є істинний драгоманівець, вчений і поет».

Село Рогізна, де побачив чарівний світ Василь Швець, лежить на струмку з каскадом ставків під назвою «Квоса». Давня назва слободи — хутір Паволоцький. За часів гетьмана Виговського і важливості полкового міста Паволоч, можливо, поселення було адміністративно підпорядковане саме йому. Деякі джерела на початку ХІХ ст. подають назву як Рогозянка. Лаврентій Похилевич ще 1864 року в книзі «Рогозянка, село при безыменном ручье, впадающем близ села Буков в реку Раставицу. Жителей обоего пола право-564

славных 897, римских католиков 89 и евреев 20. Еще в конце прошлого века это была небольшая деревня, причислявшаяся к селу Чубинцам. В 1814 году Рогозянку с публичных торгов купили братья Петр и Феодор Дунаевские. За сыном первого Бенедиктом ныне состоит в Рогозянке небольшая только часть. Прочие части села в 1824 году в следствии дол-

В.О. Швець з колективом кафедри математики та методики викладання математики. 1992 рік

гов Дунаевских, разделены между его кредиторами... Церковь деревянная, в честь Зачатия святой Анны, построена в 1803 году. До построения ее жители причислялись приходом к Чубинской церкви. Состоит по штату в 5-м классе. К ней причислена деревня Краснянка или Дунайка, в 2-х верстах к северу лежащая при вершинах того ручья, который течет чрез Рогозянку. Жителей обоего пола 226; земли 285 десятин. Принадлежит Кречковским. Деревня лежит на соединении многих дорог от разных мест Васильковского и Сквирского уезда, в ней соединяющихся».

Неподалік села Рогізна збереглися навіть залишки Змієвих валів, які свого часу досліджував колега Василя Олександровича, доцент кафедри елементарної математики та методики математики фізико-математичного факультету Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького Аркадій Сильвестрович Бугай.

У такому мальовничому і овіяному легендами селі провів Василь своє дитинство і ранню юність.

*Професор В.О. Швець серед учасників семінара методистів України.
Донецьк. 1997 рік*

Професор В.О. Швець стояв у витоків упровадження в шкільну практику однієї із сучасних форм контролю — тестування з математики.

Безперечним «плюсом» такого контролю знань є те, що він виключає змогу уникнути негативного явища в освіті — хабарництва як по закінченню навчання в школі, так і при вступі до вишу. З іншого боку, жодне тестування не покаже глибину мислення випускника, його інтелектуальний

рівень та об'єктивну картину знань, тому й потребує удосконалення. Окрім того, випускникам слід враховувати, що результати тестів дійсні впродовж року. І, якщо випускник цього рік не вступив за набраними балами до вузу, наступного року доведеться перескладати тести, на відміну від колишніх випускних іспитів у школі.

Вперше, у 1994 році державна атестація учнів з математики за середню школу проводилася у тестовій формі. Василь Олександрович разом з фахівцями-колегами попервах створили двадцять тестів з математики, розробили технології проведення вступного екзамену з математики за новою формою. Просте підрахування показувало, що для виготовлення двадцяти текстів потрібно сформулювати шістсот завдань. Робота з підготовки тестів була в Україні новою, бракувало методичної літератури, як і консультацій з фахівцями. Довелося ознайомлюватися зі змістом тестів з математики в навчальних закладах США, Туреччини, Угорщини.

— Зізнаюся як на духу, — Василь Олександрович уже жартома споминає ті нелегкі часи роботи над тестами для математики, — працював щоденно, багато, аж до «ненависті» до письмового столу. Щоб вибрати вдалих і потрібних 600 завдань, прийшлося «перебрати» кілька тисяч задач і вправ, передивитися десятки підручників і збірників не тільки українських, а й зарубіжних, яких у моїй власній бібліотеці вистачало.

Ускладнювалася робота над тестами ще й обставиною, що, як дамоклів меч, висіла над професором В.О. Швецем: по-перше, не можна в тест включати завдання, яке б виконали всі абітурієнти, бо тоді важко виявити слабшого, і, по-друге, включати завдання, яке б не виконав найсильніший учень, бо тоді таке завдання не є вимірником.

Зазвичай, спочатку розробники тестів проводять так званий «пілотний експеримент» — і тоді вилучають ті задачі, які ніхто не розв'язав, і ті — на які знайдено відповіді всіма школярами. У Василя Олександровича такої змоги не було — як мовиться, без попередньої апробації завдань, зі столу він мав рушити із своїми варіантами тестів на математичне випробування. І, як результат, Всеукраїнське визнання: Верховна Рада України дала зелене світло новій формі проведення вступу до вищих навчальних закладів.

Щороку тексти удосконалюються, але їх «матриця» закладена педагогом-математиком нашого університету! Разом із тим, визнаючи переваги тестування, Василь Олександрович застерігає від невиправданого захоплення тестами, віддає перевагу аналізу та оцінюванню процесу розв'язання математичних задач, а не тільки кінцевого результату. На запитання: «Чи зовнішнє незалежне оцінювання, тестування допоможе освіті вийти на новий рівень?», професор Швець відповідає стримано: «На жаль, ні. Вважаю, систему тестової оцінки незавершеною. У того, хто багато знає, менше шансів здати тести, ніж у того, хто лише прочитав підручник. Бо така людина знає кілька варіантів відповідей. Наприклад, щоб вступити до Оксфорда слід мати певний бал із зовнішнього тестування. Це лише допуск до співбесіди, на основі якої студента зараховують. Причому, ця процедура дуже жорстко унормована. І не дай Бог дізнаються, що ви ставили оцінку друзям ваших друзів. Навіть спадкоємці англійського престолу не могли вступити до Оксфорда, бо їхній батько — друг ректора. У наших умовах співбесіда породить корупцію. Завдяки зовнішньому незалежному оцінюванню ми зможемо зберігати нинішній рівень. Але вийти на новий — відразу не вдасться».

Знання, набуті під час підготовки тестів, опрацювання вітчизняної та зарубіжної літератури й лягли в основу при написанні В.О. Швецем і колегами посібника у двох частинах: «Педагогіка та психологія: завдання та тести: посібник-довідник для вступників до вищих навчальних закладів» (у співавторстві).

Професор В.О. Швець виступає на Міжнародній науково-практичній конференції. Пленарне засідання. Черкаси. 2004 рік

Запитую Василя Олександровича: «Чи є в світі ідеальна система освіти?», відповідь не здивувала: «Немає і не повинно бути. Це українське уявлення, що є якісь європейські стандарти, які треба слідувати. В Європі дуже багато моделей освіти. За останні три століття змінилося кілька освітніх парадигм. За середньовіччя переважала «освітня мандрівка» – студент їздив різними країнами і шукав учителів. Потім сформувалися наукові університети, що були розраховані на побудову національних держав. У середині минулого століття з'явилася ідея «освітнього супермарке-

ту», коли кожен купує певні компетенції як у магазині, будуючи власну індивідуальну траєкторію освіти. Підготовка фахівців різниться. Наприклад, фундаментальна професійна підготовка – це конвеєр, по якому їде студент, а на голову йому надягають, умовно кажучи, «кошики» з хімічними, фізичними уявленнями. В результаті випускник бачить світ через цей набір знань. Але, безперечно, стандарти освіти мають бути і я свого часу долучався до їх підготовки».

*Авторські курси професора В.О. Швеця
для вчителів Чернівецької області. 2004 рік*

У середині 90-х рр. минулого століття Академія педагогічних наук України разом із вітчизняним Міністерством освіти і науки серйозно поставили питання про розробку стандарту середньої освіти. В університеті було створено творчу групу із семи провідних фахівців-математиків на чолі з академіком АПН України, ректором М.І. Шкілем, яка й мала завдання створити проект стандарту «Освітня галузь. Математика». За два роки проект було підготовлено, а основні на-

працювання лягли в основу посібника «Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні. Освітня галузь «Математика» (1997), співавтором якого є професор В.О. Швець.

Творчий колектив провідних математиків НПУ імені М.П. Драгоманова працював і над підготовкою сучасних програм навчальних дисциплін для фізико-математичних факультетів та інститутів України, і згодом розробив нову концепцію та її зміст спеціальної підготовки вчителів математики, запропонував галузеві стандарти вищої освіти для підготовки вчителів математики. Членом цього колективу був також професор В.О. Швець.

Уже тривалий час Василь Олександрович приділяє значну увагу популяризації математики серед школярів міста та області, роботі з обдарованою молоддю: кілька років викладав математику у Фастівському ліцеї-інтернаті, є членом журі математичних олімпіад для школярів та студентів різних рівнів, бере участь у роботі журі конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук, виступає арбітром на турнірі юних математиків.

Така безпосередня співпраця з школами надихнула вченого свого часу до ініціативи – професор В.О. Швець запропонував чиновникам спростити математичні завдання шкільного випускного екзамену. Раніше, Міністерство освіти та науки України щороку, до закінчення навчання, видавало збірник орієнтовних екзаменаційних завдань, які, по-перше, несвоєчасно надходили до навчальних закладів, а, по друге, не презентували всі розділи шкільної математики. Також давалася ознака обмеженість в часі на розв'язання таких завдань при самостійній підготовці до екзамену. Щоб усунути такі складнощі, Василь Олександрович у співавторстві з Г.М. Литвиненком і Л.Я. Федченко підготував два універсальні збірники – «Збірник завдань

для екзамену з математики на атестат про середню освіту. Частина 1. Алгебра і початки аналізу. 10–11» та «Збірник завдань для екзамену з математики на атестат про середню освіту. Частина 2. Геометрія. 10–11», які містили завдання трьох рівні складності: обов'язковий, підвищений та поглиблений. Така ідея упорядкування завдання дала можливість здійснити диференційований підхід у навчанні математики та проведення контролю навчальних досягнень учнів. Кожен збірник містить понад п'ять тисяч продуманих задач і вправ, тому, виправданими є схвальні відгуки вчителів про добірку завдань, які використовуються ними й нині.

Разом з іншими однодумцями-математиками Василем Олександровичем було підготовлено і запропоновано вчителям України ряд збірників та посібників з математики: «Дидактичні матеріали з математики: 8 кл.: посібник для вчителя», «Дидактичні матеріали з математики: 9 кл.: посібник для вчителя», «Дидактичні матеріали з математики: 10 кл.: посібник для вчителя», «Дидактичні матеріали з математики: 11 кл.: посібник для вчителя», та ін.

Тішимо себе думкою, що одним із джерел натхнення В.О. Швеця-математика було практичне спілкування з учнями, особливо – з обдарованою та здібною до математики молоддю. Тому й не дивно, що під керівництвом професора Швеця значна кількість таких учнів були переможцями районних, обласних, республіканських і всеукраїнських олімпіад. Свого часу десятки випускників середньої школи, яких навчав В.О. Швець, стали студентами вишів та успішно їх закінчили. Більше десятка і тих, хто поповнив наукову школу Швеця – захистив під його керівництвом кандидатські дисертації. Серед них назвемо, наприклад: В.М. Козиру з його науковою роботою «Система навчання алгебри в школах, ліцеях і гімназіях фізико-математичного профілю при педагогічних ву-

зах», П.І. Самовола «Методична система роботи із здібними та обдарованими з математики учнями в середній школі», О.Є. Первун «Поисково-исследовательские задачи как средство развития математических способностей учащихся классов с углубленным изучением математики», О.В. Тимошенко «Формування дослідницьких умінь у процесі навчання вищої математики студентів біологічних спеціальностей» та ін.

*Професор В. О. Швець проводить заняття
зі студентами університету. 2012 рік*

Зазначеного цілком вистачило б, щоб ім'я професора В. О. Швеця було вписане в історію нашого університету. До речі, нині Василь Олександрович працює над створенням сучасних підручників з геометрії і алгебри та початків аналізу для учнів 10–11-х класів, окремі з яких уже пройшли апробацію і рекомендовані Міністерством освіти й науки України. Також професор Швець працює над створенням дидактичного і методичного забезпечення та впровадження використання новітніх технологій під час навчання математики.

Професор В.О. Швець захоплюється не лише проблемами навчання математики, а ще й пише вірші, частина яких покладена на музику і стала відома широкому загалу пошановувачів народної пісні. Керівник народного чоловічого гурту «Чорнобривці» та народного хору «Калинові дзвони» (Немішаївський будинок культури), учасником яких є Василь Олександрович, композитор Микола Куценко поклав частину з них на музику. Так народилися улюблені для багатьох пісні: «Вийдіть, моя мамо, зустрічати сина»; «Пісня про рідне село»; «Пісня старого лелеки»; «Краю мій»; «Поліська земле»; «Залишаємось ми молоді, молоді»; «У вальсі»; «Осінній дощ»; «Та стелить віхола роки»; «Уже весняний цвіт опав»; «Вечірня пісня»; «Чорнобривці»; «Шинкарочка», «Кума»; «Рідна криниця» та інші.

Що ж, я теж вірю в добро та красу Божого творіння, схиляюся перед його гармонією, якими щедро наділена така особистість як Василь Олександрович Швець, який не розгубив його в життєвій суєті та досяг гідних подиву математичних і поетичних висот. Суть яких, на моє переконання, забрані в його поетичних рядках:

*«Цінууй життя
І бійся небуття.
Твори добро -
Для себе й біля себе.
І хтось не раз
Змахне гірку сльозу,
Згадавши тепло
Подумки про тебе».*

*Ректор
флагманського
вузу і метр
матема-
тичного
аналізу*

Щоб зігріти других, свічка повинна згоріти.

Майкл Фарадей

*Математику вже навіть задля того треба
вивчати, що вона розум до ладу приводить.*

Михайло Ломоносов

*Математика — дивовижна вчителька для
виховання майбутніх освітян.*

Микола Шкіль

ШКІЛЬ

Микола Іванович

(13 грудня 1932, с. Бурбене Семенівського р-ну Полтавської обл.) – вчений-педагог, доктор фізико-математичних наук (1968), професор (1970), дійсний член АПН СРСР (1990), дійсний член НАПН України (1992), академік АН ВШ (1997); Заслужений діяч науки і техніки України (1992); лауреат – премії НАН України ім. академіка М.Крилова (1990) та Державної премії України в галузі науки і техніки (1996); 1951 – закінчив Худоліївську школу; 1951–

1955 – студент Київського пединституту ім. О.М. Горького. 1955 – учитель математики Розкішанської школи; 1955–1958 – аспірант кафедри математичного аналізу КДПІ ім. О.М. Горького; 1964 – декан загальнонаукового ф-ту; 1971 – проректор з наукової роботи; 1977–1980 – завідувач кафедри вищої математики; 1985–1989 – зав.кафедри основ інформатики та обчислювальної техніки; 1989 – зав.кафедри математичного аналізу. У 1973–2003 ректор Київського державного пединституту ім. О. М. Горького – НПУ імені М.П. Драгоманова; з 2003 – радник ректора Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

З Миколою Івановичем я не знайомий близько — бачив лише на урочистостях, зустрічався в коридорі університету, вітався. Зовні Шкіль мовби задивлений у себе, мовчазний і неквапливий. Та й у світ, здається, задивлений, не байдужий. Як мені видається, вважає — у всьому має бути порядок і внутрішня закономірність. Одне слово — справедливий, бо — математик.

Свого часу Микола Іванович читав лекційні курси «Математичний аналіз» та «Диференціальні рівняння» для студентів фізико-математичного факультету, керував написанням курсових, магістерських, кваліфікаційних робіт, науковими дослідженнями аспірантів, докторантів, був членом державної екзаменаційної комісії. Розповідають, його лекції студенти не пропускали без поважних причин — було цікаво слухати професіонала-математика, почути нову інформацію, взяти участь у дискусії. Його наукові дослідження присвячені розробці асимптотичних методів інтегрування диференціальних рівнянь та їх систем. Шкіль уперше всебічно довів досить складні випадки внутрішніх і зовнішніх резонансів, які мають важливе теоретичне і прикладне значення.

А новаторство сорокарічного ректора Миколи Івановича Шкіля було спрямоване за духом і настроєм, напрямком думання і діяння в інтересах інтелектуального зростання та формування особистості. Ця повсякденна робота плід-

но виявилось у зорієнтуванні роботи його вузу на подолання авторитарної педагогіки з її регламентованістю, всілякими заборонами і обмеженнями. Одним із конкретних практичних кроків ректора Шкіля у цьому напрямку стало навчання з практичним використанням інформативно-комп'ютерної техніки, впровадження у вузі сучасних технологій навчання з широким використанням інформаційно-комп'ютерної техніки. Цей свій неординарний на ті часи проект він починав реалізовувати у тісній співтворчості з видатним кібернетиком академіком В. Глушковим.

*Перша з нарад ректора педагогічного інституту М.І. Шкіля.
1974 рік*

А тепер дещо конкретно про наукові відкриття Миколи Івановича Шкіля. Не будемо заглиблюватися в математичні хащі — то справа математиків-науковців, але суть наукових досягнень коротко охарактеризуємо. Як відомо, різноманітні фізичні процеси можна описати за допомо-

гою диференціальних рівнянь, що містять малий параметр. Одними з найбільш ефективних методів наближеного інтегрування таких рівнянь є асимптотичні методи, які ґрунтуються на ідеї розкладу шуканого розв'язку в ряд за степенями малого параметра. Хоча такі степеневі ряди, як правило, розбігаються, наближений розв'язок, отриманий шляхом обривання формального ряду на m -ому члені, дає

*Вручення професору М.І. Шкілю диплома
«Заслужений професор Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова». 2007 рік*

досить точну апроксимацію шуканого розв'язку. Побудовані таким чином наближені розв'язки мають асимптотичний характер в тому розумінні, що прямують до відповідних точних розв'язків не із збільшенням числа m , а при прямуванні до нуля малого параметра і фіксованому m .

Чисельні методи наближеного інтегрування диференціальних рівнянь, що інтенсивно розвиваються останнім

часом, ніяким чином не применшують значення асимптотичних методів. Ці принципово різні методи не виключають, а взаємно доповнюють один одного. Асимптотичні ж методи відрізняються від чисельних тим, що дозволяють отримувати наближений аналітичний вираз для шуканого розв'язку. Це дає змогу досліджувати якісну картину поведінки розв'язку. Крім того, в процесі чисельного інтегрування даного рівняння за нульове наближення зручно вибирати наближені розв'язки, які знаходяться за допомогою асимптотичних методів.

Зазначимо, що асимптотичні методи викликають зацікавленість математиків ще й тому, що є потужним інструментом при проведенні різноманітних фундаментальних досліджень. Яскравим представником напрямку асимптотичного інтегрування сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь і є академік М.І. Шкіль, який всебічно довів випадок кратних коренів характеристичного рівняння. Ще в 60-ті роки ХХ століття Микола Іванович, завдяки особистих досліджень отримав принципово нові математичні результати про асимптотичне зображення розв'язків систем диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами. В його докторській дисертації «О некоторых асимптотических методах в теории линейных дифференциальных уравнений с медленно меняющимися коэффициентами» були знайдені та науково обгрунтовані необхідні і достатні умови існування асимптотичних розвинень для точних розв'язків систем диференціальних рівнянь, причому метод доведення достатніх умов дає алгоритм побудови асимптотичних розвинень.

Як описав у своєму нарисі письменник Григорій Булах, на початку 50-х років ХХ століття професор І.М. Рапопорт отримав досить загальні результати про асимптотичну по-

ведінку на нескінченності розв'язків - діагональних систем, а Микола Іванович Шкіль доопрацював цю математичну задачу: елементи матриці — це сумовні функції на проміжку, а елементи діагональної матриці — функції, інтегровні на відрізку, причому жодна з різниць, (елементи матриці) не змінює знак для досить великих. І.М. Рапопорт, використовуючи асимптотичні методи, пропонував метод «побудови підстановок», які зводять деякі класи диференціальних рівнянь до систем вигляду. При цьому розглядався випадок, коли корені характеристичного рівняння прості для досить великих значень. Випадок кратних коренів, яким відповідають кратні елементарні дільники, був всебічно досліджений М.І. Шкілем та його колегою з Ніжинського університету імені Гоголя Іваном Івановичем Старуном. Вони також навели лінійні підстановки, за допомогою яких вихідну систему диференціальних рівнянь можна звести до узагальненого-діагонального вигляду.

В останні роки досить інтенсивно розвиваються асимптотичні методи інтегрування систем диференціальних рівнянь вигляду. Виявилось, що асимптотичні формули для розв'язків системи можна побудувати, використовуючи відповідні алгоритми розроблені М.І. Шкілем для систем. При цьому, в разі регулярності граничної в'язки матриць асимптотичні розв'язки системи поділяються на дві групи: розв'язки, що відповідають скінченим елементарним дільникам цієї матричної в'язки та розв'язки, які відповідають нескінченним елементарним дільникам останньої. У випадку, коли матриця неособлива для досить малих, кількість цих розв'язків дорівнює і вони утворюють загальний розв'язок системи.

Результати, одержані для систем, були узагальнені для систем диференціальних рівнянь другого порядку. М.І. Шкіль із своїми учнями О.М. Вороним та В.М. Лейфурою дослід-

жував асимптотичні властивості розв'язків інтегро-диференціальних рівнянь з повільно змінними коефіцієнтами, «де» – малий параметр, «і» – мають розвинення – шукана функція. Якщо функції на відрізку нескінченно диференційовні функції для всіх i мають неперервні частинні похідні довільного порядку за змінною «і», то інтегро-диференціальне рівняння має формальний розв'язок вигляду, де «і» – формальні ряди вигляду.

Мантию «Почесного ректора університету» М. І. Шкілю одягають академіки В.Г. Кремень і В.П. Андрущенко

Наведені результати узагальнені послідовниками – С.Ф. Фещенком, Ю.П. Підченком та М.А. Сотніченком для систем лінійних диференціальних рівнянь нейтрального типу із сталим та змінним відхиленням аргументу. При цьому окремо розглянуті випадки простих «і» кратних коренів характеристичного рівняння, а також наявності або відсутності «резонансу». Досліджені асимптотичні властивості

побудованих розв'язків. Окрім того, названими авторами асимптотично проінтегрована система лінійних диференціальних рівнянь з частинними похідними із запізненням по часу. А саме, розглянута така мішана задача для систем гіперболічного типу, яка дозволяє звести поставлену задачу до задачі Коші для зчисленної системи звичайних диференціальних рівнянь з відхиленням аргументу (задача Коші – одна з основних задач теорії диференціальних рівнянь і полягає в пошуку розв'язку (інтеграла) диференціального рівняння, що задовольняє початковим умовам (початковим даним). Важливі математичні результати отримав М.І. Шкіль та його учні В.О. Божко, С.П. Радченко, В.А. Кушнір і при дослідженні систем диференціальних рівнянь з малим параметром при похідних і періодичними коефіцієнтами.

Останнім часом все більше математиків займаються дослідженням збурених систем диференціальних рівнянь як лінійних так і нелінійних, у яких матриця при похідних може бути виродженою. При цьому розглядаються випадки, коли матриця є виродженою на всьому проміжку, на якому досліджується система диференціальних рівнянь. М.І. Шкіль досліджував випадок, коли виродженість в системі настає в одній точці, і отже, вище наведені результати не можуть бути застосовними.

Микола Іванович досліджував також неоднорідні системи диференціальних рівнянь. При цьому він розглянув як резонансний випадок, коли функція збігається з одним з коренів характеристичного рівняння, так і нерезонансний випадок, коли не дорівнює жодному з коренів характеристичного рівняння, а одержані результати стосуються дійсного параметра. То ж неспроста за високі математичні здобутки, комплект підручників «Вища математика» (у трьох книгах), «Математичний аналіз» (у

двох частинах) Миколі Івановичу Шкілю Указом Президента України 1996 року присуджено Державну премію в галузі науки і техніки. Премію АПН України отримав і його підручник «Алгебра і початки аналізу» для 10 класу шкіл і класів з поглибленим вивченням математики. Микола Іванович нагороджений: «Почесною відзнакою Президента України» за вагомий особистий внесок у розвиток національної освіти, плідну наукову педагогічну діяльність, Почесною Грамотою Кабінету Міністрів України, Дипломом кращого освітянина; він – кавалер орденів «За заслуги» I, II, III ступенів...

Знаю: за суттю та відданістю дорученій справі Микола Іванович Шкіль оптиміст. Хоча й тепер інколи гірко згадає своє раннє сирітство, голод і холод, без пори померлу тиху полтавську матір і глухонімого брата Василя, про якого так тепло розповідає все своє життя: зразків такої любові і такої пам'яті у світі я зустрічав мало. Але найбільше колег, усіх, хто трудиться з Миколою Івановичем вражає його неспокійна душа та добре серце невтомного педагога та керівника освітянського вузу. Я б ніколи не повірив, що у вченого-математика (як і у фізика) доля може бути не тільки сірою, а й співучою – до вивчення біографії професора М.І. Шкіля був переконаний, що така ж пісна і аскетична, як і математичні формули. А виявилася – його талан бентежний та рухливий, сповнений високості й молодечого подиву.

А ще у Миколи Івановича непоборна любов до мистецтва і митців. Українська духовність, національна культура посідають у його серці особливе місце. Це він, ректор понад 20 років тому запросив поета-пісняра Андрія Демиденка читати лекції у стінах Драгоманівського університету – в лоні Шкілевої альма-матері. Як перед цим Микола

Іванович запросив до студентства читати лекції та ділитися митецьким досвідом Анатолія Авдієвського і Анатолія Паламаренка. Відкрию ще й таємницю – радник ректора університету Микола Іванович Шкіль має чудовий талент співака і широко апробований дар письменника. Він володар красивого й рідкісного драматичного тенора, а з якою прихильністю українські читачі, а найбільше – освітяни

*Академіки - однодумці М. І. Шкіль
і В. П. Андрущенко*

держави зустріли появу його зворушливої автобіографічної повісті «Недовезені соняшники». Та особливого резонансу твір зазнав, коли відомі актори здійснили її радіопостановку на Українському радіо.

...М.І. Шкіль – один з найбільших авторитетів у корпусі ректорів флагманських вишів і математиків України. Майже третину століття під орудою цього поважного вченого, академіка успішно зростав і утверджувався славний Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Важко нині знайти в Україні школу чи вуз, де б не працювали вдячні вихованці М.І. Шкіля. З-під його руки вийшли цілі педагогічні покоління, династії. Цього вже достатньо, щоб почуватися у цьому житті вартісним і щасливим.

*Пішла
у педагогіку
за
Сковородою...*

*Хто думає про науку, той любить її, а хто
її любить, той ніколи не перестає вчитися,
хоча б зовні він і здавався бездіяльним.*

Григорій Сковорода

*Треба шукати всесвітньої правди, котра б
була спільною всім національностям.*

Михайло Драгоманов

*Скільки років землі — і мільярд, і мільйон, а
яка вона й досі ще гарна!*

Ліна Костенко

ЯРОШЕНКО

Ольга Григорівна

(22 вересня 1950, с. Харсіки Чорнухинського р-ну Полтавської обл.) – вчений-хімік, доктор педагогічних наук (1998), професор (1999), член-кореспондент НАПН України (2006), Відмінник народної освіти УРСР (1990), Заслужений працівник освіти України (2003), нагороджена Почесними грамотами ун-ту, Академії ПН України, МОН України. Освіта: закінчила Харсіцьку восьмирічну та Чорнухинську школу ім. Г. Сковороди і природничий ф-т Полтавського державного педагогічного ін-ту імені В.Г. Короленка (1967–1972). Робота: працювала у Київській середній школі № 175 на посадах вчителя біології, вчителя хімії, заступника директора школи з навчально-виховної роботи (1972–1983), ст. науковий та провідний співробітник Науково-дослідного ін-ту педагогіки УРСР (1988–1989), ст. викладач Ін-ту природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного ун-ту імені М.П. Драгоманова (1990–1991), відповідальний секретар фахової ради з ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів (1999–2003), вчений секретар спеціалізованої вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова (2004–2014).

Ольга Григорівна Ярошенко (а в дівочтві — Давиденко) понад усе любить рідне полтавське село Харсіки, та головне, що й покликало дівчину до високих знань — це край, де народився великий Педагог Григорій Сковорода. Багато дослідників сходяться до думки, що місце народження видатного українця — присілок Харсіки містечка Чорнухи, за адміністративним поділом яке нині й належить до села Харсіки. Якраз так вважає й кандидат філософських наук І. Іваньо в книзі «Філософія Григорія Сковороди»: «Григорій Савич народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухах Лубенського полку на Полтавщині (тепер села Харсіки Чорнухинського району Полтавської області) в сім'ї незможного козака». Дослідник-сковородознавець Ю. Барабаш у статті про великого філософа Сковороду пише: «Великий український мислитель, філософ, письменник, педагог народився 3 грудня 1722 року в містечку Чорнухи, на хуторі Харсіки, Лубенського полку (Полтавська область)». А лауреат Шевченківської премії М. Шудря так зазначає місце народження Г. С. Сковороди: «Сковорода Г.С. народився 03.12.1722, село Харсіки під Чорнухами, на Полтавщині».

Автор цих рядків кілька років тому побував на тому дворіщі, де за старих часів був край Чорнух. Нині тут хата Іова Михайловича Минченка. Він теж більше схильний до думки, що хата Сковороди стояла якраз на цьому місці. Іов Михайлович доводить, що цим дворіщем у давнину володіла

якась Диментиха, що належала до роду Сквородів, а згодом дід Минченків придбав його у власність. Як каже Ларивон Скворода, може, й так, може, саме тут і було дворище, бо звідси найближче до Харсік, а з Харсіками очевидний зв'язок. Ім'я Скворід найчастіше в цій місцині зустрічається, а в Харсіській церкві, кажуть, значиться підпис самого Григорія Савича при її закладанні, яку вже знесли за ветхістю. А проте, хто його знає, одні припущення. Мабуть, вони виникають тому, що в рік народження хлопчика Григорія Харсіки не були окремим поселенням, а належали до Чорнух, себто значились «присілкою», або по-російськи «подварком». У каталозі «Адміністративно-територіальний устрій Лівобережної України 50-х років XVIII століття» Чорнухи названі містом, а Ковалі, Козлівка, Харсіки – як підварки. До слова, й дотепер у Харсіках куток значиться Підварками, якраз він належить до тієї частини села, де, за переказами, стояла хата козака Сави Сквороди. На користь харсіцького присілка Чорнух засвідчують і «сповідальні 1776–1777 років книги подварка Харсік церкви Преображення Господнього». А в метричних книгах Преображенської церкви села Харсік записані всі з роду Сквородів, і це стверджує головний археограф Державного архіву Полтавської області В. Коротенко: «В жодній зі сповідних відомостей трьох церков містечка Чорнухи родина козака Сквороди не значиться. Всі Сквороди записані в харсіцькій церкві. У клірових книгах Полтавської єпархії за 1902 та 1912 роки є відомості, що «Преображенська церква с. Харсіки була збудована 1755 року, про її існування раніше нічого не значиться. Згідно з документами Пирятинського духовного правління, найдавніша згадка про неї датується 1768 роком». Метричні книги Преображенської церкви, в яких священнослужителі вели за-

писи про народження, вінчання, смерть жителів у повній послідовності, не збереглися, тому віднайти родинну гілку великого філософа від покоління до покоління задача з багатьма невідомими. Одним словом, Оля Давиденко пішла у педагогіку вслід за Сковородою...

...Вчителем Ольга Григорівна мріяла стати за покликанням, бо взірцем були перші педагоги – Любов Василівна Самойлік і «хімічка» Марія Марківна Ущапівська. Прагнути бути схожою на них, дівчина ніколи не зупинялася на досягнутому хоч би тому, що її Чорнухинщина – батьківщина видатного філософа Григорія Сковороди. Це згодом, коли стане професором, вченим свого фаху, О. Г. Ярошенко переконається, що вчитель покликаний суспільством бути провідником демократичних ідей та високої моралі.

Тож уже після школи торувала педагогічну стежину: блискуче витримала освітянські випробування у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка, склавши на відмінно екзамен з хімії, й стала студенткою природничого факультету та здобула можливість отримати вищу освіту в інституті, де свого часу навчалися геніальні педагоги Антон Макаренко та Василь Сухомлинський. Їх приклад самовідданого служіння справі навчання і виховання молодих громадян держави зародив у душі студентки прагнення досконало оволодіти обраною професією. Навчалася виключно на «відмінно», була кращою студенткою, самовіддано готувалася до роботи сільською вчителькою, але за розподілом їй дісталось призначення на роботу до Київської середньої школи № 175.

Набуті в інституті знання допомогли швидко адаптуватись до педагогічної діяльності, сприяли фаховому зростанню і вже через три роки її призначено заступником директора школи з навчально-виховної роботи.

Вболівання за доручену справу, бажання навчити учня, постійний інтерес до досягнень науки та передового педагогічного досвіду допомогли молодій вчительці ставати досвідченою та професійною.

З 11-річним стажем роботи у школі прийшла Ольга Григорівна до аспірантури. Як показало навчання, роки роботи в школі були «її університетами», дякуючи яким шкільна вчителька змогла успішно стати науковцем й продовжити працювати на освітянській ниві, але вже як розробник актуальних питань методики навчання хімії та дидактики.

Тому-то, відразу після закінчення аспірантури знову повернулася в школу – почала працювати за сумісництвом учителем хімії, а з 2005 р. учителем природознавства. На сьогодні її учительський стаж становить 25 років. Це один з небагатьох докторів педагогічних наук, чиї наукові ідеї народжувались не в тиші кабінетів, а безпосередньо у шкільній практиці. І в цьому головна запорука її успіхів як ученого, котрий добре відомий широкому педагогічному загалу своїми передовими ідеями, концепцією групової навчальної діяльності школярів і монографіями з цього питання, методичними посібниками для вчителів, навчальними посібниками для учнів та студентів, програмами і підручниками з природознавства та хімії для 12-річної школи.

Ольга Ярошенко належить до категорії учених, котрі перебувають у постійному пошуку шляхів удосконалення навчально-виховного процесу. Вона є чутливою до передового педагогічного досвіду учителів, а її власний досвід з організації навчальної діяльності учнів у 80-і роки служив прикладом кращої учительської праці. Тому-то Міністерство освіти України у 1990 році узагальнило досвід Ольги Ярошенко й у вигляді методичного листа, який набув по-

ширення в школах України та нагородило значком «Відмінник народної освіти УРСР».

З роками, маючи наукові звання доцента, професора, працюючи викладачем вищого навчального закладу та продовжуючи працювати шкільним учителем, О.Г. Ярошенко піднялася на якісно новий рівень – стала ініціатором та виконавцем важливих державних проєктів і програм, що стосуються сучасного етапу розвитку середньої і вищої освіти в державі. Для професора О.Г. Ярошенко школа є творчою лабораторією, де народжуються та здобувають перевірку її наукові ідеї, що стосуються навчання учнів хімії і природознавства, підготовки у вищих педагогічних навчальних закладах студентів до викладання цих навчальних предметів учням середніх загальноосвітніх навчальних закладів, де майбутні учителі хімії та біології під керівництвом свого наставника та на прикладі її особистого досвіду пізнають закономірності теорії і методики навчання.

Майбутні вчителі хімії та біології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова дають високу оцінку педагогічній діяльності свого наставника – професора Ольги Григорівни Ярошенко, відзначають її здатність на оптимальному рівні організувати навчання учнів та студентів з використанням сучасних педагогічних технологій. І такі високопарні, здавалося б слова, заслужені: Ольга Григорівна всебічно знає школу, її потреби і проблеми, працює над їхнім розв'язанням уже як науковець. Нині учні шкіл України мають змогу вивчати природознавство та хімію за підручниками О.Г. Ярошенко, загальний тираж яких перевищив два мільйони примірників. Аудиторію користувачів своїх навчальних надбань вона щороку збагачує новими виданнями. У 1993 році О.Г. Ярошенко очолювала авторський колектив, який розробляв тести з хімії для пе-

ревірки знань, умінь і навичок випускників загальноосвітніх шкіл, ліцеїв гімназій, що дозволило провести тестування випускників у межах усієї держави, а наступного року вже сама була одноосібним автором тестів такого ж призначення. І, як результат науково-педагогічної діяльності цього року побачив світ посібник «Хімія. Довідник, тестові

Професор Ольга Ярошенко (в центрі) з колегами, авторами підручників і посібників з хімії, професорами – Тетяною Литвиноюю і Лілією Кузнецовою

завдання», створений Ольгою Ярошенко у відповідь на запити сучасної шкільної практики. Її 10 підручників вибороли перші місця у Всеукраїнських конкурсах для вищих навчальних закладів, і 40 – схвалені Міністерством освіти і науки України до використання у навчально-виховному процесі – це тридцятирічна невтомна праця вчителем у школі і понад 20 років – викладачем в університеті.

Робота над підручниками – це осмислення та узагальнення професором набутого теоретичного та практичного

досвіду. За всім цим стоїть знання інтересів і можливості дітей, потреб учителів і безмежна любов до професії. Тому Ольга Григорівна — одна з небагатьох педагогів вищої школи, яка не пориває зв'язку з навчальними закладами. Інакше, переконана, не можна виховати, привити педагогічну прихильність до школяра в майбутнього вчителя, який навчається в педагогічному університеті. То ж, власним прикладом професор Ольга Григорівна Ярошенко вчить майбутніх педагогів насильно не змушувати дітей до навчання, а пробуджувати в підростаючого покоління бажання самим здобувати знання, якомога більше займатися самоосвітою.

Професор О.Г. Ярошенко проводить із земляками екскурсію Сквородинськими місцями містечка Чорнухи для колег університету — ректора В.П. Андрущенка, професорів В.П. Покася та І.Т. Горбачука. 2007 рік

Як високопрофесійний педагог, член-кореспондент Національної Академії педагогічних наук України Ольга Григорівна Ярошенко постійно займається проблемами, важливими для освіти, навчально-виховної діяльності. Наприклад,

1993 року з групою науковців розробляла концепцію безперервної хімічної освіти в Україні, в 2000 – критерії оцінювання навчальних досягнень школярів з хімії за 12-бальною шкалою, а 2002 – Державний стандарт шкільної хімічної освіти. Тривалий час працює в комісії з хімії Науково-методичної ради з питань освіти МОН України. Під керівництвом О. Г. Ярошенко проходили два Всеукраїнські конкурси учителів хімії «Учитель року» (у 1998 році була головою журі конкурсу, у 2002 – заступником). Упродовж 4-х років функціонування фахової ради з ліцензування та акредитації вищих педагогічних навчальних закладів України виконувала обов'язки відповідального секретаря ради.

Симбіоз теорії і практики є надійним підґрунтям для науково-педагогічної діяльності не лише Ольги Григорівни, але й представників її педагогічної школи – 19 викладачів і науковців, які за її керівництва захистили кандидатські дисертації, аспірантів і докторантів, котрі нині здійснюють наукові дослідження актуальних проблем теорії навчання, методики навчання хімії.

Педагогічним внеском професора О. Г. Ярошенко у дидактику та методику навчання хімії є її наукове обґрунтування концепції групової навчальної діяльності, яка стала теоретичною основою широкого використання цього виду діяльності шкільної практики, створення технології навчання учнів та студентів у складі малих груп, розробка дидактичних матеріалів з хімії для групового їх навчання.

Професор О.Г. Ярошенко була вченим секретарем Вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова, вченим секретарем вченої ради Д.26.053.01, голова спеціалізованої вченої ради К.26.053.11; членом експертної ради ДАК України; членом ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України.

На запитання: «Як одна людина встигає стільки виконувати і робити на належному рівні упродовж десятиліть?» Ольга Григорівна відповідає: «Завдяки мудрій сімейній педагогіці бабусі Одарки, яка казала, щоб, як немає чого робить, то хоч пір'ячко дерить, але не гайте час без діла».

*Після успішного захисту дисертації аспірантом О.А. Блоком.
2007 рік*

...«Освіта не просто Божий дар, вона природний стан особистості, – щиро зізнається О. Г. Ярошенко, – а вчитель – стан душі, духовності доріжка». Ось ці слова, спосіб її життя, серце, яке віддає дітям, блаженне відчуття того, що не осоромилася перед пам'яттю великого земляка та Педагога Григорія Саввича Сковороди – і відрізняє професора Ольгу Григорівну Ярошенко.

Список використаної літератури

1. Академік Арнольд Панасович Грищенко: біобібліографія до 70-річчя / авт. вступ. статті та упоряд. М.І. Степаненко ; Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. - Полтава : АСМІ, 2006. - 156 с.
2. Андрущенко В. Не все почалося з КІНО: (інтерв'ю Галини Коваленко) // Соціальне партнерство. - 2005. - № 4, квіт. - С. 22-24.
3. Андрущенко В. Провідний освітянський вуз України (НПУ імені М.П. Драгоманова) / В.П. Андрущенко // Пам'ять століть. - 2005. - № 2. - С. 4-14.
4. Андрущенко В. Педагогічній Альма-матер 175 років : «2009-2010 навчальний рік оголошується роком міжнародного визнання НПУ імені М.П. Драгоманова» / В. Андрущенко, Г. Волинка // Голос України. - 2009. - 4 груд. [№ 230(4730)]. - С. 10.
5. Андрущенко В. 175 років у педагогічному просторі держави: доповідь ректора НПУ імені М.П. Драгоманова на урочистому засіданні колегії з нагоди ювілею університету / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. - 2010. - № 1 (36). - С. 5-10.
6. Андрущенко В. Звернення до витоків як запорака майбутнього. Перспективи університету / В.П. Андрущенко // Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Історія. Сьогодення. Перспективи. 1934-2004 / авт.: В. Андрущенко, Г. Волинка, Н. Мозгова, П. Дмитренко, І. Дробот. - К. : Навч. кн., 2005. - С. 10-11, 239-241.
7. Андрущенко В. Національному педагогічному університету ім. М.П. Драгоманова - 170 років / В. Андрущенко // Історія України. - 2005. - № 18. - С. 1-2 ; Управління освітою. - 2005. - № 10 (106). - С. 3.
8. Бойко Н. М. Максимович: «Не покину, — поки згину, — мою Україну...» : історіограф. нарис життя і творчості М.О. Максимовича / Н. Бойко. — Сміла: Тясмин, 2001. — 174 с.
9. Бондар Л. Михайло Максимович — «український Ломоносов» / Л. Бондар // Педагог. газ. - 2004. - Жовтень.
10. Борисова З. Вища дошкільна освіта — складова освітньої системи суспільства (Історико-педагогічний аспект) / Борисова З. // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Сер. 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. — К.: НПУ, 2007. — Вип. 8. — С. 61. 65. - Бібліограф.: 4 н.

11. Боришевський М. Чамата П. / М. Боришевський // Педагог. слов. / за ред. М. Д. Ярмаченка. - К., 2001. - С. 485.
12. Бурлака Я. З історії вітчизняної педагогіки: завдання, пошуки, проблеми Бурлака Я., Руденко Ю. // Рідна шк. - 1992. - № 1. - С. 7-13.
13. Верховський М. Перший ректор (М.О. Максимович, перший ректор Київського університету) / М. Верховський // Краєзнавство Черкащини. - Черкаси, 1996. - Вип. 5. - С. 55-57.
14. Вихованець І. Вірність рідному слову (До ювілею професора Марії Яківни Плющ) // Українська мова. - 2006. - №1. - С. 99-104.
15. Владимирский-Буданов М.Ф. История Императорского Киевского университета / М.Ф. Владимирский-Буданов. - К., 1884. - Т. 1.
16. Волинка Г. 170-річчя Київського національного — це свято і драгоманівців / Г. Волинка // Директор школи, ліцею, гімназії. - 2005. - № 2. - С. 7-8.
17. Волинка Г. Генетичні корені Національного педагогічного / Г. Волинка // Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття: матеріали міжнар. наук. конф. (19 квітня 2005 р.). - К. : НПУ, 2005. - С. 60-65.
18. Гайсинович А. О. Ковалевський і його роль у виникненні еволюційної ембріології в Росії / А. Гайсинович. - М., 1953. - Т. 36. - С. 252.
19. Дем'яненко Н. До джерел вищої педагогічної освіти в Україні : дати, події, аналіт. коментар (до 175-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова) / Н. Дем'яненко // Рідна шк. - 2009. - № 11. - С. 60-65. - Літ.: 15 н.
20. Дем'яненко Н. Національному педагогічному університету імені М.П. Драгоманова — 175 / Н. М. Дем'яненко // Історико-педагогічні студії: наук. часопис. - 2010. - Вип. 3-4. - С. 44-50.
21. Дічек Н. Підручники О. М. Астряба з математики / Н. Дічек // Початкова шк. - 1984. - № 7. - С. 61-63.
22. Долинська Л. Джерела мудрості вчителя / Л. Долинська // Пам'ять століть. - 2005. - С. 96-100.
23. Драгоманов М.А. Максимович: его литературное и общественное значение : некролог / М. А. Драгоманов // Вестник Европы. - 1874. - Т. 2. - № 3. - С. 442-453.
24. Енциклопедія українознавства / уряд. В. Кубійович. - Львів, 1993. - Т. 1. - С. 75.
25. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. - К., 1995. - 538с.

26. З іменем Святого Володимира : Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: у 2-х кн. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. - К., 1994. - Кн. 1. - 398 с. ; кн. 2. - 456 с.

27. Зіневич Л. «І в щедрій поваді кольорів, фарб...» (кольористика Миколи Зерова) / Л. Зіневич // Сіверянський літопис. - 2001. - № 4. - С. 122-125.

28. І воїни, і педагоги: слово про ветеранів / за ред. В. П. Андрущенко ; Слово про ветеранів, с. 5-6. — Вид. 3-є, доп. і уточ. [про В. П. Андрущенко на стор. 84-86]. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. - 205 с.

29. Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького : істор. нарис / авт. кол.: Г.З. Івашина, А.Г. Конфорович [та ін.]. - К. : Рад. шк., 1981. - 220 с.

30. Київський державний педагогічний інститут імені О.М. Горького: 1920—1990 : істор. нарис / П.П. Хропко, О.Г. Лозовицький. - К. : Рад. шк., 1990. - 170 с.

31. Конфорович А.Г. Громадське покликання учителя математики: формування молодих фахівців на фізико-математичному факультеті КДПІ / А.Г. Конфорович // Комуніст України. - 1981. - № 9. - С. 73-81.

32. Костюк Г. Навчання і психічний розвиток учнів / Г. Костюк // Психологічна наука, вчитель, учень / за ред. В. І. Войтка. - К., 1979. - С. 23.

33. Крячко Т. Просвітницька діяльність Сергія Єфремова (до 125-річчя з дня народження) / Т. Крячко // Наукові праці : наук.-метод. журнал Миколаївської філії НАУКМА. - 2001. - Вип. 1. - С. 34.

34. Лист попечителя Київського учбового округу М.І. Пирогова від 13 жовтня 1859 р. міністру народної освіти про відкриття недільної школи в Києві // ЦДА України. - Ф. 707. - Оп. 25. - Спр. 352. - Арк. 11.

35. Лист Т. Г. Шевченка від 4 січня 1861 р. «До М. К. Чалого», Петербург // Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів. У 6 т. - К., 1964. - Т. 6. - С. 276.

36. Литвинов С. Кафедра педагогіки і вчитель / С. Литвинов // Рад. освіта. - 1963. - 12 січ. - С. 1.

37. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні : структура, функціонування, тенденції розвитку / В. І. Луговий ; МАУП ; за ред. О.Г. Мороза. - К. : МАУП, 1994. - 196 с.

38. Луговий В. Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні (теоретико-методологічні аспекти) : дис. ... докт. пед. наук / В. І. Луговий ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. - К., 1995. - 429 с.

39. Майборода В. Себе освіті присвятив. Василь Захарович Смал (1930–1987) : монографія / В. Майборода, О. Адаменко. - К., 2001. - 182 с.

40. Майборода В. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985). - К., 1992. - 196 с.

41. Максимович М.О. Киев явился градом великим... / М. О. Максимович. - К., 1994.

42. Марченко Л. Професор, вихователь / Л. Марченко, Л. Недбайло // Радянська освіта. - 1972. - № 80.

43. Мечників І. Олександр Онуфрієвіч Ковалевський / І. Мечників // Сторінки спогадів. - М., 1946.

44. Мозгова Н. Професори філософії університету Св. Володимира як фундатори київської педагогічної освіти / Н. Мозгова // Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття : матер. Міжнар. наук. конф. (19 квітня 2005 р.) - К. : НПУ, 2005. - С. 149-153 ; Директор школи, ліцею, гімназії. - 2005. - № 2. - С. 9-10.

45. Наукові школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / уклад. : Г. І. Волинка, О. С. Падалка, Л. А. Макаренко ; за заг. ред. В. П. Андрущенко. - 2-ге вид., допов. і перероб. - К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. - 313 с. - (Серія «Вчені НПУ імені М.П. Драгоманова». До 175-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова).

46. Наукові школи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / ред. В. П. Андрущенко ; уклад. В. П. Бех, Г. І. Волинка. - К. : Четвер. хвиля, 2005. - 328 с.

47. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Історія. Сьогодення. Перспективи. 1934–2004. / В. Андрущенко [та ін.]. - К. : Навч. кн., 2005. - 255 с. - Бібліогр.: с. 242-253.

48. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова 1834–2004. Історія. Сьогодення. Перспективи / В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова [та ін.]. - К., 2005. - С. 255.

49. Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова // Педагогічні кадри. - 2009. - № 10 (1604), грудень. - С. 1-3.

50. Національному педагогічному університету ім. М.П. Драгоманова – 170 років // Історія України. - 2005. - № 18 (418). - С. 1-2.

51. Наш університет : дорога до Храму : до 175-річчя Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова / В.П. Андрущенко. - К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. - 412 с.

52. НПУ імені М.П. Драгоманова – 60! : [про наукову діяльність О.М. Астряба] // Тези Міжнародної науково-практичної конференції «Математична освіта в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє», 16-18 жовтня 2007 р., м. Київ. - К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. - С. 3-4.

53. Оленко О. 175 років славетної історії [Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова] / О. Оленко // Кампус : журнал для абітурієнтів, їхніх батьків, студентів, педагогів і роботодавців. - 2009. - № 6. - С. 6-9.

54. Палатна В. Українська мова як предмет шкільної освіти і виховання: історико-педагогічний досвід С. Х. Чавдарова / В. В. Палатна // Історико-педагогічні студії. Науковий часопис КНП ім. М.П. Драгоманова. - 2008. - № 1-2. - С. 97-103.

55. Педагогічний інститут імені О.М. Горького (центральний корпус інституту: архітектори О. Кобелев, В. Обремський; гуманітарного корпусу-архітектори М.С. Кантор та В.І. Гопкало) // Київ : енциклопед. довід. ; за ред. А.В. Кудрицького. - К. : Гол. ред. УРЕ, 1981. - С. 461-462.

56. Педагогічний факультет Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова – 80 : іст. нарис. 1921-2001. - К. : Четверта хвиля, 2001. - 40 с.

57. Підтиченко М. Виступ ректора КДПІ ім. О.М. Горького М.М. Підтиченко // Всесоюзное совещание работников высшей школы в Кремле [4-7 июля 1961 г.] (Сокр. стеногр. отчет). - М., 1961. - С. 326-329.

58. Половина І. Рубежі географів: природничо-географічний факультет КДПІ ім. О.М. Горького) / І. Половина, М. Топузов // За педагогічні кадри. - 1974. - 26 березня.

59. Почесні професори Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова : біограф. довід. / за ред. В.П. Андрущенко [та ін.]. - К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. - 380 с. - (До 175-річчя Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова).

60. Працьовитий М. Фізико-математичний інститут : сьогодення, перспективи розвитку / М. В. Працьовитий // Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми теорії і методики навчання математики» : до 80-річчя з дня народження доктора пед. наук, професора З.І. Слєпкань: тези доп., (11-13 травня 2011 р., м. Київ). - К. : НПУ, 2011. - С. 4-7.

61. Професори Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова : біограф. довід. 1997-2005 рр. / упоряд. В. П. Бех,

Г. І. Волинка, за ред. В. П. Андрущенко. - К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. - 227 с.

62. Прудченко І. Міжнародний Фребелівський рух і розвиток освіти в Україні початку ХХ століття / І. І. Прудченко // Збірник наукових праць Київського національного лінгвістичного університету. Сер.: Теоретичні питання культури, освіти та виховання. - К., 2003. - Вип. 24, ч. II. - С. 190-194.

63. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. - К., 2001. - 991 с.

64. Стебун І. Щоб ніколи не могло повторитися / І. Стебун // Літературна Україна. - 1989. - № 15. - 13 квіт.

65. Стеценко В. Тетяна Федорівна Бугайко – фундатор методики викладання української літератури / В. Стеценко. - К., 2005. - 170 с.

66. Сушко О. Історичному факультету – 75 / О. Сушко // Київська старовина. - 1995. - № 6. - С. 120-122.

67. Українська педагогіка в персоналіях. У 2 кн. Кн. 2 : навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. - К. : Либідь, 2005. - С. 100-108.

68. Український державний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. - К., 1995. - 169 с.

69. Факультет української філології / НПУ ім. М.П. Драгоманова ; відп. за вип. І.І. Дробот. - К., 2001. - 44 с.

70. Філософський факультет (документи та матеріали) / за ред. А.Є. Конверського. - К. : Центр навч. літератури, 2004. - 412 с.

71. Хропко П. Київський педагогічний : кафедра української літератури від КІНО до УДПУ імені М.П. Драгоманова / П. Хропко // Слово і час. - 1991. - № 8. - С. 77-84.

72. Шаповал Ю. В жанре подметногописьма / Ю. Шаповал // Комсомольское знамя. - 1990. - 6 листоп. - С. 5.

73. Шкіль М.І. Крок в історію: про минуле, сучасне і перспективи інституту / М.І. Шкіль // За педагогічні кадри. - 1980. - № 30-31(948), 13 листоп. - С. 2-3.

74. Штрум Л. Леон Иосифович Кордыш : некролог / Л. Штрум // Успехи физических наук. - 1933. - Т. 13. - Вып. 6. - С. 970-975.

75. Шуляр В. Стратегії літературної освіти школярів у системі профільного навчання : монографія / В. І. Шуляр. - Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. - 348 с.

Зміст

КНИГА 1. ПРОСВІТНИКИ-ПЕДАГОГИ

До витоків: педагогічний шлях драгоманівців	5
Володар теорем і аксіом	15
Й ожили пам'ятки східнослов'янського права	33
Слідами Змійової борозни.....	45
Перша жінка-професор в Україні	61
«Багатства народної мови розкриваються саме в літературі»	77
Творець алгебраїчної школи	89
Дослідник методу Чезаро	101
Учень «апостола правди і науки»	109
Дослідник і мови української преси	127
«Найтямущий літературознавець України»	139
Записаний у золотому реєстрі світової науки	155
Біля джерела теоретичної фізики	167
Автор явища оптичного резонансу	175
Найвидатніший український психолог ХХ століття	183
«Я став, нарешті, тим, до чого прагнув»	195
Вишліть підручник Медушевського	209
Сакральність добродійного поля Ніколенка	219
Перший лектор з педагогіки	229
Скальпелем і словом	249
Портрет обачної долі.....	263
Невтомний дослідник вітчизняної літератури	279

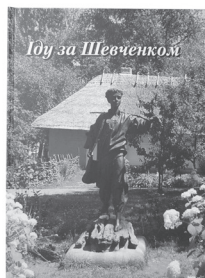
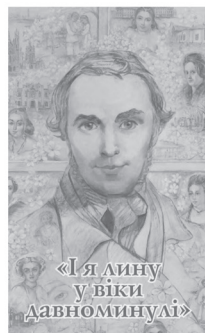

КНИГА 2. ПОДВИЖНИКИ ПЕДАГОГІКИ

Ректор високого філософського неба	291
Окрилив українську пісню	305
Відкрив архіви й розповів про забуту правду	319
Директорські турботи: щодень робота розуму та душі	333
Філософ, приречений освітою	343
Кожним прожитим днем	353
І слово освятив у мову	365
«Треба серцем любити дітей і бути педагогом»	385
Визнання та розплата за вірш «Любіть Україну»	395
Зірки є на небі, а за кафедрою – педагог	409
Послідовник Архімеда	421
Педагог, який сприяв узаконенню дати заснування університету	433
Охоронниця українського слова	447
Леді світового письменства	463
Ікар педагогіки, що дарував зерна добра	473
Менеджер і педагог економічного мислення	487
Закохана у вроду українських слів	499
Нащадок писаря війська Запорозького	513
Син тилу і професор географії	525
Її бентежне, наповнене любов'ю, серце належить книгам	537
Коли бібліотека – Alma mater	549
Педагог, який знайшов красу в математиці	561
Ректор флагманського вузу і метр математичного аналізу	575
Пішла у педагогіку за Сковородою	587
Список використаної літератури	593

У 2014 році Україна і світ святкують
200-річчя від дня народження
Тараса Григоровича Шевченка —
геніального поета, видатного художника,
громадського діяча, етнографа.

Доктор філософських наук, професор і письменник
Віктор Олексійович Жадько до ювілейної дати Кобзаря
надрукував у вісниках та газетах і журналах 45 статей
про життя і творчість Т. Шевченка, випустив у світ
видання: «*Іду за Шевченком*», енциклопедію «*Черкащина*»
(упорядник), «*Ідемо за Шевченком*» та «*Шевченків
Вільно*» номіновані на Шевченківську премію 2014 року
(українською і литовською мовами, співавтор), «*Печерськ
Тараса Шевченка*», «*І я лину у віки давноминулі*».

Художньо-документальне видання

Жадько Віктор Олексійович
Обрані педагогікою
В двох книгах

До 180-річчя від дня заснування
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

Автор ідеї та проекту *Віктор Жадько*
Літературний редактор, коректор *Олена Харчук*
Дизайн і верстка *Дмитро Мироненко*

Автор використав власні фото та світлини, які люб'язно надали з особистих архівів професори Л.І. Мацько, М.Я. Плющ і В.О. Швець, доцент О.І. Харчук, кафедри і дирекції Інституту, а також матеріали зі Списку літератури та біобібліографічних покажчиків Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (упорядник Наталія Тарасова, наукова редакція Людмила Савенкова). Повсякденну допомогу в підготовці видання авторові надавали працівники інформаційно-бібліографічного відділу Н.І. Тарасова, Г.І. Шаленко, С.Г. Ліхван, І.А. Вегера, О.С. Крайнік; служби МБА – А.Г. Черевко – Наукової бібліотеки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Під час підготовки матеріалів використовувався електронний ресурс Wikipedia.

Автор особливо висловлює вдячність Наталії Іванівні Тарасовій – завідувачу інформаційно-бібліографічним відділом Наукової бібліотеки університету за сприянні в підготовці матеріалів та поради.

Автор вдячний професору Василю Васильовичу Яременку за поради та консультації при написанні даного видання.

Видано коштом автора

Підписано до друку 10.08.2014 року.
Формат 60x84/16. 63,5 умов. друк. арк.
Наклад 100 прим. Зам. № 14-0160

Видавець та виготовлювач
ТОВ «ВПК «Експрес-Поліграф»»
04080 Київ, вул. Фрунзе, 47, корп. 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2264 від 17.08.05 р.